This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

F14-14-11

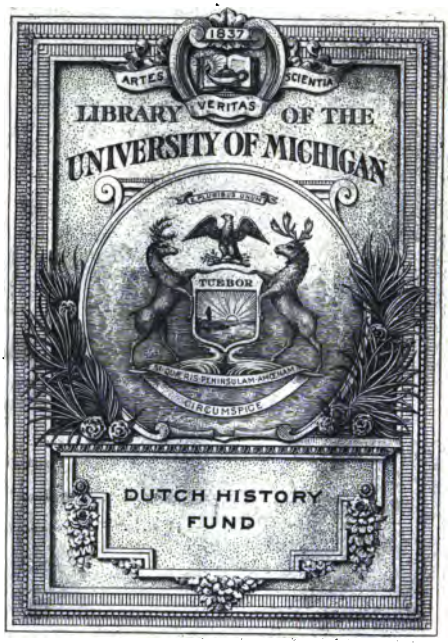
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Behelzende

Oordeelkundige berigten van de Werken veeler beroemde Schryveren; midsgaders nauwkeurige gedagten over verſcheidene onderwerpen:

en wel inzonderheid

Vrymoedige aanmerkingen over de Nederduitſche Werken en Schriften, welke dagelyks in ons Vaderland uitkomen.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

BEHELZENDE

OORDEELKUNDIGE BERIGTEN

VAN

DE WERKEN DER BESTE SCHRYVEREN,

NAUWKEURIGE GEDAGTEN

OVER

VERSCHEIDENE ONDERWERPEN;

BENEVENS

VRYMOEDIGE

AANMERKINGEN

OVER

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die dagelyks in ons Vaderland uitkomen.

MET PLAATEN.

EERSTE DEEL.

Te AMSTERDAM,

By A. VANDER KROE.

MDCCLXI.

VOORBERIGT.

Met het uitgeeven van dit ſtukje brengen wy der wereld onder het oog den aanvang van een werkje, waar in we vervolgens meer hoopen te doen, dan wy goedvinden in dit Voorberigt bepaaldlyk te belooven; vermids we voorneemens zyn het zelve van trap tot trap van eene uitgebreider nuttigheid te maaken; waar toe we de doorgaande genegenheid der Lezeren, in 't onderſteunen der koſten, beuſchlyk verzoeken.

Het oogmerk, (om dit in 't algemeen te melden,) is, gelyk de titel eenigermaate uitwyſt, den inhoud van deeze en geene nutte ſchriften onderſcheidenlyk te ontvouwen, 't zy dat ze reeds voor lang het licht gezien hebben, of nu eerſt uitgegeeven worden; om daar in, nu en dan, wel byzonder het oog te veſtigen op zodanige doorwrogte werken, die min of meer zeldzaam geworden, of in vergeetelnis geraakt zyn: midsgaders, om by voorkomende gelegenheid een berigt te geeven van zodanige buitenlandſche geſchriften, die in 't vervolg van tyd van de drukpers komen, en onzes agtens eene byzondere overweeging verdienen, op de daar van verkreegene kundigheden door 't leezen dier ſchriften zelven, of door 't nagaan der berigten, die buiten 's lands gedrukt, of ons toegezonden mogten worden: wyders dit verzeld te doen gaan van eenige verhandelingen en nauwkeurige gedagten over deeze en geene onderwerpen in verſcheidene zoorten van Letteroefening: en eindelyk, om daar aan

te hegten vrymoedige aanmerkingen over de werken en ſchriften, die in ons Vaderland van tyd tot tyd uitkomen, in welken wy onze gedagten over dezelven met een kort woord of breeder uitweiding, naar den eiſch der zaaken, zullen voordraagen.

Ter betere bevordering van ons oogmerk verzoeken wy alle Liefhebbers van oefening, en nodigen hen uit, om hunne overweegingen en beſpiegelingen, die van te kleinen omſtag zyn om afzonderlyk gedrukt te worden, den Drukker deezes toe te zenden, om dezelven in dit werkje te plaatſen. Wy bepaalen ons hier in aan geene weetenſchap, ook niet aan eenige Burgerlyke of Godsdienſtige party; alles wat kan ſtrekken, om met beſcheidenheid de waarheid te onderzoeken, te ontvouwen, of te beveſtigen, de kundigheden van 't menſchdom op te helderen of te vermeerderen, alles wat kan dienen om op eene redelyke wyze te ſtigten of te vermaaken, en dus den Godsdienſt nuttig en den Burgerſtaat heilzaam te weezen, zal ons ten allen tyde, zonder aanzien van perſoonen, welgevallig zyn.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Hiſtoria Religionis Veterum Perſarum eorumque Magorum, &c. Auctor eſt *Thomas Hyde*, S. T. D. Ling. Hebraicæ in Univerſitate *Oxon.* Profeſſor *Regius*, & Ling. Arab. Prof. *Laudianus.* Oxonii, e theatro Sheldoniano, MDCC. præter Dedicationem &c. 556. pp. in Quarto.

Hiſtorie van den Godsdienſt der oude Perſen en hunner Magen of Wyzen, enz. door Thomas Hyde.

DIt geleerde en weldoorwrogte werk van den onvermoeiden Hoog-Leeraar, *Th. Hyde*, veele zaaken der overweeginge waardig behelzende, en min of meer zeldzaam zynde, zo vertrouwen we dat eene byzondere beſchouwing van 't zelve onzen Leezeren niet onaangenaam zal zyn; te meer, dewyl werken van dien aart genoegzaam niet herdrukt, en nog minder in onze Nederduitſche ſpraak vertaald worden: het welk ons heeft doen beſluiten, zo eene algemeene ſchets van dit geſchrift voor tegenwoordig, als eenige verhandelingen over byzondere onderwerpen uit

het zelve in 't vervolg den Leezer mede te deelen.

Het werk zelve is verdeeld in XXXV Hoofdſtukken, op welke volgt *Het boek Sadder, behelzende de leerregels en inzettingen van Zoroaſter*; waar agter gevoegd is een *Aanhangſel*, beſtaande uit eenige *Verhandelingen*, geſchikt tot eene nadere opheldering van zommige in 't werk voorgeſtelde zaaken.

De Hoog Eerwaarde Schryver doet ons in den aanvang letten op 't onderſcheid tuſſchen de oude en jongere Perſen; houdende de nakomelingen der eerſten zich nog heden in Perſie en Indie afgeſcheiden van de laatſten, in de handhaaving van den ouden Godsdienſt, (dien de godvrugtige Sem zyn huisgezin geleerd heeft; zo als Elam, de Vader der Perſen, denzelven onder dat Volk heeft aangekweekt;) hoewel niet zonder eene merklyke verbaſtering. Ze zyn door alle tyden aanbidders van den éénen waaren God alleen gebleeven; maar het Sabaïsmus (*), of de eerbied voor de hemelſche lichaamen, is al vroeg met hunnen Godsdienſt ver-

(*) *Het Sabaïſmus*, de Godsdienſt der Sabaërs. De Arabieren noemen deezen Godsdienſt *Sabiga*, en van daar den geenen, die denzelven omhelſt, *Saba*; zynde deeze benaaming oorſpronglyk van 't Hebreeuwſche woord צבא *Saba*, *Heirleger*; geevende dus de Hebreeuwſche benaaming צבאי *Sabai*, *Sabäer* te kennen iemand, *die zich voor 't heir des hemels buigt, of dat dient*, gelyk de Heilige Schrift van de zodanigen ſpreekt. 't Is derhalven geen Volksbenaaming, (gelyk de *Sabeers*, de inwoonders van de Stad *Saba* in 't gelukkige Arabie, in 't boek van Job gemeld), maar die van eene zekere gezindheid, welke zich al vroeg over de aarde verſpreid heeft: doch die men in twee ſoorten heeft te onderſcheiden. De eerſte betoonde eene burgerlyke eerbiedigheid voor de hemelſche lichaamen, doch ont-

vermengd geweeſt; en in 't vervolg van tyd ging ook daar mede gepaard hunne bygeloovige eerbewyzing aan het vuur; welk alles egter, zo zy 't begrypen, niet geſchiedt met Godlyke aanbidding, die ze alleen den éénen waaren God toeëigenen; gelyk ze uitdrukkelyk getuigen, en de manier van hunnen dienſt, mitsgaders de form hunner gebeden ook uitwyſt: weshalve men hen, hoewel in deeze nevensgaande handelingen niet te pryzen, hebbe te erkennen voor zulken, die den éénen waaren God alleen aanbidden: in welken Godsdienſt zy, van den beginne opgevoed, door de volgende tyden beſtendig gebleeven, inzonderheid door de onderwyzing van Zoroaſter beveſtigd zyn; wiens Leer zy nog heden aankleeven; erkennende hem voor eenen Propheet, die, door Godlyke openbaaring, hunnen Godsdienſt hervormd en verbeterd heeft. Zy noemen deezen *den Godsdienſt van Abraham*, als zynde dezelve naar hun gevoelen door Godlyke openbaaring aan Abraham bekend gemaakt, en door dien Aartsvader onder hen voortgeplant; als zynde deeze dezelfde met dien van Zoroaſter; welke den verbaſter-

onthield zich van allen afgodendienſt: de laatſte eerde de hemelſche lichaamen op eene Godsdienſtige wyze, en maakte beelden onder den invloed van 't geſtarnte, die ze ook als afgoden dienden; de oude Perſen waaren van 't eerſte ſoort, en moeten derhalven niet met de laatſte vermengd worden. Dit toont de Heer *Hyde* in 't breede, p. 86—88, en in 't geheele V. Hoofdſtuk p 124—136. De geleerde *Pocock* leidt insgelyks de benaaming der *Sabäers* af van 't Hebreeuwſche woord צבא *Saba*, in zyn *Specimen Hiſtoriæ Arabum* &c. p. 139; van welk geſchrift, dat ook door den tyd zeldzaam geworden is, men een nauwkeurig berigt kan vinden in *la Bibliotheque Critique par Mr. de Sainjore*, T. III. Ch. VI.

baſterden Godsdienſt volgens de leer van Abraham gezuiverd heeft (*). Dit denkbeeld van den Godsdienſt af te leiden van Abraham is zeer gemeen in 't Ooſten, van waar ook de Turken en Arabieren op zodanig eene wyze ſpreeken; zynde Abraham by allen in de uiterſte hoogagting: met opzigt tot de Perſen, heeft men het in diervoege te verſtaan, dat zy, den Godsdienſt, door Sem en Elam ingeboezemd, vermengd hebbende met het Sabaïsmus, door Abraham daar van afgetrokken, en tot zuiverder Godsdienſt gebragt zyn: egter zo, dat Abraham deeze afwyking niet geheel hebbe konnen uitroijen; waar door ze van trap tot trap vervolgens weder toegenomen is; het welk hen doet waanen, dat Zoroaſter, den Godsdienſt hervormende, hen wedergebragt heeft tot de leer van Abraham, van welke ondertuſſchen hun Godsdienſt op eene aanmerkelyke wyze verſchilt; zynde ſlegts daar in eenſtemmig met Abraham, dat ze den éénen waaren God alleen aanbidden; hebbende de geſchiedenis der Scheppinge, waar op ze hunnen gantſchen Godsdienſt doen ſteunen, beter dan eenige andere Heidenen bewaart: voor 't overige zyn ze van ouds af beſmet geweeſt met het Sabaïsmus, en hebben het zelve vergezeld doen gaan met hunne eerbewyzing voor het vuur: egter zo, dat zulks niet gebragt moete worden tot eene Godlyke eerbied, die ze alleen den éénen waaren God toebragten. De Grieken, mitsgaders de Latynen, hier op niet naukeurig lettende, ſpreeken van de Perſen met hunne afgodiſche uitdrukkingen, overeen-

(*) Dit geeft den Heer *Hyde* gelegenheid tot eene uitweiding over *Abraham*, waar van wy in 't vervolg nader gebruik zullen maaken.

eenſkomſtig met hunne gewoone manier van ſchryven; waar op men in 't leezen der Grieksche en Latynſche berigten van de Perſen agt heeft te geeven; verſtaande dezelve, volgens 't Perſiſche gebruik, van eene Burgerlyke en niet van eene Godsdienſtige eer: als hebbende zy zich onthouden van allen afgodendienſt, uitgenomen dien aan Venus: welke onder Artaxerxes Mnemon ſtand gegreepen, en tot naa de dagen van Antiochus Epiphanes volduurd heeft; het welk de rechtzinnige Perſen aanmerken als eene kettery, uit de welluſt voortgeſprooten. In deezen dienſt is Aſpaſia, om dit in 't voorbygaan aan te merken, Prieſteres geweeſt, en zo heeft men 't verhaal van Juſtinus, raakende Aſpaſia als Prieſteres der Zonne, te verbeteren uit Plutarchus, die zegt dat zy *verkooren werd tot het Prieſterdom van Venus:* van welker onkuiſchen dienſt *Herodotus* in *Clio* breedvoerig gewag maakt, het welk kan dienen ter opheldering van *Baruch* VI. 42. 43.

Dit algemeene berigt van den Godsdienſt der Perſen, voorgeſteld in de drie eerſte Hoofdſtukken, beveſtigt de Heer *Hyde* in 't IV. VI. en VIII. Hoofdſtuk nader, door 't ontvouwen der eerbewyzingen van de Perſen aan de hemelſche lichaamen, en inzonderheid aan de Zonne, als mede aan de zogenaamde vier hoofdſtoffen, en boven al aan 't Vuur; toonende dat de Romeinen en Grieken hier in verder gegaan zyn dan de Perſen, en dat ze van den Godsdienſt der Perſen, naar hunne eigene gebruiken oordeelende, eene verkeerde beſchryving geeven! als bepaalende zich de Perſiſche plegtigheden tot eene burgerlyke eerbiedigheid, zynde de Godsdienſtige alleen aan den waaren God, den

Schepper der hemelſche lichaamen en der hoofdſtoffen, toegewyd. De grondſlag deezer plegtigheden is, naar 't oordeel des Hoog-Leeraars, te vinden, van de eerſte in 't gevoelen der Sabäers, en van de laatſte in 't altoos brandende vuur op den altaar in des Heeren Tempel te Jeruſalem, welk laatſte ook den Romeinen gelegenheid gegeeven heeft tot den dienſt van Veſta; van waar hy in 't V. Hoofdſtuk eene uitweiding heeft over 't gevoelen der Sabäers, en in 't VII. over den Veſtaalſchen dienſt der Romeinen: waar in verſcheidene byzonderheden voorkomen, betrekkelyk tot de Oudheidkunde; onder anderen ook eene met opzigt tot de benaaming onzer dagen, welke wy den Nederduitſchen Leezer niet willen onthouden.

Het Sabaïſmus is niet bepaald geweeſt in 't Ooſten, maar heeft ook in 't Weſten ſtand gegreepen by de oude Volkeren van Europa, (als de Teutones, Germaanen, Zweeden, Gothen, Deenen enz.) die de Planeeten geëerd, en hun beelden opgerigt hebben, van waar de dagen der weeke, zo niet allen, gelyk by de Romeinen, ten minſte meerendeels by deeze Volken van de Planeeten benoemd werden, het welk van de Egyptenaaren ontleend is. Dit is genoegzaam allen bekend (*), maar de byzonderheid, waar op we in deezen het oog hadden, is, dat de orde der Planeeten, volgens de Egyptenaaren, zynde *Saturnus*, *Jupiter*, *Mars*, *de Zon*, *Venus*, *Mercurius*, *de Maan* niet beantwoordt aan de orde onzer dagen; welke dan moeſt

(*) Zie over den Godsdienſt der oude Germaanen in 't algemeen *J. Ch. Cleffelii Antiquitates Germanorum* p. 419—479, *Auctoresque ibi citatos:* en wel inzonderheid met opzigt tot de Planeeten, de *Antiquitates Belgicæ, of Nederlandſche Oudheden*, bl. 128—155.

moeſt zyn *Saturdag*, *Donderdag*, *Dingsdag*, *Zondag*, *Vrydag*, *Woensdag*, *Maandag*, daar we nu tellen. *Saturdag*, *Zondag* enz. De rede nu hier van is, gelyk *Dion Caſſius*, en uit hem *Xiphilinus in Epit. Dionis*, Gr. Lat., p. 42, gewaagt (*), om dat men de uuren van dag en nagt tellende, volgens de bovengemelde orde der Planeeten het eerſte uur van den volgenden dag vindt voor de *Zon*, en dus 24 uuren voortgaande het eerſte uur van den derden dag voor de

(*) *Dion* loco ab Auctore hic allegato ſeqq. habet. *Quod autem dies ad ſeptem ſidera illa, quos planetas appellarunt, referuntur, id ab Ægyptiis haud ita dudum, ut paucis dicam, inſtitutum ad omnes homines dimanavit. Nam priſcis Græcis, quantum mihi conſtat, notus is mos non fuit: & quandoquidem is nunc & apud omnes homines ubique, & præſertim apud Romanos, uſitatus eſt, paucis qua ratione & quo pacto ita inſtitutus ſit diſſeram: de quo duos ſermones accepi, haud ita difficiles cognitu, contemplationi tamen cuidam innitentes. Nam ſi quis harmoniam eam, quæ diateſſaron vocatur (quæ alioquin in muſica primas obtinere creditur) etiam ad iſthæc ſidera, quibus omnis cæli ornitus conſtat, ita transferat, quemadmodum ordo converſionis uniuscujusque eorum exigit, factoque, ab extremo ambitu, quem Saturno tribuunt, initio, dein proxime ſequentes duos motus præteriens, quarti dominium recenſeat: iterumque ab eo; duobus proximis præteritis, ad ſeptimam converſionem deveniat: atque hoc modo diebus ſingulis eorum inſpectores gubernatoresque deos in orbem rediens deligat aſſignetque: is inveniet, omnes dies muſica quadam ratione cæleſti adminiſtrationi congruere. Atque hæc prior fertur ratio. Altera hæc eſt. Horas tam noctis quam diei numera, a prima incipiens: eamque Saturno tribue, ſequentem Jovi, tertiam Marti, quartam Soli, quintam Veneri, Mercurio ſextam, ſeptimam Lunæ, ſecundum ordinem orbium, quem eo quo perhibui modo Ægyptii tradunt, hocque aliquoties facto, ubi per viginti quatuor horas circumiveris, primam ſubſequentis diei horam invenies Soli obtingere. Jam ſi hujus quoque diei horas viginti quatuor eodem modo tractes, ad Lunam referes primam tertiæ diei horam: ſique eodem modo reliquos etiam dies percurreris, quævis dies ſibi congruentem deum accipiet. Atque hæc quidem ita perhibentur.*

de *Maan*; het welk de orde der dagen altoos twee benaamingen van de orde der Planeeten doet ſchrikken (*). Zo is, om dit nader op te helderen, het eerſte uur het uur van Saturnus, waar op die Planeet vooronderſteld wordt invloed te hebben op deeze benedenwereld, van daar is deeze dag *Saturdag*; dan is ook het achtſte uur voor den middag het uur van Saturnus, insgelyks het derde naa den middag, en het tiende 's avonds, dan is het elfde dat van Jupiter, het twaalfde dat van Mars, en dus het eerſte van den volgenden dag dat der Zonne, het welk deezen dag *Zondag* maakt: de Zon beheerſcht dan ook op dien dag het achtſte uur enz.; gevolglyk is het tiende uur 's avonds dat der Zonne, het elfde dat van Venus, het twaalfde dat van Mercurius, en dus het eerſte van den derden dag dat der Maane, van waar deeze dag *Maandag* genaamd wordt. Met opzigt tot deeze telling heeft men in aanmerking te neemen dat de Aſtrologiſten loopende uuren tellen, zeggende, zo dra de Klok zeven geſlaagen heeft, *het is het achtſte uur*, het achtſte uur is begonnen: en in deezen zin ſpreeken ze van 't uur van Saturnus, Jupiter enz., dat telkens, alle zeven opgeteld zynde, met het achtſte uur wederkeert; waar door ze, volgens hunne onderſtelling, berekenen, welke Planeet een opgegeeven uur beheerſcht; beginnende hunne dagtelling met middernacht.

De

(*) Zie over deeze manier van telling, als by de oude Hebreeuwſche Aſtrologiſten gebruikelyk, *les curioſitez inouyes par Mr. Gaffarel* p. 224—229, welke ook de Perſen vryſpreekt van allen afgodendienſt, Ch. III: doch niet let op het onderſcheid, dat de Hoog-Leeraar *Hyde* in 't oog houdt, het welk hem te ver doet gaan; ook geeft die Heer gemeenlyk zyne bygeloovige denkbeelden te veel toe.

De Perſen, (om naa deezen buitentred weder ter zaake te keeren,) dus vrygeſproken zynde van afgodery, zo komen hunne Godsdienſtige denkbeelden in overweeging, waar van de Heer *Hyde* in 't IX. en X. Hoofdſtuk handelt. Het oude rechtzinnige geloof der Perſen ſtelt één eenig eeuwig grondbeginſel, de oorzaak alles goeds: daar benevens ſtellen zy een geſchapen grondbeginſel, als de oorzaak van het kwaad, wiens naam in de oude Schriften omgekeerd, *uvuuvqy*, dat is, *zeer vuil*, *overmorſig*, by manier van veragting, geſchreeven wordt; het gevoelen van twee even eeuwige grondbeginſelen, by zommigen gedreeven, is hun eene ketery, welke zy wraaken. God heeft dit Heelal geſchapen in zes tyden, gelyk ze ſpreeken; doch ze zyn niet eenſtemmig in 't optellen deezer tyden; egter komen ze hier in met elkanderen genoegzaam overeen, dat 'er met het werk der Scheppinge 365 dagen verloopen zyn; en uit de vergelykinge hunner rekeninge is 't eenigermaate af te neemen, dat het zelve volgens hunne gronden begonnen, en dus ook voleindigd moet zyn omtrend de maand May. Maar dit denkbeeld van een jaar verloopens zyn ze waarſchynlyk verſchuldigd aan Zoroaſter, die, niet lettende op Gods Almagt, het verhaal van Moſes op zyne manier ontvouwd heeft, brengende de zes dagen tot zes tyden, uit inzigt van de verbaazende grootheid des werks: en op deeze zyne Leer ſteunt zyn gebod, van op ieder deezer zes tyden een feeſt van vyf dagen te vieren, met het houden van gaſtmaalen en 't pleegen van vreugdebedryven; het welk zyne aanhangers nog heden waarneemen, dankende God voor het geſchapene in dien tyd, en vermaa-

nende elkander tot het betragten der Godsdienſtige pligten, die daar aan beantwoorden. Aangaande den oorſprong des menſchdoms gelooven ze dat Adam en Eva, die egter ook onder andere naamen in hunne ſchriften voorkomen, onze eerſte Ouders geweeſt zyn: insgelyks hebben ze het denkbeeld, dat Moſes van den zondvloed geeft, bewaard; het welk egter van zommigen ontkend, en van eenigen op eene bepaalde wyze begreepen wordt: ze ſpreeken ook van 't aardſche Paradys, doch alleen als van eene ingebeelde plaatſe des geluks, welke ze onder den Evennagtslyn in eene zeer aangenaame lugtſtreek ſtellen. In 't algemeen mag men aanmerken, dat het meerendeel hunner Godsdienſtige denkbeelden ontleend is uit de Joodſche Schriften, van waar ze eene groote overeenkomſt hebben met de Jooden, midsgaders Moſes en Salomon zeer hoog agten. Hier aan hegt onze hooggeleerde Schryver in 't XI. XII. en XIII. Hoofdſtuk eene lyſt der Perſiſche benaamingen van 't eeuwige Opperweezen, als ook van die der Engelen, welke veelal betrekking hebben tot deeze en geene byzondere werkzaamheden: en hy merkt by die gelegenheid aan, dat *ze de benaaming van God ook zomtyds aan de Engelen geeven, om dat God, iets zeggende of doende, het verrigt door de Engelen, die, Gods plaats bekleedende, met zynen naam vercerd worden: gelyk ook dikwils (zo niet altoos) geſchiedt in 't Oude Teſtament* (*), *daar een Engel meermaals God genaamd, en*

(*) Van hier die Joodſche Stelregel, *God doet geen werk dan door tuſſchenkomſt der Engelen.* Zie *Whitby's Commentary.* Heb. II. 2, en *Cb. le Cene Projet d'une nouvelle Verſion.* P. II. n. 3, 4.

en in deszelfs plaatſe geëerd wordt; gelyk zo elders als in 't geval van Manoah, die zegt dat hy eenen Engel gezien heeft, en nogtans vreeſt te zullen ſterven, om dat hy God gezien had.

Hier aan doet de Heer *Hyde* volgen, in 't XIV. XV. XVI. en XVII. Hoofdſtuk, een berigt van de onderſcheidene jaartellingen by de Perſen gebruikelyk, en van het tellen en benoemen hunner maanden; het welk hem ook aanleiding geeft tot eene uitweiding over de Chineeſche jaarrekening in 't XVIII. Hoofdſtuk; waar op hy in 't XIX. en XX. Hoofdſtuk nader handelt over de naamen der Engelen der maanden en dagen; aangezien de Perſen ſtellen dat de Engelen op Godlyken laſt dezelven beheerſchen; hebbende ieder op het ondermaanſche, onder zyne beſtuuring geſteld, eenen byzonderen invloed op zynen tyd; het welk veele bygeloovigheden veroorzaakt; die de Auƈteur, onder 't vermelden hunner feeſten en plegtigheden op byzondere tyden, midsgaders van 't tellen der gelukkige en ongelukkige dagen, en 't letten wat op dezelven te doen of te laaten ſtaat, in 't voorbygaan aantekent: doch hy merkt tevens aan, dat ze zich, niet tegenſtaande hunne bygeloovigheden, onthouden hebben van den Engelen eene Godsdienſtige eer toe te brengen: en dat, wat aangaat het denkbeeld, van de beheerſching der Engelen in dit ondermaanſche, het zelve gegrond is op de Schriften des Ouden Verbonds, by Zoroaſter bekend; het welk ook, zynes oordeels, de Schryvers des Nieuwen Teſtaments als eene waarheid erkend hebben. Het gevoelen, dat ieder menſch zynen Engel heeft, en dat over de Landſchappen der Aarde Aarts-Engelen geſteld zyn, ſtaaft onze Hoog-Leeraar met de

de gewoone bewyzen der Godgeleerden, die, naar 't oordeel van anderen, niet gewigtig genoeg zyn; dit denkbeeld leidt hem tot eenige byzonderheden, die wy niet wel konnen nalaaten in deezen te melden.

De Aarts-Engel *Michäel* is, volgens *Dan.* X. 13. 21. XII. 1. naar het doorgaande gevoelen der Jooden, geſteld ter beheerſchinge van 't Joodſche Volk; en dit vaſtſtaande zo heeft men, volgens den Heer *Hyde*, niet zeer te twyfelen, of hy is die Engel welke met Jacob worſtelde, en die zo menigmaal ongenoemd in 't Oude Teſtament voorkomt: dit denkbeeld waar mogelyk zo wel te verdeedigen als het gevoelen dat die ongenoemde Engel Gods Zoon geweeſt zou zyn: van waar ook de oplettende *Patrik*, in zyne aantekeningen op *Gen.* XXXII. 24. en *Exod.* XXXIII. 20. vergeleeken met die op *Gen.* XLVIII. 16. en andere plaatſen des Ouden Verbonds, meer na 't eerſte dan 't laatſte zou overhellen; als houdende dien Engel *voor één der genen, welken de Joden Engelen der tegenwoordigheid noemen*: die, gelyk de Heer *Hyde* ſchryft, volgens de Jooden voornaamlyk vier zyn, *Gabriel*, *Uriel*, *Raphäel* en *Michäel*, doch die, zynes oordeels, zeven ſchynen naar het geen we in het boek der Openbaaringe leezen van de *zeven Engelen* en *zeven geeſten die voor Gods throon zyn*, welk getal ook uitdrukkelyk gemeld wordt, *Tobia* XII. 15: en die den naam draagen van *Cherubim*, dat is, *naby zynde*, van כרב *Charab*, het zelfde met קרב *Karab*, *naderen*, *naby zyn*; die ook wel *Seraphim*, dat is *brandende* of *vlammende* geheeten worden; zynde deeze waarſchynlyk dezelfde orde van Engelen als de *Cherubim*: en voor zo ver de Hebreeuwſche שׁ *Shîn* in 't Chaldeeuwſch meermaals veran-

andert in ת *Thau*, is 't te denken dat de שרפים *Seraphim*, door Laban en de Chaldeeuwen zyn genaamd תרפים *Teraphim*; ſcheppende de Chaldeeuwen vermaak in 't afbeelden deezer Engelen.

Op den geleiden grondſlag van de heerſchappy der Aarts-Engelen beſchouwt onze Schryver vervolgens hunnen twiſt, gemeld *Dan.* X. 13. 20 en 21: waar uit hy, naa getoond te hebben dat *Raphäel*, volgens 't geen we in 't boek van Tobia leezen, waarſchynlyk de Engel, *de Vorſt der Perſen* was, afleidt, dat de Engelen, die over de Landſchappen deezer Aarde ſtaan, goede Engelen zyn; om dat *Gabriel* vooronderſtelt, dat ze zyne zyde moeſten kiezen: het welk hem doet vaſtſtellen dat God nooit de beſtuuring van een Landſchap den Duyvel aanbeveelt. Doch hier tegen ſchynt eene zwaarigheid op te komen: wat zullen wy dan denken van den onderlingen twiſt der goede Engelen? Ieder, zegt de Aucteur, verdeedigt zyne zending, tot dat God de opperſte Regter deswegens eene bepaaling maakt: en hy oordeelt, dat *Grotius* zonder grond zegt, *dat die nayver onder de Engelen door Chriſtus uitgebluſcht is:* ook is 't, zyns agtens niet noodig, aangezien het geen vyandige maar een vriendelyke twiſt is, welkers noodzaaklykheid en nut nog heden blyft, gelyk dat eertyds geweeſt is. En ſchoon dit eene onvolmaaktheid zy, moet niemand, zegt hy, zich daar over verwonderen; aangezien ze als Schepſelen niet zo volmaakt zyn als de Schepper; en 't duidelyk blykt, dat ze hunne onvolmaaktheid hebben, zo uit hunnen eerſten val, als uit *Job.* IV. 18: *ziet, op zyne knegten zou hy niet vertrouwen, en hy beſchuldigt zyne*

ne Engelen met dwaasheid (*): nademaal ze ook uit hunne natuur, zo wel heden als eertyds, vatbaar zyn voor de ongehoorzaamheid en wederſpannigheid; zo is 'er geen reden om te ontkennen, dat 'er naa den eerſten val anderen gevallen zyn, en dat 'er nog heden gevonden worden, die vallen en vallen zullen. Onze Hoog-Leeraar geeft dit niet hooger op dan als eene problematiſche beſchouwing; en ze ſtaat in der daad gelyk met het tegenovergeſtelde gevoelen, dat de Engelen in eenen beveſtigden ſtand plaatſt; vermids Gods Woord ons noch aan de eene, noch aan de andere zyde daar van iets openbaart; en we door redeneering deswegens geen zekerheid konnen verkrygen; zo min als van de taal der Engelen, waar over de Heer *Hyde* zich ook uitlaat in zyn aanhangſel p. 505, 506: ſtellende dat geen ſtemlyke ſpraak, maar eene verſtandelyke aanſchouwing, ons menſchen onbekend, tuſſchen God en de Engelen plaats heeft: doch zyn Eerwaarde laat anderen de vryheid om van hem te verſchillen; als gaande deeze zaaken verder dan Gods Woord bepaalt; omtrend welke ſoort van beſpiegelingen zyne les, p. 82, altoos te ſtade komt: *Men behoort zich van een angſtvallig onderzoek der zaaken, die geen betrekking tot ons hebben, en die God niet heeft willen openbaaren, of geheel te onthouden, of daar in zedigheid te gebruiken:* eene les, die 't te wenſchen waar dat van de Godgeleerden doorgaande in agt genomen wierd, om, naar 't bevel van Paulus, *niet wys te zyn boven 't geen men behoort wys te zyn, maar wys te zyn tot matigheid;* zich wagtende van *in te treeden in 't geen men niet gezien heeft.*

De

(*) Volgens de Engelſche vertaaling.

De *Proefondervindelyke Natuurkunde*, volgens het beloop der Natuurkundige Lessen, door Proefneemingen beveſtigt, tot opheldering van allerley dagelyks voorkomende zaaken, door den Heer Abt Nollet, *Lid van de Koninklyke Akademie der Weetenſchappen van Parys en van de Koninklyke Societeit van London.* Uit het Franſch vertaalt. Eerſte deel, eerſte ſtukje, *te Amſterdam*, by *K. van Tongerlo* MDCCLIX. behalve de Opdragt enz. 240 bladzyden in Octavo.

EEn Leermeeſter, die zich niet ſlaafſch verbindt aan 't gezag van groote Mannen, niets leert dan 't geen hy door de duidelykſte bewyzen ſtaaft; en zich in de manier van onderregten weet te ſchikken na de gemeene vatbaarheid, terwyl hy tevens zaaken voorſtelt, die zelfs de overweeging van min of meer geoefenden nog verdienen, wordt zeldzaam gevonden. Dit ondertuſſchen is het character van den Heer Abt *Nollet*, in de bovengenoemde *Natuurkundige Leſſen;* welke in onze taal vertolkt zyn, door iemand, die, niet alleen der Spraaken kundig, maar ook in deeze weetenſchap ervaaren, zyne overzetting, in eenen zuiveren en klaaren ſtyl beſchreeven, met leezenswaardige aantekeningen en byvoegſelen vermeerderd heeft. De ſchrandere Auctеur deezer doorwrogte Leſſen, houdt in dezelven eene by uitſtek wel geſchikte leerwyze: in eene geregelde orde der onderwerpen voortgaande, ontvouwt

hy

hy ieder derzelver met de uiterſte klaarheid; met eene nauwkeurige onderſcheiding van 't waarſchynlyke en 't zekere; welk laatſte hy vervolgens door gereed verſtaanbaare proeven beveſtigt; waar op hy aan dit alles eenige aanmerkingen hegt, die hy, onder den naam van *gevolgen*, doet ſtrekken, om de beweezene zaaken toe te paſſen op veele byzondere verſchynſelen der natuure; om hunne oorzaaken op eene zeer bevatbaare manier ten duidelykſte op te helderen. De nuttigheid deezer Leſſen, (waar van reeds vier ſtukjes, in zindelyken druk met de vereiſchte plaaten, het licht zien,) overweegende, hebben wy 't niet ondienſtig gedagt den Leezer een byzonderder berigt deswegens van tyd tot tyd mede te deelen: dan aangezien de engheid van ons beſtek ons niet toelaat uit te weiden in de byzonderheden, in de *gevolgen* voorgeſteld, zo hebben wy ons bepaald, om de proefondervindelyke Natuurkunde, volgens het beloop deezer Leſſen, te ontvouwen; om dus den Leezer één beknopt t'zamenſtel der Natuurkunde, naar de denkbeelden van den Heer *Nollet*, onder 't oog te brengen.

Het eerſte ſtukje, ons tans voor handen, behelſt twee Leſſen, waar van de eerſte, naa eene voorafgaande inleiding, raakende *de eigenſchappen der lichaamen in 't algemeen*, zich verdeelt in drie afdeelingen, handelende eerſt *over de uitgeſtrektheid en deelbaarheid*, vervolgens over *de gedaante en vormbaarheid*, en eindelyk over *de vaſtheid der lichaamen.*

De Natuurkunde, ons de lichaamen leerende kennen, onderzoekt in de eerſte plaats derzelver *eigenſchappen*, als de grondſlagen tot verklaaring der *verſchynſelen*; en ſchoon ze niet alles

les weete wat de lichaamen onderling gemeen hebben, wat ieder in het byzonder eigen is, ze kent egter een zeker getal van eigenſchappen, die tot deeze verklaaring dienen: waar van zommige allen lichaamen altoos onafſcheidelyk eigen zyn, als de *uitgeſtrektheid*, *vormbaarheid*, *beweegbaarheid* enz.; terwyl andere hun ſlegts in eenige omſtandigheden eigen zyn, als de *vliet-baarheid* aan de *vogten*; en 'er eindelyk gevonden worden, die zich maar bepaalen tot geſlachten en ſoorten, ja tot enkele lichaamen; van hoedanigen aart zyn de meeſte eigenſchappen van de Lugt, het Vuur, het Licht, de Metaalen, de Zeilſteen, en dergelyken.

In het onderzoeken der eigenſchappen van den eerſten rang vertoont zich eerſt voor onze zinnen de *uitgeſtrektheid*, hebbende ieder lichaam, hoe klein ook, zyne drie afmeetingen, Lengte, Breedte en Dikte of Diepte. Deeze eigenſchap vergezelt de *deelbaarheid*, konnende ieder zigtbaar en taſtbaar lichaam daadlyk verdeeld worden, tot dat eindelyk ieder ſtukje buiten het bereik van onze zinnen valt; en de ondervinding leert, dat die kleinſte ſtofdeeltjes zelven, die ons oog nauwlyks met het beſte vergrootglas kan onderſcheiden, zich nog verder verdeelen in menigvuldige voorvallen. — Is dan de ſtof deelbaar tot in 't oneindige? In onze verbeeldinge zeker ja: want in 't kleinſte ſtofdeeltje verbeelden wy ons nog altyd twee helften: de oppervlakten, die het inſluiten, ſchoon oneindig naby elkander, verwarren zich egter nooit tot één; en welke fyndere verdeeling men ook ſtelle, dat denkbeeld nogtans blyft altyd het zelfde. Maar of deeze deelbaarheid natuurkundiger wyze tot in 't oneindige mogelyk zy,

is iets dat zyne waarſchynlykheid voor en tegen heeft: doch dit is zeker, dat de ſtof natuurlyker wyze in zulk eene overgroote menigte van deeltjes verdeeld kan worden, dat derzelver getal en fynheid de gemeene denkbeelden ver te boven gaa. Dit laatſte, alleen onder het bereik der proefneemingen vallende, komt ook in dit werk eigenlyk alleen in aanmerking; en wordt door verſcheidene proeven beweezen; zo door't van een ſcheiden der oppervlakten, en het ontbinden der lichaamen, als door het verſpreiden der reuk en kleurdeeltjes; midsgaders door de rekbaarheid der metaalen, op eene verbaazende manier blykbaar in't goudſlaan, en 't gouddraad-trekken; konnende één enkel once gouds zo ver uitgerekt worden, dat het eene zigtbaare lengte van byna 320 uuren gaans beſlaa, een uur gaans op 1400 Rynlandſche roeden gerekend zynde. —— Alle lichaamen, derhalve, die onder het bereik onzer zinnen vallen, beſtaan uit eene menigte kleinder lichaampjes, die ieder tot kleinder ſtofdeeltjes konnen gebragt worden, die weder deelingen en onderdeelingen konnen ondergaan. In dit verdeelen der lichaamen vindt men of eene gelykvormigheid der deelen, of eene verſcheidenheid der ſtoffen in aart en hoedanigheden verſchillende; in 't eerſte geval noemt men dezelven *enkelvoudige* lichaamen van *gelykſlachtige* deelen t'zamengeſteld; in 't laatſte *gemengde* lichaamen uit *ongelykſlachtige* ſtoffen beſtaande. Deeze deelen zyn dikwils zo vaſt aan een gehegt, dat men eene merkelyke kragt moete gebruiken om ze van een te ſcheiden; en zulk een gedeelte ſtofs noemt men een *hard* of *vaſt* lichaam: deeze vaſtheid neemt by trappen af tot aan de *vloei-*

baar-

baarheid, die in trappen toeneemt tot aan de *vlietbaarheid*, die ook zelve haare trappen heeft: een ſteen is een *vaſt* lichaam; de rook is eene *vloeiſtof*, in 't water is eene *vlietſtof*, een *vogt*.

Alle deeze lichaamen nu hebben eene zekere grootte, die bepaald wordt door de oppervlakten, welke eene hoeveelheid van ſtof den inhoud van ieder lichaam, in zich beſluitende, den omtrek van 't lichaam maaken; en de onderlinge ſchikking dier oppervlakten noemt men *gedaante*; dit moet in alle lichaamen plaats hebben; vermids die oppervlakten nooyt in elkander konnen loopen, of tot één worden, maar altyd door hunne byzondere ſtrekking weezenlyk onderſcheiden blyven. Doch deeze oppervlakten konnen in het oneindige verſchillen, en de daar uit volgende gedaanten zyn zo wisſelbaar, en onderſcheiden, als men de grootte, het getal, en de ſchikking der oppervlakten op verſchillende wyzen kan verwiſſelen; welke eigenſchap men de *vormbaarheid* mag noemen, die alle lichaamen in alle omſtandigheden verzelt. En hier in is zo groot eene verſcheidenheid, dat, ſchoon zommige lichaamen in den eerſten opſlag gelyk ſchynen, men met goed regt moge zeggen, dat 'er waarſchynlyk in de gantſche natuur geen twee weezens gevonden worden, die elkanderen volmaakt gelyk zyn; vooral zo men by de verſcheidenheid van gedaante, nog die van de coleuren, en de grootte der lichaamen voegt, gelyk de ondervinding eenen ieder oplettenden duidelyk leert. Deeze eigenſchap heeft niet alleen plaats in de groote lichaamen, maar moet ook aan de kleine ſtofdeeltjes toegeſchreeven worden; nadien een lichaam, hoe klein ook, altyd door oppervlak-

ten bepaald zynde, volgens het bovengezegde noodwendig eene gedaante moet hebben: en ſchoon de ondervinding deeze redeneering in haare ganſche uitgeſtrektheid niet konne ſtaaven; ze geeft ons egter, door behulp van 't Mikroskoop, eene menigte van voorbeelden, die ons leeren dat men zulke voorwerpen, die voor onze bloote oogen geen gedaante hebben, zich niet als gedaanteloos moet verbeelden. Ter proeve hier van verſtrekken de kleinſte zandkorreltjes, die hunne eigene en byzondere gedaante hebben; de verſchillende ſoorten van zouten, die uit deeltjes van verſchillende gedaante beſtaan; als mede de kleinſte inſecten, die, zo veel, en meer dan de groote dieren, in gedaante van elkanderen onderſcheiden zyn.

En zo eigen als de *gedaante* en *vormbaarheid* den lichaamen is, zo onafſcheidelyk is hun ook de *vaſtheid*; hebbende ieder lichaam eene zekere hoeveelheid van ſtof, die, onderling aan een verbonden, binnen deszelfs omtrek begreepen is: dit is aan alle lichaamen, zelfs aan de eerſte en enkelvoudigſte deeltjes noodzaaklyk eigen. Dit is eene taſtbaare waarheid, die ieder beſpeurt in alle lichaamen, welke hem eenen gevoeligen *wederſtand* bieden; dat het uitwerkſel der *vaſtheid* is: doch zomtyds zyn' wy dien wederſtand zo gewoon, of dezelve is zo gering, dat het buiten het bereik onzer zinnen, of ten minſte onzer opmerkinge zy; het welk in de *vloeiſtoffen* min of meer, en in de *Lugt*, als het minſt vaſte lichaam, boven al plaats heeft; het welk min oplettenden mogt doen denken, dat deeze lichaamen geen *vaſtheid* hebben: terwyl in tegendeel door proeven blykt dat zelfs de *Lugt* wederſtand biedt, met kragt perſt,

perſt, en gevolglyk haare *vaſtheid* heeft; het welk ons met rede het zelfde beſluit over alle andere lichaamen doet opmaaken. Dit is den eenvoudigſten duidelyk te toonen: hy doorboore eene wel geſlootene volle ton met een boor, om het vogt af te tappen; 't is vrugtloos; vermids de buitenlugt wederſtand biedt: maar hy boore eene tweede opening boven in de ton, en geeve dus lugt aan dezelve; zo zal de binnelugt met eene gelyke kragt perſen als de buitenlugt wederſtand biedt, en 't vogt zal zich uit kragt van zyn eigen gewigt en vlietbaarheid loozen. — Deeze vaſtheid geeft men ook wel den naam van *ondoordringbaarheid*; doch nadien 't ſchynt dat verſcheidene ſtoffen, met elkanderen gemengd, onderling in elkaâr indringen, als water in zand, zo moet men hier onderſcheid maaken tuſſchen de vaſte deeltjes en den ganſchen klomp van 't lichaam: de vaſte deeltjes, die eigenlyk de waare ſtof van 't lichaam uitmaaken, zyn ondoordringbaar, dan deezen zyn niet zo nauw aan een gevoegd, of ze laaten ruimte over, daar andere ſtoffen konnen indringen, die zich met den klomp van 't lichaam vermengen, gelyk de volgende Les zal toonen.

Deeze volgende, of tweede Les, heeft twee afdeelingen, beſchouwende eerſt *de ylheid*, en dan *de zamenpersbaarheid en veerkragt der lichaamen.*

De *ylheid* der lichaamen is die ledige ruimte, welke tuſſchen derzelver vaſte deelen gevonden wordt: niet dat die ruimte geheel van alle ſtof ontbloot is; de ondervinding toont ons duidelyk, dat die holligheden met fynder en fynder vloeiſtoffen vervuld zyn: maar als men ſpreekt

van de eigene ſtof van een lichaam, komen die vreemde deeltjes, die tot het lichaam niet behooren, niet in aanmerking. Ondertuſſchen mag men met grond vooronderſtellen, dat 'er, behalve deeze, nog andere en kleiner hollighеden in de lichaamen gevonden worden, die den naam van ledig en ydel letterlyk verdienen: de vryheid, die 'er tot alle beweeging noodig is, ſchynt zulks te vereiſchen: doch aangezien deeze kleinſte holligheden niet onder 't bereik der proefneemingen vallen; zo bepaalen we ons, volgens de natuur van dit werk, tot de eerſtgemelden; ſtellende als eene waarheid, dat alles, wat uit ſtoflyke deelen is t'zamengeſteld, *yl* is, en zyne opene tuſſchenruimten heeft. Ter proeve hier van verſtrekt de *ylheid* van hout en leder, dat, boven eene min of meer lugtledige buis geſteld, het op zich ſtaande water of kwikzilver, door de buitenlugt geperſt, den vryen doorgang verleent: zo ook de *ylheid* der eierſchaalen, waar door de binnenlugt, op het afneemen der perſinge van de buitenlugt, door middel van de lugtpomp, zigtbaar heendringt; insgelyks de *ylheid* van 't papier, dat de werking der Sympathetiſche inkt, op de dikte van vier- of vyfhonderd bladzyden, in den tyd van drie of vier minuten doorlaat. —— Wat aanbelangt de hoeveelheid dier ylheden, in wat evenredigheid die ledige ruimte ſtaat tot de vaste deelen van een lichaam, dit is onbekend; doch 't is blykbaar dat ze zeer groot moet zyn; het goud, het digtſt in een gedrongene lichaam, dat bekend is, heeft ook zyne ylheid; dewyl 'er het kwikzilver in een oogenblik in doordringt; en 't koningswater het zelve van oppervlakte tot oppervlakte ontbindt: zommigen

zyn

zyn niet vreemd van te giſſen, dat het zo veel ledige ruimte heeft als vaſte deelen; en hoe yl moet dan gemeen water niet zyn, dat omtrent 19 maal minder zwaar weegt dan het goud; of de lugt, die 800 maal ligter is dan het water? Men heeft hier omtrent nog aan te merken, dat het eene lichaam niet altoos ylder is dan het andere, om dat deszelfs openingen wyder zyn: het meerder getal van tuſſchenruimten vergoedt dikwils, of haalt zelfs over, in de eene ſtoffe, het geen hunne wydte in de andere doet: en gelyk dus deeze holligheden in getal en wydte verſchillen in verſchillende lichaamen, zo neemen ze ook in dezelven onderſcheidene gedaanten aan, naar geraade der onderſcheidene geſtalte van derzelver kleinſte deeltjes: en mogelyk heeft men in een van deezen, of die beiden t'zamen, de rede te zoeken, waarom een ontbindvogt op de eene ſtof beter werkt dan op de ander; als, by voorbeeld, het koningswater op 't goud, en 't ſterkwater op 't zilver.

Uit het gezegde over de *ylheid* kan men gereedlyk beſluiten, dat de ſchynbaare grootte van een lichaam altyd de weezenlyke veelheid van deszelfs eigene ſtof moet te boven gaan: en dit onderſcheid is zo veele veranderingen onderworpen, dat men zeldzaam twee lichaamen ontmoet, die, even groot van omtrek zynde, even zwaar weegen. Deeze evenredigheid van den inhoud eenes lichaams tot deszelfs omtrek noemt men *digtheid*; en een lighaam heeft meer *digtheid*, is digter, dan een ander, wanneer de weezenlyke veelheid van deszelfs ſtof minder verſchilt van zyne ſchynbaare grootte: dus is lood digter dan koper. Maar ondertuſſchen kan een zelfde lichaam van *digtheid* veranderen; het

wordt digter, zyn omtrek wordt kleinder, terwyl de inhoud de zelfde blyft, wanneer men eene inwendige oorzaak, die de deelen verwyderd hield, wegneemt; of hen door eene kragt van buiten dwingt nader byeen te komen: het eerſte kan men *verdikking*, het andere *t'zamenperſing* noemen: de ſneeuw, tot eenen ſneeuwbal vormende, *perſt* men *t'zamen*; en men *verdikt* een vogt, wanneer men 't koud laat worden, of deszelfs hitte vermindert. En daar is niets, dat uit ſtoflyke deelen beſtaat, wiens omtrek niet op eene deezer twee wyzen verkleind kan worden: voor de *verdikking* zyn alle lichaamen, zonder onderſcheid, in welken ſtaat ze zich ook aan ons vertoonen, vatbaar; en alle *vaſte* lichaamen, zonder onderſcheid, zyn *t'zamenpersbaar*; de ondervinding heeft tot nog geen uitzondering op deezen regel gegeeven; het harde en vaſte yvoor zelve is, volgens proeven, daar aan onderworpen: de lugt laat zich ook te zamen perſen; wat andere *vloeiſtoffen*, als den rook, de vlam en dergelyken aangaat, 't is waarſchynlyk onmogelyk om dezelven onder het bereik van proefneemingen van deezen aart te brengen: maar belangende de *vogten*, die hebben nimmer rechtdraads eenige blyken van *t'zamenpershaarheid* gegeeven. Het water dringt door de onzigtbaare openingen van eenen metaalen bol, wanneer men 't in denzelven wil t'zamenperſen; eene colom kwikzilver van 6 voet en 10 duim, evenaarende in zwaarte driemaal het gewigt van den dampkring, is niet genoeg om den omtrek van een weinig waters, waar op ze werkt, merkbaar te verminderen. Men zou egter uit deeze proeven niet konnen beſluiten dat de vogten niet *t'zamenpersbaar* zyn;

dit

dit alles bewyſt alleen, dat ze alle de kragten, die men tot nog op hen geoefend heeft, konnen wederſtaan: indien wy ze onder ſterker perskragten konden brengen, zouden we ze waarſchynlyk zigtbaar indrukken; nademaal de vogten t'zamengeſteld zyn uit kleine vaſte lichaampjes, die, met elkanderen vereenigd zynde, ongetwyfeld in de vogten eene ylheid overlaaten, die hen vatbaar maakt voor *t'zamenperſing*; doch de vogten ſtaan veel ligt de proef onzer grootſte perskragten door; om dat de ſtofdeeltjes in dezelven ongemeen klein en fyn, en daar door minder buigzaam zynde, dan in de vaſte lichaamen, op eene vloeiſtof ſteunen, die 'er in grooten overvloed is, en wier deelen, als enkelvoudiger en minder t'zamengeſteld, ook te vaſter en harder zyn.

Aan de beſchouwing der *t'zamenpersbaarheid* hegt zich natuurlyk die van de *veerkragt* der lichaamen; dat is die kragt, welke zommige t'zamengeperſte lichaamen oefenen, om zich weder in hunnen eigen ſtaat te herſtellen. Zommige lichaamen naamlyk behouden dien ſtaat, waar in hen de perſing gebragt heeft; een looden kogel behoudt de plattigheid, die hy door zynen val op een ander hard lichaam verkreegen heeft: andere lichaamen herſtellen zich, en neemen, als de perſing ophoudt, hunne voorige gedaante weder aan; een rond yvooren klootje, door zynen val op hard marmer eenigzins ingedrukt zynde, herſteld zich op 't oogenblik weder in zyne ronde gedaante. Dit is derhalve eene eigenſchap, die alleen plaats heeft in t'zamenpersbaare lichaamen, doch niet in alle; daar en boven hebben alle lichaamen, die deeze *veerkragt* bezitten, ze niet in denzelfden

trap en ſterkte: daar zyn 'er die zich byna geheel niet herſtellen, die men den naam geeft van *weeke* lichaamen; om aan te duiden, dat ze geen *veerkragt* bezitten, die ſterk genoeg is, om ze in aanmerking te neemen. De lichaamen die ze tot eenen merkelyken trap bezitten, werken met minder of meerder kragt te rug, naar geraade hunner hardheid, ſtyfheid of byzondere geſteltenis van derzelver inwendige deelen. In geene derzelver is ze volmaakt en onveranderlyk; byna doorgaans verzwakt ze, of gaat geheel verlooren, door eene langduurige werkzaamheid of ruſt: een boog te dikwerf geſpannen, of te lang geſpannen ſtaande, behoudt eindelyk den bogt dien men hem gegeeven heeft. Dit alles maakt dat men de beſchouwing der *veerkragt* niet tot de uiterſte nauwkeurigheid door proeven kan beveſtigen en ophelderen; dat te minder volmaakt kan geſchieden, om dat de lugt zelve, de bekwaamſte middelſtof, als de dunſte en ligtſte, waar in men deeze proeven kan doen, wederſtand biedt, en gevolglyk het uitwerkſel min of meer kan verhinderen: weshalve we ons hier in met een *ten naaſten by* moeten vergenoegen. De proeven op het geharde ſtaal en 't yvoor ſchynen hier toe vry bekwaam; maar dewyl de geſchiktſte eene voorafgaande kennis van de voornaamſte eigenſchappen der beweeginge eiſchen, zo ſtelt de Heer *Nollet* dezelve uit, tot dat hy de wetten der beweeginge in de t'zamenbotſing der lichaamen zal ontvouwen.

Al het gezegde over de bovengemelde eigenſchappen der lichaamen geeft onzen Eerwaarden Schryver gelegenheid, tot eene *uitweiding over de zinnen*, en wel inzonderheid over het *gevoel*; den *reuk* en den *ſmaak*; wordende de ver-

klaa-

klaaring van 't *geboor* en 't *gezigt* uitgeſteld, tot op de beſchouwing van het *licht* en 't *geluid*. Deeze uitweiding, aan 't einde der tweede leſſe gehegt, is eene byzondere overweeging dubbel waardig; doch aangezien dezelve buiten ons voorgeſtelde bepaalde oogmerk gaat, konnen wy ons in deezen daar toe niet inlaaten: gevoeglyker zal ze ons, de werking van 't geluid en 't licht afgehandeld zynde, ſtoffe tot eene byzondere Verhandeling over dit onderwerp geeven.

Dialogues of the Dead, 8vo. 4. ſ. Sandby.

t'Zamenſpraken der Doden.

DEze t'Zamenſpraken zyn op enen vernuftigen trant, naer den aert van 't onderwerp, met minder of meerder geeſtigheid beſchreven, en laten zich doorgaende met vermaek lezen: ze zyn ten getale van acht en twintig, en gaen over Staet-, Letter- en Zedekundige onderwerpen: wy zullen den lezer tot een onderhoud in dezen mededeelen de negentiende t'Zamenſpraek, welke gehouden wordt tuſſchen enen Romeinſchen en Engelſchen Epicuriſt, door *Mercurius* beluiſterd, die hen in 't ſlot doet zien, datze geenszins dat vermaek gehad hebben van hunne lekkernyen, het welk ene hongerige maeg heeft van gemener ſpys: ſtrekkende dus tot beſchimping van de overdadige tafelpragt. —— De t'zamenſprekers zyn *Apicius* en *Dartoneuf*,

neuf, beluiſterd door *Mercurius*, wier namen wy door de aenvangletters zullen aenduiden.

B. Ach arme *Apicius!* ik beklaeg u ten uiterſte, dat gy niet geleefd hebt ten mynen tyde, en in myne landſtreek. Hoe vele ſmaeklyke geregten heb ik in *England* gegeten, die in uwe dagen te *Rome* onbekend waren!

A. Beklaeg u zelven. Hoe vele ſmaeklyke geregten heb ik te *Rome* gegeten, waer van de kennis in deze latere verbaſterde dagen verloren is! De vette pap van eene zeug, de lever van de *Seari*, de herſens van de *Phœnicopters*, en het *Tripatinum*, dat beſtond uit drie zoorten van viſch, waer voor gy geen namen hebt, de *Lupus Marinus*, de *Myxo*, en de *Muræna*.

D. Ik dagt dat de *Muræna* onzé Lamprey was; wy hadden 'er dié uitſtekend waren in de *Severn*.

A. Neen: de *Muræna* was een zout-water viſch, die in vyvers bewaerd werd, daer men 't zee-water inliet.

D. Wel, dan durf ik zeggen, dat onze Lampreyen beter waren. Hebt ge 'er oit een' gegeten, die in de pot geſtoken of geſtoofd was?

A. Ik ben noit in Brittanje geweeſt. Uw Land was my toen te barbaers, om derwaerds te gaen. Ik zou gevreesd hebben dat de *Britten* my opgegeten zouden hebben.

D. Dat ſpyt my van uwent wege, dat ſpyt my zeer: want zo gy nimmer in *Brittanje* geweeſt zyt, dan hebt gy nimmer de beſte oeſters, die 'er in de waereld zyn, gegeten.

A. Verſchoon my, myn Heer, uwe *Sandwichſche* oeſters wierden ten mynen tyde te *Rome* gebragt.

D. Ze konden niet verſch zyn, ze waren daer geen penning waerd. Gy moeſt te *Sandwich* ge-

ko-

komen hebben om ze te eten. 't Is u ſchande, dat gy 't niet gedaen hebt. —— Een Epicuriſt zal van gevaer ſpreken, als hy na een lekkeren beet haekt! Zwom niet *Leander* over den *Helleſpont*, om by zyne Meeſteres te komen? en wat is een meisje in vergelyking met een vaatje voortreffelyke oeſters.

A. Neen, — ik ben verzekerd, dat gy my niet kunt beſchuldigen van enige agteloosheid in 't zoeken na uitſtekende viſch. Ik zeilde van *Minturna* in *Campania* na de kuſt van *Africa*, alleen om van éne zoort van viſch te proeven, welke ik hoorde dat aldaar zwaerder was dan op onze kuſt, en vindende dat men my ene valſche onderrigting had gegeven, keerde ik weder, zonder aen land te willen treden.

D. Daer ſtak enig verſtand in: doch waerom deed gy niet insgelyks ene reis na *Sandwich?* Had gy die oeſters in hare volmaektheid geproefd, gy zoudt nimmer te rug gekeerd, maer gegeten hebben tot dat gy geborſten waert.

A. Ik wenſchte dat ik het gedaen had: 't was beter geweeſt dan my zelve te vergeven, gelyk ik deed, om dat ik, by 't opmaken myner rekeninge, vond, dat ik niet veel boven de armhartige ſom van *tachtig duizend pond* over had, het welk my geen tafel kon verlenen, die my voor 't ſterven van honger bewaerde.

D. Ene ſom van *tachtig duizend pond* kon u niet bewaren voor 't ſterven van honger! Ik wenſchte dat ik ze gehad had, ik zou ze in geen twintig jaer doorgebragt hebben, al had ik de beſte tafel in *Londen* gehouden; vooronderſteld zynde dat ik anders geen geld verſpilde.

A. Ach onnozel menſch! Dit toont dat gy *Engelſchen* geen denkbeeld hebt van de pragt die

op

op onze tafels heerſchte. Voor mynen dood had ik in myne keuken 807,291 L. 13 ſ. 4 d. [dat is ruim agt millioenen guldens] doorgebragt.

D. Daer geloof ik geen woord van: daer is een misſlag in de rekening.

A. Wat, het reglement van *Lucullus* voor zyne avondmaeltyden in de *Apollo*, ik meen voor ieder Avondmaal, dat hy at in de kamer welke hy met dien naam noemde, was 5000 drachmas, het welk volgens uwe munt is 1614 L. 11. ſ. 8. d. [ruim zeſtien duizend guldens].

D. Had ik daer 's avonds met hem gegeten! Maer, is 'er geen fout in die rekeningen?

A. Vraeg dat uwe geleerden: ik reken zo als zy my zeggen. — Doch mogelyk denkt gy dat deze feeſten alleen gehouden werden door de Grooten, gelyk *Lucullus*, die geheel *Aſie* geplonderd heeft om *zyne huishouding te onderſteunen*: maer wat zult gy zeggen, wanneer ik u verhael dat de toneelſpeler *Æſopus* eene maeltyd had, die hem zesduizend ſeſtertien koſte, dat is vier duizend acht honderd en drie en veertig pond en tien ſchellingen, *Engelſch* geld [of vyftig duizend guldens].

D. Wat zal ik zeggen? wat, dat ik den armen *Cibber* en *Boorh* beklaeg; en dat ik, indien ik zulks geweten had toen ik leefde, my zelven verhangen zou hebben, uit hartzeer dat ik niet leefde in die dagen.

A. Gy mogt wel, gy mogt wel. — Gy weet niet wat eten is: gy kunt het nimmer weten. Niets minder dan de bloeyende rykdom van 't *Roomſche* Gebied is genoegzaem om iemand in ſtaet te ſtellen om *eene goede tafel te houden*. Onze Toneelſpelers waren veel ryker dan uwe Princen.

D. Och, had ik maer geleefd onder de *gezegende*

gende regering van *Caligula*, *Vitellius* of *Heliogabalus*, en had men my toegelaten de eer te hebben van met hunne ſlaven te ſpyzigen.

A. O, daer treft gy myn hart. — My ongelukkigen, dat ik geſtorven ben voor die *goede tyden*! Zy bragten den roem hunner tafelen tot veel hoger trap dan de beſte eters der eeuwe die ik beleefde. *Vitellius* verſpilde, binnen den tyd van één jaer, met eten en drinken, eene ſom, die, volgens uwe munt, meer dan zeven millioenen en tweemael honderd duizend pond [zeven honderd tonnen gouds] beloopt. Dit heeft hy my zelf verhaeld, in een geſprek het welk ik niet lang geleden met hemgehouden heb. En de anderen, waer van gy gewag maekte, ſchoten niet te kort by zyne Vorſtlyke pragt.

D. Dit waren inderdaed *groote Vorſten*. Maer 't geen my meeſt aendoet is de maeltyd van dien *toneelſpeler*, dien ondeugenden fielt *Æſopus*. Ik kan niet dulden te denken, dat hy zo veel beter geleefd heeft dan ik. Ik bid u, uit wat ſpyzen beſtond die maeltyd, daer hy zo veel voor betaelde?

A. Voornaemlyk uit *zingvogeltjes*: deze waren 't die den prys zo zeer verhoogden.

D. Uit *zingvogeltjes*! Hang hem op. — Ik heb 'er noit meer gegeten dan *één*, welke ik ſtal van ene Mevrouw van myne kennis, en geheel *Londen* was 'er over in oproer, als of ik een kind geſtolen en gebraden had. Maer, by nader indenking, begin ik te twyfelen, of ik wel zo veel reden heb om *Æſopus* te benyden: want het *zingvogeltje* dat ik gegeten heb was niet beter van ſmaek dan een vette leeuwerk of lyſter; 't was zo goed niet als een ortolan of *becafigo*: en daerom vermoed ik dat al de tafelpragt, daer ge zo

op

op geſtoft hebt, niets anders was dan ydelheid en dwaze verkwiſting. Ze ſtond gelyk met die van den zoon van *Æſopus*, die paerlen ontbond in azyn, en dezelve opdronk met zyne avondmaeltyd. Ik zal een ſchoelje wezen, indien een agterbout van een venezoen, en myn boven al beminde *hampaſty*, geen beter geregten waren dan één enig van de tafel van *Vitellius* zelven. Ik vind niet dat gy oit enige goede *ſoupen* had, zonder welke een man *van ſmaek* onmogelyk zyn middagmael kan doen. De konynen in *Italie* zyn niet eetbaer: en wat is 'er beter dan een *voorbout* van onze *Engelſche wilde* konynen? Men heeft my gezegd, dat gy geen kalkoenen hebt. Het ſchapen vleeſch in *Italie* heeft enen zeer ſlegten ſmaek. En wat aengaet uwe beeren of zwynen *geheel gebraden*, die veragt ik: die konnen niet gevoegelyk opgediſcht worden, dan alleen voor 't gemene volk, op een inlyvingsfeeſt of ene verkiezingsmaeltyd: een klein *Barbecuer varken* is honderd van die waerd; en ene goede rol van *Shrewsburgſch* beeren vleeſch is een veel beter geregt.

A. Indien gy enige zoorten van ſpyzen had, die ons ontbraken, onze keuken egter moet de uwe grootlyks overtroffen hebben. Onze koks waren zo uitſtekend, dat ze aen zwynen vleeſch den ſmaek van alle andere vleeſchſpyzen konden geven.

D. Ik zou geen genoegen geſchept hebben in hunne doemenswaerdige namaking: gy mogt al zo gereed aen een recht *kundigen* de copie van ene ſchone ſchildery voor 't oorſpronglyke opgedrongen hebben. Onze koks in tegendeel geven aen alle andere vleeſchſpyzen ryklyk den ſmaek van 't ſpek, zonder dat die ſmaek, welke

ke de ene van de andere onderſcheidt, vernietigd werd. Ik twyfel in 't minſte niet of onze *Eſſence van Ham* is ene veel beter ſaus dan alle die genen welke de ouden immer gebruikt hebben. Wy hadden een honderd *ragouts*, wier t'zamenſtelling alle beſchryving te boven gaat, waren de uwen zo goed geweeſt, gy zoudt niet hebben konnen liggen leunen op uwe bedden, gelyk gy deed, terwyl gy aen 't eten waert: zy zouden u over eind hebben doen zitten, en oplettend gemaekt hebben op uwe zaek. Gy had diestyds de gewoonte van u iets te horen *voorlezen*, terwyl gy uw avondmael hieldt; dit toont dat gy niet zo wel onthaeld werd als wy met onze ſpys: wat my aenbelangt, wanneer ik aen tafel was kon ik niets anders ter harte nemen: ik hoorde, zag noch ſprak; ik was enkel reuk en ſmaek. Doch 't ſlimſte van allen is, dat ge geen wynen had, die genaemd mogen worden by goeden *clairet*, *bourgogne*, *champagne*, of ouden *haeheimer* of *tokayer*. Gy pochte zeer op uwen *Falernſchen* wyn; maer ik heb de *Lachrymæ Chriſti*, en andere wynen, welke in die zelfde ſtreek waſſen, geproefd; doch ik wilde van geen dier wynen meer dan een glas of twee drinken, al wilde ge my het Koningryk van *Napels* geven. Gy kookte uwe wynen, en vermengde ze met water; het welk toont dat ze op zich zelven niet te drinken waren.

A. Ik vrees dat gy ons overtreft in wynen; om nu geen gewag te maken van uw appel- en peerdranken, en van uw bier, waer van ik uit enige *Engelſchen*, die ik geſproken heb, groten lof gehoord heb; en hun berigt is verſterkt door 't getuigenis hunner naburen, die in *England* geweſt hebben. Men heeft my ook wonderlyke

dingen gezegd van enen gemengden drank, *Punch* genaemd.

D. O, geſtorven te zyn zonder dien geproefd te hebben is inderdaad ongelukkig! Daer is *Rum-Punch* en *Arack-Punch!* Men kan niet wel zeggen welke beſt is: maer op myn woord van eer, *Jupiter* zou zynen *Nectar* zo voor den enen als voor den anderen gegeven hebben.

A. Die gedagten doen my na den dorſt wenſchen. Van waer haelde gy uw arack en rum?

D. Wel, uit de *Ooſt-* en *Weſt-Indien*, daer gy niets van weet: dat is genoeg om 't geſchil te beſliſſchen. Uw handel op de *Ooſt-Indien* reikte zo ver niet als de onze; en de *Weſt-Indien* waren niet ontdekt. Welk ene nieuwe waereld van goede dingen voor 't eten en drinken heeft *Columbus* voor ons geopend? Denk daer aen, en wanhoop.

A. Ik kan voorwaer niet anders dan myn kwaed noodlot bewenen, dat *America* niet gevonden was, voor dat ik geboren wierd. Het ſmert my, wanneer ik hoor ſpreken van chocolade, pyn-appelen, en twintig andere lekkere ſpyzen of ſchone vrugten, die aldaer voortgebragt worden, en ik nimmer geproefd heb. Wat een voordeel is 't u, dat alle uwe confituren, taerten, paſteytjes, en andere lekkernyen van dien aert, zoet gemaekt worden met ſuiker, in ſtede van honig, waer van wy genoodzaekt waren gebruik te maken, by gebrek van die plant. Maer 't geen my boven al ſpyt is, dat ik noit ene *ſchildpad* gegeten heb: ze zeggen my dat 'er volſtrekt geen beter voedſel is.

D. Ja, ik heb gehoord dat de *Amerikanen* zo zeggen; maer ik heb 'er noit een gegeten: want ze werden in myn' tyd niet overgebragt in *England*.

A.

A. *Noit ene ſchildpad gegeten!* Hoe durfde gy my beſchuldigen van niet na *Sandwich* gereiſt te zyn, om oeſters te eten, en gy zelf deed geen reisje na *Amerika* om van *ſchildpadden* te ſmullen? Maer weet, ongelukkige, dat ik onderrigt ben, dat ze nu zo overvloedig in *England* zyn als de ſtuur. Daer zyn *ſchildpadſſchuiten* die geregeld uit de *Weſtindien* na *Londen* en *Briſtol* gaen. Ik heb zo even enen vetten *Alderman* gezien, die voorleden week te *Londen* geſtorven is aen gulzigheid op een *ſchildpads-feeſt* in die Stad.

D. Wat zeide hy? Vertelde hy u dat ene *ſchildpad* beter is dan een *Venezoen*?

A. Hy zei, dat 'er een agterbout van een venezoen onaengeraekt bleef, terwyl ieders mond nyver bezig was met de ſchildpad: dat hy at, tot dat hy in zynen ſtoel in ſlaep viel, en dat het voedſel zo gezond was, dat hy niet geſtorven zou zyn, indien hy niet ongelukkig in zynen ſlaep ene koude gevat had, die zyne uitwaſeming belette, ende vertering verhinderde.

D. Helaes! hoe onvolmaekt is het menſchlyke geluk! Ik leefde in ene eeuw, toen men dagt dat het vermaek van eten in *England* en *Frankryk* tot de hoogſte volkomenheid gebragt was: en nogtans een *Schildpads-feeſt* is wat nieuws voor my! Zou 't onmogelyk zyn, denkt ge, van *Pluto* verlof te verkrygen om voor énen dag weder te keeren, juiſt om van dat voedſel te proeven? Ik wilde beloven my zelven, door de hoeveelheid die ik 'er van eten zou, om den hals te brengen voor den volgenden morgen.

A. Gy hebt vergeten, myn Heer, dat gy geen *lichaem* hebt: dat gy gehad hebt is reeds overlang verrot, en gy kunt noit met een ander op aerde wederkeeren, of 't moeſt zyn dat *Pythago-*

ras u derwaerds voerde om dat van een zwyn te bezielen. Doch trooſt u zelven, met te denken, dat, gelyk gy lekkernyen gegeten hebt, die ik noit proefde, zo ook de volgende eeuw 'er eenigen zal eten, die aen de tegenwoordige onbekend zyn. Daer zullen nieuwe ontdekkingen gedaen, en nieuwe ſnoeperyen gebragt worden uit andere deelen van de waereld. Wy moeten beiden philoſophen zyn: wy moéten dankbaar wezen *voor 't goede dat wy gehad hebben*, en *'t betere* anderen niet benyden, indien 't hun ten deel valt. Overweeg, dat wy, nae alles, niet meer zouden hebben konnen eten dan onze maeg kon bevatten: en dat deeden we alle de dagen van ons leven. — Maer zie; wie komt herwaerds? My dunkt het is *Mercurius*.

M. Myn Heren, ik moet u zeggen, dat ik onzigtbaer by u geſtaen, en uw onderhoud aengehoord heb; een voorregt waer van wy Godheden gebruik maken als 't ons behaegt. Let derhalve op ene ontdekking die ik u geven zal, met opzigt tot het onderwerp waer over gy in geſprek waert. Ik ken twee menſchen, waer van de een in de oude en de ander in de hedendaegſche tyd leefde, die meer vermaek hadden in 't eten, dan één van u beiden immer genoten heeft in uw leven.

A. Een van dezen vermoed ik was een *Sybariet*, en de ander een *Franſch* Heer, die zich geveſtigd had in de *Weſt-Indien*.

M. Neen: de een was een *Spartaenſch* Soldaet, en de ander een *Engelſche* Hoevenaer. — Ik zie gy ſtaet beiden verwonderd te kyken: maer 't geen ik u zeg is waer. De Soldaet at noit zyn *bruine vleeſchnat*, voor dat de oefeningen, waer toe de *Spartaenſche* legerbenden, door hunne kryg-

krygſtugt, verpligt waren, hem zulk enen eetluſt verwekt hadden, dat hy als een hond aen een been kon geknabbeld hebben. De Hoevenaer of huisman was buiten 's huis, aen den ſteel van den ploeg, of enig anderen gezonden arbeid, van den morgen tot den avond; en als hy t'huis kwam maekte zyne vrouw hem een ſtuk goed oſſenvleeſch, of enen ſchonen werfvogel, en enen podding tot zyne maeltyd gereed, het welk hy ongelyk happiger, en gevolglyk met zeer veel meer ſmaek en behagen at, dan gy uw *Tripatinum* of uwe *Hampaſtey*. Uwe magen waren altoos dermate overladen, dat ik in twyfel trekke, of gy wel oit wezenlyken honger gevoelde, of in twintig jaren éne maeltyd deed zonder uwen eetluſt geweld aen te doen, dat alles ſmaekloos maekt. Ik zeg u daerom nogmaels, dat de Soldaet en de Hoevenaer veel meer deelden in 't vermaek van 't eten dan gy.

D. Dit is nog veel moeilyker, dan geen deel gehad te hebben aen een Schildpads-feeſt. Ik vrees in der daed, dat wy op geheel verkeerde gronden gebouwd, en noit enige *ware denkbeelden van vermaek* gehad hebben.

A. 't Is een laſtig denkbeeld, niet te weten wat het is een *goed, een vrolyk leven* te leiden voor dat men *dood* is. Ik wenſchte, *Mercurius*, dat ge my uwe *Kookkunſt* geleerd had in mynen levenstyd, of dat ge uwe tong daer over hier ter plaetſe had bedwongen.

Berigt, rakende het bevriezen van de Kwik, in ene door kunſt verwekte koude.

Overgenomen uit *les Mémoires de Trévoux, Juin* 1760. *Additions de l'Editeur d'Hollande.*

HOewel 'er in onze nieuwspapieren gewag gemaekt zy van ene zeer gewigtige ontdekking, door den Heer Hoogleeraer *Braun* gedaen, omtrend de door kunſt verwekte koude, is 't egter nodig het gemeen een uitvoerig berigt mede te deelen van de proeven, die omtrend dat zelfde onderwerp door verſcheiden onzer Academiſten genomen zyn. Dit zal ten zelfden tyde dienen om de zwarigheden voor te komen, welke deze ontdekking, en de proefnemingen over de door kunſt veroorzaekte bevriezing van de Kwik, den buitenlandſchen Geleerden konden baren. Men zal ten dien einde de natuerkundigen in ſtaet ſtellen om die proefnemingen te konnen herhalen.

Den 14den December des voorleden jaers was 't hier bovenmatig koud, zo fel als men nog noit op den Thermometer had waergenomen; want de Thermometer van den Heer de L'Iſle was gedaeld tot 205 graden, of 34 graden onder *o* in den Thermometer van Fahrenheit. De Heer *Braun* was bezig met het herhalen der proefnemingen van Fahrenheit op de door kunſt verwekte koude, veroorzaekt door ſneeuw en geeſt van zoutſteen. Hy was zeer verwonderd van den Thermometer te zien dalen tot 470 graden, of 352 graden beneden *o* in den Thermometer van Fahrenheit, dezelve bleef daar in de opene lugt on-

onbewegelyk ſtaen, een kwartier uers, en begon niet te ryzen dan nae gebragt te zyn in ene warme kamer. De Heer *Braun* herhaelde terſtond de proefneming met denzelfden Thermometer, en met enen anderen. De uitkomſten waren nogmaels dezelfde. Het was derhalve geoorloofd, met opzigt tot de onbewegelykheid van de Kwik, te giſſen, dat de Kwik bevrozen, en een vaſt lichaem geworden was. Doch dit was diestyds niets anders dan ene giſſing, vermids de Heer *Braun* de buizen niet gebroken had om de Kwik te onderzoeken.

Den 17den December was de koude zo vinnig als den 14den van die maend. Men nam op dien dag geen proeven: maer de Heer *Braun* deelde zyne ontdekking mede aen de Academie der Wetenſchappen in de gewone byeenkomſt.

Den 25ſten December tekende de Thermometer 199 graden of 27 graden onder *o* van Fahrenheit, in de Lugt. De Heren *Braun* en *Æpinus* herhaelden de proefnemingen. Zo dra de Heer *Braun*, de Kwik onbewegelyk zag, brak hy den bol van den Thermometer. Hy werd gewaer dat de Kwik bevrozen was, uitgezonderd ene kleine hoeveelheid in 't midden van den bol, die hare vloeibaerheid bewaerd had.

De Thermometer van den Heer *Æpinus* daelde zeer ſnel tot 500 graden of 318 graden van Fahrenheit beneden *o*. Hy brak de buis, en vond de Kwik geheel bevrozen.

Deze twee natuerkundigen hebben waergenomen dat men de bevrozene Kwik onder den hamer kon brengen en uitſlaen, gelyk andere metalen: maer ze ſmolt nae verloop van weinig tyds in de lugt, en werd weder vloeibaer.

De Heer *Æpinus* ſtelde zich voor den toeſtand

van de Kwik, een vaſt lichaem geworden zynde, nader te onderzoeken. Hy goot ten dien einde Kwik in ene buis ter dikte van enen vinger, aen 't ene einde open, aen 't andere geſoudeert. Deze cylinder van Kwik, ter hoogte van omtrend 1½ duim, was in byna ¼ van ene minuet bevrozen. Hy ontdekte in de Kwik dezelfde verſchynzelen, die men in de andere metalen, uitgenomen het yzer, gewaer wordt. De Kwik verdikte zich allenskens: hare bultige oppervlakte kromp in, en daelde zeer veel. De cylinder van Kwik, ys geworden, zonk in de vloeibare Kwik, gelyk andere metalen, uitgenomen het yzer. Het is bekend zeker dat het water en andere vloeiſtoffen, ys geworden, zwemmen op de ſtof, waer uit haer ys gemaekt is.

Den 29ſten December was 'er, tuſſchen 9 en 10 ueren, ene felle koude 211 graden, of 91 onder *o*, op den Thermometer van Fahrenheit, welke de grootſte door kunſt verwekte koude van Fahrenheit te boven ging; want 40 graden beneden *o* van den Thermometer van Fahrenheit beantwoorden aen 210 graden van den Thermometer van de L'Iſle. De Heer *Braun*, die dezelfde proefneming in 't werk ſtelde, vond denzelfden uitſlag.

Myn Heer de Raad *Lomonoſſow* ondernam dien zelfden dag deze proeven te doen: hy bragt door ſterk-water ene koude van 495 graden te wege: toen hy 'er geeſt van gemeen zout ingoot daelde de Thermometer tot 534 graden: en denzelven uit dit mengſel genomen hebbende, zo daelde die in de opene lugt tot 552 graden, of 450 onder *o* van Fahrenheit. Op dat zelfde mengſel verſche ſneeuw geworpen, en 'er vervolgens o-

lie

lie van vitriool ingegoten hebbende, daelde de Thermometer terſtond tot 1260 graden of 1300 graden onder *o* van Fahrenheit. Onze Academiſt brak den bol van den Thermometer, welkers Kwik een vaſt lichaem geworden was, gelyk ook die welke in de buis overbleef, die aen den bol hing als een dunne zilverdraed, welke op alle manieren gebogen kon worden. De Heer *Lomonoſſow* gaf met den ſchuinſchen kant van ene byl zeer zware ſlagen op dien bol van bevrozene Kwik, die plat werd en de gedaente van enen *halven rouble* aennam. Daer ontſtonden barſtjes, en de bol ſmolt in den tyd van omtrend 20 minuten. Deze proefnemingen geſchiedden in ene natuerlyke koude van 208 graden, of 38 onder o van Fahrenheit.

De Heren Academiſten *Kruſe*, *Zeiher* en *Model* Apotheker, hebben deze proefnemingen op verſcheidene tyden herhaeld, en altoos met den zelfden uitſlag, zo wel als de Heer *Æpinus*. Wy zullen enige byzondere omſtandigheden agterlaten, om de palen van dit berigt niet te buiten te gaen en alleen nog maer aenmerken dat de Thermometer van den Heer *Zeiher*, die op 300 graden, of 148 beneden *o* van Fahrenheit was, in 't bovengemelde mengſel, uit het mengſel genomen zynde in de opene lugt 100 graden daelde. De koude van de Lugt was 183 of 8 graden onder *o* van Fahrenheit.

Deze zaek eindelyk is ten volle geſtaefd door de eenſtemmigheid der proefnemingen veler natuerkundigen, die ieder op zich zelven gedaen heeft. Om alle twyfelingen te verdryven is 't dienſtig het gemeen te waerſchouwen dat men in alle de proeven gezuiverde en overgehaelde Kwik gebruikt heeft.

Men heeft zich zelfs in enige proefnemingen bediend van herlevende Kwik van Sublimaet, zo dat men niet konne vermoeden, dat 'er gebruik gemaekt zou zyn van kwalyk gezuiverde Kwik, vermengd met ongelykſlachtige deelen.

Het is waerſchynlyk dat de Heer *de L'Iſle de la Croyere* zich bediend heeft van onzuivere Kwik, wanneer hy in Siberie waergenomen heeft dat de Kwik van zynen Barometer bevroren was. Men kan 't zelfs bewyzen uit zyne papieren, die te vinden zyn onder de archiven van de Academie der Wetenſchappen. Volgens zyne waernemingen moeſt de Kwik zich vaſt zetten tuſſchen de 195 en 200 graden, dat is de 22 a 28 beneden *o* van Fahrenheit. Maer 't is zeker dat de Kwik geen het minſte kenteken van bevriezing geeft op die graden van koude, nademael zulk ene koude hier niets minder dan buitengewoon is. Het is derhalve waer, dat de Heer *de la Croyere* zich bediend heeft van onzuivere Kwik, die mogelyk niet anders was dan een Amalgame van zeer dun ontbonden lood.

Daer zyn twee zaeken rakende dit onderwerp, die men nog niet wel kan vaſt ſtellen, te weten, de hardheid van de bevrozene Kwik, die nu eens harder dan weder weeker dan het lood ſcheen, en daer benevens de graed van koude, geſchikt om de bewegelykheid van de Kwik te bepalen. Om 'er van te oordeelen naer 't meerendeel der proefnemingen, ze ſchynen hier in over een te komen, dat de bevriezing van de Kwik geſchiedt omtrend de 500 graden of 480 onder *o* van Fahrenheit: men zou het egter met zekerheid niet konnen beveſtigen. Hoewel de Kwik gedaeld zy tot 1260 graden in de proefnemingen van den Heer *Lomonoſſow*, die natuerkundige ſtaet toe, dat

dat hy geen tyd gehad heeft om te onderzoeken of 'er berſtjes in den bol gekomen waren, in diervoege dat de Kwik ruimte verkregen hadde om lager te dalen, dan anders geſchied zoude zyn. Dat vermoeden ſchynt des te gegronder te wezen, om dat het in de proefnemingen van de Heren *Braun*, *Zeiher* en *Æpinus* gebeurd is, dat de bollen hunner Thermometers, nae verſcheiden barſtjes, eindelyk geſprongen zyn.

Indien men ondertuſſchen nagaet de proeven die de Heer *Æpinus* genomen heeft met ene buis van enen vinger-dik, zo zal men bykans bewogen worden om, uit de ſnelle daling van den Thermometer, en de ſpoedige bevriezing van 't Kwikzilver, te beſluiten, dat het zich vaſt gezet heeft op enen veel lager graad dan den 500ſten.

Doch vermids de Kwik-Thermometers niet meer bekwaem zyn om in deze proefnemingen de graden van koude aen te duiden, zo kan men niets zeker over dit onderwerp ſtaende houden.

Daer blyft nog over, het ontvouwen van de manier om de proefnemingen zelven te doen, om de natuerkundigen in ſtaet te ſtellen om ze te herhalen. Men heeft 'er toe gebruikt den geeſt van rokenden zoutſteen, men moet 'er ten minſte toenemen den geeſt van zoutſteen door 't vuur gedrongen tot rode uitwaſemingen; want het ſterk-water is niet genoegzaem.

De Heer *Æpinus* heeft ene zeer gemaklyke en ſpoedige wyze voorgeſteld om deze waerneemingen te beproeven. Nae den geeſt van zoutſteen zo koud te hebben doen worden als 't mogelyk is, zo vult men daer mede de helft van een wynglaasje; men werpt daer op ene genoegzame hoe-

hoeveelheid van ſneeuw, om dit mengſel de vaſtheid van enen bol te doen verkrygen, waer toe men dit mengſel moet roeren. Volgens die manier bevrieſt het Kwik-zilver byna op 't ogenblik.

Het is aenmerkelyk dat de Heren *van Muſſchenbroek* en *de Reaumur* denzelfden graed van door kunſt verwekte koude niet hebben kunnen veroorzaken, als onze Academiſten. Wanneer men leeſt het geen de Heer *Muſſchenbroek* daer over gegeven heeft in de *Tentamina Florentina* p. 174, en de Heer de *Reaumur* in de *Mémoires de l'Académie de Paris de l'année* 1734, zal men zien dat hunne handelwyzen, zo veel het wezenlyke aengaet, niet verſchillen van de manier van den Heer *Braun*, en van die, waer van we zo even geſproken hebben. Men moet daer over zyn oordeel opſchorten, zo lang men niet weet door welke toevallen die beroemde natuerkundigen die zelfde door kunſt verwekte koude niet hebben konnen te wege brengen. Mogelyk had hun geeſt van zoutſteen de vereiſchte hoedanigheden niet.

Eindelyk merken we nog aen, dat 'er, zo 't ſchynt, een zekere graed van koude, geſchikt om de proefnemingen wel te doen gelukken, in de lugt moet heerſchen.

De Heer *Æpinus* deed den 28ſten December deze proeven in ene kamer op 122 graden lugtsgeſteldheid. Hy verkoudde den geeſt van zoutſteen in ſneeuw, tot 150 graden: de ſneeuw had denzelfden graed van koude: terwyl hy den geeſt van zoutſteen vermengde met het ſneeuw, veroorzaekte hy ene koude van 300 graden, maer die veel verſchilde van de koude bekwaem

om

om de Kwik te doen bevriezen. De Heer *Zeiher* heeft onlangs de bevriezing van de Kwik te wege gebragt op 175 graden lugtgeſteldheid, vermeerderende tot 30 graden beneden *o* van den Thermometer van Fahrenheit.

De noodzaeklykheid der Liefde tot de Waerheid in den Godsdienſt, en derzelver beproeving.

WAnneer men een oog van aendagt veſtigt op den algemeenen toeſtand der Chriſtelyke Kerke, zo elders, als wel bepaeldlyk in dit ons Vaderland, omtrend de jaeren 1400 of 1500, zo heeft men waerlyk reden om zich te verwonderen, over het onbeſchryvelyke verval der Kerke in Leer en Zeden in die dagen; en 't leidt eenen oplettenden natuurlyk op om te overweegen, door welke oorzaeken zo deerlyk eene afwyking van de eenvoudigheid der deugdzaeme Euangelie-leere ſtand heeft konnen grypen: en alles in dit opzicht nagaende, komt het ons niet duiſter voor, dat de hoofdoorzaek van dit verval te zoeken is in het mangel van eene zuivere liefde voor de waerheid. De Geeſtlykheid in die dagen, veel al meer door heerſchzugt dan door waarheids liefde gedreeven, had ſlaeffche boeijen geſmeed voor de vrye onderdaenen van 't Koningryk der waerheid, door Jeſus Chriſtus opgericht: men ſtelde den Godsdienſt

dienſt in 't gelooven van verborgenheden, en 't handhaeven van uiterlykheden; men maekte den Leken diets, dat ze onbekwaem waeren om wel te oordeelen over zaeken van den Godsdienſt; en niet veiliger konden doen dan hunne geeſtlyke Leidslieden te volgen, met eene gewillige gehoorzaemheid, die Jeſus Chriſtus boven alles welgevallig was. Het gemeen hier door ten deele in ſlaep gewiegd, ten deele bevreesd voor de magt der Geeſtlykheid; die de ongehoorzaemen met gewelddaedige middelen wederſtond, geraekte, het zy gewillig of onwillig, in de diepſte ſlaeverny, niet ſlegts naer 't lichaem, maer ook naer den geeſt; gedwongen zynde het gezag der Geeſtlyken blindlings te gehoorzaemen. Schoon men nu hier uit konne afleiden dat de naeſte oorzaek van de ſlaeverny der Leeken was, de liſtige en geweldige heerſchzugt der Geeſtelyken, zo is 't nogtans, wanneer we wat hooger opklimmen, duidelyk te bemerken, dat de eerſte hoofdoorzaek hier van was, gebrek van Liefde voor de Waerheid. Had het gemeen, in eene zuivere zugt voor de Waerheid, zich bevlytigt in een naerſtig onderzoek van den Godsdienſt, nooit had de Geeſtlykheid hen zo jammerlyk konnen misleiden: was hier door een leevendig bezef van 't gewigt, eene onwrikbaere overtuiging der zekerheid van den waeren Godsdienſt hun tot eene aenſpooring geweeſt, nimmer had het vermogen der Geeſtlykheid zo hoog eenen trap van dwang beklommen: het bedrog was by tyds ontdekt, het geweld in 't begin tegengegaen, en dus de heerſchzugt in haere opkomſt gefnuikt geworden: nu in tegendeel ontſtond, uit het ge-

gebrek van Liefde voor de Waarheid, onkunde en laf hartigheid in 't gemoed der Leeken; welke twee de Geeſtlykheid aenmerkte als grondveſten, waer op ze het gebouw van blinde bygeloovigheid en trotſche heerſchzugt onverhinderd konden ſtichten, gelyk ze 't ook op die grondſlagen ten top toe voltrokken hebben.

Dit ontdekten onze Voorvaders in de jaeren 15 a 1600 middagklaer, wanneer zy, door waerheids zugt genoopt, de verbaſtering der Kerke in Leer en Zeden openlyk ten toon ſtelden, en ieder opwekten om die banden van geweetensdwang te ſlaeken; het welk hun, niet zonder 't ſmertelyke verlies van veeler goed en bloed, dermaete gelukte, dat de Chriſtelyke Kerk op eene merkelyke wyze gezuiverd wierd, door hunne ernſtige poogingen om Deugd en Waerheid te bevorderen; dat den nakomelingen moed gaf om het zo heilzaem begonnen werk van tyd tot tyd te volmaeken; en nog heden alle braeve Proteſtanten aenzet, om in eene deugdzaeme gemoedsgeſtalte de Liefde tot de Waerheid geſtadig leevendig te houden, en die in 't hart hunner tydgenooten aen te kweeken; om langs dien weg, zo veel in hun is, de Kerk voor dusdanig een verval op nieuw te behoeden, en allenskens nader te brengen aen haere eerſte zuiverheid: als wel voorziende dat de verwaerloozing hier van niet anders dan de rampzaligſte gevolgen kan baeren; en dat 'er geen beter middel is om dezelven voor te komen, en het tegenovergeſtelde heil der Kerke te wegen te brengen, overeenkomſtig met de ondervinding van vroegere dagen. —— Een mid-

middel zeker dat ook, volgens de natuer der zaeke, van de uiterſte noodwendigheid is; vermits men onmogelyk de menſchen door overtuiging te regt kan brengen uit dwaeling en zonden, zo lang ze geen Liefde voor de Waerheid hebben: wat moeite men ook moge aenwenden, om de Leer des Geloofs en die der Zeden, naer Gods geopenbaerde Woord, met eene bondige redeneering, ten duidelykſte te ontvouwen, en ten kragtigſte aan te dringen, 't is vergeeffch ter bereikinge van het bedoelde oogmerk, wanneer de zugt tot Waarheid ontbreekt: hy toch, die geen Liefde voor de Waarheid heeft, ſtopt zyne ooren en ſchroeit zyn geweeten op zodanige voorſtellingen, die zyne denkbeelden niet begunſtigen; hy is alleen oplettend op de ſtem zyner partydigheid, en zondige driften: hy toch, die geen zucht voor de Waerheid in den boezem draegt, agt dezelve noch onderzoek noch overweeging waerdig; en die ze geen onderzoek of overweeging waerdig agt, is zeker niet geſchikt om dezelve te vinden; en zo hy by geval de Waerheid mogte kennen, hy zal ze nooit in overtuiging bezitten, (als welke niet by geval, maar alleen door eigene oefening verkreegen kan worden,) en van daar niet ſtandvaſtig bewaeren, veel minder tot de betragting overbrengen, naer den eiſch der zaeke; het welk alleen de eigenaertige vrugt eener welgegronde overtuiginge is.

Dit denkbeeld is zo klaer, dat het vry algemeen, inzonderheid onder ons Proteſtanten, waar op wy in deezen voornaemlyk het oog hebben, gereedlyk erkend wordt; van waer men ook doorgaende betuigt de Waerheid lief te hebben,

ben, ja voor dezelve te yveren: doch wanneer men het gedrag van veelen, die zulks voorgeeven, met oplettenheid nagaet, wordt men eenigermaete gedrongen, om te overweegen waer aen men de Liefde tot de Waerheid kan beproeven, en weeten dat dezelve in ons huisveſt; om dat veeler gedrag niet ſchynt te beantwoorden aen hunne betuiging; weshalve eene beſchouwing hier van niet ondienſtig geagt konne worden. Als men op 't duidelykſt bemerkt, dat veelen onveranderlyk de Godsdienſtige denkbeelden hunner Ouderen en Voor-Ouderen aankleeven; terwyl ze in meeſt alle andere gevallen, in 't burgerlyke leeven, van derzelver manier van denken verſchillen: als men de zigtbaere bewyzen van verwaendheid en liefdeloosheid, in 't voorſtaen van zyne eigene, en 't verwerpen der gevoelens van anderen, by zommigen beſpeurt: als men baerblykelyk ontdekt dat deezen en geenen veel gereeder zyn, om kenneliyke zonden, en veroordeelde kwaede gewoontes in anderen te verſchoonen en te verdraegen, dan onwillige misverſtanden omtrend zweevende verſchillen, die zeer bezwaerlyk, zo immer, door feilbaere menſchen te beſlegten zyn: als men deeze en dergelyke handelingen gewaer wordt, (en wat oplettend menſch wordt het niet gewaer?) by dezulken, die voorgeeven de Waerheid lief te hebben, zo kan men niet wel halaeten in bedenking te neemen; of zodanig een gedrag niet eer voortſpruit uit eene blinde liefde voor een aengenomen gevoelen, uit eene te verre gaende zugt voor eigene eer, en om menſchen te behaegen, dan wel uit eene zuivere Liefde voor de Waerheid; dewyl het zelve

ons in der daed geen minder waerſchynlykheid voor 't eerſte, dan voor 't laetſte aen de hand geeft; het welk ons natuerlyk opwekt, om na te gaen, welke de waere kenmerken van eene zuivere Liefde voor de waerheid zyn; waer aen een ieder kan weeten, of hy eene rechte zugt voor de Waerheid heeft; aengezien de menſchen zich daer omtrent zo menigwerf ſchynen te bedriegen; waenende uit Liefde voor de Waerheid te handelen, terwyl ze uit geheel andere grondbeginſelen werkzaem zyn.

Om dit zelfsbedrog voor te komen, kan men zich, onzes oordeels, veiligſt beproeven aen de drie volgende kenmerken: eerſt, of men Liefde heeft voor 't onderzoeken der Waerheid; ten tweede, of men voor de klaerſte en heilzaemſte Waerheden ook de meeſte liefde betoont; en eindelyk ten derde, of men der Deugd wel zo veel liefde toedraegt, als men bezit voor beſpiegelende Leerſtellingen.

1. De eerſte proef is aen *de Liefde tot het onderzoeken der Waerheid:* dit kenmerk is niet zo zeer te bepaelen aen het geduerige onderzoeken derzelve, of aen 't toeneemen in derzelver kenniſſe, maer aen *de Liefde tot het onderzoek:* om dat zommige menſchen daer toe weinig tyds en eene bekrompene gelegenheid bezitten; om dat veelen met het zelfde onderzoek in 't zelfde tydsverloop veel minder toeneemen dan anderen, uit hoofde van mindere bekwaemheid des verſtands: en hierom is deeze eerſte proef te ſtellen niet aen 't voorgemelde, maer eigenlyk aen *de Lifede tot het onderzoek*, het geen een doorgaend kenmerk kan zyn voor ieder oplettend menſch. Het is eene vaſte grondregel, dat 'er

geen

geen Liefde voor de Waerheid is, daer geene liefde om ze te onderzoeken gevonden wordt: de liefde voor eene zaek moet ontſtaen uit de agting die men 'er voor heeft, in de overtuigde bewuſtheid, dat ze 't waerdig en voor ons heilzaem of nodig is: indien men derhalve geen luſt heeft om de waerde en 't voordeel eener zaeke te leeren kennen, en gevolglyk dezelve te onderzoeken, is 't geheel onmogelyk dat men ene rechte en waere liefde voor zulk eene zaek zou hebben. Wanneer dan iemand geen luſt heeft om den tyd, die hem van zyne noodige bezigheden overſchiet, min of meer te beſteeden in 't onderzoeken der waerheid, maer hy denzelven geheel doorbrengt, zo niet verkwiſt, in andere uitſpanningen en vermaeklykheden, zodanig een zegge niet, dat hy de waerheid lief heeft; nademael zyne daeden tegen hem getuigen.

't Is waer zommigen zullen vooronderſtellen, dat de waerheden van den Godsdienſt genoegzaem onderzogt zyn in deeze en geene Kerkvergaderingen; dat ze voldoende vaſtgeſteld zyn in de formulieren van hunne Gezindheid, en dat het daerom veilig genoeg is voor de byzondere leden der Kerke in dit onderzoek te berusten, en die vaſtſtelling met een eenvoudig gemoed te volgen. Doch zodanige denkbeelden vervallen terſtond, zo dra men bedenkt, dat ieder Chriſten voor zich zelven gelooven, derhalven voor zich zelven kennen, en gevolglyk ook voor zich zelven onderzoeken moet: hy kan niet wel verzekerd weezen dat een ander de waerheid wel onderzogt en bepaeld heeft, zo hy niet denzelfden weg van onderzoek bewandele: of hy moeſt op eenige andere wyze van de onfeil-

baerheid zyner Kerkelyken verzekerd zyn. Maer dewyl men van hunne onfeilbaerheid, noch met, noch zonder onderzoek, zich konne verzekeren, (want van 't geen nooit te vinden is, dewyl geen dier Kerkelyken onfeilbaer was, kan men geen verzekering hebben) zo volgt daer uit dat men nimmer geruſt mag zyn op eens anders onderzoek, in zaeken van belang, die men zelf kan nagaen, dan door eigene navolging van het zelfde onderzoek, en op het goed bevinden der bewyzen, op welken hy zyne vaſtſtelling veſtigt. Anders zou deeze regel zeer goed zyn, om alle gezindheden der Chriſtenen, en zo ook der Onchriſtenen, als Jooden en Mohamedaenen, elk in zyn tegenſtrydige gevoelen onveranderlyk te verharden: zo men naemlyk zonder onderzoek mogt vooronderſtellen, dat onze voorgangers de waerheid genoegzaem onderzogt en onverbeterlyk bepaeld hebben: zo deeden eertyds de Jooden, en nog heden, vooronderſtellende zonder onderzoek, dat de groote Raed, onfeilbaer zynde, een regtvaerdig vonnis over onzen Heiland geſlaegen heeft. —— Ja maer, zeggen eenigen, de godsdienſtige waerheden zyn te hoog, te duiſter, te zwaer verſtaenlyk voor 't verſtand van ons gemeene ledemaeten; en daerom 't is ons veiliger eenvoudig te gelooven 't geen de Kerk gelooft, 't geen de formulieren onzer gezindheid ons leeren: doch die op zodanig eene wyze ſpreeken bedriegen zich zelven, om dus het onderzoek te ontgaen, of zyn door anderen bedroogen, die hen het onderzoek afraeden. Voor zo ver wy Proteſtanten ſtaende houden, dat alles wat noodzaeklyk is te gelooven, te hoopen en te doen, om namaels zalig te wor-

worden, genoegzaem klaer is voor ieder oplettend en welmeenend menſch, kan zulk eene redeneering onder ons niet beſtaen. Het is ook onbetwiſtbaer dat de waerheid van 's Heilands Godlyk Zoonſchap, dat hy, als de langbeloofde Meſſias, geſtorven om onze zonden, en opgewekt om onze regtvaerdigmaeking, eene oorzaek der eeuwige zaligheid geworden is, den geenen die hem gehoorzaem zyn, en door hem tot God gaen, (de ziel of het korte begrip van den Chriſtelyken Godsdienſt), op zo klaere bewyzen ſteunt, en zo duidelyk is voorgeſteld, dat geen menſch, met een gezond verſtand bedeeld, onbekwaem geagt konne worden, om dit door opmerking en nadenking te konnen verſtaen, zo hy met luſt eenigen tyd aen 't onderzoek der waerheid beſteede. Wat verder aengaet eenige byzondere leeringen, die onder de Chriſtenen in verſchil ſtaen, daer onder zyn 'er zeker die zeer duiſter, ja diep verborgen zyn; doch zulke bevattingen zyn, volgens de bovengemelde grondſtelling der Proteſtanten, niet noodzaeklyk ter zaligheid, en derhalve geen grondſlagen van veroordeeling: doch hier van onder de volgende proef nader.

2. Deeze, als de tweede, is *of men voor de klaerſte en heilzaemſte waerheden ook de meeſte liefde betoont.* Of onze liefde en yver evenredig is aen de noodzaeklykheid der waerheden. Die eene zuivere liefde voor de waerheid heeft, gevoelt ze natuurlyk het kragtigſt voor de gewigtigſte, voor zulke, die den meeſten invloed hebben op de Leer en Zeden: gelyk iemand in 't natuurlyke, die liefde heeft voor juweelen en paarlen, den dierbaerſten de hoogſte liefde toedraegt, zo

heeft ook iemand in 't Godsdienſtige, die de waerheid bemint, eigenaertig de hoogſte liefde voor die waerheden, welke het uitneemendſte te ſchatten zyn. Een waerheids minnaer zal gewis nooit ene zaek die hem als waerheid voorkomt, kleinagten of verſmaeden; maer hy zal evenwel meer liefde en yver betoonen voor zulke grondwaerheden, zonder welke men het Euangelie niet gelooven noch gehoorzaemen kan; dan voor zulke waerheden, die de Christenen onderling zeer duiſter oordeelen, en van welker misvatting het verlies van 't Chriſtendom geenszins afhangt, nademael ze niet noodzaeklyk ter zaligheid zyn, op de gronden der Proteſtanten. Wanneer dan iemand meer yvert voor de duiſtere verſchillen dan voor de klaere waerheden, zo betoont hy daer door niet duiſter, dat hy geen zuivere liefde voor de waerheid bezit; en dat hy, zulks voorgeevende, dezelve ſlegts gebruikt, als een masker, agter het welke zyne byzondere beoogingen zich verſchuilen. — Daar de Proteſtanten, nu volgens hunne gronden, moeten gevoelen, dat de waerheden, waer in ze overeenſtemmen, ongelyk klaerder, heilzaemer en noodzaeklyker zyn, dan die waer in ze verſchillen, behoorden ze, uit kragt hier van, in ſtede van met bitterheid na te gaen, hoe zeer ze verſchillen, en zich daer aen te ſtooten, veel meer met minzaemheid te overweegen, hoe ver ze eenſtemmig zyn, en zich daer in te verblyden. Zulk eene gemaetigdheid omtrend de verſchillen, wel ver van daer, dat het een bewys van onverſchilligheid en lauwheid zou zyn, gelyk zommigen ſchynen te denken, is juiſt ene van de klaerſte proeven,

dat

dat men ene hartlyke liefde voor de waerheid voedt; dewyl men daer door de meeſte liefde en yver betoont voor de klaerſte en heilzaemſte.

3. Naeſt deeze twee gemelde proeven is 't eindelyk ten derde eene zekere proef van liefde voor de waerheid, dat *men der Deugd wel zo veel liefde toedraegt, als men bezit voor beſpiegelende leerſtellingen.* Ene zuivere liefde voor de waerheid gaet gewis onafſcheidelyk gepaerd met ene hartlyke zugt voor ernſtige deugdbetragting: de waerheid in den Godsdienſt toch, gelyk ieder Chriſten erkent, beſtaet niet in ene beſpiegelende waerheid, die in de beſchouwing beruſt; maer in ene waerheid die uitloopt in de betragting, die 't onderhouden van Gods geboden tot haer doelwit heeft: en hier uit volgt onvermydelyk, dat hy, die inderdaed liefde voor de waerheid heeft, ook die maet van liefde heeft voor de Godsvrugt: weshalve iemand, hoe hy de Deugd hartlyker beminne, zich te veiliger moge verzekeren, dat hy ene hartlyke liefde voor de waerheid aenkweekt; ſchoon hy, by mangel van tyd of bekwaemheid, zo onderſcheiden een begrip daer van niet hebbe, als anderen oordeelen te bezitten. Wanneer dan iemand voorwendt de waerheid te beminnen, en ondertuſſchen weinig of geen liefde voor de Deugd betoont, ja veel vermaeks ſchept in de Zonde, 't is een duidelyk bewys, dat men zyn voorgeeven niet hooger kan aenmerken, dan als eenen dekmantel van zyne ongodvrugtige partyzugt, of eenig ander ſlinkſch doelwit. Zo gaven de vervolgers onzer Vooronderen voor tegen hen te woeden uit liefde voor de waer-

heid, en de behouding hunner onſtervelyke zielen; doch ze werden niet zeldzaem verſtomd door onze Godvrugtige Voor-Vaderen, die hun te gemoet voerden, waerom ze dien zelfden yver niet betoonden, om hunne byzondere geloofsgenooten te bekeeren van bekende ondeugden, en vleeſchlyke werken: dan dit, gelyk iemand zeer wel gezegd heeft, *is de rechte aert der bygeloovigheid, die Phariſeeuwſche geeſt, welke, de tafels der Wet omkeerende, de pointen van 't kleinſte gewicht boven aen ſtelt*, hoedanig iets onder ons Proteſtanten, die ene gezuiverde Leer omhelzen, nimmermeer behoorde gevonden te worden; als zynde dit een overblyfſel van den ouden zuerdeeſſem, waer voor men zich heeft te wagten, weetende dat een weinig zuerdeeſſem het geheele deeg verzuert.

VRY-

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN

OVER DE

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die onlangs uitgegeven zyn.

Het Kruis-ſchool der Chriſtenen. Handelende van allerlei *Kruis*, en deſſelfs ſalige *Nuttigheden* voor een Chriſten; van de *Lydſaamheid*, *Hope*, *Kloekmoedigheid* en *Raem* der Heiligen onder het Kruis; en van Gods kragtdadige *Hulpe*, en veelvuldige *Vertrooſtingen* aan alle Godvreeſende Kruis-lyders: allerwegen opgeheldert uit de Kerklyke Geſchiedenis, door de getuigeniſſen der Oudvaders en Voorbeelden der beroemſte Martelaars en Belyders van het Chriſtendom: door Joan Barueth. *Predikant te Dordregt. Te Rotterdam*, By Jacobus Boſch 1760. behalve de Opdragt enz. 702. bladzyden in octavo.

DE Eerwaarde *Barueth* heeft dit *Kruis ſchool der Chriſtenen*, gelyk hy in zyne Vooreden zegt, „ opgeſtelt tot ſtigting en onderrigting

„ zyner Medechriſtenen, voor al ſulken, die, „ in dit jammerdal, met veel Kruis en Tegen- „ heden, van Gods Vaderlyke hand, beſogt „ worden: Ten eerſten, om hen te *onderwyſen*, „ aangaande den aart en het weeſen van het „ waaragtige en Gode behaaglyke Kruis, ten „ einde ſy, door eenig valſch of ingebeeld Kruis „ ſich ſelven niet miſleiden; tot welk *Onderwys* „ de *Ses eerſte* Hoofdſtukken van dit Boek ſyn „ dienende: Ten anderen, om de neerſlagti- „ gen onder het Kruis *op te beuren*, als ſe ſien, „ in de daar aan volgende *Sevende* en *Agtſte* „ Hoofdſtukken, de Noodſaaklykheid en ſalige „ Nuttigheden van het Kruis, ter bevorderinge „ hunner Heiligmakinge en eeuwige Gelukza- „ ligheid: Ten Derden; om hen te *beſtieren* in „ het oefenen der Chriſtelyke Deugden; Lyd- „ ſaamheid, Hope, Kloekmoedigheid, ſtand- „ vaſtigheid en Roem onder het Kruis; alle wel- „ ke deugden den Chriſten Kruisdragers ten „ hoogſten betaamlyk ſyn; waar van in het *Ne- „ gende*, *Tiende*, *Elfde* en *Twaalfde* Hoofdſtuk- „ ken gehandelt word: en eindelyk, om hen „ kragtdadig te *bemoedigen* en te *vertroöſten* onder „ allerhande ſoort van kruis; op dat elk Chriſten „ ſyn byſonder Kruis, onder Gods onderſteunen- „ de Hulpe, gemoedigt en getroöſt en met bly- „ der harte, leere dragen, in verwagting van „ eene ſalige uitkomſt; waar toe de Twee laat- „ ſte Hoofdſtukken ſyn ingerigt". Overeen- komſtig hier mede is ook dit geſchrift niet alleen betrekkelyk tot het lyden in vervolgingen, maer heeft doorgaende tevens zyn opzigt tot het dra- gen van alle wederwaerdigheden in dit leven; ſtrekkende dus om de Chriſtenen te verſterken in, en te wapenen tegen het ondergaen van al-

le

le tydelyke rampen. Onze geagte Schryver heeft dit zyn onderwerp, op zyne gronden, over 't algemeen bondig behandeld; en ernſtig aengedrongen; doende tevens zien ene uitgebreide belezenheid, in 't aenhaelen van de getuigeniſſen der Oud-Vaderen, en der Heidenſche Schryveren, en 't bybrengen der voorbeelden van hun, die om de belydenis van den Chriſtelyken Godsdienſt geleden hebben; het welk hem zomtyds, als in 't voorbygaen, deze en gene byzonderheden der Kerklyke Geſchiedeniſſe doet ontvouwen; waer door het werk enige meerdere leevendigheid verkrygt, die 't aengenamer kan maken voor hun welke van dien ſmaek zyn. Mogelyk zullen zommige in 't lezen van dit werkje denken, dat zyn Eerwaerde het getal zyner aenhalingen ruim genoeg vermenigvuldigd heeft; en dat men op verſcheidene voorbeelden der Martelaren, hier bygebragt, geen volkomen ſtaet kan maken; doch een beſcheiden Lezer geeft gereedlyk iets toe aen de liefhebbery enes Schryvers, die hem redelyk welgevalt: dat in dezen te beter kan geſchieden, om dat onze Eerwaerde Schryver geenszins het gedrag en de gevoelens der Martelaren, zo min als de uitdrukkingen der Oudvaderen, blindlings goedkeurt; van waer hy ook zomtyds dezelven wederlegt, of met de nodige waerſchouwing voorſtelt. Hier van maekt hy zelfs uitdrukkelyk gewag in zyne Voorreden, om alle verdenking deswegens te weren, en zegt: *want my behaagt grotelyk het ſeggen van den Biſſchop van Carthago, in het midden van de IIIde Leuw*, Cypriaan, *ſchryvende te deſer ſake, aldus:* „ Dat Chriſtus alleen moet gehoort „ worden, betuigt ook de Vader van den He„ mel, als hy [daar uit] ſeide [of riep]; *Deſe is*

„ myn

„ *myn allergeliefſte Soon, in welken ik een goed ge-*
„ *voelen gehad heb, hoort denſelven.* Waarom,
„ indien Chriſtus alleen moet gehoort worden,
„ wy geen agt moeten ſlaan, op het geene een
„ ander, voor ons, gemeent heeft, dat gedaan
„ moet worden; maar op het geene Chriſtus
„ [ſelve], die voor allen is, eerſt gedaan heeft.
„ Want het is niet betamelyk, dat men de ge-
„ woonte eenes menſchen volge, maar [het is
„ betamelyk te volgen] de waarheid Gods: om
„ dat God, door den Propheet Jeſajas, ſpreekt
„ en zegt; *te vergeeft eeren zy my, lerende gebo-*
„ *den en leringen van menſchen*, en de Heer, in het
„ Euangelium, nochmaals dit ſelve herhaalt,
„ ſeggende; *gy verwerpt het gebod Gods, op dat gy*
„ *Ulieder Traditie* [of overlevering] *ſoudet doen*
„ *ſtand grypen*".

Leerreden, *over de woorden van* Zephan. II. 1-4. (*) *Schriftmatig verklaard*, en, naar de gelegenheid des tyds, toegepaſt, uitgeſproken, *op den algemenen Dank, Vaſt- en Bededag, den* 20 *Febr.* MDCCLX. Door Joh. Hendr. Bachiene, *Predikant te Utrecht* by Gysb. Tieme van Paddenburg en Abraham van Paddenburg. behalve de Voorreden 42 bladzyden in quarto.

DEze Leerreden beantwoordt aen de gebruikelykſte manier van prediken in ons Vaderland heden ten dage; die egter niet zeer geſchikt

(*) Dit moet betekenen tot aan het vierde vers.

ſchikt ſchynt te zyn, naer 't oogmerk onzer Godsdienſtige Vergaderinge, inzonderheid op enen verbodsdag; die niet zo zeer bedoelt het Volk des Lands t'zaemen te roepen, tot het aenhooren ener Letterkundige Verhandelinge over ene plaets der heilige Schriften; als wel om aendagtig te zyn, op de weldaden des Allerhoogſten in zyne langmoedige verdraegzaemheid over een zondig Volk; en op zyne oordeelen, die hy regtmatig zendt of zou konnen uitſtorten, en die eerlang te dugten ſtaen, by mangel van bekeering; om daer door aengezet te worden tot ene dankbare erkentenis, en hartgrondige eerbied jegens den albeſtuerder van hemel en aerde, en ene daer uit volgende gelovige gehoorzaemheid aen de Euangelieleere. 'T is thans ons oogmerk niet hier over breeder uit te weiden, mogelyk beſchouwen we dit onderwerp in 't vervolg van tyd wel eens op zich zelve; die ondertuſſchen luſt heeft iets van dien aert te lezen, gae na den *Philantrope* No. 177. Wanneer we nu, dit daer latende, deze Leerreden beſchouwen, met inſchiklykheid voor de gewoonte, die ons menſchen niet zeldzaem medeſleept, dan komt ons de Eerwaerde *Bachiene* in dezelve voor als een Leeraer die agting verdient; nademael zyne Leerreden ene nauwkeurige geregelde opheldering der Godſprake behelſt, die op ene zedige en ernſtige wyze op 't gemoed der toehoorderen aengedrongen wordt. — Zyn Eerwaerde neemt, by de uitgave dezer Leerreden, de gelegenheid waer, om zich in de Voorreden te verontſchuldigen, over ene beſtraffing der *danſeryen*, door hem uitgeſproken, predikende over Matth. XXVII. 51-57; waer in de woorden *ontugtige en ligtvaerdige danſeryen*, en

wel

wel byzonder het woord *ontugtige*, van zommigen opgenomen zyn, als werden enige perſoonen daer door beledigd, het welk hy verklaert door dezelven geenszins bedoeld te hebben, zynde het woord *ontugtig* verder getrokken dan zyne mening was: het welk hem ook in dezen doet betuigen, *ik erken gaerne, dat dezelve*, (de perſonen *namelyk* die zig deze zaak aantrekken,) by niemand in de waereld *daar voor bekend ſtaan; en zelfs Lieden zyn van* aanzien *en* vele perſonele verdienſten, *die ik daar in, zo zeer als ymand*, hoogſchatte, *en nooit, omtrent zulke zaken, verdagt gehouden heb.*

Verbeteringen op het Boek der Pſalmen; nevens de gezangen, by de hervormde Kerk in gebruik; allen, volgens de gewoone zangwyzen, op nieuw in dichtmaat gebragt door een Kunſtgenootſchap, onder de zinſpreuk Laus Deo, Salus Populo. *Te Amſteldam*, by Pieter Meijer, MDCCLX. 36 bladzyden in groot octavo.

DEze *Verbeteringen* gaen over ene uitgave van het *Boek der Pſalmen*, die reeds te bekend is om 'er nu nog op ſtaen te blyven, als hebbende met het hoogſte regt ene algemene toejuiching verkregen, waer door de agting van dit Kunſtgenootſchap genoegzaem geveſtigd is, die egter nog bet ſtaet verſterkt te worden door deze hunne edelmoedigheid; dewyl ze, als rechtſchapene Dichters, een gunſtig gehoor verlenen aen

aen nutte berispingen over hun werk, en in dankbaerheid daer van een oplettend gebruik maken tot deszelfs beschaving, welke deze *Verbeteringen* heeft te wegen gebragt; die zy den bezitteren hunner eerste uitgave mededeelen, om hen gelyk ze in hun Voorbericht schryven *dezelve zo volledig te bezorgen, als ze in een' druk met zangnooten staat in 't licht te komen.* Het is niet ongemeen op den titel van een boek te lezen, *tweede druk, merkelyk verbeterd,* waer voor men zou mogen schryven *verslimmerd*; doch zulks heeft in dit geval geenszins plaets; de gemaekte veranderingen zyn, door een genomen, wezenlyke verbeteringen, gelyk ieder, die enigen smaek voor de Dichtkunde heeft, gereedlyk zal erkennen. Ter proeve hier van dienen de volgende voorbeelden.

Ps. IX. 4.

Gy hebt, ter vierschaare ingegaan,
Myn recht doorzocht en afgedaan;
En straks, ter hulpe toegetreeden.
Met uwen arm voor my gestreden.

Reg. 3, 4. verbeterd.

Gy waart alleen, rechtvaardig Rechter!
Myn toeverlaat, myn twistbeslechter.

De leenspreuk van de *vierschaer* wordt dus beter in 't oog gehouden, overeenkomstig met de tale des Koninglyken Dichters, *gy hebt myn recht en myne rechtszake afgedaen; gy hebt gesteten op den throon, o Richter der gerechtigheyd.*

Pſ. XVIII. 5.

Gy reikte my, uit 's hemels trans, de hand,
Die me uit den vloed verbief en ſtelde op 't ſtrand.

verbeterd.

Gy reikte my, uit 's hemels trans, de hand;
Trekt me uit den vloed, en ſtelde my op 't ſtrand.

Ieder denkbeeld ſtaet in deze verbetering als op zich zelve, en de voortgang der leenſpreuke is duidelyker, het welk de deftigheid van den ſtyl vermeerdert: hier by komt nog, dat, ſchoon de ruſt op den derden voet, in vyfvoetige verzen, niet geheel te wraken zy, dezelve egter doorgaens aengenamer is op den tweeden voet; behoudens dat de Dichter, met oordeel te werk gaende, door 't ſtellen van mindere verpozingen, en 't wegnemen der ruſt, als anderszins nu en dan enige verandering make, om het dichtſtuk voor de eenzelvigheid van toon te bewaren, gelyk het Kunſtgenootſchap dit in dezen doorgaende heeft in agt genomen.

Pſ. XXXVIII. 10.

't Licht is zelfs myn weenende oogen
Lang onttoogen:
'k Heb byna geen oogen meer.

verbeterd.

't Licht is myn gezicht onttoogen
En myn oogen
Zyn voor my geen oogen meer.

Behalve dat deze regels vloeibaerder zyn, hebben ze ook meerder nadruk verkregen; de woord-

woordjes *byna*, *als* (voor *quaſi*) en dergelyken verzwakken gemeenlyk den ſtyl; de dichttael eiſcht eene zekere ſtoutheid van denkbeelden, die 't vers ſtevig maekt: ook beantwoorden deze regels nu beter aen onze vertaeling: „ Myn „ herte keert om ende om, myne kraeht heeft „ my verlaten": *ende het licht myner oogen, ook ſy ſelve, en zyn niet by my.*

Pſ. XC. 3.

Gy overvalt het menſchdom op hun ſponden:
De dageraad ziet all' hunn' glans verſtonden,
Gelyk het gras, door 't zonnevuur geſchonden,
Dat 's morgens bloeide, en 's avonds ſchraal bevonden,
Door 's maaijers hand en zeis, eer 't gantſch verdort,
Voor ons gezicht in haaſt geſneden word.

verbeterd.

Gy overvalt het menſchdom: zyn vermogen
Is als een een ſlaap, een ydle droom vervlogen:
Zy zyn als 't gras, dat 's morgens overtogen
Met friſſchen daauw, verandert voor elks oogen,
En 's avonds, als het afgeſneden word,
Op 't eenzaam veld in weinig tyds verdort.

De gelykenis is in deze verbetering zeer fray voorgeſteld, natuurlyk agtervolgd en volledig uitgewerkt, het welk ons de keurigheid der beſchavinge doet zien: men vergelyke het eerſte en het laetſte met de woorden van Moſes, om dit te beter te bemerken: *Gy overſtroomt ſe, ſy zyn* [*gelyck*] *eenen ſlaep: in den morgenſtond zynſe gelyck het gras* [*dat*] *verandert. In den morgenſtont bloeyt het, ende het verandert: des avonts wort het afgeſneden, ende het verdorret.*

Pſ. CXXXVII. 2.

Zy, die ons in hunn' kerkers deeden ſmooren,
Verlangden toen van ons een lied te booren;
En zy, wier magt zo wreed ons had beſtreên,
Begeerden vreugd in die rampzaligheên.

verbeterd.

Zy, wier geweld zo wreed ons had beſprongen,
Begeerden nog dat we in de kluiſters zongen;
En eiſchten, met een' wrevlen overmoed,
Nog vreugd van ons in all' dien tegenſpoed.

De baldadige wreedheid in 't beſchimpen van enen overwonnen Vyand wordt met deze woorden recht eigenaertig uitgedrukt. —— Zodanige veranderingen konnen niet anders dan den lof van dit Kunſtgenootſchap vermeerderen, en hunne verbeterde uitgave alom met graegte doen ontvangen.

Hiskia, *Koning van Juda*, in zyne krankheid; van zyne krankheid genezen; voor zyne genezinge dankbaar *in drie* Zangen *opgezongen* door Andreas Andriesſen *Predikant te Vere*. te Middelburg by Louis Taillefert. Dz. MDCCLX. behalve de Opdragt en Voorreden 61 bladzyden in groot Octavo.

HEt beloop dezer *zangen* is geſchikt naer den draed der geſchiedeniſſe, ons aengetekend Jez. XXXVIII en 2 Kon. XX. 1-11; van waer de

de eerſte zang, (nae het voorſtellen van Jeruſalems verloſſing,) de ziekte van Hiskia, de boodſchap van *Jezaïa*, en de daer op volgende droefheid en verzugting des Koning tot den Allerhoogſten vermeldt. De tweede zang doet *Jezaïa* anderwerf verſchynen, met de heugelyke toezegging der genezinge van den Vorſt, (onder 't geven van een teken op den zonnewyzer van *Achas*,) door de uitkomſt in deszelfs herſtelling beantwoord. De derde zang eindelyk ſtelt ons *Hiskia* voor in zyne dankbare gemoedgeſtalte, vermeldende de benaauwdheid zyner ziele in zyne ziekte, de wonderbare redding door de hand des Heren, het welk hem beweegt Tempelwaerds te gaen, om den Heer te pryzen in zyne voorhoven, in de tegenwoordigheid van zyn Volk. De Eerwaerde *Andrieſſen* behandelt dit onderwerp op ene zedige wyze, zich onthoudende van weitſche dichtcieraden, die niet zeldzaem veler zededichten ontcieren; wagtende zich ondertuſſchen van enen te lagen ſtyl, die 't laf en ſmaekloos zou maken: daer heerſcht in deze verzen ene doorgaende deftigheid van ſtyl en ene vloeibaerheid van dichttrant, die ons dezelven met vermaek en ſtigting heeft doen lezen; des we 't zelve ook anderen durven aenpryzen, en ten dien opzigte de volgende aenſpraek van den Dichter, als tevens tot ene proef van dit werkje dienende, hier aen hegten.

6 Gy, dien alle doods gedagten.
U 't hert in weelde maken bang,
Die blyſtof kieſt voor treurgezang,
Wil myn verkiezing niet veragten.
U volgt de dood tog, vroeg of laat;
Leer hier dan tydig, voor uw ſcheiden,

Met Judaas Vorſt uw huis bereiden,
Eer 't onweerroeplyk zy te laat.
En Hy, dien God. door alvermogen.
Ooit rukte als uit den mond van 't graf,
En 't lieve leven wedergaf,
Worde, op Hiskiaas ſpoor, bewogen
Als deelgenoot in 't zelfde lot,
Den Here een denkſteen op te rigten,
Een dankaltaar in 't hert te ſtigten,
Voor 's Heren hulpe en heilgenot.
Leen dan het oor aan myne klanken,
Hier ziet men Judaas Vorſt gedrukt,
En weer 't gevaar des doods ontrukt,
Den Hemel voor zyn redding danken.

Heerlykheid Godts op den Bergh Sinai en Thabor. *Begreepen in twee Boeken.* Vertoogt door E. N. *Te Amſterdam,* Gedrukt voor den Autheur te bekomen *by Willem Eleveld*, 1760. behalve de Voorreden enz. 120 bladzyden in quarto.

DIt werkje behelſt drie berymde onderwerpen: *Gods heerlykheid op Sinai*; *'t Propheetiſe lied Moſis*: en *Het Woordt Gods, in heerlykheid op den berg Thabor*: het is, moet men zeggen, enigermate moeilyk, dat zo verhevene onderwerpen zo laag behandeld het licht zien; het oogmerk van den Rymer, vertrouwen we, is zynen evenmenſch te ſtigten, doch de verwardheid van denkbeelden, gepaerd met de onophoudelyke misſlagen van tael en dichtkunde op ieder bladzyde voorkomende, maekt zyn werk daer toe onbekwaem, by menſchen van enig oor-

voordeel. Als hy, by voorbeeld, het klimmen van Moſes op den berg, om God voor het Volk te bidden, zal beſchryven, zo luidt zyne tael, bl. 24.

Maar als nu Phebus had' het roukleet of geſchove,
Zyn Zuſter Luna noopt, (die in de eerſte kring
Het ſchemerligt verſchaft den tegenvoeteling)
Quam Moſis om zoulaas! op Sinai ten hoove
Voor 't overſchot, dat min haar Afgodt noch beklaagde:

Gods almagtige beſtiering wordt ons bl. 99 en 100 aldus voorgeſteld.

Godt die het al beſtiert, zyn oogmerk wil beryken,
Ontbreekt het aan geen macht; maar op zyn wenkent oog
Is 't reeman, 't koomt of vligt, of gaat ſchoorvoeten ſtryken;
In 't zich en onzichbaren, beneden, als om hoog:
Dit merk hadt 't luchtendom gevat aan alle oorden,
De hagel, wolken, wint, 't toeft alleen op zyn ſtem,
d'Donder in barentſnoot, op Vroetvrouws wenk en woorden,
Ramyt en barſt door 't zwerk: op 't ſtoutſte hart beeft klem;
Of is de lught vermaſt turberent en beſproken
Op 't ooglym van Godts wil, en zyn banieren zwenkt,
Het Aartryk zid'ert en loeyt, de afgront opgebrooken,
De Zee de ſtarre drygt, en zee in zee verdrenkt,
De boegh en ſtevens buckt, ſtyght boove bergh en klippen,
Weer in de voorens ploms van d'ongeſtuyme meer,

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa, en van andere geleerde Mannen, met naauwkeurige *afbeeldingen. te Amſterdam* by F. Houttuyn. MDCCLX. 148 bladzyden in groot octavo.

VAn dit doorgaende nuttige werk zien reeds vier volkomene deelen, ieder uit vier ſtukjes beſtaende, het licht, zynde dit het tweede ſtukje van 't vyfde deel, het welk niet minder dan de vorige ene algemene goedkeuring verdient; als in zich bevattende enige nauwkeurige Verhandelingen, over onderwerpen, die der overweginge waerdig zyn, als uit de volgende beſchouwing, naer de orde der Verhandelingen, kan blyken.

Het Natuurlyk Samenſtel der Vogelen, *met aanwyzing der Kenmerken van derzelver* Rangen, Geſlachten *en* Soorten, *volgens de laatſte Verbeteringen van den Heer* Linnæus. — Deze Verhandeling is van een byzonder nut voor de liefhebbers van de natuerlyke hiſtorie der Vogelen, om hen, die geen gelegenheid hebben om 't werk van den oplettenden *Linnæus* zelven te lezen, de onderſcheidene rangen, geſlachten en zoorten der Vogelen regt te leeren kennen, en daer door bekwaem te maken, om hunne verzamelingen in ene, welvoegelyke orde te ſchikken.

Vergelyking der Aardwormen *met den* Menſchen- of Kinderen-Worm, *by gelegenheid van een zeldzaame Vertooning in een Worm, die te* Amſterdam

uit

uit de Darmen was geloosd. — Men vindt hier ene nauwkeurige beſchryving van de uit en inwendige deelen der wormen, volgens de waernemingen van de beroemde Heren, *Redi*, *Willis* en *Tyſon*; uit welker vergelyking blykt, dat 'er een groot onderſcheid is tuſſchen den Menſchen- of Kinderen-Worm en de gewone Aerdwormen; hoewel men egter niet zoude durven verzekeren, dat 'er onder de wormen, die buiten het lichaem voortkomen, geen zy, waer van de werktuigen gelyken na die van den menſchen- of kinderen-worm. De opgegevene waernemingen ſtrekken tevens tot beveſtiging van het gevoelen, dat de wormen geen Hermaphroditen zyn, maer paren; en dat dezelven geen levende jongen voortbrengen, maer eijeren leggen, waer uit de jongen geheel volmaekt voortkomen.

Berigt wegens het Zuure Vogt, *'t welk de* Groote Rups *van den* Wilgenboom, *met een gevorkten of gaffelwyzen ſtaart, uit haar Lighaam ſpuit: door den Heer* Bonnet. — Dit berigt geeft ons ene nieuwe ontdekking van den Heer *Bonnet* in 't jaer 1739 gedaen, en vervolgens van tyd tot tyd nageſpoord, aen de hand, rakende een lichaemsdeel van 't gemelde ſlag van rupſen, waer mede zy een zuur vogt uitſpuiten, wanneer men hen drukt: het welk de waerneming van den Heer *de Geer* in 't jaer 1745, buiten kennis van de waernemingen van den Heer *Bonnet* gedaen, ook beveſtigt; van waer dezelve hier nevens gevoegd is; vergezeld van ene *optelling der rupſen, die door den Heer* Bonnet *in de nabuurſchap van* Geneve *onderzogt zyn*, waer uit blykt dat, van de twee en zeſtig onderzogte zoorten van rupſen, een en dertig met het nieuw ontdekte deel voorzien zyn; doch dat die Heer het zelve

niet

niet gevonden heeft aen de genen die tot het geſlacht der haerige of ruige rupſen behoren, als mede niet aen de rupſen van den eerſten trap van grootte.

Waarneemingen omtrent de paaring van de Plant- *of* Boomluizen, *door den Heer* de Geer. —— Deze waernemingen ſtaven de ontdekking van den Heer *Lyonnet*, en bewyzen dat de Plant- of Boom-luizen zich door paring vermenigvuldigen: daer zyn, volgens de bevinding van den Heer *de Geer*, boomluizen zonder wieken, die eitjes leggen, ook zommige met wieken die geen eitjes leggen, maer levende jonge baren; en daer zyn 'er met wieken en zonder wieken, die hy meermaels met de bovengemelde wyfjes onderſcheidenlyk als mannetjes heeft zien paren: dat egter niet geſchiedt dan alleen in den herfſt, en als dan „ genoegzaam is om de Wyfjes ver„ ſcheidene Teelten vrugtbaar te maaken; dee„ lende het Wyfje de Vrugtbaarheid mede aan „ haare Dochter, Kleindogter, Agter-Klein„ dogter en zo vervolgens: dat zeker, een won„ derbaar, en t'eenemaal nieuw is in de Natuur„ lyke Hiſtorie". Daer benevens zo oordeelt de Heer *de Geer*, dat hy grond heeft om te denken, dat de Wyfjes van „ alle de Soorten van „ Plantluizen in den Zomer Jongbaarende en in „ den Herfſt Eijerleggende Inſekten zyn".

Proefneemingen tot bewys, dat het Zout van Staal *niet in de* Chylvaten *doorgaat.* —— Deze proefnemingen konnen den geneeskundigen van dienſt zyn, om de werking van dit middel te beter na te gaen, en daer uit af te leiden op hoedanig ene manier, en in welke omſtandigheden, het met nut gebruikt kan worden, zelfs „ in een menig„ te gevallen, daar men zig verbeeld heeft het „ zelve ſchadelyk te zyn". *Aan-*

Aanmerklyk Voorbeeld van vier ruuwe Steenen, *gevonden in eenes menſchen blaas, door den Heer* Warner. —— Het bybrengen van dit voorbeeld, en de daer aen verknogte redenering ſtrekt grootlyks om den Operateur te waerſchouwen tegen enen misſlag, uit kragt van dien algemenen regel, *dat, wanneer de oppervlakte van enen ſteen, die uit de waterblaes gehaeld is: zich geheel ruw vertoont, zulks tot een bewys verſtrekt, dat hy 'er maer alleen in geweeſt is:* en hem tevens onder 't oog te brengen, op welk ene wyze hy heeft te handelen, om verzekerd te zyn „ dat 'er „ niet één of meer ſteenen in de blaas agtergela„ ten worden ten tyde der Operatie, zonder „ een merkelyken trap van Pyn aan den Patient „ te veroorzaaken, of de Operatie veel te ver„ traagen".

Doodelyke Gevolgen uit het inſlokken van Pruimen Kriekeſteenen. —— De hier voorgeſtelde gevallen zyn leſſen ter voorzigtigheid om zich daer voor te hoeden, en dienen tot waerſchouwing, voor hun, „ die, het zy door onvoorzig„ tigheid of gulzigheid, dingen doorzwelgen, „ die ſomtyds zo ſchadelyk voor de Ingewan„ den zyn".

Aanmerkingen over de Hand van een Lyk, *meer dan honderd jaaren begraven geweeſt, die* groen *was en bleef.* —— Deze byzonderheid zagen zommigen aen als bovennatuerlyk, doch oplettender natuerkundigen hebben geoordeeld het ſtuk te konnen oploſſen, met te vooronderſtellen, „ of „ dat de Hand met Spaenſch Groen is bewaerd „ geworden, om ze tot eenige Proefneeming „ in de Ontleedkunde te gebruiken; of dat de„ zelve deeze koleur in de Aerde zelf heeft kun„ nen krygen, door het indringen van enige Ko-

„ perige Vogtigheid, komende uit Veen- of „ Kleygrond, of uit een Leygroeve, waer van „ de Vuerſtenen Koperagtig zyn. Door mid- „ del van deeze uitlegging, waer van men zich „ bedient om de bekende veranderingen van ee- „ nige Beenderen in Turkoiſen te verklaeren, „ verdwynt het bovennatuerlyke, dat men in de „ groene Hand meende ontdekt te hebben, t' „ eenemael".

Ten ſlot zyn hier aengehegt, gelyk van tyd tot tyd in dit werk gedaen is, *Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteltheid, als mede omtrend de ziekten te Amſteldam, in de maanden* April, Mey *en* Juny *des jaars* 1760: waer in byzonder aenmerkelyk is, dat een Thermometer, volgens de vaſte punten van bevriezend en kookend water nauwkeurig verdeeld, op den 2 Juny 's naemiddags, in de zonneſchyn tegen enen muer, klom tot 116 graden, dat is 4 graden hoger, dan dezelve in July van 't voorleden jaer door dezelfde waernemers bevonden was.

Leven en Daaden van den doorluchtigen Prins Ferdinand van Bronswyk *Koninglyke Generaal-Veld-Maarſchalk, en Generaal en Chef der Hanoverſche Geallieerde Armée*, enz. enz. enz: Behelzende het voornaamſte Oorlogs-Nieuws, 't welk in deeze laatſte Jaaren in Duitſland, zedert zyn eerſte begin tot op den tegenwoordigen tyd is voorgevallen. *Opgeſteld door een* Voornaame Pen, *en uit 't Hoogduitſch Vertaald.* Met deszelfs egt en welgelykend Pourtrait verciert. te Amſteldam by Gerrit Bom, 1760. Behalve de Voorreden en den Inhoud 198 bladzyden in octavo.

HEt is niet wel te giſſen wat in dezen titel bedoeld wordt door *een voornaame Pen*, of zulks aenduide enen Man van aenzien naer de waereld, dan of het te kennen geve enen Schryver van uitmuntende bekwaemheden: uit kragt van de eerſte betekenis zou men in dit werkje enige byzonderheden verwagten, tot welker kundigheid men niet geraken kan, zonder het behulp van zodanigen, die min of meer boven den gemenen ſtand verheven zyn: de benaming in den laetſten zin opnemende zou men zich vleijen iets te zullen lezen, dat ons door de manier van voorſtellen, en de ſchikking van den ſtyl kan behagen: doch in beide deze opzigten zou men zich door den flikkerenden naem van *een voornaame Pen* bedrogen vinden. Het behelſt geen we-

zenlyke byzonderheden, die ons niet van tyd tot tyd door de dagelykſch uitkomende nieuwspapieren medegedeeld zyn; en beſtaet uit ene verzameling dier berigten in tydorde geſchikt; ook is de ſchryfſtyl doorgaende van dien aert, dat dezelve aen de natuer van zodanig een opſtel beantwoorde: des men het zelve met rede zou mogen noemen, *een dagverhael der Krygsverrigtingen van den Doorluchtigen Prins Ferdinand van Bronswyk* enz. Rakende de onpartydigheid, die zo zeldzaem gevonden wordt in de Hiſtorieſchryvers der Helden, deze is gemeenlyk van onzen Auteur in diervoege in agt genomen, dat hy de berigten van wederzydſche partyen mededeelt, latende veel al derzelver vergelyking, het beoordeelen der waerheid en valſcheid over voor den lezer; terwyl de lof van zynen Held alleszins doorſtraelt, en gegrondveſt is op het getuigenis van Vrienden en Vyanden.

Dankbetuiging van Candide, of de ongeveinsde jongeling; aan den Heere *de V*..... benevens het waare Karakter van denzelven Heere. *Uit het Franſch vertaald Te Amſteldam*, by Adrianus Hupkes MDCCLX. in alles 46 bladzyden in octavo.

DEze *dankbetuiging* behelſt ene geeſtige beſchimping van den zo berugten *Candide*, gemeenlyk den Heere *de V*..... als Auteur toegeeigend: het grote doelwit is de ſlegte uitvoering van dat werkje, en het verkeerde oogmerk van

van dien Heer, daer in doorſtraelende, ten toon te ſtellen, midsgaders te doen zien, dat hy geen regt denkbeeld van de *beſte* waereld heeft, het welk over 't algemeen op geen onaertige wyze wordt uitgevoerd. Het hier aen gehegte *waere Karakter van denzelven Heere*, is te zeer vervuld met tegenſtellingen, om het zelve goed te keuren; daer ſtraelt ene gemaektheid in door, die de geloofwaerdigheid in vele byzonderheden verzwakt. De Schryver valt hier zelf eenigermate in 't character, dat van den Wysgeer van Colmar in de *Dankbetuiging*; bl. 23, gegeven wordt. *Hy beminde zodanig de tegenſtrydigheden, dat hy nooit een denkbeeld kon uitdrukken, zonder een ander denkbeeld daar tegen te ſtellen, en 't was inzonderheid niet dan in de verſcheidenheid der coleuren die hy gebruikte, dat hy de fraaiheid zyner taferelen deed beſtaan.*

Charlotta of de gevallen eener Zweedſche Gravinne. Twee deelen. *Te Rotterdam*, by Abraham Bothall. 1760. 224 bladzyden in octavo.

De dwaalende Student, of de ſnaakſe Dominé; *berucht door deszelfs* byzondere bedryven. Vervattende zyn Vrolyke, ongebondene, dartele, armoedige en klugtige Levensloop, waar in hy door de gispingen van 't Noodlot by beurtwisſelingen op een wonderbare wyze is vervallen, doch eindelyk na een lang omzwerven in verſcheide Caracters en Be-

dieningen tot een fatzoenlyke en beſtendige ſtaat is gekomen, woonende werkelyk op een Buitenplaats buiten Rotterdam aan de Maas. Doormengd *met de allerwonderlykſte Minnaryen, Rencontres en bejeegeningen, waar in een Jongman door Dronkenſchap, Dobbelen en het pleegen van Onkuisheid kan gewikkeld worden; met toepaſſelyke Aanmerkingen over de Geleerdheid, de Vrouwen en andere voorwerpen.* Te Dordrecht by Joannes Bonket. behalve ene korte Voorreden 248 bladzyden in octavo.

Gysje van H..... *Beurzenſnyder, Paſtoor, Roskammer, Fourier, Kwakzalver, Ooſt-Indiesvaarder, Schoenmaker, Partyganger, Zoetelaar, Lyfknegt, Secretaris, en eindelyk een Groot Heer.* Behelzende een volleedig Toneel van duizenden veranderingen, van Armoede, Weelde, Gevaren en andere Zeldzaamheden. *Door hem zelven beſchreven.* Te Alkmaar, by Jacob Maagh. 1760. behalve de Voorreden 176 bladzyden in octavo.

WY voegen deze drie, ſchriften, als *Romans*, by elkander; doch geenszins met oogmerk om ze van gelyke waerde te ſtellen, maer om als met énen opſlag het onderſcheid duidelyker te doen zien.

De Geſchiedenis van *Charlotta* wordt in enen re-

redelyk goeden ſtyl beſchreven; de vinding is behagelyk, het verwonderlyke en waerſchynlyke gaet in dezelve zeer wel gepaerd; de daer in opgeſlotene zedeleer toont den invloed ener welgegronde Godsdienſtigheid in voor- en tegenheden, waer toe de zedekundige aenmerkingen hier en daer in 't werkje verſpreid den Lezer opleiden: by aldien de Schryver de gevallen een weinig langzamer had doen aflopen, en by die gelegenheid de innerlyke werkzaemheden van 't hart wat onderſcheidenlyker ontvouwd, zou hy de voortreffelykheid ener deugdzame gemoedsgeſtalte in een helderder daglicht geſteld, en daer door zyn geſchrift leerzamer gemaekt hebben.

De dolingen van den *Student* zyn in enen gemenen ſtyl voorgeſteld, welke daer en boven vervuld is met een aental van misſlagen, die men niet wel allen drukfouten kan noemen, vermids ze dikwils te duidelyk het kenmerk van de onoplettendheid des Schryvers dragen: de vinding verdient geen naem, als gevende ſlegts enige op elkander volgende gevallen, die veel al geen t' zamenhang hebben; het verwonderlyke is 'er genoegzaem niet in te vinden, en 't waerſchynlyke is gemeenlyk ver te zoeken: de Schryver brengt verſcheidene zedelyke aenmerkingen te berde, doch die zeer algemeen zyn; en de ondeugden worden op geen haetlyke wyze beſchreven, dan alleen voor zo ver ze den *Student* telkens ongelukkig maken; het welk, naer 't beloop van 't leven dat hy leidt, hier niet aen de natuur der ondeugd, maer aen 't gebrek van oordeel in den *Student* wordt toegeſchreven. Wat of de naem van *ſnaakſche Dominé* op den titel betekent is niet na te gaen, nadien 'er geen denkbeeld, dat hier toe aenleiding geeft, in de beſchre-

ſchrevene gevallen voorkomt; des het aen te merken zy als ene kwalyk geplaetſte *ſnakery*, zo ze nog dien naem moet dragen, hoedanige 'er meer in dit geſchrift gevonden worden.

De levenſloop van *Gysje van H.....* is ganſch laeg van ſtyl, en ſchoon de *Pastoor* meer vinding hebbe dan de *Student*, hy geeft egter niets dat waerlyk verwonderlyk is, en gaet menigmael de waerſchynlykheid te boven: doch 't geen meeſt te wraken is, de ondeugden worden veel eer als vermaeklyk dan als afſchuwelyk voorgeſtelt, en op ene lompe wyze beſchreven; des het meer diene om ontugtige gemoederen te ſtrelen, dan om enen afſchrik van 't kwaed in te boezemen.

Met één woord derhalve; *Charlotta* is aengenaem, de *Student* is verdrietig, en *Gysje van H.....* is walglyk om te lezen.

EYNDE.

BEDENKINGE *over de* OUDHEIT; *mits-gaders* Korte Schets *van het* AANSIEN *en* GEZAG *van den* HOVE VAN HOLLAND, ZEELAND ENDE VRIESLAND, *onder de* GRAAVELYKE REGEERING. *Door* Mr. THYMON BOEY, Oudſte Secretaris en Subſtituit Griffier van den voorſchreeve Hove. In 's GRAVENHAGE, *by* Mattheus Gaillard, 1760. Quarto, groot 269 bladzyden.

't KAn den Liefhebberen der Vaderlandſche Oudheden niet dan aangenaam zyn, dat de Heer Secretaris BOEY, na het doorbladeren van alle de *Memoriaalen van den Hove*, van 't jaar 1428 tot het jaar 1741, op welken hy een Alphabetiſch Regiſter vervaardigd heeft, de moeite wel heeft willen neemen, om, in dit Werkje, waar aan hy den zedigen titel van *Bedenkinge* gegeven heeft, *twee* hoofdpunten op te helderen, die, zyns oordeels, wel verdienden, in eenen naderen dag geſteld te worden.

Die hoofdpunten zyn de *Oudheid* en het *aanzien* van het Hof van Holland, Zeeland en Vriesland, *ten tyde der Graaven*. Over het *eerſte* deezer punten, is, al voor lang, getwiſt, brengende ſommigen de opregting van het Hof tot de tyden van Hertoge Filips van Bourgondie, en het jaar 1428; terwyl anderen ſtellen, dat het, al veel vroeger, in ſtand geweeſt is. Over het *tweede* punt, is minder geſchil geweeſt. Elk ſtaat toe, dat het Hof, ten tyde der Graaven, veel meer gezags gehad en geoefend heeft, dan na de ver-

andering der Regeeringe, ten tyde van Koning Filips den II. Het opregten van twee Kollegien van Gecommitteerde Raaden, die naderhand gelyk als in een gesmolten zyn, en van verscheide Kollegien ter Admiraliteit heeft, onder anderen, gelegenheid gegeven, dat den Hove de kennis van veele zaaken van Regeeringe en Regtsoefeninge onttrokken is, die, oudtyds, tot het zelve plagten te behooren.

De Heer BOEY heeft raadzaam geoordeeld, de oudheid en het aanzién van het Hof ten tyde der Graaven, uit egte stukken, te bewyzen; niet egter, gelyk hy, in de Opdragt aan den Prinse-Erfstadhouder en aan Presidént, Raaden en Ministers van den Hove, verklaart, om *daar uit tot laatere tyden eenige gevolgen te trekken*; *maar alleen uit erffelyke zugt en eerbiet voor een Raad*; voor welken zyn *Overgrootvader*, de Heer *Cornelis Boy*, als Advocaat-Fiscaal, *het regt der Hooge Overigheit* waargenomen heeft; en welks *Minister* hy zelf, *meer dan twintig jaaren*, geweest is.

't Valt hem niet moeilyk, te toonen, dat 'er, voor 't jaar 1428, een Graaflyke Raad geweest is, die, onder den Graave of deszelfs Stedehouder, bewind hadt over zaaken van Regeeringe en Regtsoefeninge, en dikwils in den Haage zat. Dit blykt, uit zo veele uitgegeven en onuitgegeven stukken en Schriften, dat het, met reden, vreemd schynen mag, dat wy deeze waarheid, hier, niet dan met stukken van de vyftiende eeuwe, beweezen vinden; en dit, onaangezien de Heer BOEY (bl. 3.) stelt, dat de Raad zo oud is, als de Graaflyke Regeering zelve: 't welk wy agten, zeer bezwaarlyk te zullen konnen blyken. Maar van een Graaflyken Raad vindt men, in de veertiende, en zelfs in de der-

tien-

tiende eeuwe, duidelyk gewaagd. Lodewyk de Romein, oudſte Zoon en Stedehouder van Vrouwe Margareet, hadt eenen Raad, uit verſcheide perſoonen beſtaande. Willem de V. hadt ook zynen *Rait*, die onderſcheiden was van de *guede lude* zyns *Lands*, of de Edelen. 't Een en 't ander blykt uit Brieven van den jaare 1351, by MIERIS, *Charterb.* II. *Deel. bl* 791. te vinden. Onder 't Huis van Henegouwen, vindt men al gewaagd van eenen *Stadhouder* en zynen *Raet*, in eenen Brief van den jaare 1343, by den zelfden, II. *Deel. bl.* 679. Zelfs ten tyde van Floris den V., was 'er zulk een Graaflyke Raad, uit Edelen beſtaande (*a*). 't Schynt zelfs, dat deeze Raad in 't Hof des Graaven zat. MELIS STOKE noemt, (in *Jan den* I. bl. 168). *Heer Wolfaert* van Borſele, toen (zie bl. 153) *Hoeft van der Râde al ghemene*, uitdrukkelyk *Raet te Hove*. En in 't jaar 1277, hadden twee Edelen zig, met deeze woorden, verbonden, om elkanderen tot Raaden van Holland te bevorderen: *Voorts waere dat ſake dat onſer een in 't Hof waere van Holland, ende die andere niet, die ghene in 't Hof waere ſoude den anderen vorderen, dat hy in 't Hof quaeme mit alle zire macht, met goeder trouwen* (*b*). Al het welke dienen kan tot bevestiging der ſtelling van den Heere BOEY, dat 'er een Graaflyke Raad in Holland geweeſt is, lang voor den tyd van Hertoge Filips van Bourgondie.

De groote vraag blyft alleenlyk, of deeze oude Raad niet van eene andere natuur geweeſt zy, dan

(*a*) Zie *Melis Stoke bl.* 114. verg. met *Mieris* I *Deel, bl.* 363.

(*b*) *Mieris Charterb.* I. *Deel., bl.* 392.

dan de Raad of het Hof van Holland, welk, onder de Huizen van Bourgondie en Oostenryk, in ſtand geweeſt is; en of de onderſtelling, dat Hertog Filips den laatſtgemelden Raad, in 't jaar 1428, opgeregt heeft, niet zeer beſtaanbaar is met de erkentenis, dat 'er, al veel vroeger, een Graaflyke Raad in Holland geweeſt zy? En deeze vraag heeft de Heer BOEY, onzes weetens; nergens, klaarlyk beantwoord. 't Zy ons ook geoorlofd, hem te vraagen, van waar het komen moge, dat de Lysten der Preſidenten en Raaden van den Hove en de *Memoriaalen* zelven eerſt met het jaar 1428 aanvangen, zo 'er, in dat jaar, geen Geregtshof opgeregt zy, welk men, ten minſten in eenige opzigten, nieuw noemen kon? En dat Hertog Filips dit Hof opgeregt hebbe, blykt, niet alleen uit de bekende Inſtructie van den jaare 1462 (*a*), en uit de Commisſie van Vrouwe Maria van den jaare 1477 (*b*); maar de Hertog getuigt het zelf, in eenen Brief van den zesden October des jaars 1428, gewaagende van den *Raide by* hem *geſtelt ten Jaecken aenroerende die landen van Hollant* (*c*). En de *Bevelinghe* of Commisſie aan de negen Leden van deezen Raad was, inderdaad, in gevolge van den Zoen met Vrouwe Jacoba van den derden July des gemelden jaars, op den dertienden Auguſtus daarna, door Hertoge Filips zelven, gegeven; gelyk, zelfs uit de *Bylaagen* op het werk van den Heer BOEY N. 1 en 12 bl. 89, 117 klaarlyk te zien is.

De Heer BOEY heeft egter, tegen dit bewys uit

(*a*) *Groot Plakaatb.* III. *Deel. bl.* 631.
(*b*) Id. ibid. *bl.* 634.
(*c*) By *de Riemer's Gravenhage* II. *Deel, bl.* 310.

uit de nu bekende *Bevelinghe*, 't een en 't ander ingebragt, 't welk wy der moeite waardig agten, kortelyk te onderzoeken.

1. Hy merkt (bl. 8, 21) aan, dat die *Bevelinghe der neghenen* niet kan zyn de inſtelling van den Raad, om dat de negenen, door Hertoge Filips en Vrouwe Jacoba beide, *benoemd* waren; daar in de Inſtructie van 't jaar 1462 gezeid wordt, dat de Raad *geordineert* was, door Hertoge Filips alleen. Maar wat anders is 't, de Leden van eenen Raad te *benoemen*; wat anders, den Raad, uit die benoemde Leden, daadelyk te *ordineeren*, of *aan te ſtellen*. Het eerſte moeſt, volgens den Zoen, door beide; het tweede, door Filips alleen, geſchieden. *Item*, ſtaat 'er, *dat* WY HERTOGE ordonneeren *ende* ſtellen *ſullen negen perſoonen — te weten drie, die onſe voorsz. nighte ons* noemen *ſal*: *andere drie*, *die wy* kieſen *ſullen in die ſelve lande*, *en de drie andere van andere lande*, *ſulcken als ons* goetduncken *ſal*. En in de *Bevelinghe der Neghenen*, worden dezelfde woorden herhaald. Hertog Filips heeft dan, inderdaad, alleen den Raad *geordonneerd*; ſchoon drie der Leden, door Vrouwe Jacoba, *benoemd* waren.

2. Met meerder ſchyn, merkt de Heer BOEY (bl. 26) aan, dat de oudſte Acten van den Hove, die met het jaar 1428 aanvangen, ten hoogſten door twee van de negenen, en voorts door andere Raaden ondertekend zyn; waar uit hy afleidt, dat de *Bevelinghe der Neghenen* de inſtelling des Raads niet zyn kan. Doch in de Inſtructie van den jaare 1462 wordt gezeid, dat veelen in den Raad waren aangenomen, boven het beraamde getal van negen. De Heer BOEY meent, 't is waar, dat zulks niet zo kort na de

opregting des Raads zal geſchied zyn. Maar regt het tegendeel komt ons waarſchynlyker voor. Vrouw Jacoba maakte, in 't jaar 1433, buiten allen bewind. Voor dien tyd, hadt Filips reden, om zyn gezag te ſterken tegen 't haare: 't welk hy niet beter doen kon, dan door vermeerdering van 't getal der Raaden van den Hove. Maar na dien tyd, was hier toe zo veel reden niet. Zo 't getal der Raaden dan al vroeg vermeerderd geweeſt is, moet men 't niet vreemd vinden, dat de negenen zeldzaamer genoemd zyn.

3. Doch de Heer BOEY beweert, eindelyk, (bl. 28) dat de negenen geene Regters geweeſt zyn, maar alleenlyk gemagtigd om Regters aan te ſtellen, en om te zorgen, dat de Zoen naargekomen werdt. En zo hy hier in gelyk heeft, is de *Bevelinghe der neghenen* zekerlyk niet de oudſte Commiſſie van het Hof, welk, ontwyfelbaar, na 't jaar 1428, altoos een Geregtshof geweeſt is. Hy noemt deeze zyne gedagten (bl. 29) te regt, *eene vreemde gedagte*. Ook weeten wy niet, dat ze iemant, voor hem, in den geeſt gekomen is. En wy houden ons verzekerd, dat ze hem niet ingevallen zou zyn, zo hy het ongeluk niet gehad hadt van, in 't naleezen van de *Bevelinghe der Neghenen*, twee woordjes over 't hoofd te zien. Na dat hy, (bl. 28) te regt, hadt aangemerkt, dat de *neghenen* gemagtigd waren, om Regters aan te ſtellen; verklaart hy, om dit in 't voorbygaan te zeggen, onzes oordeels, de woorden *van onzer weegen en tot onzer wederzeggen* verkeerdelyk. *Dat is*, zegt hy, *van weege Vrouw Jacoba en Hertog Filips.* 't Is, meenen wy, klaar, dat hy moeſt gezeid hebben, *dat is, van wege Hertog Filips alleen*, die,

in

in 't hoofd en in 't ſlot, alleen, en by onderſcheiding van Vrouwe Jacoba, genoemd wordt; en die, door 't ganſche ſtuk, in 't meervoudig getal, van zig zelven ſpreekt. Doch 't komt hier op niet aan. 't Bewys zyner *vreemde gedagte* legt in deeze woorden. Aangehaald hebbende, dat de *Neghenen* gemagtigd waren om *regt en beſcheyt te doen doen*, laat hy zig dus hooren: *waarop ik bid te letten, dat is niet te doen, maar te zorge dat gedaan word.* Doch men zie de *Bevelinghe der Neghenen* zelve in, niet ſlegts zo als zy door den Heere *Hoynck van Papendrecht*, maar zo als zy, door den Heere BOEY zelven, uitgegeven is; en men zal 'er, met ronde woorden, leezen, dat de Negenen gemagtigd worden *recht ende beſcheyt* TE DOEN, *ende te doen doen in allen ſtucken.* Elk ziet, dat hier niet alleen van te *zorgen dat 'er regt gedaan worde*; maar ook van *regt te doen* geſproken wordt. De Heer BOEY zou, miſſchien, zulk eene *bevúe* in een ander zien *met de uiterſte verwonderinge* (zie bl. 52, 69). Doch zy is ons in 't geheel niet vreemd voorgekomen. Zyn niet zelfs de ſchranderſten en bekwaamſten aan toevallige *inadvertentien* onderhevig?

Om deeze aanmerking te beſluiten, de Heer BOEY heeft, onzes agtens, niet beweezen, dat de *Bevelinghe der Neghenen* niet is de oudſte Commisſie voor het Hof, welk, door Hertog Filips, in 't jaar 1428, werdt opgeregt. Hy heeft ook niet beweezen, dat dit Hof, in alle opzigten, van ééne natuur geweeſt is met den ouden Graaflyken Raad, ſchoon hy 't beſtaan van zulk een' Raad middagklaar getoond heeft. Doch dit was, voor hem, ook door anderen, veel volkomener gedaan.

Van het bewys voor de *Oudheid*, gaan wy, met hem, over tot de bewyzen voor het *aanzien* en *gezag* van het Hof. Hy bewyſt klaarlyk (bl. 35), dat het Hof, oudtyds, beſtaan heeft uit de edelſten des Lands en uit voornaame Regtsgeleerden; dat het, onder den Graave, bewind gehad heeft over zaaken van vrede en oorlog, (bl. 41), over de Munt (bl. 45.) over de dykaadjen (bl. 52), over de Magiſtraatsbeſtellinge in de Steden (bl. 64), en over veelerlei andere zaaken van *Politie* of Regeeringe en Regtsoefeninge, van welken de kennis, ſedert, den Hove onttrokken is. Ons beſtek gedoogt niet, dat wy den Heer Auteur, in alle deeze byzonderheden, volgen. De regte Liefhebbers van 's Lands ouden Staat en Regeeringsvorm zullen zig, in 't werk zelf, deswege konnen onderregten. Alleenlyk konnen wy niet voorby, hier, met de ſchuldige eerbiedenis voor zulk een aanzienlyk Kollegie, en met de vereiſchte agtinge voor den Heere BOEY, eenige weinige aanmerkingen te maaken, *eerſt* in 't algemeen, over de wyze, waarop hy het oud gezag van 't Hof heeft getragt te bewyzen; en *daarna* over ſommigen van die bewyzen in 't byzonder.

I. Ten opzigte van het *eerſte*, merken wy, *voor eerſt*, aan, dat de Heer BOEY het gezag van het Hof doorgaands bewyſt uit *daaden* van het zelve, zonder dat hy zig ophoudt met het bewys, dat het Hof *regt* tot het doen van zulke daaden gehad heeft: welk laatſte nogtans van veel dienſt zou zyn, om elk opmerkzaam Leezer volkomenlyk te overtuigen, dat het Hof zo veel gezags *met regt* bezat, als het zig van ouds, *met de daad*, aangemaatigd heeft. De Heer BOEY ſtelt, met reden, dat het Hof onder 't op-

oppergezag des Graaven ſtond. Hier uit volgt, dat het al zyn wettig gezag van den Graave ontleenen moeſt. Behoorde men dan niet te doen zien, welk gezag de Graaf den Hove hadt opgedraagen, en behoorde men zig wel vergenoegd te hebben, met blootelyk te toonen, welke daaden van gezag het Hof, van tyd tot tyd, en in veele opzigten, geoefend hadt? Het Hof heeft, van ouds, wel eens Mandementen verleend, ſtrydig met de Privilegien der Steden. Hadt het hier toe regt, of niet? Ja, zal, vertrouwen we, tegenwoordig, geen regtſchaapen Hollander zeggen. Maar zo 't 'er geen regt toe hadt, dan zyn de *daaden* van het Hof, *op zig zelven*, geen bewys van het wettig gezag van dit aanzienlyk Kollegie. De Graaflyke Inſtructien dienen 'er by te komen, om 't bewys voldoende te maaken. Maar de Heer BOEY houdt zig weinig op, met het aanwyzen van den inhoud deezer Inſtructien. Hy neemt (bl. 52) den Schryver der *Vaderlandſche Hiſtorie* kwalyk, dat deeze het magtigen van Stadhouder en Raaden, in 't jaar 1466, om, nevens Gemagtigden des gemeenen Lands, opzigt te hebben op de dykaadjen in 't Noorderkwartier van Holland, (IV. *Deel*, *bl.* 395) aanmerkt als eene inbreuk op de aloude gewoonte; en hy haalt vyf ſtukken aan ten bewyze dat het Hof, al voor dien tyd, eenig bewind over de dykaadjen, ook in 't Noorderkwartier, geoefend heeft. Doch hy bewyſt niet, dat het Hof, voor 't jaar 1466, door den Graave, tot het oefenen van dit bewind gemagtigd geweeſt is: waarop de Hr. *Wagenaar*, in de aangehaalde plaats der *Vaderlandſche Hiſtorie*, ongetwyfeld, alleen het oog gehad heeft. Behalve, dat uit een dier vyf ſtukken zelf blykt, dat de

Raad, in 't jaar 1429, wel een geſchil over den Huigendyk beſliſt heeft, maar alleen, om dat het, door partyen, aan den zelven verbleeven was (*a*).

Ten anderen, wordt het gezag van het Hof, hier, genoegzaam overal, beweezen uit ſtukken van het Hof zelf. Maar zou 't bewys niet veel beter klemmen, als men deedt zien, dat dit gezag, van ouds, door zulken, die men 'er aan onderwerpen wilde, erkend geworden was? Elk weet, dat 'er dikwils Mandementen van het Hof gegeven zyn, die de Steden hielden te ſtryden met haare voorregten. Kan men dan agten, dat het voldoen zou, om het gezag van het Hof te toonen, dat men die Mandementen alleenlyk bybragt, zonder dat men agt ſloeg op de ſuſtenue der Steden, volgens welke, zulke Mandementen kragteloos waren? 't Is, by voorbeeld, bekend, dat de Steden in 't gemeen bevoorregt zyn, om 't gene binnen de vryheid der Steden voorvalt, aldaar te doen beregten. Het Hof heeft, ondertuſſchen, dikwils ondernomen, de regtſpraak aan zig te trekken van zaaken, in de Steden voorgevallen; 't zy onder voorwendſel, dat dezelven tot het punt van oproer behoorden, of 's Graaven hoogheid of Officieren betroffen; over al 't welke, den Hove de regtſpraak, by Inſtructie, aanbevolen was. Maar de Steden beweerden dikwils, dat het Hof hier in de paalen van deszelfs wettig gezag te buiten ging. Wy laaten onbeſliſt, wie gelyk hadt, of niet. Wy beweeren ſlegts, dat de Heer BOEY zyn ſtuk niet voldingt, als hy alleenlyk toont, wat het Hof gedaan heeft, zonder te gelyk te

too-

(*a*) Zie *Bylaag N.* 41. *bl.* 201.

toonen, dat de Steden erkend hebben, dat het Hof regt hadt, om zulks te doen. Wy zien, derhalve, niet, dat, in de *Vaderl. Hiſtorie* (III. *Deel bl.* 520) ten onregte geſteld is, dat die van Monikendam, uit oude Handveſten, tegen de meening van 't Hof, beweerden, dat zekere moedwil, aldaar aan den Baljuw van Waterland gepleegd, ook aldaar beregt moeſt worden, ſchoon de Heer BOEY, die zig zeer ligt ſchynt te verwonderen, (bl. 69) verklaart, zulks *met de alleruiterſte verwondering* gezien te hebben. Want, om voorby te gaan, dat hy den Hr. *Wagenaar* meer doet zeggen dan hy zegt; de vraag, die hy hem (bl. 71) doet, waar men eenig gewag vindt, dat die van Monikendam hun zeggen, in dit geval, met oude Handveſten hebben geſtaafd? is zeer gemakkelyk te beantwoorden. Men vindt dit gewag in het ſtuk zelf, door den Heer BOEY (*b*) aangehaald. Daar leeſt men, met ronde woorden, dat die van Monikendam *geantwoort hebben, dat deſe ſake berecht ſal weſen bynnen onſer Steede van Monickendamme, by vonniſſen van onſer Scepenen aldair — na wtwyſinge* onzer *Hantvesten.* Het Hof, 't is waar, begreep het anders, en dat de zaak tot zyne Vierſchaar behoorde. Maar mogt het Hof in zyne eigen zaak regter zyn, ten nadeele van de Privilegien der Steden? Dit moeſt de Heer BOEY beweezen hebben. Doch hy doet het nergens.

't Blykt niet donkerlyk, om dit hier in 't voorbygaan te melden, dat de Heer BOEY niet voldaan is over de *Vaderlandſche Hiſtorie.* Hy geeft (*bl.* 76) te kennen, dat daar in *zaaken en daaden van latere tyden op het alderodieuſte zyn voorgeſteld,* die

(*a*) *Bylaagen N.* 56. *bl.* 234.

die men ligtelyk zou *konnen verdedigen.* Doch hy zou, onzes oordeels, beter gedaan hebben, dat hy deeze aanmerking t' huis gehouden, of die *zaaken en daaden*, ten minſten, geſpecificeerd hadt. Veelen agten, dat die Historie gemaatigd en zagt geſchreeven is, en dat 'er niets, *op eene odieuſe* of haatelyke, veel min *op de allerhaatelykſte wyze*, in verhaald wordt. Dit dan zo maar in 't algemeen te zeggen, zonder eenige aanwyzing van de plaatſen, waarop men het oog heeft, doet het gemeen geenen dienſt, en den Heer BOEY geene eer; en 't kan den Schryver der *Vaderlandſche Hiſtorie* noch behaagen, noch verbeteren.

Doch misſchien zou hy dit *alderodieuſte* nog minder konnen goed maaken, wanneer hy tot byzonderheden kwam, dan hy nu geſlaagd is, in zyne andere Critiques over dit werk. Behalven de aangeroerden, is 'er nog eene, die ons ſchynt even weinig om 't lyf te hebben. Ten bewyze van het weinig genot, dat men, onder de Graaflyke Regeering van Hertoge Filips, te wagten hadt van *de Handveſten en Privilegien*, die hy, als Ruwaard, verleend hadt; was, in de *Vaderl. Hiſtorie* (III. *Deel bl.* 519, 520.) een ſtuk aangehaald, waar in het Hof verklaarde, dat *zulke Brieven*, als de Hertog als Ruwaard en oir verleend hadt, niet en van geener waarde zouden zyn, zo hy ze, naderhand, als Graaf niet bevestigde. De Heer BOEY geeft ons dit ſtuk geheel. Maar hy verſtaat het wat anders, dan de Hr. *Wagenaar* gedaan heeft, dien hy, al wederom (bl. 74), meer doet zeggen dan hy zegt, te weeten, *alle Handvesten en Privilegien*, in plaats van *de Handvesten en Privilegien.* Maar hoe verſtaat hy 't ſtuk? *Zulke Brieven* zyn, by hem, alleen

leen *zulken*, als Heer Adriaan van Raaphorſt vertoonde, te weeten *Gift-* of *Verlybrieven.* Maar by den Hr. *Wagenaar*, volgens den Tekſt van het ſtuk zelf, *ſulke Brieven* in 't algemeen, *als myn genadigen Heer gegeeven hadt, als Ruwaard en oir*, en derhalven ook *Handvesten en Privilegien.* Ook ſcheen 'er geene reden, waarom de Handvesten minder behoefden vernieuwd te worden, dan de Gift- of Verlybrieven. En dit verſchillend begrip van een oud ſtuk vindt de Heer BOEY (bl. 72) goed, te noemen *eene accuſatie* of beſchuldiging *van* merkelyk *gewigt* tegen het Hof.

II. Wy gaan nu over tot het maaken van nog eenige aanmerkingen over ſommige byzondere bewyzen voor het aanzien van het Hof, die, in het werk, welk wy onder handen hebben, worden opgegeven.

1. Men heeft zig, tot hier toe, in 't gemeen, verbeeld, dat de Raad, dien Hertog Filips, in 't jaar 1428, opregtte, de eerſte Raad van Appél in Holland geweeſt is (*a*); en dat de Steden, in vroeger tyd, by *arreſt* vonnisten, beide in civile en in crimineele zaaken (*b*). En waarlyk, ſchoon 'er, in de veertiende eeuwe en vroeger, al een Graaflyke Raad geweeſt zy; men vindt niet, dat die Raad een Raad van Appél was, waarop men zig van de vonnisſen der Steden beroepen kon. Zo 'er ook, in de oudſte tyden, zulk een Raad geweeſt ware, ſchynt men geene reden te konnen bedenken, waarom de eene Stad aan de andere, en niet aan dien Raad geweezen werdt, om vonnisſen te haalen. De Graaf

(*a*) Zie *Groot-Plakaatb.* III. *Deel*, *bl.* 643.
(*b*) Zie een *Handv. aan Dordr.* by *Balen bl.* 120.

Graaf alleen ſpande, met zyne Aſſeſſoren, de hoogſte Vierſchaar, nu in de eene, dan in de andere Stad, 't welk men het *Graafgeding* noemde: en in welk de zaaken werden afgedaan, waar over de Graaf de regtſpraak aan zig behouden hadt De Heer BOEY ziet dit nogtans anders in, en meent (*bl.* 13), dat de oude Graaflyke Raad een Raad van Appél geweeſt is. Doch 't ſtuk, waar mede hy dit bewyſt (*Bylaag N.* 7. *bl.* 105.) ſpreekt alleen van *eene hoogſte Vierſchaar*, die immers zo wel de *Vierſchaar des Graaven*, als de *Vierſchaar des Raads* kan geweeſt zyn. Zyn bewys voor de oudheid van eenen Raad van Appél ſchynt hier dan niet veel te klemmen.

2 De Heer BOEY ſtelt (*bl.* 43) dat het Hof, van ouds, de Staaten plagt te beſchryven. Doch hy ſchynt niet te onderſcheiden, dat zulks geſchiedde, meeſt over zaaken van beden, aanneeminge van Krygsvolk, verandering van Regeeringe en diergelyken. En dat de Steden, over veelerlei andere zaaken, elkanderen beſchreeven, of in laatere tyden beſchreeven werden door den Advokaat van 't Land. Menigvuldigmaalen heeft Amſterdam de Waterſteden beſchreeven over eene uitrusting ter zee, tot beveiliging der Scheepvaart. Voor 't einde der veertiende eeuwe, en dus voor het Privilegie van Hertog Jan van Beyeren van den jaare 1418, hielden de Steden van Holland dagvaart over het ſtapelregt (*a*): alles zonder het Hof te kennen. 't *Regiſter der Dagvaarten van 's Lands Advokaat*, Mr. AERT VAN DER GOES, bewyſt ook onwederſpreekelyk, dat hy de Staaten beſchreef. En miſſchien heeft het Hof, in den jaa-

(*a*) Zie *Mieris Charterb.* III. *Deel*, *bl.* 581.

jaare 1565, voornaamlyk, geklaagd, dat de Staaten op zig zelven byeenkwamen, om dat de Griffier het voordeel miste, welk hy van het afvaardigen der Brieven van Beſchryvinge plagt te trekken. Dat hy hier over klaagde, blykt ten minſten uit de ſtukken zelven, die de Heer BOEY, tot bewys zyner ſtellinge, heeft bygebragt (*b*).

3. De Heer BOEY beweert (*bl.* 50) dat het Hof, ook volgens zyne Inſtructie, kennis nam van de geſchillen tuſſchen de Steden. Hy bewyſt, dat het meermaalen geſchied is. Doch wy vinden niet, dat hy bewyſt, dat het geſchied is met effect, behalven in gevallen, waar partyen overeengekomen waren, om hunne geſchillen aan de uitſpraak of bemiddeling van den Hove te onderwerpen. Hy haalt zelf ſtukken aan, waar uit blykt, dat de Steden beweerden, dat *ſy niet ſchuldich en waren*, wegens ſommige geſchillen, *rechts te plegen voor den Rade* (*c*); en dat ſommige geſchillen, by Compromis van partyen, voor den Hove gebragt werden (*d*); gelyk de Raad ook wel verzogt werdt, ſommige zaaken af te doen, om aan de ſchikkinge, daar op gemaakt, *meerder auctoriteits* te geeven (*e*). Alle deeze en meer andere dingen moeten in aanmerking genomen worden; en dan zal men niet ligt behoeven toe te ſtemmen, dat de Inſtructie het Hof regt gaf, om alle geſchillen tuſſchen de Steden te beſliſſen. Diergelyke geſchillen werden, van ouds, zelfs aan den Graave, alleen

met

(*b*) *Bylaag. N.* 27, 28 *bl.* 169, 172.
(*c*) *Byl. N.* 9. *bl* 109
(*d*) *Byl. N.* 41, 45. *bl.* 201, 207.
(*e*) *Byl. N.* 47. *bl.* 209.

met vryen wil van partyen, verbleeven (*a*): en 't blykt niet, dat de Steden van hun oud regt, ten behoeve van den Graaflyken Raad, afgegaan zyn.

4. Het gezag van het Hof over 's Graaven Baljuwen en Schouten wordt (bl. 81 enz.), onder anderen, beweezen, uit de proviſioneele Commisſien tot de gemelde Ampten, die zelfs, zegt de Heer BOEY, ſomtyds *voor weinige dagen* gegeven werden: doch tot bewys van dit laatſte, haalt hy alleenlyk aan de aanſtelling van eenen Schout van agt dagen te Dordrecht: waar uit men zou vermoeden, dat hy het Schoutſchap van agt dagen, welk nog in die Stad plaats heeft, en jaarlyks, aan iemant, die nog Schout van agt dagen heet, opgedraagen wordt, niet gekend heeft.

Meer aanmerkingen zouden 'er nog te maaken zyn, over de bewyzen voor het aanzien van het Hof, die de Heer BOEY opgeeft. Doch dit berigt is reeds lang genoeg. De Schryver heeft, zekerlyk, zynen Landsluiden dienſt gedaan, met het uitgeeven van eenige ongedrukte ſtukken, die tot opheldering van 's Lands ouden ſtaat en geſchiedeniſſen dienen konnen. De *Bedenkinge* zelve, die naauwlyks een derde van 't geheele Boek beſlaat, bewyſt 's mans yver, om het aloude gezag van 't Hof hoog op te vyzelen. Doch wy vertrouwen, dat de opmerkzaamſte Leezers, in zyn kort Geſchrift, minder herhaalingen, meerder methode en bondigheid, en vooral meerder klaarheid van ſtyl en taal vereiſchen zullen: waaromtrent men hen, veelligt, in eenen volgenden druk, nog wel eenigszins zal willen voldoen.

Ge-

(*a*) *Mieris Charterb. I. Deel, bl.* 265.

Genuine Letters and Memoirs, relating to the Natural, Civil and Commercial History of the Iſlands of Cape Breton, and St. John, from the firſt ſettlement there to the taking of Louisbourg by the Engliſh in 1758. In which, among many intereſting Particulars, the Cauſes and previous Events of the preſent War are explained. *By an impartial Frenchman, Tranſlated from the Author's original Manuſcript.* 8vo. 5 *ſ. Nourſe.*

Echte Brieven en Gedenkſchriften, betrekkelyk tot de Natuerlyke en Burgerlyke Hiſtorie van de Eilanden, Kaap Breton en St. Jan, en derzelver Koophandel; van de eerſte Europeeſche Volkplanting aldaer tot op het veroveren van Louisburg door de Engelſchen, in 1758. In welke, onder vele gewigtige byzonderheden, de oorzaken en voorafgaende gebeurteniſſen van den tegenwoordigen Oorlog ontvouwd worden. *Door eenen onpartydigen Franſchman. Overgezet uit het oorſpronglyke Handſchrift van den Auteur.*

Overgenomen uit *the Monthly Review, for May* 1760.

INdien deze *Brieven* waerlyk door eenen Franſchman geſchreven zyn, het geen wa

op geen genoegzamen grond konnen lochenen, zo moet men bekennen, dat de Aucteur zyne bekwaemheid als een Staetkundige, niet minder dan zyne eerlyke onpartydigheid als Schryver doet zien: en 't was te wenſchen, met opzigt tot het laetſte Character, dat ieder een, op dergelyk ene wyze, in aenmerking name, hoe voordeelig het hem zou zyn, zich te gedragen als een Burger van de Waereld, door geen gevoelen vooringenomen, en aen geen party verknogt. Rakende de Brieven zelven, zy worden gezegd geſchreven te zyn uit Louisbourg; en zyn gezonden, zo we vooronderſtellen, aen enen Correſpondent in Europa: de eerſte omtrent het jaer 1752, en de laetſte nae de verovering van Louisburg in 1758.

In de vyf eerſte wordt ons ene zeer omſtandige beſchryving gegeven van de Eilanden Kaap Breton en St. Jan, als mede van de Stad en Haven van Louisbourg, en de voornaemſte voortbrengſelen van beide die Eilanden.

In den zesden Brief hebben we een berigt van de onderſcheidene zoorten van Dieren, die aldaer gevonden worden; van de Cabiljauw-Viſſery, en de wyze op welke de Franſchen daer omtrent te werk gaen; van de manier van Viſchlym te maken; en andere ſtoffen die den Koophandel betreffen.

De vier volgende Brieven zyn betrekkelyk tot het Character, de gewoonten en zeden der Wilden, en verlenen den Lezer ene aengenaeme tydkorting: we zullen een gedeelte daer van, als een ſtaeltje van dit Boek, onder 't oog brengen.

„ We vormen, zegt de Auteur, gemeenlyk „ een oordeel van de menſchen, uit de Natuer „ hun-

„ hunner vermaken en tydverdryven; en 't is in
„ deze ogenblikken, ter vreugde geſchikt, dat
„ we de geheimen hunner harten pogen te ont-
„ dekken. Laet ons derhalve beginnen met de
„ beſchryving van een onthael, het welk de Wil-
„ den elkander geven in geval van plegtige be-
„ zoeken, 't zy als Vrienden, Bloedverwanten,
„ Bondgenoten of als afgezondenen van het ene
„ tot het andere Volk. Buiten twyfel is hunne
„ houding by zulke gelegenheden zodanig, dat
„ men ze ligtlyk voor hovaardig verklaren zou-
„ de: dan nademaal zy vallen op dingen die on-
„ middelyk invloed op de zinnen hebben, en
„ niet op zaken van ene ingebeelde of willekeu-
„ rige waerde, zo wyken ze geenszins af van 't
„ beginſel dat we boven vaſtgeſteld hebben.

„ De perſoon die zodanige zoorten van be-
„ zoeken ontvangt, en voor heeft zyne agting
„ voor zynen gaſt te doen zien, ſtelt zyn koſt-
„ lyke Pronk-kabinet niet ten toon; een gezigt
„ dat den aanſchouwer veel eer hartzeer kan toe-
„ brengen: zyn doelwit is niet het oog van zy-
„ nen vriend te vermaken, maer deszelfs be-
„ geerten te voldoen. De Wilde heeft derhalve
„ geen denkbeeld van agting te verkrygen door
„ 't pronken met zyne rykdommen, maer door
„ dezelven met zynen vriend te deelen. De vrug-
„ ten van de Jagt van een rond jaer, dat hem on-
„ eindig veel vermoeijens gekoſt heeft, deelt hy
„ dikwils op éénen dag onder zyne vrienden uit;
„ en deeze uitdeelingen geſchieden met veel
„ grooter vreugde aen de zyde des gevers, dan
„ aen die des ontvangers.

„ Op deeze geſchenken, die gegeven worden
„ met een ſtemgeluid dat hunne waerde ver-
„ hoogt, volgt het gaſtmael. Het voornaemſte

„ geregt beſtaet uit verſcheidene honden, die
„ hy gedood heeft; want dit is onder hen een
„ plegtig tafelgeregt.

„ In 't midden van de hut des genen die 't
„ Gaſtmaal geeft, wordt een ruime ketel gezet,
„ in welken de Eetwaren toebereid zyn: ieder
„ der gaſten brengt met zich een groot bekken,
„ gemaekt van de baſt van bomen, welk bek-
„ ken zy Ouragan noemen: dan ſnyden ze de
„ ſpys, en dezelve in gelyke deelen verdeeld
„ zynde, zo voegen ze 'er een ander kleiner
„ Ouragan by, gevuld met Zeewolfs-oly: allen
„ in dezer voege bediend zynde, zo eten zy
„ hun ſtuk honden vleeſch, het zelve in de oly
„ indopende. Maer verbeeldt u niet dat ze op
„ de Franſche manier eten, dat is, met iemands
„ hoofd te doen omlopen door een geduurig ge-
„ ratel; neen, ze zitten in eene diepe ſtilzwy-
„ gendheid voor dat ze een woord ſpreken. Nae
„ dat ze genoeg gegeten, de overblyvende oly
„ opgedronken, en hunne handen met hunne
„ handdoek, die geen ander is dan hun hair,
„ afgeveegd hebben, zo geven ze een teken,
„ en de Vrouwen komen binnen: terſtond neemt
„ ieder Vrouw haars Mans ſchotel weg; en ze
„ keeren weder na haere plaets om de overblyf-
„ ſels te nuttigen.

„ Ondertuſſchen valt de oudſte van 't gezel-
„ ſchap, of hy veinſt te vallen in ene zoort van
„ mymering, die omtrend een kwartier uurs
„ aenhoudt, geduerende welken tyd zy zorg
„ dragen van hem niet te ſtoren: dan ontbiedt
„ hy pypen en tabak: hy ſteekt zyne eigene
„ eerſt aen, brengt die voor een ogenblik tot
„ zynen mond, en biedt dan dezelve den naes-
„ ten in rang aen: deze plegtigheid volvoeren

„ zy

„ zy allen, en beſluiten met te roken in de ui-
„ terſte bedaerdheid.

„ De pypen zyn nauwlyks half uit, of het
„ hoofd van 't gezelſchap ſtaet op om den Gaſt-
„ heer te bedanken. Doch vermids deeze pleg-
„ tigheid alleen in ſtaat is om u te tonen, dat de
„ Wilden geen denkbeelden hebben dan zulken
„ die betrekkelyk zyn tot de bovengemelde ge-
„ moedsdriften of neigingen, zo zal ik 'er u den
„ korten inhoud van mededeelen.

„ Maer voor af moet ik u onderrigten van
„ hunne byzondere manier van zig uit te drukken,
„ waer over ge u anders zeer zoudt verwonde-
„ ren. De tael der Wilden, en inzonderheid
„ van hun met welken ik gemeenzaem verkeerd
„ heb, naemlyk de Mickmacken, Malechiten,
„ en Alenakes, heeft ene grote overeenkomſt
„ met de Ooſterſche Talen dezelfde overvloed
„ van uitdrukking, dezelfde zwier van ſpreek-
„ wyzen, dezelfde opgezwolle ſtyl, dezelfde
„ verhevenheid van Leenſpreuken en zinſpeling.
„ Zommigen zouden daer uit afleiden, dat de
„ inwoonders van deze nieuwe Waereld af kom-
„ ſtig zyn van de Tartaren; een denkbeeld dat
„ niet ontbloot is van waerſchynlykheid: wat
„ hier van ook zy, het volgende is de aenſpraek
„ of dankbetuiging van onze dankbare Wilden.

„ O gy, die ons overlaedt met uwe gunſten,
„ die de vervoeringen onzer dankbaerheid op-
„ wekt, gy zyt gelyk aen eenen boom, wiens
„ wyd uitgeſpreide wortels duizend kleine tak-
„ ken voeden: gy zyt gelyk aen enen weldoe-
„ ner, dien we ontmoeten op de oevers van een
„ Meir: gy evenaert den Terpentynboom, die
„ zyn ſap op alle Jaergetyden uitdeelt: gy moogt
„ vergeleken worden by die aengename zagte

„ dagen, welken wy zomtyds zien in 't midden
„ van de ruwſte Winters, en wier weldadige in-
„ vloed onze harten verheugt. Gy zyt groot in
„ u zelven, en nog des te meer, om dat de na-
„ gedagtenis van de roemrugtige bedryven uwer
„ Voorzaten u niet vernedert. En in der daed,
„ uw bet-over-grootvader, wiens geheugenis
„ nog vers is onder ons, was uitmuntend van
„ wegens zyne bekwaemheid en gezwindheid
„ als een Jager: wat wonderen voerde hy niet
„ uit op de vermaeklyke jagt, en in 't agter-
„ volgen van de Orignals (*) en de Caribes (†)?
„ Zyne kunſt om deze Dieren te vangen over-
„ trof de onze niet, maer hy had een byzondere
„ kunſt om hen by verraſſing te overvallen: hy
„ vloog hen ten zelfden tyde met zulk ene ſnel-
„ heid na, dat hy, niet tegenſtaende zy zo ſterk,
„ zo vlug, en zelfs behendiger zyn om de be-
„ ſneeuwde bergen op en af te klauteren dan wy
„ met behulp onzer Ys-ſpooren, nogtans gewoon
„ ware hen af te lopen en in te halen; hy tapte hen
„ vervolgens zelf het bloed af, en onthaelde ons
„ daer op, dan ſtroopte hy hun de huid af, en
„ gaf ons het geheele lichaem van het beeſt.
„ Maer indien uw bet-over-grootvader ge-
„ meenlyk uitblonk in deze zoort van jagen,
„ wat wonderen heeft uw over-grootvader niet
„ verrigt op de beverjagt? Hy overtrof deze
„ dieren, die genoegzaem den menſch evena-
„ ren, in ſnedigheid; door zyn gedurig waken
„ rondſom hunne holen, en door de herhaelde
„ alarmen in denzelfden nagt waer door hy ge-
„ woon was hunne ſchuilplaetſen te ontruſten,
„ wiſt

(*) *Een gedierte zwemende naer enen Eland.*
(†) *Eene zoort van Rheebokken.*

„ wiſt hy hen te noodzaken te rug te trekken
„ na hunne bank of bed; door welk middel hy
„ het getal, dat hy by dag gezien had, optelde.
„ Niets kon met zyne ſchranderheid gelyk ge-
„ ſteld worden; want hy wiſt te zeggen, wan-
„ neer zy zouden komen om hunne ſtaerten met
„ aerde te beladen, en zulke af zulke heeſters
„ met hunne ſcherpe tanden af te ſnyden, om
„ hunne dyken te leggen. Niets kon verwon-
„ derlyker wezen dan zyne bekwaemheid in de
„ plaets te onderſcheiden daer deze dieren huis-
„ veſtten. Met opzigt tot uwen Over-grootva-
„ der, was hy niet een groot kunſtenaer in 't
„ maken van knippen voor lynxen en ſabels?
„ Hy had byzondere geheimen, om deze dieren
„ eer in zyne vallen, dan in die van iemand an-
„ ders te doen lopen. Hy had insgelyks zo groot
„ ene menigte van pelteryen, dat hy nimmer
„ verlegen was om zynen vrienden dienſt te
„ doen.

„ Laet ons tot uwen grootvader komen, die
„ duizend geſchenken van Zeewolven aen de
„ jeugd van zynen tyd gegeven heeft. Hoe
„ menigwerf hebben wy het vermaek gehad van
„ ons hair met oly te ſmeren, by die gelukkige
„ gelegenheden in zyne hut. Hoe dikwils heeft
„ hy ons verzogt, ja zelfs gedwongen om met
„ hem na zyn huis te gaen, wanneer we met le-
„ dige Canôs wederkeerden, om onze geledene
„ ſchade te herſtellen? Maer was uw Vader niet
„ voortreffelyk in alles? Was hy niet door en
„ door ervaren in de kunſt van 't wild te ſchie-
„ ten, 't zy vliegende of ſtil zittende; en was
„ hy niet altyd zeker van het wit te treffen? Doch
„ boven al muntte hy uit in 't lokken van de

„ trapganzen tot zyne beelden: wy allen zyn wel
„ bedreven in de kunſt van 't geſchreeuw deezer
„ dieren na te bootſen; maer hy overtrof ons in
„ byzondere leidingen van de ſtem, zo dat het
„ bezwarelyk ware zyn geſchreeuw van dat van
„ enen trapgans te onderſcheiden: gelyk hy ook
„ uitſtak in andere liſten, waer door hy zeker
„ was van wel te zullen ſlagen. Wy waren al-
„ len beſchaemd, zo menigmael als hy van de
„ jagt wederkeerde: maer het gebruik, 't is waer,
„ dat hy van zynen overvloed van wild maekte
„ verbande allen nyd uit onze harten, en vervul-
„ de ons met dankbaere gevoelens.

„ Met opzigt tot de lofredenen die ik u zel-
„ ven zou konnen toebrengen, ik belyd, dat my,
„ beladen, gelyk ik ben, met de gunſten waer
„ mede gy my zo terſtond hebt begiftigd, woor-
„ den ontbreken om dezelven uit te drukken;
„ gy kunt derhalven myne gevoelige denkbeel-
„ den in myn gezigt lezen, en voldaen zyn met
„ de dankbaerheid welke ik u betuig, door uwe
„ hand te drukken.

„ Deeze aenſpraek geëindigd zynde zo ſtaet
„ een ander Wilde op, en verkort dezelve: hy
„ pryſt de welſprekendheid met welke de ande-
„ re de voorzaten van hunnen edelmoedigen
„ Gaſtheer geroemd heeft; en zegt dat hy by
„ deszelfs lofredenen niets meer heeft te voe-
„ gen; maer hy neemt ten zelfden tyde in aen-
„ merking, dat de voornaemſte taek voor hem
„ is overgelaten, welke is de feeſthouding te
„ vervrolyken met zang en dans. Dan verzoekt
„ hy dat de Gaſtheer zal toezien op ieder pas,
„ dien hy naer eene dansmaet zal maeken, en
„ begint op 't ogenblik te danſen, met alle mo-

gelyke

„ gelyke gezwindheid. Nae dezen dans, op
„ welken alle de aenſchouwers de vereiſchte
„ maet ſlaen, begint hy zyne loffpraek op het
„ feeſt en op den waerdigen Gaſtheer. Deze
„ aenſpraek gaet over dezelfde pointen van ver-
„ dienſte die in de vorige redenvoering gepre-
„ zen zyn, en wordt door enen tweeden dans
„ beſloten. Ieder gaſt neemt zyne beurt op de-
„ zelfde wyze waer; en de dankbetuiging van
„ 't geheele gezelſchap is alleen verſchillend,
„ naer gerade van 't vernuft des perſoons die
„ dezelve uitdrukt.

„ Denkt gy niet, myn Heer, dat dit ten gro-
„ ten deele ene copie is van de redenvoeringen
„ onzer beroemde meeſteren in de Philoſophie
„ en Welſprekendheid? Deeze Wilde, die de
„ eerſte aenſpraek doet, en de anderen die de-
„ zelve met hunne goedkeuring belonen, door
„ 't geen hy gezegd heeft te verheffen, gelyken
„ ze niet naer onze Academiſten, die elkande-
„ ren op de walgelykſte wyze den wierook toe-
„ zwaijen? Ik vind'er maar één onderſcheid in,
„ en dat is, dat de Wilden hunne lofredenen
„ alleen doen gaen over verdienſten die onder
„ hun noodwendig zyn; daer wy de onzen ver-
„ kwiſten ſlegts over de ongerymdſte en beſpot-
„ telykſte zaken: daer en boven verlevendigen
„ zy hunne loftuitingen met cierlyke zinſpelin-
„ gen, daer de onze doorgaens ene laffe en
„ walgelyke vleyery is.

„ De mannen hunnen Gaſtheer bedankt heb-
„ bende, verſchynen de vrouwen. Zy worden
„ ingeleid door de oudſte van het gezelſchap,
„ die een groot ſtuk baſt van enen berkenboom,
„ het hardſte dat men kan vinden, in hare hand

„ houdt; en dat gebruikende als ene zoort
„ van danstrommel, (hoewel 't geluid enigzins
„ onaengenaem zy voor 't gehoor,) wekt ze
„ 't jonge volk op om te danſen: waer na ze
„ zich tot de mannen rigtende op hare beurt
„ eene aenſpraek doet.

„ Gy, die op my ziet als op iemand van ene
„ zwakke kunne, en in alle hare behoeftes na-
„ tuerlyk aen u onderworpen, weet dat de
„ Schepper my, in myne eigene ſphere, be-
„ gaefd heeft met bekwaemheden en volmaekt-
„ heden, die volkomen evenwaerdig zyn met
„ de uwen. Ik ben de moeder geweeſt van
„ groote oorlogsmannen, van voortreffelyke
„ jagers, van reizigers, die ervaren en onver-
„ moeid geweeſt zyn in 't gebruik hunner ca-
„ nôs. Deze hand, welke gy nu verſlenſcht
„ ziet, heeft meer dan eens den pook gedrukt
„ in den boezem der krygsgevangen, die my,
„ ter myner vermakinge, overgeleverd waren.
„ De boſſchen en de oevers der rivieren konnen
„ getuigen, dat ze my het hart, de ingewan-
„ den, en de tong der vyanden, die myne
„ wreekende hand waren aenbevolen, hebben
„ zien uitrukken: zy konnen zeggen of ik van
„ coleur veranderde; of myn moed in 't minſt
„ vertzaegd wierd, wanneer ik geroepen werd
„ om myn Vaderland dienſt te doen. Hoe me-
„ nigmael heb ik my en myne dogters vercierd
„ met het pannevlies dier verraderen! Hoe
„ kragtig heb ik ons jonge volk aengemoedigd
„ om my die kentekenen hunner dapperheid te
„ brengen, waer voor ze beloond zouden wor-
„ den met roem en eer!

„ Ik heb nog iets meerder gedaen; want ik

„ heb

„ heb alle zwarigheden uit den weg geruimd,
„ die zodanige huwelyken verhinderden, welke
„ op liefde gegrondveſt waren; en de Hemel
„ heeft myne pogingen gezegend. Alle de hu-
„ welyken door my geſloten zyn gelukkig ge-
„ weeſt; zy hebben mannen voortgebragt, die
„ de ſteunpilaren des volks waren; mannen, be-
„ kwaem om ons geſlacht te doen volduren, en
„ om ons te behoeden voor de belediging on-
„ zer vyanden. Ik ben, gelyk de oude ſpar-
„ reboom, vol kwaſten van den opperſten tak
„ tot aen den wortel; wiens baſt zelve door den
„ ouderdom afvalt; terwyl hy zyn inwendige
„ ſap verborgen houdt. Ik ben niet meer, het
„ geen ik voor dezen was: myn vel is geheel
„ gerimpeld en gefronsd, en myne beenderen
„ zelven booren genoegzaam door myn lichaam
„ heen. Wat myn uiterlyke geſtel betreft,
„ ſchyn ik een nutloos wezen te zyn; maer de
„ moed, die my nog bezielt, verdient de ag-
„ ting van myne bekenden nog zo wel als
„ oit".

Nae deze lofſpraek over haren eigen perſoon, die gemeenlyk op de waerheid ſteunt, en voor zo ver agting verdient, laet 'er de oude vrouw een woord van dankbaerheid tot den gever van 't feeſt op volgen. Doch in tyd van oorlog, en gedurende de voorafgaende plegtigheden, is 't ene geheel andere zaek: dan gebruiken de vrouwen alle hare welſprekendheid, en de aenloklykheden harer perſonen, om de krygslieden, die zich tot den ſtryd gereed maken, aen te moedigen. Ieder, naer maete dat zy minder of meerder aengedaen zy, eiſcht van haren minnaer een zeker getal van pannevliezen

„ der

der vyanden; en zy verzekeren de mannen, dat ze geen gunſten zullen toeſtaen, dan alleen aen die genen, welke van zulke getuigeniſſen van moed voorzien zullen zyn.

De elfde en twaelfde brief hebben hun opzigt op de Franſche beſturing dezer eilanden, en hunne laetſte burgerlyke en krygskundige regelingen: met hier van een berigt te geven, treedt onze vernuftige Brievenſchryver in een onderzoek van het gedrag der voornaemſte Bevelhebberen, van welke hy verſcheidene geheime byzonderheden verhaelt, die weinig tot hunne eer ſtrekken; en ſtelt vele feilen en misſlagen, die in de beſturing ingeſlopen zyn, voor 't oog, op ene waerlyk levendige wyze, in beantwoording aen een regtmatig gevoel van 't algemene welwezen. By deze gelegenheid van de ſchandelyke agtloosheid, en 't overige ſlegte gedrag van hunne Prieſters, Monnikken en Zendelingen ſprekende, zo klaegt hy over de handelingen der laetſten, op ene manier, die toont dat hem de regten van 't menſchdom in 't algemeen, en de pligten van den Chriſtelyken Godsdienſt in 't byzonder gelyklyk ter harte gaen.

In den dertienden en veertienden brief ſpreekt de Schryver van den Koophandel dezer eilanden, de middelen om denzelven te verbeteren, en de wangebruiken, die veroorzaekt zyn door den contrabanden handel en andere kwade praktyken.

De overige brieven, uitgenomen de laetſte, hebben opzigt op den oorſprong en gevolgen van den oorlog in deze ſtreken: als daer zyn, de oneenigheden tuſſchen de Wilden en de Engelſchen; de wegen door den Graaf van *Raymond*

mond ingeſlagen, om de verbitterdheid tuſſchen hen te vermeerderen; het nemen van *d'Alcide* en *le Lis* door de Engelſchen; de overgave van *Beau-ſejour*, en het beleg van *Louisbourg*: ten aenzien van dit berigt moeten we onzen Auctеur het regt doen van te zeggen, dat hy over 't geheel ons voorkomt als de onzydigſte ſchryver van zyne natie, dien wy over enige dezer onderwerpen tot nog toe gelezen hebben.

In den laetſten brief geeft de Schryver een verhael van een geſprek tuſſchen hem en enen Engelſchman, met zyne bedenkingen over de aengelegenheid van Kaap Breton, beide voor Frankryk en England. Nademael het deswegens voorgeſtelde egter ten groten deele problematiſch niet zeker is, zo zullen we hier mede afſtappen van dit nutte en aengename werk.

VER-

Verhandeling van Dr. HALLEY, over het bepaalen van den afſtand der Zonne van de Aarde, door het waarneemen van Venus over de zonneſchyf gaande, in de maand Juny 1761. Zie *Phil. Trans.* No. 348, en *Mr. Baddam's Abridgment*, Vol. VI. p. 235—245.

DE ſchrandere HALLEY tragt in deeze Verhandeling een zeer moeilyk problema op te loſſen; naamlyk, nauwkeurig te bepaalen den afſtand der Aarde van de Zon; ſtellende ten dien einde eene manier voor, op welke deeze afſtand gemeeten kan worden, op minder dan een vyf honderſte gedeelte van 't geheel.

De Sterrekundigen hebben deezen afſtand zeer verſchillend bepaald: *Ptolomæus* en zyne navolgers, midsgaders *Copernicus* en *Tycho Brahe* ſtelden dien op 1200 halve aardkloots middellynen; *Kepler* op omtrend 3500; *Ricciolus* verdubbelde dit getal, het welk *Hevelius* alleen met de helft vermeerderde: doch eindelyk, door met eenen Teleſcoop het gaan van *Venus* en *Mercurius* over de zonneſchyf waar te neemen, (wanneer ze zich als donkere lichaamen vertoonen, en van hunne geleende ſtraalen beroofd zyn,) heeft men gevonden dat de ſchynbaare middellynen der planeeten veel kleinder zyn dan men voorheen geſteld heeft: en wel byzonder dat de halve middellyn van *Venus*, uit de Zon gezien, eene hoek maakt, die niet grooter is dan 15″; dat die van *Mercurius*, op zynen middel-afſtand van de Zon, gezien wordt onder eene hoek van ſlegts 10″; die van *Saturnus* onder de zelfde hoek;

hoek; en dat de halve middellyn van *Jupiter*, den grootſten planeet in ons ſtelſel, eene hoek maakt, die niet grooter is dan 20′. Hier uit hebben eenige onzer laatere Sterrekundigen het evenredig geoordeeld, aan de Aardkloots halve middellyn, uit de Zon gezien, eene hoek toe te ſchryven, die gemiddeld is, tuſſchen de grooter van *Jupiter*, en de kleiner van *Saturnus* en *Mercurius*, en gelyk aan die van *Venus*, dat is van 15″; en van daar den afſtand der Aarde van de Zon te bepaalen op omtrend 14000 halve aardkloots middellynen: doch eene andere bedenking heeft hen bewoogen deezen afſtand nog een weinig te vergrooten. In aanmerking neemende dat de middellyn der Maane een weinig meer is dan een vierde gedeelte van de middellyn der Aarde, zo zou derhalve, indien 't verſchilzigt der Zonne vooronderſteld worde 15″ te zyn, het lichaam der Maane grooter zyn dan dat van *Mercurius*: doch het ſchynt niet beſtaanbaar met de regelmaatigheid van 't ſtelſel, dat een planeet van den tweeden rang grooter zou zyn dan een Hoofdplaneet. Aan de andere zyde ſchynt het ook aan die zelfde evenredigheid niet te beantwoorden, dat *Venus*, een der beneden-planeeten, en zonder omlooper, zo groot zou zyn als de Aarde, die een opper-planeet is, en door zo merkwaardig eenen wagter vergezeld wordt. Men vooronderſtelle dan, als een midden tuſſchen beiden, dat de halve middellyn der Aarde, uit de Zon gezien, (of, 't geen op 't zelfde uitkomt,) dat het verſchilzigt der Zonne in den gezigteinder gelyk is aan 12½″; van waar de Maan kleinder dan *Mercurius*, de Aarde grooter dan *Venus*, en de afſtand der Aarde van de Zon omtrend 16500 halve aardkloots middel-

ly-

lynen zal zyn. — Dr. *Halley* ſtaat deezen afſtand voor tegenwoordig toe, tot dat deszelfs bepaalde hoegrootheid op zekerder gronden beweezen zal zyn, door de waarneeming van *Venus* in de Zon: en hy komt geenszins overeen met hun, die de Zon op eenen onmeetelyken afſtand boven deeze beperking brengen, ſteunende op de waarneemingen met ſlingerwerken, in 't bepaalen van deeze zo kleine hoeken. Langs deezen weg, merkt hy aan, zal 't verſchilzigt zomtyds geheel niet, ja zelfs zomtyds ontkennende ſchynen te zyn; dat is, de afſtand zal oneindig groot, of grooter dan oneindig zyn, het welk ongerymd is: en 't is nauwlyks mogelyk dat iemand enkele ſeconden, ja zelfs 10", met een werktuig, hoe kunſtig 't ook gemaakt zy, nauwkeurig bepaale; weshalve 't niet te verwonderen is, dat de ongemeene kleinheid deezer hoeken tot heden zo veele en vernuftige poogingen der ervaarenſten verydeld heeft.

Toen de Heer *Halley*, omtrend 40 jaaren te vooren, op 't eiland *St. Helena* de ſterren rondsom de zuidpool waarnam, had hy de gelegenheid om *Mercurius* over de ſchyf der Zonne te zien gaan: hy nam, met een uitmuntend Teleſcoop van 24 voet, zeer nauwkeurig, tegen zyne verwagting, waar, zo het eigene oogenblik, in 't welke *Mercurius*, met zynen ingang, ſchynbaar de binnen-zyde der Zonne raakte, als 't juiſte oogenblik van zynen uitgang, in 't welke hy den boord der Zonne verliet; maakende eene hoek van binnen-aanraaking: waar uit hy door waarneeming verkreeg het verloop van tyd, geduurende 't welke *Mercurius* geheel op de zonneſchyf verbleef; zonder zelfs één ſeconde te miſſen: want een zonneſtraal, onderſchept

ſchept tuſſchen de duiſtere zyde van den Planeet, en de lichte zyde der Zonne, hoewel zeer klein, trof zyn gezigt; waar door hy de inkeeping in de zyde der Zonne, door 't ingaan van *Mercurius* veroorzaakt, in een oogenblik zag verdwynen, en zo ook weder die, welke door 't uitgaan van den Planeet te wegen gebragt werd, zich op een oogenblik ſchynbaar vertoonen. Uit deeze ontdekking leidde hy terſtond af, dat de hoegrootheid van 't verſchilzigt der Zonne uit dergelyke waarneemingen met meer zekerheid bepaald kon worden, indien, *Mercurius* nader aan de Aarde was, endus het onderſcheid der verſchilzigten van *Mercurius* en der Zonne grooter was dan 't verſchilzigt der Zonne zelve: maar het onderſcheid deezer verſchilzigten is altyd minder dan dat van de Zon, het welk wy zoeken; en hier om is *Mercurius*, ſchoon hy dikwils in de Zon gezien konne worden, genoegzaam niet geſchikt tot dit oogmerk.

Het gaan van *Venus* over de ſchyf der Zonne, waar in 't verſchilzigt byna vierwerf zo groot is als dat der Zonne, komt derhalve nader in overweeging: dit moet een zeer merkbaar onderſcheid maaken tuſſchen de tyden, in welken deeze Planeet, op verſchillende gedeeltes van onzen Aardkloot, gezien wordt over de Zon te gaan. Door eene nauwkeurige waarneeming van dit onderſcheid, oordeelt de oplettende *Halley*, zullen we zeer na het verſchilzigt der Zonne konnen bepaalen, zelfs tot op ééne ſeconde; zonder eenig ander Werktuig dan een Teleſcoop, en een goed gemeen uurwerk, en zonder eenige andere vereiſchten in den waarneemer dan getrouwheid en oplettendheid, en een weinig kennis van de Sterrekunde: want het is niet noodig

de breedte der plaatſen angſtvallig te neemen; en de uuren met opzigt tot derzelver middaglyn te bepaalen: 't is genoeg dat de verloopen tyd geteld wordt, op uurwerken, die net geſteld zyn naar de omwenteling der Hemelen, van den geheelen ingang van *Venus* in den kring der Zonne, wanneer haar duiſter lichaam de lichte zyde der Zonne begint te raaken, tot op het begin van haaren uitgang uit denzelven; het welk de Heer *Halley*, door eigene ondervinding, weet, dat waargenomen kan worden, zelfs op ééne ſeconde.

Doch *Venus* wordt zeer zeldzaam in de Zon gezien: dit verſchynſel werd in 't jaar 1639 door den Heer *Horrox* waargenomen, en door hem, zo veel men weet, alleen, zedert de Schepping der Wereld: het zal weder voorkomen in 't jaar 1761; wanneer, volgens de Theorie, die tot nog beantwoord heeft aan den loop der Hemelſche lichaamen, *Venus* op den 6den van Juny, omtrent zes uuren 's morgens, op 't midden der Zonneſchyf gezien zal worden, omtrend vier minuten zuidwaards van 't middelpunt der Zonne; dan de duuring van deezen overgang zal bykans acht uuren weezen, te weeten van twee tot tien uuren 's morgens; des de tyd van ingang niet zigtbaar zal zyn in *England*. Maar de Zon ten dien tyde 16 graaden in *Gemini*, en haare noorder afwyking omtrend 23 graaden zynde, zo zal ze als dan boven den gezigteinder zyn in de geheele noorder koude zona: zo dat allen die de kuſt van *Noorwegen* bewoonen, van *Drontheim* tot aan de *Noord-Kaap* gelegenheid zullen hebben om *Venus* in den kring der Zonne te zien ingaan, en mogelyk zal het zigtbaar weezen aan de noordlyke inwoonderen van *Schotland*, of hun die de *Schot-*

land-

landſche eilanden bewoonen. Als *Venus* het naaſt aan 't middelpunt der Zonne zal zyn, zal de Zon in 't toppunt ſtaan op de noordlyke kuſt van *de golf van Bengalen*, of liever van 't Koningryk *Pegu*: en derhalve als de Zon, met den ingang van *Venus*, omtrend vier uuren ten ooſten, en, met den uitgang, omtrend zo veel ten weſten zal zyn, zal de ſchynbaare beweeging van *Venus* binnen den kring der Zonne in de nabuurige Landen toeneemen, omtrend tweemaal zo veel als het horizontaale verſchilzigt van *Venus* van de Zon is; om dat *Venus* dan agterwaards gaat van 't ooſten na 't weſten, terwyl een oog, geplaatſt op de oppervlakte der Aarde, ondertuſſchen langs eenen ſtrydigen weg gedraid wordt van 't weſten na 't ooſten.

Nu vooronderſteld zynde dat het verſchilzigt der Zonne in den gezigteinder is 12½ ſ., zo zal het verſchilzigt van *Venus* 43 ſ. zyn; hier van afgetrokken het verſchilzigt der Zonne, blyft 'er omtrend 31 ſ. voor 't horizontaale verſchilzigt van *Venus* van de Zon; en derhalve zal de beweeging van *Venus*, door dit verſchilzigt, ten minſte 45 ſ. verſneld worden, terwyl ze over de zonneſchyf gaat, op die graaden van breedte welke naby den keerkring van den *Kreeft* zyn, en nog meer op die welke naby den evenaar zyn: want *Venus* zal op dien tyd na genoeg vier minuten op de zonneſchyf voortgaan op ieder uur, en derhalven zullen ten minſte 11 minuten, (hoe veel de duuring deezer verduiſteringe van *Venus* zal afneemen, uit rede van 't verſchilzigt,) beantwoorden aan 45 ſ.: en uit deeze afneeming alleen zouden wy veilig het verſchilzigt der Zonne mogen bepaalen, indien de middellyn van de Zon, en de breedte van Venus ten nauwkeu-

rigſte bekend waaren; dat wy nog niet konnen berekenen met opzigt tot zo teder een onderwerp.

Daarom moeſt 'er, indien 't mogelyk zy, eene andere waarneeming gedaan worden, in die plaatſen daar *Venus* te middernagt op het midden van de Zon is, onder de tegenovergeſtelde middaglyn, dat is, 6 uuren, of 90 graaden, weſtwaards van *Londen*, alwaar *Venus* op de zonneſchyf komt, een weinig voor het ondergaan der Zonne, en 'er afgaat een weinig naa Zonne opgang, het welk in de gemelde middaglyn zal voorvallen op omtrend 56 graaden noorder breedte, te *Port Nelſon* in de *Hudſons-Bay*: want daar, en op de aangrenzende plaatſen, zal het verſchilzigt van *Venus* de duuring van den overgang doen toeneemen, en dezelve ten minſte 6 minuten langer maaken: nademaal deeze plaatſen van den Aardkloot, terwyl de Zon onder de pool zich van 't weſten na 't ooſten ſchynt te beweegen, door eene ſtrydige beweeging na 't weſten ſchynen gevoerd te worden; dat is, door eene beweeging overeenkomſtig met de eigene beweeging van *Venus*; gevolglyk zal *Venus* zich traager ſchynen te beweegen, en langer in de Zon blyven.

Indien deeze overgang derhalve op beide de plaatſen nauwkeurig waargenomen mogt worden, zo is 't duidelyk dat de duuring te *Port Nelſon* 17 minuten langer zal zyn dan in de *Ooſt-Indien*: ook kan 't geen groot verſchil baaren, of de waarneeming gedaan worde op 't Fort *St. George*, gemeenlyk *Madras* genaamd, of te *Bencoal* op de weſtkuſt van 't eiland *Sumatra*, naby den evenaar: maar indien de Franſchen 'er werk van wilden maaken, zouden ze zeer geſchikt

eenen

eenen waarneemer plaatſen te *Pondicherie*, aan de weſtkuſt van de *Golf van Bengalen*, op 12 graaden breedte; ook zou *Batavie* voor de Hollanders zeer bekwaam zyn: en 't was te wenſchen, naar 't oordeel van *Dr. Halley*, dat dit verſchynſel op verſcheidene plaetſen werd waargenomen; zo, om door de overeenſtemming de waarheid te beveſtigen, als, om dat een enkele aanſchouwer door de tuſſchenkomſt der wolken belet kan worden van een verſchynſel te zien, 't geen hy niet weet, of iemand van deeze of de volgende eeuw weder in zulk eene volkomenheid zal zien; en van 't welke de zekerſte en volmaaktſte ontbinding van dit zo uitſteekende en tevens moeilyke problema afhangt: waarom hy 't een en anderwerf de beminnaars der Sterrekunde aanbeveelt, zich in ernſt op deeze waarneeming toe te leggen.

Langs deezen weg kan de afſtand der Zonne op minder dan een vyf honderſte gedeelte van 't geheel nageſpoord worden; dat zommigen ongetwyfeld eene wonderſpreuk zal ſchynen; maar indien 'er eene nauwkeurige waarneeming gedaan wordt op ieder der bovengemelde plaatſen, zo zal, gelyk reeds getoond is, de duuring van den overgang, (vooronderſtellende het verſchilzigt der Zonne omtrend $12\frac{1}{2}$ ſ.) op die onderſcheidene plaetſen omtrend 17 minuten van elkanderen verſchillen: en zo men dit onderſcheid grooter of kleiner bevindt, moet ook het verſchilzigt der Zonne in dezelfde rede toe of afneemen: en aangezien 17 minuten beantwoorden aan een verſchilzigt van $12\frac{1}{2}$ ſ. zo zal 'er voor ieder ſeconde van verſchilzigt een onderſcheid van meer dan 80 ſ. ontſtaan; en derhalve indien dit onderſcheid waarlyk en nauwkeurig

bevonden wordt binnen de 2 ſ. zo zal het verſchilzigt der Zonne met zekerheid bepaald zyn binnen $\frac{1}{40}$ deel van ééne ſeconde, en gevolglyk zal haare afſtand bepaald zyn binnen een vyf honderſte gedeelte van 't geheel; mids dat het verſchilzigt door waarneeming blyke niet minder te zyn, dan wy vooronderſtelden, want 49 maal $12\frac{1}{2}$ maakt 500.

De Heer *Halley* oordeelt dit genoegzaam voor hun die in de Sterrekunde ervaaren zyn, met hen tevens te berigten, dat hy in deezen de breedte van den Planeet niet in aanmerking neemt, zo om de moeite te ontgaan van eene meer ingewikkelde rekening, als om dat de beweeging der knoopen van Venus tot nog niet zeker ontdekt is, het welk ook niet volkomen bepaald kan worden, dan by zodanige t'zamenſtanders van den Planeet met de Zon, als deeze is. Want de bepaaling dat *Venus* 4 minuten zuidwaards van 't middelpunt der Zonne overgaat, ſteunt alleen op die vooronderſtelling, dat het vlak van *Venus* weg onbeweegelyk zy in de Sphera der vaſte Sterren, en dat deszelfs knoopen op dezelfde plaats blyven, daar ze in 't jaar 1639 gevonden werden: zo nu haar overgang in 't jaar 1761 zuidelyker bevonden wordt, is 't blykbaar dat de knoopen eene te ruggaande, doch zo noordelyker, eene voorwaardsgaande beweeging hebben, in de evenredigheid van $5\frac{1}{2}$ min. in 100 Juliaanſche jaaren, voor ieder min. het welk de weg van *Venus* als dan min of meer van de bovengemelde vier minuten van 't middelpunt der Zonne zal zyn: en dus zal het verſchil der duuringe deezer verduiſteringe op die onderſcheidene plaatſen een weinig minder dan 17 minuten zyn, uit rede van *Venus* zuider breedte;

Afbeelding van 't gaan van Venus over de schyf der Zonne in 't jaar 1761.

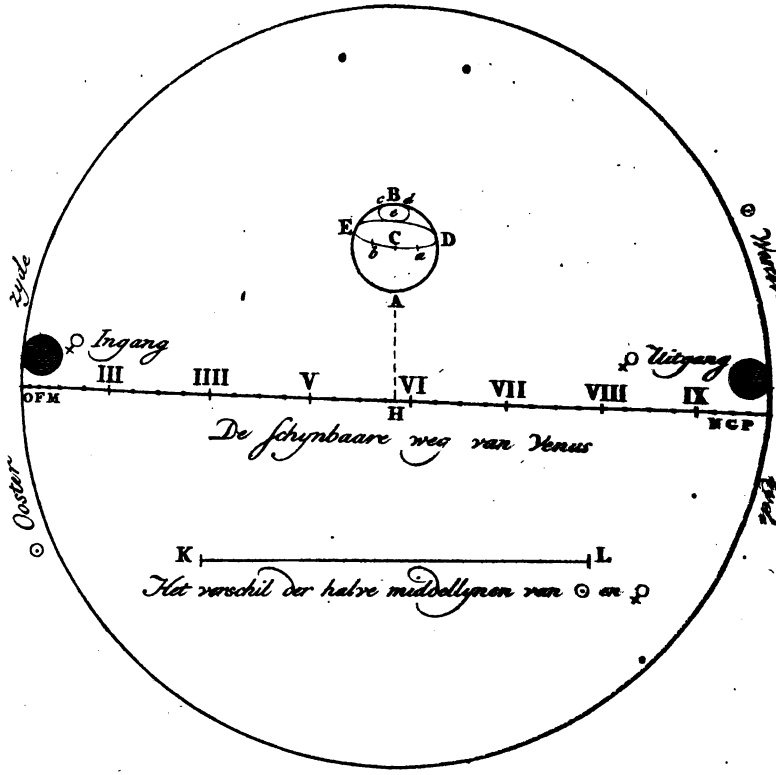

te; doch meer, indien ze, uit oorzaak van 't voorwaardsgaan der knoopen, noordwaards van het middelpunt der Zonne overgaat.

Dr. Halley ontvouwt vervolgens deeze ſtoffe, ten gevalle van hun, die de leer der verſchilzigten niet verſtaan, nog nader door eene figuur, en eenigzins netter rekening. — Vooronderſtellende dat de Zon in 't jaar 1761, den 5den Juny, te 17 uur. 55 min. naa den middag, [dat is den 6den Juny te 5 u. 55 m. 's morgens,] te *Londen*, is 15 gr. 37 min. in *Gemini*, dat gevolglyk de Ecliptica op haar middelpunt ten noorde helt met eene hoek van 6 gr. 10 m.; en dat de ſchynbaare weg van *Venus* ten dien tyde op de zonneſchyf ten zuide helt, maakende met de Ecliptica eene hoek van 8 gr. 28 m.; zo zal de weg van *Venus* een weinig zuidwaarts hellen met opzigt tot den evenaar, ſnydende de evenwydige lynen van afwyking met eene hoek van 2 gr. 18 m. Insgelyks vooronderſtellende, dat *Venus* op dien tyd het naaſt aan 't middelpunt der Zonne is, en omtrend 4 m. ten zuide van het zelve; midsgaders dat ze ieder uur omtrend 4 m. voortgaat op de ſchyf der Zonne, met eene agterwaardsgaande beweeging, zo zal de Zons halve middellyn omtrend 15 m. 51 ſ. zyn, en die van *Venus* 37½ ſec. Daar benevens tot eene proefneeming vooronderſtellende, dat het onderſcheid van 't horizontaale verſchilzigt van *Venus* en dat der Zonne is 31 ſ., zo als 't zyn zou, het verſchilzigt der Zonne op 12½ ſ. geſteld zynde; zo trekke men uit het middelpunt C den kleinen Cirkel AEBD, wiens halve middellyn zy 31 ſ., verbeeldende den Aardkloot; men trekke hier op de langronden der evenwydige lynen van 22 en 56 graaden noorder breed-

te, E*ba*D, *cde*, als by de Sterrekundigen gebruikelyk is, in 't opmaaken eener zons-verduiſteringe: BCA zy de middaglyn, in welke de Zon is; tot welke de rechte lyn FHG, verbeeldende den weg van *Venus*, helt met eene hoek van 2 gr. 18 m., wier afſtand van 't middelpunt C zy 240 zulke gelyke deelen als BC 31 is: men doe uit C vallen de rechte lyn CH loodrecht op FG; en vooronderſtellende den planeet in H te zyn te 17 u. 55 m., of 5 u. 55 m. 's morgens, zo verdeele men de rechte lyn FHG in uuren, III, IV, V, VI, gelyk aan CH, dat is vier minuten: men maake ook de rechte lyn KL gelyk aan 't verſchil van de ſchynbaare halve middellyn der Zonne en van *Venus*, dat is 15 m. 13½ ſ.; en een Cirkel, met den Radius KL, uit een zeker punt binnen den kleinen Cirkel, die den Aardkloot verbeeldt, als het middelpunt, getrokken zynde, zal de rechte lyn FG ontmoeten in 't punt, het welk aanwyſt wat uur men te Londen zal tellen, wanneer *Venus* de zyde van de Zon zal aantreffen met eene hoek van binnen-aanraaking op die plaats van 't oppervlak der Aarde, welke onder het punt legt, dat men op den Aardkloot genomen heeft. En indien een Cirkel uit het middelpunt C, met den Radius KL getrokken, FG zal ontmoeten in de punten F en G, zo zullen de rechte lynen FH, HG gelyk zyn aan 14 m. 41 ſ., het welk *Venus* ſchynbaar zal doorloopen in 3 u. 40 m.; en derhalve zal F vallen op 2 u. 15 m. en G op 9 u. 35 m. 's morgens: waar uit blykbaar is, dat de geheele duuring der verduiſteringe zou zyn 7 u. 20 m.; indien de grootte van den Aardkloot in opzigt tot dien onmeetelyken afſtand als tot een punt verdween,

of

of indien dezelve, van zyne dagelykſche beweeging verſteeken, de Zon ſteeds in top had op dat zelfde punt C: maar dewyl de Aarde ten zelfden tyde, 110 graaden van haare eigene langte door, omgewenteld wordt door eene beweeging, ſtrydig met die van *Venus*, zo wordt hier door de duuring opgekort, vooronderſtel 12 min.; dat is, de ganſche duuring zal uitkomen op 7 u. 8 m., of omtrend 107 graaden. Doch *Venus* zal naaſt aan 't middelpunt der Zonne in de middaglyn zelve zyn aan den ooſtermond van de rivier *Ganges*, op de pools hoogte van omtrend 22 graaden; derhalve zal die plaats op eenen gelyken afſtand van de Zon zyn, in de oogenblikken van den in- en uitgang des planeets, te weeten 53 gr. 30 m., gelyk de punten *a b* in de grooter evenwydige lyn D *a b* E: nu zal de middellyn A B ſtaan tot den afſtand *a b*, als het vierkant van den Radius ſtaat tot de rechthoek onder den Sinus van 53 gr. 30 m. en 68 gr., dat is, als 1 m. 2 ſ. tot 46 ſ. 13 t.; en volgens rekening zal men vinden, dat een Cirkel, met den Radius K L, getrokken uit het middelpunt *a*, de rechte lyn F H zal ontmoeten in 't punt M, op 2 u. 20 m. 40 ſ.; maar uit het middelpunt *b* getrokken zynde, zal dezelve H G ontmoeten in N, op 9 u. 29 m. 22 ſ., naamlyk volgens de uurrekening te Londen: weshalve het geheele lichaam van *Venus*, op de boorden van de rivier *Ganges*, in de Zon gezien zal konnen worden, geduurende 7 u. 8 m. 42 ſ.: gevolglyk hebben we de duuring zeer wel bepaald op 7 u. 8 m.; aangezien de deelen van een minuut hier niet in aanmerking komen.

Maar de rekening gemaakt zynde voor *Port Nelſon*, zo vindt men dat *Venus* omtrend met het

ondergaan der Zonne op de zonneſchyf ſtaat te komen, en dat ze 'er oogenbliklyk naa derzelver opkomſt van af ſtaat te gaan: deeze plaats in dien tuſſchentyd van *c* na *d* gevoerd zynde, door de Hemiſphere, die tegen de Zon overſtaat, door eene beweeging overeenkomſtig met die van *Venus*, zo zal de duuring van *Venus* overgang over de Zon omtrend 4 minuten langer zyn, uit rede van 't verſchilzigt, dat is 7 u. 24 m. of 111 graaden van den evenaar: en nademaal de plaats gelegen is op 56 graaden breedte, zo zal het zyn, gelyk het vierkant van den Radius ſtaat tot de rechthoek onder de Sinus van 55 gr. 30 m. en 34 gr., zo ſtaat A B = 1 m. 2 ſ. tot *c d* = 28 ſ. 33 t. En 't blykt door rekening dat een Cirkel, met den Radius K L, getrokken uit het middelpunt *c*, de rechte lyn F H zal ontmoeten in O, op 2 u. 12 m. 45 ſ.; maar getrokken uit het middelpunt *d*, de rechte lyn H G zal ontmoeten in P, op 9 u. 36 m. 37 ſ.; weshalve de duuring te *Port Nelſon* zal zyn 7 u. 23 m. 52 ſ., en dus 15 m. 10 ſ. langer dan aan den mond van de rivier *Ganges*. Doch indien *Venus* zonder breedte over de zonneſchyf zou gaan, dan zou het bovengemelde verſchil zyn 18 m. 40 ſ.; en zo 't geſchiedde 4 minuten benoorden het middelpunt der Zonne; dan zou het gezegde verſchil toeneemen tot 21 m. 40 ſ., en 't zou nog grooter worden, zo de noorder breedte van den planeet meerder toenam.

Uit de voorheen gemaakte vooronderſtelling volgt dat *Venus* te *Londen* zal opkomen, in den kring der Zonne ingegaan zynde; en dat ze 's morgens te 9 u. 37 m. met haaren uitgang juiſt de binnen-zyde der Zonne zal raaken, en de zonneſchyf niet geheel verlaaten voor 9 u. 56 m.

Uit

Uit die zelfde vooronderſtelling is 't ook blykbaar, dat *Venus* met haar middelpunt de noorder buiten-zyde der Zonne zal raaken in 't jaar 1769, op den 3den Juny te 11 uuren; zo dat haar geheele lichaam, uit rede van 't verſchilzigt, op de zonneſchyf gezien zulle worden in de noordelykſte deelen van *Noorwegen*; terwyl ze op de kuſten van *Peru* en *Chili* zal ſchynen te ryden op den ſchyf der ondergaande Zonne, en zo ook in de *Molukkiſche* eilanden, en de daar omtrend leggende plaatſen, op die der opkomende Zonne. Maar indien de knoopen van *Venus* bevonden zullen worden eene te ruggaande beweeging te hebben, zo als men uit laatere waarneemingen eenigzins vermoedt, dan zal, haar geheele lichaam allerwegen op de zonneſchyf gezien wordende, het grootſte onderſcheid der verduiſteringe, in onderſcheidene plaatſen, een nog duidelyker bewys van 't verſchilzigt der Zonne uitleveren.

De uitmuntendheid der Godlyke Openbaeringe, voorgeſteld in de regelmaatige Schriften des ouden en nieuwen Verbonds, boven het natuerlyke Licht.

HEt natuerlyke Licht is ongetwyfeld te erkennen als eene der dierbaerſte weldaeden van den God der weetenſchappen; nademael de menſch door 't zelve, ver verheven boven al 't gedierte des velds, de viſſchen der zee, en 't gevogelte des hemels, bekwaem gemaekt wordt, om uit de ſchepſelen op te klimmen tot den Schepper, die te pryzen is in alle eeuwigheid:

edoch hoe hoog het ook te waerdeeren zy, deszelfs luiſter nogtans verdooft op eene aenmerkelyke wyze, wanneer 't geplaetſt wordt in de nabyheid van 't licht der Godlyke Openbaeringe: gelyk het flikkerende geſtarnte zynen glans verlieſt in 't licht der maene, en dat genoegzaem bezwykt voor de helle ſtraelen der zonne; zo neemt ook het natuerlykë Licht af in glans, naer geraede dat de Godlyke Openbaering heller ſtraelen ſchiete: des het eerſte, hoe dier te ſchatten, het laetſte egter niet konne evenaeren. Dit is eene waerheid, die ieder een ten duidelykſte kan bemerken, wanneer hy het natuerlyke Licht vergelykt by de Godlyke Openbaering, door Moſes en de Propheeten, door Jeſus Chriſtus en deszelfs Apoſtelen bekend gemaekt, en ons in getrouwheid overgeleverd in de regelmaetige ſchriften des ouden en nieuwên Verbonds: werwaerds we in deeze vergelyking het oog wenden, allerwegen vertoont zich de uitmuntendheid der Godlyke Openbaeringe boven het natuerlyke Licht middagklaer.

In opzigt van leerſtukken, (op dat we van daer, als den grondſlag der Zede-Leere, eenen aenvang maeken,) gaet de Openbaering het natuerlyke Licht zeer ver te boven: deeze twee, dit is onloochenbaer, ſtryden hier in nooit met elkanderen; aengezien de waerheid geen verandering onderheevig is, maer de eerſte brengt ons tot eene uitgeſtrekter kennis, en tot eene zekerder kundigheid veeler zaeken, dan 't laetſte (*). Het natuerlyke Licht kan niets met eenige zeker-

(*) Zie *Turretini S. Script. interpretandæ methodum.* P. II, C. II. p. 200—203. C. IX. p. 311, 312. *Conradi Redenv. over het gebruik der Rede, bl.* 27, 56.

kerheid of waerſchynlykheid leeren, dan 't geen min of meer door natuerlyke oorzaeken aeneen verknogt is, of onvermydelyk voortvloeit uit de betrekking der dingen; terwyl de Openbaering, van Gods Geeſt afkomſtig, ons daer benevens leert het geen van Gods welbehaegen, en van zyne, voor ons onnaſpoorlyke, oneindige wysheid afhangt. Het natuerlyke Licht laet ons ter dier oorzaeke, als mede van wegen de bepaeldheid des menſchlyken verſtands, ten eenenmaele onkundig in veele zaeken; of, zo 't deswegens nog al iets aen de hand geeve, 't laet ons in twyfel hangen, omringd met veele zwaerigheden, welke wy niet door konnen zien; zelfs in zodanige gevallen, wier zekere kennis ons geen gering nut kan baeren: als daer is, ten voorbeelde, Gods byzondere Voorzienigheid over den menſch, de vergeeving der zonde, de weg tot herſtelling in Gods gunſt, de onſterfelykheid der ziele, de opſtanding uit den dood, en eene belooning of ſtraf hier namaels en beantwoording aen ons gedrag in dit leeven. Van dit alles vindt men niets by de Heidenen, onder 't Licht der Natuere, of 't is zo vol onzekerheden, dat de bepaeldheid hunner kenniſſe ten deezen opzigte ontegenzeggelyk zy; en 't geen ze deswegens voortbrengen is veel al van dien aert, dat men rede hebbe om te vermoeden, of ze de eerſte denkbeelden dier zaeken ook verſchuldigd zyn, niet aen 't Licht der natuere, maer aen de Openbaering, door hunne verkeering met Jooden en Chriſtenen: dan, hoe ver ze ook in 't eene of 't andere gekomen zyn, eene doorgaende bondige onwederleggelyke redeneering over die leerſtukken is zelfs by de beſten hunner Schryveren niet te vin-

vinden. De Openbaering in tegendeel ſtelt ons alle die zaeken, en meer van dien aert, ten duidelykſte in zekerheid voor oogen; reeds aenvanglyk onder het oude, en nog volmaekter onder het nieuwe Verbond; wanneer Gods Geeſt ons geopenbaerd heeft, het geen 't oog nimmer had gezien, 't geen 't oor nimmer had gehoord, dat noit in 't hart des menſchen was opgeklommen.

Gaen we van de leerſtukken over tot de beſchouwing van 't Zedekundige, in welker betragting het weezen van den Godsdienſt beſtaet, ook hier in komt de Openbaering en het natuerlyke Licht zeker in alle deelen overeen; vermids onze zedelyke betragting, ſteunende op de natuer der zaeken, op onze betrekking tot de voorwerpen jegens welke wy werkzaem zyn, onveranderlyk zynde, dezelfde is en blyft onder de Openbaering en 't natuerlyke Licht: maer, ſchoon ze dus het zelfde leeren, heeft nogtans de Openbaering hier het voordeel, dat zy den menſch zynen pligt veel duidlyker voorſtelt, en gereeder doet kennen. Het natuerlyke Licht kan den menſch zynen pligt niet leeren, dan door eenen langen en moeilyken weg, in de beſchouwing van zyne byzondere betrekkingen, en de daer uit afgeleidene gevolgen, met eene afgetrokkene redeneering, die hem in de vergelyking der zaeken door eene reeks van gevolgen eindelyk toont, wat hem te doen, wat hem te laeten zy: iets waer toe ver het minſte deel der menſchen tyd, gelegenheid en bekwaemheid bezit. Van hier wordt deeze kennis van den Godsdienſt onder de Heidenen genoegzaem alleen by de Philoſoophen eenigzins gevonden; daer uit is ook voortgeſprooten dat

de

de ſchriften dier Geleerden nog zo gebreklyk zyn ten deezen opzigte: want, ſchoon 't mogelyk waere uit alle de overgebleevene bladen der Heidenen een volledig t'zamenſtel der Zedekunde te verzamelen, geen Schryver wordt 'er onder hen gevonden, die alleen deezen trap beklommen heeft. De Openbaering in tegendeel leert ons, genoegzaem onder het oude, volmaekt onder het nieuwe Verbond, zonder omwegen, met klaere woorden wat pligten ons te betragten ſtaen; zo duidelyk dat ieder, die een gezond Verſtand bezit, met den eerſten opſlag zie wat Gode behaegelyk zy: zo redelyk, dat hy terſtond, zo hy maer eenige oplettendheid gebruike, van agteren gewaer worde, dat de natuer der zaeke zulks van hem eiſcht: deeze Zedeleer verleent ze ons in eenen kleinen bondel ſchriften, met weinig moeite te doorbladeren: door derzelver beoefening leert de eenvoudigſte, zo wel als de geleerdſte, het weezenlyke van den Godsdienſt, zo ver 't noodig is, om den Heer te behaegen, in zekerheid kennen: die volmaekte wet des Allerhoogſten bekeert de ziel, geeft den ſlegten wysheid, verblydt het hart en verlicht de oogen: die Schrift, van God ingegeeven, is nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering en tot onderwyzing die in de regtvaerdigheid is; op dat de Godgezinde menſch, geleerd in alle wysheid, volmaekt geſteld zoude worden in Jeſus Chriſtus, tot alle goede werken volmaektlyk toegeruſt.

Deeze voortreffelykheid wordt over 't algemeen nog nader geſtaefd door eene aendagtige vergelyking van de ſchriften der Heidenen en die der Openbaeringe, met betrekkinge tot den

Gods-

Godsdienſt. De ſchriften der ſehranderſte Heidenen vindt men, zo dra 't den Godsdienſt betreft, hier en daer doorzaeid met gevoelens en leeringen, die 't gezonde Verſtand rechtdraeds tegenſpreeken; en komt het aen op Godsdienſtige plegtigheden, men vindt ze niets minder dan Godsdienſtig; zo dat een vroom gemoed daer over beſchaemd moete ſtaen; gelyk ook de wyſten der Heidenen dezelven in 't heimlyk verfoeiden, ſchoon ze die in 't openbaer hielpen handhaeven. In de Openbaering in tegendeel, in die Godlyke woorden, wordt niets geleerd, dan 't geen de nauwkeurigſte toets van 't gezonde Verſtand kan doorſtaen: het geen hier in ſtaet aengetekend van God en zyne werken is hem betaemelyk, en met de natuer der zaeken overeenkomſtig; de zedepligten hier in afgeëiſcht zyn ten hoogſte redelyk; en wat aengaet de Godsdienſtige plegtigheden, zo onder 't oude als 't nieuwe Verbond; die behelzen niets dat na ongerymdheid of onbetaemelykheid zweemt; maer ſtrekken allen om den menſch door 't uiterlyke op te leiden tot den innerlyken dienſt des harten, het najaegen van zuivere deugd; om regt te doen, weldaedigheid lief te hebben en ootmoedig met God te wandelen; om, Chriſtus in deeze dingen dienende, Gode welbehaegelyk en den menſchen aengenaem te zyn.

Wanneer we nae dit alles ons oog nog eens veſtigen op den kragtigen invloed die de Openbaering heeft boven 't natuerlyke Licht, zo zullen we de uitmuntendheid der eerſte boven het laetſte nog duidelyker bemerken. Hoewel 't natuerlyke Licht voldoende waere voor den menſch, om hem op den weg der deugd tot

Gods

Gods gunſt te geleiden, indien de menſch zo regt, als hy van God geſchapen is, gebleeven waere, 't was zeker niet meer voldoende, zo dra de zonde zich over den Aerdbodem had verſpreid, en 't menſchlyke geſlacht door opvoeding, gewoonte en kwaede voorbeelden geheel verbaſterd was geworden. Door deezen toeſtand van zaeken, dien niemand kan ontkennen, als blykbaer door de geſchiedkunde, ſtond de menſch bykans op ieder voetſtap bloot voor valſche en ſchoonſchynende verleidende redeneeringen: de voorgemelde Leerſtukken of onbekend, of twyfelagtig en onzeker zynde, ontbrak den Godsdienſt eene werkelyke kragt, om verleiden, afgedwaelden en in de zonde behaegen ſcheppenden tot de deugd te brengen: alles wat men voorſtelde kwam ſlegts voort van menſchen, die verdagt gehouden konden worden van byzondere inzigten, 't welk den invloed hunner redeneeringe niet weinig verzwakte: men mogt in verſcheidene zaeken betoogen, dat het goed, eerlyk en redelyk was, om daer door eenen ieder tot de betragting te noopen; maer 't was dan nog niet beweezen, voor iemand die, der zonde overgegeeven, gewoon is alle uitvlugten te zoeken, dat God zulks uitdrukkelyk van den menſch eiſcht; dus liep het menſchdom, alleen door 't natuerlyke Licht geleid, het grootſte gevaer van te volharden in zyne verbaſtering. Al dit gebreklyke nu wordt ten eenenmaele vergoed in de Openbaering: hier leert men het beminnelyke der deugd, het afſchuwelyke der Zonde duidelyk kennen, hier wordt de noodzaeklykheid van te doen al wat waeragtig, al wat eerlyk, al wat regtvaerdig, al wat rein, al wat lieflyk is, en al wat wel luidt, boven alle tegen-

ſpraek geſteld; met de kragtigſte dringreden uit de bovengemelde en andere Leerſtukken der Openbaeringe aengedrongen; en men ziet dat alles beſtempeld met het Godlyke gezag, *dit eiſcht, zo zegt de Heer:* weshalve hy, die dit verwerpt, geen menſch verwerpe, maer God, die zulks door zynen Geeſt geopenbaerd heeft; door welken dat leevend en eeuwig blyvend woord van God, dat onder ons verkondigd wordt, kragtig is, en ſcherpſnydender dan eenig tweeſnydend zwaerd, doorgaende tot de verdeeling der Ziele en des Geeſtes, en der t'zamenvoegſelen en des mergs, zynde een oordeeler der gedagten en der overleggingen des harten; van waer het Gods kragt is tot zaligheid eenen ieder die 't gelooft.

Hoe zonneklaer vertoont zich dit voordeel, die invloed van Gods geopenbaerde Woord, wanneer men eens nagaet de uitwerking der Joodſche en Chriſtelyke Openbaeringe? Het Joodſche Volk was in waereld-wysheid min ervaren dan 't Heidendom, en hierom by de Egyptenaeren, Grieken en Romeinen gering geagt: dit Volk nogtans gaet hun allen ver te boven in Godsdienſtige kennis, bezittende den zuiverſten Godsdienſt die op Aerde gehandhaefd wordt; toont dit niet ten duidelykſte, dat, terwyl geleerde Volken onder 't natuerlyke Licht doolen, de Openbaering magtig is een minder ſchrander Volk eenen betaemelyken Godsdienſt in te boezemen? hoe veel meer uitwerking kon ze dan niet eigenaertig hebben by een Volk dat weetenſchap beoefent, zo 't 'er een regt gebruik van maekte? En wat zal men zeggen van de Chriſtelyke Openbaering? Ze wordt eerſt verkondigd in eenen tyd, dat het menſchdom tot

de

de uiterſte afdwaeling was gekomen: de Philoſoophen der Heidenen zagen het kwaed wel ten deele, maer ze vonden zich onmagtig om het Volk af te wenden van hunne vooroordeelen en buitenſpoorigheden: de Wyzen der Jooden, die onder hen nog waerlyk Godsdienſtig leefden, zagen het algemeene verval der Natie als onherſtelbaer aen: het Licht der natuere bezweek, de Wet van Moſes verloor haere kragt; en ziet, de Chriſtelyke Openbaering is bekwaem, om, zonder welſpreekende redenaeren, zonder gewelddaedige Krygsheiren, zonder tydlyke inzigten, niet tegenſtaende alle poogingen van Jooden en Heidenen, om haer te onderdrukken, eene aenmerkelyke verandering binnen weinig tyds te wege te brengen in 't hart van allen, die haere Godlykheid erkennen: al wie gehoor geeft aen haere leſſen verzaekt de Afgodery, en dient den éénen waeren God, ſtaet af van God alleen met uiterlykheden te eeren, en bidt hem aen in geeſt en in waerheid; verbant de ondeugd en bevlytigt zich ter heiligmaekinge: dit ziet men niet ſlegts by eenige weinigen, maer by een groot aental van menſchen; niet in éene maer in veele Landſtreeken, ja, eer 'er veertig jaaren zederd haere eerſte verkondiging verloopen zyn, genoegzaem in alle de deelen der toen bekende waereld; zo dat Apoſtel Paulus, omtrend vyf en twintig jaeren nae 's Heilands hemelvaerd al konde ſchryven, *Col.* I. 6 en 23, dat *het Euangelie tot die van Coloſſe gekomen was gelyk in de geheele wereld, dat het gepredikt was onder alle ſchepſelen*; van waer hy ook juichende zegt, 2 *Cor.* II. 14, *Gode zy dank, die ons ten allen tyde doet triumpheeren in Chriſtus, en den reuk zyner ken-*

kenniſſe door ons openbaer maekt in alle plaetſen (*).

Zo is de Openbaering in onderſcheidene opzigten voortreffelyker dan 't natuerlyke Licht; ze is in 't Leerſtuklyke volmaekter, in 't Zedelyke klaerder, en overtreft de Leer der Heidenen in redelykheid; haere invloed en uitwerking is, overeenkomſtig met den aert der zaeke, en naer uitwyzen der geſchiedkunde, van ongelyk grooter kragt; en in dit alles gaet de Openbaering der Chriſtenen die der Jooden nog ver te bo-

(*) Dit getuigt het groote aental der Gemeentes in de *Handelingen der Apoſtelen* gemeld; dit ſtaeven die brieven van Paulus aen veele aenzienlyke Gemeentes geſchreeven; dit beveſtigen die brieven van Johannes aen de zeven Kerken van klein Azie; van hier dat wyduitgeſtrekte opſchrift des eerſten algemeenen zendbriefs van Petrus, *den vreemdelingen verſtrooid in Pontus, Galatie, Cappadocie, Azie en Bithynie.* Apoſtel Paulus aen die van Rome ſchryvende, omtrend twee en twintig jaeren nae 's Heeren verheerlyking aen Gods rechter hand, zegt, *Rom.* XV. 19, dat hy *van Jeruzalem aen en rondom tot Illyricum toe*, dat is, door geheel klein Azie en Griekeland tot het tegenwoordige Sclavonie, grenzende ten zuidweſten aen Hongarie, *het Euangelie van Chriſtus vervuld heeft:* wanneer we hier mede vergelyken het geen ons nog breeder van de prediking van Paulus, midsgaders van die van Petrus in 't boek der *Handelingen* is aengetekend; daer benevens agt ſlaen op het zeggen van Jacobus *Hand.* XXI 18, *gy ziet hoe veele duizenden*, of liever, μυριάδες, *tien duizenden van Jooden daer zyn die gelooven*; en tevens onze gedagten laeten gaen over de werkzaemheid der andere Apoſtelen, welker prediking niet gemeld is in 't boek der *Handelingen*, doch die, gelyk natuerlyk is te denken, en de Kerklyke geſchiedſchriften ook uitwyzen, (zie onder auderen *Euſeb. Kerkl. Geſch.* B. II. H. III. B. III. H. I. en B. V. H. X.) zich benaerſtigd hebben in de verkondiging van 't Euangelie, zo begrypt men gereedlyk dat het geen loutere grootſpraek, maer over 't algemeen eene weezenlyke waerheid is, te zeggen, dat het Euangelie voor de verwoeſting van Jeruzalem verſpreid was in genoegzaem alle de deelen der toen bekende waereld.

boven: 't welk ieder rechtſchapen Chriſten moet vervullen met eene innerlyke hoogagting voor die Leer der waerheid, die naer de Godzaligheid is, in de hoop des eeuwigen leevens; en hem, in eene hartlyke dankbaerheid voor Gods dierbaer geſchenk, aenzetten, tot eene ernſtige beoefening, en naerſtige betragting van dat woord, het welk in zyn hart geplant wordt, dat zyne Ziel kan zalig maeken.

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN

OVER DE

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die onlangs uitgegeven zyn.

De roem van Gods vrye Genade, verheerlykt, en de hervormde Kerk en derzelver Leere verdeedigt, tegen het onrechtvaardig Verhaal, ter neder geſteld in de Vaderlandſche Geſchiedeniſſen, door J. Wagenaar. *Wegens de Kerkelyke Gebeurteniſſen van den Jaare* 1750, 1751 *en* 1752, *in verſcheide Geweſten van ons Gemeenebeſt voorgevallen.* In het licht gegeven door een Beminnaar van Zions welſtand. *Los Deus gloria. Gedrukt voor Rekening van den Auteur. Behalve de Voorreden* 24 *bladzyden in groot octavo* (*).

DE Schryver van dit ſtukje, onder de onverſtaenbaere zinſpreuk, *Los Deus Gloria*, dat noch

(*) Dewyl de Uitgever of Drukker van dit geſchrift de Vryheid gebruikt heeft van onder de Boekverkopers, by welken het zelve te bekomen is, de Naam van *A. van der Kroe* te plaatzen en in de Couranten als de eerſte te melden, maakt gemelde *A. van der Kroe* bekend, dat hy zig met zulk een bedryf geenzins vereert agt. En verzoekt dat voortaan onder zulken of dergelyke prullen en Laſterſchriften zyn Naam niet meer geplaaſt of in de Couranten gemeld word, of dat hy anders ook de vryheid zal gebruiken, om de eigentlyke Drukkers of Uitgevers daar van aan het publiek bekend te maaken.

noch Latyn noch Spaenſch is, is zeer geſtoord in zynen geeſt, door 't berigt dat ons in de *Vaderlandſche Geſchiedeniſſen* gegeven wordt, van de beroeringen in enige Gereformeerde Kerken dezer Landen, in den jare 1750, 1751 en 1752: dit doet hem den Heer *Wagenaar* verſcheidene haetlyke benamingen geven, die geen de minſte aenmerking verdienen; of 't moeſt zyn, om daer uit af te leiden van hoedanig enen geeſt de Auteur gedreven wordt; die ver is van den geeſt der zagtmoedigheid, en meer blyken geeft van enen hevigen yver, dan van een verlicht verſtand. De voornaemſte beſchuldigingen tegen den Schryver der *Vaderlandſche Geſchiedeniſſen* komen hier op uit; dat hy het voorgevallene in dien tyd niet breedvoerig genoeg beſchreven heeft, om dat hy niet bepaeldlyk de oorzaken of reden dezer beroeringen meldt; en dat hy zich ſchuldig maekt aen partydigheid in 't verhalen. Doch ten dezen opzigte hebben wy maer met een kort woord te zeggen, dat het de zaek van den Heer *Wagenaar*, als Hiſtorieſchryver, niet was, zich hier als een Godgeleerde op te houden, met een nauwkeurig onderzoek waer uit deze beroeringen ontſtonden; waerom hy, het geval in 't algemeen meldende, de oorzaken onbepaeld laet, zeggende; *dat ſommige toehoorders, inzonderheid vrouwen, die in 't gemeen ligter aangedaan worden, en ſterker van hartstogten zyn dan de mannen, 't zy door de ernſtige taale des Leeraars, of uit andere oorzaaken, zo zeer getroffen werden, dat zy tot weenen, luid ſchreeuwen en gillen voortſloegen, en, ſomtyds, den Predikant hinderden, in 't prediken.* Voor 't overige geeft hy een verhael van deze geſchiedenis zo onpartydig, als van enen Hiſtorieſchryver geeiſcht kan worden: hy

geeft een berigt van 't voorgevallene zo als 't zich ten uiterlyken aenzien toegedragen heeft; van veler gedrag onder het zelve, zo ten goede als ten kwaede; en duidt aen dat het laetſte meer doorgeſtraeld heeft dan het eerſte; het welk voor ieders ogen wel dra zigtbaer geweeſt is, en door de voorſtanders dezer beroeringen zelven beklaegd werd: hy maekt tevens gewag van de onderſcheidene oordeelen der menſchen over 't gebeurde, zonder zelf deswegens een beſliſſend vonnis te vellen; mitsgaders van de ernſtige pogingen, die vele Predikanten, en zelfs de Kerkenraed van *Nieuwkerk*, aenwenden, om het verſtooren van den Godsdienſt, door zulke beroeringen veroorzaekt, voor te komen: en meldt eindelyk de kragtdadige hulpmiddelen, die Predikanten en Overheden op deze en gene plaetſen in 't werk ſtelden, om zulks te ſtuiten, waer door deze verſtooringen van den Godsdienſt eerlang t'enemael ophielden: gevende dus, overeenkomſtig met zyne belofte, als een getrouw Hiſtorieſchryver, een kort, klaer en onpartydig verhael van 't gebeurde.

Wat aengaet het byzondere gevoelen van onzen Aucteur, rakende de oorzaek dezer beroeringe, dit heeft geen betrekking tot het werk van den Heer *Wagenaar*, als welke zich hier over niet bepaeldlyk heeft uitgelaten: oordeelende waerſchynlyk dat zulke Godgeleerde onderzoekingen hem als een wereldlyk Hiſtorieſchryver in dezen niet eigen waren; ook zou hy, gelyk hy zelf genoegzaem te kennen geeft, als een wereldlyk Hiſtorieſchryver, veel ligt van deze Kerklyke geſchiedenis gantſch geene melding gedaen hebben, was 't niet, dat dit *werk te veel gerugts gemaakt, en der burgerlyke Over-*

heid

heid ook te veel zorg gekoſt had, om 'er geheel van te zwygen: van hier werd het enigermate eene wereldlyke Hiſtorie, en moeſt derhalve in dit opzigt voornaemlyk als zodanig behandeld worden. — Onze Schryver ziet deze beroeringen aen als werkingen der hemelſche genade; doch hy geeft deswegens geen nieuwe bewyzen of denkbeelden: alles wat hy voorſtelt is reeds in de twiſtſchriften van dien tyd zo dikwerf overwogen, dat het nu, deze beroering bedaerd zynde, niet nodig zy het zelve weder op nieuw na te gaen; te meer daer de grootſte voorſtanders dier beroeringen ten dezen aenzien geheel van gedrag, en gevolglyk, zo we naer den aert der liefde vertrouwen, ook van denkbeelden veranderd zyn.

't Is aenmerkelyk dat deze Schryver zyn geſchrift, volgens den Titel, en ze ook in den doorgaenden inhoud, aengezien wil hebben, als ſtrekkende tot verdeediging van de leer der Hervormde Kerke; daer ieder weet dat de Hervormde Kerk noit hare goedkeuring gegeven heeft aen deze beroeringen; dat ſlegts een klein getal harer Leeraren dezelven aengekweekt hebben, en dat dus zyn ſchryven maer alleen zou konnen ſtrekken tot verdeediging van 't gevoelen van enige weinige Leeraren, en niet van dat der Hervormde Kerke. Dit is eenigzins de wereld een rad voor de ogen draijen, om de onkundigen te doen wanen, dat hy Gods genadewerking in de bekeering des zondaers verdeedigt, tegen de zulken die dezelve lochenen; hoedanigen onder alle de genen die over deze beroeringen geſchreven hebben niet gevonden worden, ten minſte zo ver wy hunne ſchriften gelezen hebben, en ons gebleken is: ook is 't zeer duidelyk

dat dit hier niet in aenmerking komne komen; vermids vele rechtzinnige Leeraren der Hervormde Kerke zich van den aenvang af en vervolgens tegen deze beroeringen aengekant hebben, als tegen bewegingen, *welker gevolgen*, gelyk de Wethouderſchap van *Dordrecht* zich in hun verbod van diergelyke verſtooringen van den openbaren Godsdienſt uitdrukt, *niet dan nadeelig konden zyn voor zwakke gemoeden, dezelven aftrekkende van de waare Chriſtelyke Godvruchtigheid; behalve, dat zy den Leeraaren, in 't verkondigen van Gods Woord, hinderlyk waren, veele regtzinnigen buiten de Kerken hielden, de liefde gaaven aan de behoeftigen deeden afneemen, en de ruſt in den Burgerſtaat; zo wel als in de Kerke verſtoorden: zaaken allen, waar van regtſchaapen Chriſtenen een' afkeer hebben, en die, volgens alle wetten van deezen Lande, ten hoogſte ſtrafbaar gerekend moeten worden.*

De wettigheit van het gedrag des E. Kerkenraads en van de handeling der XIX Leden betrekkelyk op de nominatie en electie van den wel Eerw. Heere Joh. Conrad. Appelius Predikant in Zuitbroek en Muntendam tot Herder en Leeraar in Groningen nader bewezen en verdedigt tegen den Schryver *der zo genaamde* Opheldernde Aanmerkingen, *waar mede het boekje, genaamt,* Beloop der zaken, voorgevallen in den Kerkenraad te Groningen *enz. vermeerdert is.* Te Groningen, *by Jacob Bolt,* 1760. *behalve de Voorreden* 56 *bladzyden in groot Octavo.*

Bekentmaking van Pieter de Windt, Catbechizeermeeſter tot Alphen. Te Amſterdam, *by Nicolaas Byl, MDCCLX. in 't geheel* 16 *bladzyden in groot Octavo.*

Brief

Brief van een Vriend aan een Vriend over de *Voorrede door Dom. Joh. Hend. Bachine Pred. te Utrecht*, geſteld voor *zyne Leerrede over de woorden van Zephanja 2. vs. 1-4. Gedrukt voor den Autheur. 12 bladzyden in groot Octavo.*

HEt komt ons voor dat wy in 't beloop van dit ons Werkje niet zeer hebben ſtil te ſtaan op zulk zoort van ſchriften, als deeze, die grootlyks betrekkelyk zyn tot haatlyke perſonaliteiten, in welke wy ons geenszins willen inwikkelen; waarom wy nu en voortaan van zulke ſchriften niet anders dan het algemeene Character zullen opgeeven, zo ze niet enige byzonderheden van belang behelzen, die nadere overweging verdienen. Op dezen grondſlag hebben wy van de bovengemelde ſchriften niet anders te zeggen, dan dat de *Brief* ons te partydig voorkomt; dat de *Bekentmaking* vervuld is met enen veroordeelenden Theologiſchen yver, die zich veſtigt op haetlyke gevolgtrekkingen, des we geen nuttigheid in 't lezen dier ſchriften konnen zien: wat aengaet de verdeediging der *wettigheit van 't gedrag des E. Kerkenraads* enz., dezelve is, naer gerade van dat zoort van ſchriften, redelyk gematigd geſchreven, en geeft hun, die des begeerig zyn, een geleidelyk denkbeeld van het voorgevallene, zo ver men zich op de trouw van party, die wy met geen reden konnen verdenken, mogen verlaten. Het zeggen van den Heer Prof. *Gerdes* in 't jaar 1750, (in dit ſtukje aengehaeld, bl. 38,) behaegt ons, op zich zelven beſchouwd, zonder enige gevolgtrekking, te zeer, om het onzen Lezer niet onder 't oog te brengen. *Wie*, was zyne tael in een ſchriftlyk advys, *zou van een Godvruchtig Leeraar eiſſchen*, *dat*

dat hy, om hier beroepelyk te zyn, zig eerſt Coccejaan of Voetiaan noemde? Hoe zouden wy onze tegenwoordige Leeraars ſchiften en ſcheiden, om te weten, of 'er meer als vier van de oude of van de nieuwe ſtudie zyn? Welk zal het merkteken zyn van beide? Wie zal 'er over oordeelen? Hoe zal men het maken met de gematigde en beſcheidene, die enen afkeer hebben van menſchelyke namen, en zig ontzien, om naar menſchen namen genoemt te worden, of zig te noemen? — Wat zal 'er worden van Leeraren, die, naar de les van den Heyland beide oude en nieuwe dingen zoeken voort te brengen uit den ſchat der herten?

Verhandeling over den naam van Antinomianen, en Antinomianery, zoo als die inzonderheyd in Nederland gebruykt word. Door Theophilus van Heber, b. z. behalve ene korte Voorreden 69 bladzyden in Quarto.

DE Schryver van dit werkje beoogt den vrede der Broederen, als ziende hen te jammerlyk verdeeld, door de geſchillen over het wezen des geloofs, en de regtvaerdigmaking des zondaers: het welk hem bewogen heeft om de denkbeelden van hun, die in deze dagen in de Nederlanden van *Antinomianery* beſchuldigd worden, te ontvouwen, en zich te bevlytigen om te doen zien, dat deze beſchuldiging geen den minſten grond heeft; en wel byzonder dat die gevoelens overeenkomen met de vaſtgeſtelde Leer der Kerke in Nederland, en de doorgaende leerwyze van velen der grootſte, beroemdſte en rechtzinnigſte Leeraren van de tyden der gezegende Kerkhervorminge af tot op dezen tyd toe, in beantwoordig aen de Leer der hei-

heilige Bybelbladen; en dat 'er in deze geſchillen veel woorden ſtryd plaets heeft: het welk hem doet wenſchen, *dat de vreeze Gods en Chriſtelyke liefde eens een eynde make van het bitter veroordelen van malkanderen, en geven van hatelyke benamingen aan elkanderen in Nederland!* — Onze Aucteur heeft dit ganſche ſtuk met ene pryzenswaerdige gematigdheid behandeld, en dus getoond dat hy den vrede lief heeft; het welk hem agting moet baren: alleen zullen velen van gedagten zyn, dat de bewyzen uit Gods Woord hier bygebragt niet zo bondig zyn als die, welke op het gezag der menſchen ſteunen; vermids de aengehaelde plaetſen der heilige Schriften, ook op de gronden van hun, die in andere denkbeelden zyn, in enen zeer gezonden zin, volgens den t'zamenhang, verſtaen konnen worden: doch dit is een vry algemeen gebrek der Godgeleerde Schriften, waer aen de ene party zo wel als de andere zeer ligt onderhevig is; wanneer men, door 't verdeedigen van een zeker Syſtema, als genoodzaekt wordt, om verſchillen te behandelen, en bepalingen te maken, die verder gaen, dan de Openbaring ons duidelyk voorlicht; het welk niet zeldzaem gelegenheid geeft, om recht ſtrydige denkbeelden even ongegrond uit de Bybelbladen aen te dringen.

Het

Het algemeen gebed, en de ſtervende Chriſten tot zyne ziel, uit het Engelſch, van den vermaarden Pope, in Nederduitſche Dichtmaat gebragt, *door den Heere E. de Joncourt, A. L. M. Philoſophiæ Doctor en Profeſſor in de Wysgeerte en Wiskonſt.* In 's Gravenhage, *by H. Bakhuyzen* 1760. *in 't geheel* 8 *bladzyden in Quarto.*

DEze verzen ſtrekken tot beveſtiging van die algemene aenmerking, dat de dichtſtukken van voorname Dichteren in ene andere tael overgebragt zynde veel al niet weinig van hunne kragt verliezen: en dit komt ons voor dat in dezen zo ver gaat dat men in 't eerſte, *het algemeen gebed* den vermaerden *Pope* genoegzaem niet, en in 't laetſte, *de ſtervende Chriſten tot zyne ziel*, nauwlyks konne erkennen. Men zou, indien het titelblad het niet te kennen gave, noit gedagt hebben, dat dit *algemeen gebed* ene navolging was van *the univerſal prayer*, van den beroemden *Pope*; nademaal 'er niet alleen vele denkbeelden in dat van *Pope* voorkomen, van welken hier geen het minſte gewag gevonden wordt; maar ook hier verſcheiden denkbeelden voorgeſteld worden, waar toe het gebed van *Pope* geen de minſte aenleiding geeft: men leze ſlegts het eerſte couplet; dit luidt in 't dichtſtuk van Pope.

Father of All, in every age,
In every clime ador'd,
By Saints, Savage and by Sage,
Jehovah, Jove, or Lord!

dat

dat is.

Vader van Alles, in alle eeuwen,
Onder alle lugtſtreken aengebeden,
Door de Heiligen, door Wilden en door Wyzen,
Jehovah, Jupiter of Heer!

De Dichter oogt met deze aenſpraek zeer duidelyk op de onderſcheidene benamingen van 't aenbiddelyke Opperweezen, by Joden, Heidenen en Chriſtenen; dit wordt hier in dezer voege *in Nederduitſche Dichtmaat gebragt.*

Eerſte Oorzaak van het Groot Heel-Al!
Op dat ik U gevoeg'lyk eere,
Leer my, hoe ik u noemen zal,
Jehovah, Vaader, of wel Heere.

Het tweede Vers, *de ſtervende Chriſten tot zyne ziel*, zweemt, wat den inhoud aangaet, meer na dat van *Pope*, doch het heeft zo veel van den geeſt en levendigheid diens voortreffelyken Dichters verloren, dat men 't niet zoude aenzien voor ene vertaling of navolging van dat van *Pope*, indien het niet uitdrukkelyk gezegd werd. De vergelyking van één couplet zy in dezen genoeg.

'K begin, waar ik my wende of keer',
Het beld're licht te derven:
Ik zugt, en haal geen adem meer.
Myn Ziel! is dat nu ſterven?

Dit heet *in nederduitſche dichtmaat gebragt* deze tael van *Pope.*

Hark!

„ Hark! they whiſper; Angels ſay,
„ Siſter ſpirit, come away.
„ What is this abſorbs me quite?
„ Steals my ſenſes, ſhuts my ſight,
„ Drowns my ſpirits, draws my breath?
„ Tell me, my Soul, can this be Death?

dat is.

Hoor! zy fluiſteren, de Engelen zeggen,
Zuſter Geeſt, kom herwaards.
Wat is 't dat my geheel verſlindt?
Myne Zintuigen rooft, myne ogen ſluit,
Myne geeſten verdooft, mynen adem intrekt?
Zeg my, myne ziel, kan dit de Dood zyn?

Aanleiding tot het Clavierſpeelen, volgens de hedendaagſche luiſterryker Manier van Uitvoering; opgeſtelt door den beroemden Friedrich Wilhelm Marburg, Muziekkundige en Componiſt te Berlyn. Met zeven Nooten-Tabulas. Uit het Hoogduitſche vertaalt en met opheldernde Byvoegſelen voorzien, door Jacob Wilhelm Luſtig, Organiſt van de groote Kerk te Groningen. *Te Amſteldam, by J. J. Hummel.* 1760. *behalve de Voorreden van den Autheur, en den Vertaler,* 48 *bladzyden in Quarto.*

DEze *aanleiding*, die van weezenlyken dienſt kan zyn voor Leermeeſters en Leerlingen, als ene duidelyke en wel geregelde onderrigting aen de hand gevende, behelſt, nae de *Inleiding*, die enige leſſen geeft welke de Leermeeſters in 't onderwyzen hunner Leerlingen, en de Leerlingen met den aenvang in agt hebben te nemen, ene behandeling van de volgende hoofdzaken.

De

De Claviertoetſen en haare benaamingen, de beweeging der Muziekſtukken, de gebruikelyke Tekens en Konſtwoorden, de muzikaale Stel-Sieraden en Speelmanieren, en eindelyk, *de Applicatuur of Vingerleiding:* welke hoofdzaken in hare byzonderheden nauwkeurig ontvouwd worden.

De Hollandſche Wysgeer. Tweede Deel. Te Amſterdam *by Dirk onder de* Linden. 1760. *behalve de voorafgaande lyſt der Verhandelingen*, 326 *bladzyden in groot Octavo.*

HEt komt ons, zo uit dit als uit het voorgaende deel, voor, dat deze Wysgeer meer leeſt, dan denkt; als zynde dit werkje ene verzameling van deze en gene berigten, aenmerkingen en verhandelingen uit veler Schriften, waer onder hier of daer mogelyk iets van den eigen geeſt des Verzamelaers gevonden wordt; dat we niet wel konnen onderſcheiden, vermids ons veel al niet gemeld wordt van waer het een of 't ander ontleend is. De twee deelen behelzen nu 120 Artikels, onder welken 'er velen gevonden worden, die geen byzondere aenmerking verdienen, terwyl 'er ook zommigen voorkomen, die lezenswaerdig zyn: het ganſche werkje zweemt beſt na de *Adverſaria*, of aentekenings-boeken van iemand die zeer veel leeſt; waer in men wel niets behoorde te vinden dan 't geen van ene byzondere nuttigheid is, maer in welken ook dikwils vele onnodige zaken te boek geſteld worden: des het *den Hollandſche Wysgeer* te raeden zy, indien hy voortgae met ons zyne aentekeningen mede te deelen; dat hy met oordeel kieze; en tevens melde welke Schriften hy

gelezen heeft, gelyk men in *Adverſaria* gewoon is dezelven aen te tekenen, om in 't vervolg van tyd altoos te konnen nagaen van waer men het geſchrevene overgenomen heeft.

Geheim der inwendige toeſtand van alle Kriſten Hoven van Europa, ſtaatkundig onderzogt en onpartydig betoogt, Dat, ſchoon dezen Oorlog geen Religie-Ooelog zy, 'er evenwel, om gewichtige redenen, zoo eenen gedugten tyd eerlang zig zal openbaaren; en dat, ſchoon de Vorſten, Voorſtanders der Proteſtanten, en inzonderheid Frederik den Grooten, *mogten verdrukt, ja zelfs op den oever van hunnen ondergang gebragt worden, zy eindelyk, zoo niet over alle haare Vyanden triumfeeren, ten minſte eene ongeſtoorde ruſt zullen genieten. Betoogd,* niet naar den ſmaak van zommige Godgeleerden, maar uit de ondervinding van zoo veel Eeuwen als de Partyſchappen oud zyn; uit den aart en inwendige Gemoedsneiging der meeſte Menſchen, en uit de onwraakbaare reden zelfs; *door den Heere* B***, *Regtsgeleerde. Kunnende dienen tot een vervolg en ſleutel op 't alom berugt werkje, genaamd: Geheim der Zaken en den Toeſtand van Thereſia, Frederik den Grooten enz. behalve de Voorreden,* 72 *bladzyden in octavo.*

EEn breedvoerige en veel belovende titel voor een klein boekje, dat niet veel byzonders behelſt. De Staetkunde, hier in voorkomende, is voor al niet meer dan oppervlakkig; en Geheimen zou men vergeefſch in 't zelve zoeken; de Schryver behoort, volgens zyne eigene tael, onder die genen, die zeggen moeten:

ten: *wy kunnen in het geheim der Vorſten niet indringen.* Des Schryvers manier van betogen is ver van bondig; hy is zeer voor 't *onderſtellen*; wil gaern iets *onbeſliſt laten, en het antwoord aen verſtandiger overgeven*; in 't laetſte Hoofdſtuk, dat hy ene *Betoging* noemt, ſpreekt hy meer op enen beſliſſenden trant, doch op ene voorafgaende onderſtelling, die by hem zelven niet zeker is: dat Hoofdſtuk voert ten opſchrift, *Betoging dat den Koning van Pruiſſen, Menſchelyk geſprooken, geen nood heeft van onder alle zyne Vyanden te moeten bukken, maar dat het zeer waarſcheinlyk is, dat hy eindelyk de zege weg zal draagen*: deze ſtelling wordt op de volgende wyze betoogd, het geen tevens tot een ſtaeltje van des Schryvers tael en ſtyl kan ſtrekken. Nae dat de Schryver zynen Held als ten hoogſte roemrugtig door menigvuldige zegenpralen heeft voorgeſteld, vervolgt hy in dezer voege: „ dus zien „ wy uit de ervarenheid, dat den grooten *Frederik* geen gevaar loopt van geheel overwonnen te worden, dus doen duizend blyken op, „ dat hy over zyne Vyanden eens zal triumferen, en een gewenſchte Vrede bekomen. „ Want te denken, dat men voorheeft dien „ Vorſt geheel te bederven en het Huis van „ Brandenburg te vernietigen, is ſpoorloos; de „ zulken, die daar geloof aan ſlaan, kennen de „ belangen der Vorſten niet, en begrypen niet „ dat den Oorlog, indien dien Vorſt al in het „ nauw gebragt wierd, met den afſtand van *Sileſie* zou te eindigen zyn, en dat een afſtand „ van dien natuur hun uit alle gevaar zou redden. Maar het is niet denkelyk dat dien „ Vorſt daar toe zal behoeven over te gaan: „ neen, het laat zig aanzien dat den Oorlog

„ haaſt ten voordeele des Konings een keer zal
„ neemen. Dezen Veldtogt zal aan het Huis
„ van *Ooſtenryk* beſliſſen, wie Meeſter van dit
„ ſchone Hertogdom zal zyn: deze Veldtogt
„ zal beſliſſende wezen. Het zal haaſt blyken
„ of *Engeland* eer alles zal opzetten om te be-
„ letten, dat *Hanover* geen onderwerp zal wor-
„ den, waar na *Vrankryk* deszelfs eiſchen rigt;
„ kunnen de *Franſchen* in dezen Veldtogt zig
„ geen meeſter van die Staten maaken, het is
„ niet denkelyk dat zy zig vlyen zulks in eenen
„ volgenden Veldtogt te zullen kunnen doen;
„ wat zal 'er dan voor *Vrankryk* overſchieten?
„ Wil hy nog eenigzins een voordelige vrede
„ ſluiten, wat anders, dan dat hy zig deszelfs
„ Bondgenootſchap onttrekt, en eene byzonde-
„ re Vrede ſluit: deze Vrede zal noodwendig
„ invloed hebben op het Duitſche Ryk, de
„ Ryks-armée zal verdwynen, Zweden zig ver-
„ dragen, het Heir der Bondgenoten den Vorſt
„ te hulpe ſpoeden, en eindelyk den grooten
„ *Frederik* zegepralen.

Ons

Ontwerp van een Brief aan een Hollands Regent, door een Ingezetene dier Provintie; betreffende de ſteeds vermeerende ſchadens en onderdrukkingen van 's Lands gemeene Inwoonderen, veroorzaakt door de ſteeds aanhoudende rouleeringe der boven de waarde uitgegeven wordende Goude Ducaten, met aanwyzinge van eenige middelen, waar door dit kwaat voor altoos konde worde geweert, en geheel weg genoomen. Te Amſterdam by S. J. Baalde, in 't geheel 13 *bladzyden in groot octavo.*

DE Schryver van dezen Brief tragt te doen zien, dat het aenhoudende rouleren der Ducaten zeer nadeelig is voor onze Provintie, en dat de ſchadelykheid daer van wel inzonderheid is toegenomen, zedert het Placaet van den 2den Juny laetſtleden; zo, door dat velen, tegen de intentie van 't Placaet, ſtaende houden, dat *de cours van negotie* te verſtaen is van de cours van *f* 5: 5; als doordien de Staten van Vriesland, by een publique Ordonnantie, de cours in de gemene uitgave tot *f* 5: 3 bepaeld hebben. De middelen van redres, die in 't werk konnen geſteld worden, zyn, volgens dezen Schryver, ene Ordonnantie van 's Lands Staten, waer door bepaeld wordt, dat men de Ducaten alleen volgens hunne wezenlyke cours en waerde in de Negotie, (die dan dagelyks in alle de gewoone Couranten geſpecificeerd moeſt worden,) mag ontvangen en uitgeven: of wel, een Placaet van 's Lands Overigheid, waer door alle gouden penningen, uitgenomen de gouden Ryders, voor altoos uit alle Negotien, en daer mede betaling te doen, afgeſchaft, en volſtrekt verboden worden: of eindelyk een Placaet, waer

door de Staten van Holland, gelyk die van Vriesland, ene vaſtgeſtelde cours voor den Ducaet bepalen. Daer zyn, mag men ten dezen opzigte wel zeggen, middelen van redres, die den Burger goed ſchynen, maer die 's Lands Overheden, het ganſche beloop der zaken beter kundig, niet goed konnen vinden in 't werk te ſtellen.

Spiegel der Werelt, of geheime waarneemingen van den beruchten Aſtrologiſt Ludeman: *verdeelt in twaelf brieven. Tiende Brief.* Te Rotterdam, *by Gerrit van Rooye*, 1760. *in quarto*, 34 *bladzyden.*

DEze brieven behelzen doorgaens niet anders dan brabbeltael; tegen énen geeſtigen ſlag, die 'er nog zomtyds in voorkomt, ontmoet men ganſche bladzyden, die geheel geeſtloos zyn: wy konnen niet zien dat ze enige nuttigheid hebben; veel eer zouden ze ſchadelyk konnen zyn, door 't voortplanten van bygelovige denkbeelden by 't gemene volk; dat niet zelden zodanige ſchriften, die vol van wonderen zyn, en hunne bygelovigheden involgen, met graegte leeſt.

Eeni-

Eenige geheimen ontdekt. Ten dienſten van Banket-bakkers, Koekebakkers, Koks, en anderen. Tot het maken van verſcheide fraaye en zeer voordeelige zaaken in die kunſt. Door G. van den Brenk. Dewelke hy voornemens was geweeſt alleen voor zich zelfs te behouden, en die in genen van zyn andere Werken gevonden worden. Te Amſterdam by Steven van Esveldt. 1760. in 't geheel 29 bladzyden in Octavo.

DIt Stukje, dat beſt beoordeeld kan worden door hen die in dit handwerk zyn, wordt op geen onaertige wyze aengeprezen: 't behelſt volgens den titel, geheimen, die de Schryver voornemens was geweeſt voor zich zelven te houden, en, volgens de Voorreden, heeft niemand nae dezen iets meerder van hem over de Banket of Koekebakkery te wagten: weshalven zy, die de voorgaende *Werken* dezes Schryvers bezitten, niet wel konnen nalaten het zelve te kopen.

Openbartige Catagismus, of Belydenis der *Vry Metſelaaren, voorgeſteld in Vraagen en Antwoorden.* Waar in aangetoond werden de Manieren, dienende ter aanneeming van een *Vry Metzelaar*, en om de Leezer een volkome ontleeding van die Soſiteyten te geeven, hebbe ik dit voorgeſteld by Vraagen en Antwoorde, by de welke een Metzelaar aanſtonds kenbaar zyn moet. *Gevonden onder de Schriften van den Wel Bekende* Campo Wyerman. *Afgevalle medelit der Vry Metzelaaren. Gedrukt voor de Loge. in 't geheel 27 bladzyden in Octavo.*

Brief van Johannes Onderzoeker aan Bernardus Weetgraag, over de Openhartige Catechismus of Belydenis der Vry Metzelaars; uitgegeven op den naam van Jacob Campo Weyerman. Strekkende tot bewys dat dezelve nooit uit zyn Pen gekomen, maar getrokken is, uit het Werkje de *Metzelaar ontmond*, of het rechte Geheim der *Vrye Metzelaaren* ontdekt door *Thomas Wolfon. Gedrukt voor den Uitgever. in 't geheel 16 bladzyden in Octavo.*

TWee Stukjes, die geen byzondere aenmerking verdienen, als te gering om 'er op ſtaen te blyven; van waer we zelfs de titels niet gemeld zouden hebben, was 't niet dat ons Projet, het opgeven van alle de Nederduitſche uitkomende Schriften, zulks van ons eiſchte.

De Reizegers, of wonder zeldzaame en ongehoorde gevallen van een voornaam Heer en deszelfs Minnares; als mede eenige Avantuurlyke Geſchiedeniſſen van verſcheide Perzonen. 129 bladzyden in Octavo.
*De bezeten Mof, of de koddige en vermakelyke levensſloop; van een beruchten Hans K**** &c. Te Dordrecht, by Johannes Bonket. behalve de Voorreden 160 bladzyden in Octavo.*

TWee Romans die het lezen niet waerdig zyn, aengezien ze genoegzaem van vinding ontbloot zyn, en niets leerzaems behelzen; de eerſte ſtrekt ſlegts om de onſtandvaſtigheid der Vrouwelyke Sexe in de Min ten toon te ſtellen, het geen ook ten opzigte der Manlyke gedaen zou konnen worden. De laetſte behelſt niets

niets anders dan éne aeneenſchakeling der wanbedryven van een ondeugend menſch. Beiden komen ze daer in overeen, dat ze niets verhaelen dat wezenlyk wonderbaer is, en egter menigwerf tegen de waerſchynlykheid aengaen. De laetſte Schryver, geen kans ziende om zynen dommen Weſtphaler bekwaem te maken tot de bedoelde ſchelmeryen door hem natuerlyk te doen werken, neemt zyne toevlugt tot het bovennatuerlyke, het welk de armoede van den Romanſchryver aentoont; hy zegt wel in de Voorreden, dat men dit *zinnebeeldig moet verſtaan, en 't Nickertje in de booze en verdorven hartstogt van Hans zelfs zoeken en vinden;* doch in Hans zo boos en verdorven hartſtogt vooronderſtellende, was 't niet nodig den Duivel hier in 't Spel te brengen.

EYNDE.

BEKENDMAKING.

Amſterdam,

MEn heeft hier, ſedert korten tyd, uitgegeven het vierde Deel van *Memoires pour Servir à l'Hiſtoire de Chriſtine Reine de Suede*, in 4. by J. Schreuder en Pieter Mortier de Jonge. Dit is het laatſte deel van dat uitmuntend werk, het welk compleet is en *f* 22: - : - koſt. Men ziet weinig Werken te voorſchyn komen, die zo doorwrogt zyn als dit. Veele byzondere gebeurteniſſen, die tot nog toe zyn onbekend gebleeven, worden daar in aan den dag gelegt. Het huiſſelyk leeven van die Princeſſe, de dertig jaarige Oorlog, de Weſtphaalſe Vreede; haare onderhandelingen, en uitſigten op de Kroon van Polen, en veele andere merkwaardigheeden zo wel leerzaam als vermakelyk worden, daar in breedvoerig verhaalt, met naukeurige ophelderingen en aantekeningen verrykt, en met eene meenigte van egte, ſelzaame en opmerkelyke bewysſtukken aangeweezen.

By dezelven ziet men ook aan 't licht le tom. 25 & 26 de la *Nouvelle Bibliotheque Germanique par Mr. Formey*. Dit zyn de laatſte deelen van dat Werk, het welk nu beſtaat in 26 deelen; het was begonnen in 1746. en om de drie Maanden by Deeltjes uitgegeeven. Het 26ſte Deel, behelſt, een algemeen Regiſter of *Index* na de order van 't A, B, over de 25 andere; en is van de grootſte nootzakelykheid voor een Werk van dien aart. Het Werk zelve is van zulk een deugd en waardy, dat het met regt plaats mag vinden, neevens andere ſoort gelyke, die als voortreffelyk bekend zyn; en doet den weetgierigen verlangen, dat eerlang een ander dergelykkundigen bekwaam man, de opengevallene plaats, door een Letterjournaal van Duitsland, moge vervullen. Het gemelde Werk nu compleet en geſloten zynde, zal ider dien nog eenige Stukje tuſſchen beide ontbreken, wel doen zig daar van hoe eer hoe liever te voorzien, dewyl het

het ligtelyk zou kunnen gebeuren dat in vervolg van tyd geene aparte Stukken meer zouden te bekomen zyn.

Dezelfde Boekverkopers hebben ook gereed een ander ongemeen nuttig Stuk, 't welk van de grootſte dienſt en noodzakelykheid is, voor alle die 'er belang by hebben; byzonderlyk, voor zulke, die de Natuur- Genees- Plant- Ontleed- en Heelkunde oeffenen; als meede voor zulke die zig in de Wiskunde, Reekenkunde, Sterre- en Werktuigkunde bevlytigen, namelyk *Hiſtoire de l'Academie Royale des Sciences de Paris, Centieme ou dernier volume de la premiere Centurie.* Men vind hier in, een kort Hiſtoriſch verhaal, van den voortgang en van de ontdekkingen van alle de opgemelde Weetenſchappen, die door breedvoerige, *Memorien* naauwkeurig verhandeld worden, in de 99 eerſte Deelen; zodanig dat men hier door een volkomen begrip en denkbeeld bekomt van den aart, en van het tegenwoordige weezen van yder derzelve. Hier is bygevoegd een volkomene Lyſt van alle de byzondere Memorien, yder met haare byzondere Opſchriften, en geſchikt in een order volgens de byzondere Weetenſchappen: zo dat men hier door zeer ſchielyk weeten kan, wat 'er over yder derzelve in die 99 Deelen te vinden is. Dit laaſte is dus een Slotdeel van de eerſte *Centurie*, dat is te zeggen van het eerſte *honderdtal* der Boekdeelen of Banden, uit welk tot nog toe de Hollanſche uitgave van het groot en bekend Werk *L'Hiſtoire & Memoire, de l'Academie Royale des Sciences* in 12 beſtaat. Ider derhalve, welke tuſſen beide eenige Deelen mogten ontbreeken, zal dan wel doen de gelegenheid waar te nemen om dezelve magtig te worden, om dus dit heerlyk Werk, dat eeniger maten, tot dus verre toe, als geſlooten kan aangezien worden niet *incompleet* in hunne *Bibliotheecq* te hebben. De Boekverkopers zullen egter voortvaren de Vervolgen telkens uit te geeven, en *Dememorien* van 't Jaar 1752 eerlang, aan 't licht geeven. Die nieuwe Deelen zullen dus een aanvang

vang maken, van de tweede *Centuri* of *honderdtal*, en daarom ook op den Tytel onderſcheiden worden, door *Seconde Centurie Tome premier*, *Tome Second* &c. Deeze ſchikking zal aanleiding geeven dat veele die dit groote Werk nog niet bezitten, en om eenigerhande reedenen, nog niet hadden aangekogt, of niet tuſſen beide, of zo als men zegt, in *'t gebroken* het zig hebben eigen gemaakt, nu met deeze nieuwe Tome I. kunnen aanvangen, en daar meede voortvaren, als zynde ten opſigte van hun een geheel nieuw Werk; terwyle het voor anderen die de eerſte *Centurie* reeds hebben, niet anders als een vervolg of tweede Deel is van een Boek waar van men reeds het eerſte Deel heeft.

Met dit bovengemelde Slotdeel, bekomt men ook le *Tome Quaſtrieme de la Table Generale Alphabetique des motives*, van het opgemelde groote Werk. De drie eerſte Deelen van deeze *Table* zyn reeds uitgegeeven in 't Jaar 1741. en gaan over de Deelen tot 1734 incluis. Dit Vierde Deel gaat nu over alle de volgende tot aan het Slot deel toe. Waar uit dan blykt dat de eerſte *Centurie* beſtaat uit honderd Deelen, en nog vier andere behelzende de *Table Generale des motives*.

De Proefondervindelyke Natuurkunde, volgens het beloop der Natuurkundige Lessen, door Proefneemingen beveſtigt, tot opheldering van allerley dagelyks voorkomende zaaken; door den Heer Abt NOLLET, *Lid van de Koninklyke Akademie der Weetenſchappen van Parys en van de Koninklyke Societeit van London.* Uit het Franſch vertaalt. Eerſte deel, tweede ſtukje. *Te Amſterdam*, by *K. van Tongerlo* MDCCLIX. behalve den korten inhoud enz. 303 bladzyden in Octavo.

DIt tweede ſtukje behelſt, gelyk het eerſte, in ons voorgaande beſchouwd (*), weder twee Leſſen, en dus de derde en vierde Les, handelende over *de beweegbaarheid der lichaamen; de beweeging, derzelver eigenſchappen, en wetten.* De derde les beſtaat uit drie afdeelingen, ontvouwende eerſt *de beweegbaarheid der lichaamen*, vervolgens *de beweeging in 't algemeen, en derzelver eigenſchappen*, en eindelyk de *eerſte Wet van enkele beweeging.*

De *beweegbaarheid* is eene eigenſchap die allen lichaamen gemeen is, nademaal ieder lichaam, in ruſt zynde, altoos uit die ruſt gebragt kan worden, en eene beweeging krygen die 't nog niet heeft: doch het eene lichaam is beweegbaarder dan het andere, het welk afhangt van zekere geſteltenisſen en omſtandigheden der lichaa-

(*) Zie boven *bl.* 15 en verv.

haamen, als daar zyn derzelver gedaante, gladheid, hoeveelheid van Stof en dergelyke: zo wordt 'er minder kragt vereiſcht om eenen ivooren kloot van de ruſt tot de beweeging over te brengen, dan om eenen taarling van dezelfde zwaarte de beweeging te doen ontvangen en behouden: een glad en effen lichaam wordt op eene vaſte vlakte ligter bewoogen, dan een dat ongelyk en ruw is: twee ballen van ongelyke zwaarte, op dezelfde manier hangende, zo moet men den zwaarſten ſterker treffen dan den ligtſten, om ze in eene gelyke beweeging te brengen; en indien men op beiden dezelfde kragt oefent, zal men minder wederſtand ontmoeten by den ligtſten, dan by den zwaarſten. — Deeze wederſtand der lichaamen noemt men derzelver *werkloosheid*, *of kragt van traagheid*; die men in alle lichaamen, hier alleen in opzigt van hunnen inhoud aangemerkt, gewaar wordt, en wel, even gelyk de zwaarte, evenredig aan de hoeveelheid der Stoffe, welke ieder lichaam bevat. Men kan deezen wederſtand niet toeſchryven aan de lugt, noch aan de zwaarte, en men mag deeze *kragt van traagheid* niet verwarren met die der zwaarte, als waaren die beyden maar ééne en dezelfde zaak: dewyl verſcheidene proeven het tegendeel ten duydelykſte doen zien; zo in ruſtende als in bewoogene lichaamen, midsgaders in de Vloeiſtoffen; waar uit blykbaar is, dat men de *kragt van traagheid* nauwkeurig heeft te onderſcheiden, als iets dat overwonnen moet worden, om een lichaam in beweeging te brengen.

Beweeging noemt men den ſtaat van een lichaam, 't welk met 'er daad van de eene plaats na de andere wordt overgebragt; 't zy dat men het

het oog hebbe op het geheele lichaam, of alleen op deszelfs deelen; zo is een afdryvende ſchuit, zo zyn de omdraijende Wieken van eenen Moolen in beweeging: en hier in heeft men drie voornaame zaaken aan te merken, de *Beweegſtreek*, de *Snelheid* en de *Hoeveelheid* van beweeging. — De *Beweegſtreek* van een lichaam drukt men uit door eene rechte lyn, welke dat lichaam beſchryft, of tragt te beſchryven, door zyne beweeging; die altyd aanvanglyk geſchiedt in eene rechte lyn; die het zo lang volgt als 't kan; en wanneer 't gedwongen wordt dezelve te verlaaten begint het weer eene andere van dezelfde zoort te beſchryven: zo dat, wanneer de beweeging in eene kromme lyn geſchiedt, die kromme lyn niet anders zy, dan eene aaneenſchakeling van kleine rechte lynen, die allen eene verſchillende ſtreek houden. Voorts geeft men aan de beweegſtreeken verſcheidene benaamingen, naar geraade der verſcheidene ſtrekkingen en 't opzigtelyke beloop der rechte lynen; van waar men zegt, dat de beweeging van een lichaam evenwydig is, ſchuins, loodrecht enz. valt op het eene of het andere vlak: dus valt de beweegſtreek van den regen, als 't waait, ſchuins op den Gezigteinder. — De *ſnelheid* van beweeging leert men kennen uit de ruimte, die een bewoogen lichaam doorloopt, en uit den tyd dien het daar mede beſteed heeft; en zo weet men de opzigtlyke ſnelheden, of de evenredigheid der ſnelheden van twee lichaamen tegen elkander, wanneer men de ruimten door de tyden verdeelt: als twee lichaamen in gelyke tyden zes voet afloopen, zyn hunne ſnelheden gelyk; maar ongelyk, indien het eene lichaam meerder tyd dan 't andere daar toe beſteedt: de

uurwyzer en minuutwyzer van een zakuurwerk leggen beiden denzelfden weg af, maar de eerſte beſteedt 'er twaalfmaal meer tyd toe dan de laatſte. Men ſpreekt dikwils, in navolging van 't gebruik, van eene *gelykvormige*, *verſnelde* en *vertraagde* beweeging; doch dit is niet nauwkeurig, die ſpreekwyzen moeten eigentlyk verſtaan worden van de *ſnelheid*. De *gelykvormige* ſnelheid van een lichaam is die, waar door het in gelyke tyden gelyke ruimten afloopt; in de eerſte ſeconde, by voorbeeld, eene halve roede, zo ook in de tweede, insgelyks in de derde enz. deeze ontmoet men in den gemeenen loop der dingen byna nooit, uit hoofde van verſcheidene beletſelen, daar wy naderhand van ſpreeken zullen. De *verſnelde* ſnelheid van een lichaam is die, waar door het in gelyke tyden hoe langer hoe grooter ruimten, of wel gelyke ruimten in ſteeds minder tyden afloopt; gelyk zo een ſteen in 't vallen hoe langs hoe meerder vaart krygt. De *vertraagde* ſnelheid van een lichaam is hier van het tegenovergeſtelde, zigtbaar in eenen voortrollenden bal, die allenskens zagter en zagter begint te loopen, tot dat hy eindelyk ſtil blyve liggen. — De *hoeveelheid van beweeging* rekent men naar de ſnelheid en den inhoud van 't lichaam, door elkander vermenigvuldigd: ſtelt twee lichaamen, het eene van honderd het andere van vyfhonderd greinen ſtofs, bewoogen door vier graaden ſnelheid, zo zal de hoeveelheid van beweeging in 't eerſte 400, en in 't laatſte 2000 zyn, des deeze twee hoeveelheden van beweeging tegen elkander ſtaan, als 400 tot 2000: de rede deezer rekeninge is klaar; de ganſche ſnelheid komt ieder byzonder deeltje van het bewoogene lichaam in haar geheele en volle kragt

kragt toe: wanneer wy eene zekere bepaalde ſnelheid aan een geheel lichaam geeven, geeven we ook tevens die zelfde ſnelheid aan ieder deeltje, waar uit dat geheel beſtaat. Dit heeft ook plaats in bewoogene lichaamen, die andere lichaamen in beweeging brengen: dat vermogen heeft ook zyn opzigt zo tot de ſnelheid als tot den inhoud: een lichaam van weinig inhoud kan met eene groote ſnelheid zo veel kragts doen, als een ander van meerder inhoud met minder ſnelheid: met een klein hamertje, dat men ſnel roert, ſlaat men den ſpyker al zo diep in, als met eenen grooteren, dien men 'er langzaam op vallen laat. — Deeze beweeging der lichaamen, welke ſtrekt om andere in beweeging te brengen, noemt men *Vermogen* of *Beweegkragt*: en die kragt wordt op dezelfde wyze berekend als de hoeveelheid van beweeging; 't zy dat die kragt met 'er daad een ander lichaam doe beweegen, of 't alleen tragte te doen. 'T is waar, zommigen willen hier een onderſcheid maaken, oordeelende dat de *leevende kragten* in 't eerſte geval anders berekend moeten worden, dan de *doode kragten* in 't laatſte: doch dit geſchil over de *leevende kragten*, indien 't geen woordenſtryd zy, is ten minſte van geen groot belang in de beweegkunde; en men moet bekennen, dat, zo men in 't onderzoek der proeven, die tot ſtaaving van de leevende kragten worden bygebragt, ook den tyd in aanmerking neemen wil, men zich dan aanſtonds weder op het gewoone pad bevindt. —— De *ruſt*, het tegenovergeſtelde van de beweeging, is de ſtaat van een lichaam, dat in dezelfde betrekking van ſtandplaats blyft, met opzigt tot de voorwerpen; die het van verre of van naby omringen: dit is eene *volſtrekte*

ruſt, die geen plaats heeft in een lichaam, dat te gelyk met alles, wat het zelve omringt, bewoogen wordt; even als een menſch met gezelſchap op eenen wagen: want ſchoon hy met betrekking tot zyne reisgenooten gezegd konne worden in ruſt te zyn; hy is 't egter niet met opzigt tot de voorwerpen, die buiten zyn rytuig zyn. Die zoort van ruſt egter is mogelyk de eenigſte welke op onzen wentelenden aardkloot plaats kan hebben; en zo ons iets op denzelven in ruſt ſchyne te zyn, is 't alleen met betrekking tot aardſche voorwerpen: maar dewyl deeze zich zo wyd uitſtrekken als de omtrek is van onzen ganſchen aardbol, kan men, aardſche voorwerpen alleen met elkanderen vergelykende, de ruſt van iemand, die in opzigt van dezelven niet van ſtandplaats verandert, als volſtrekt aanmerken. De ruſt eindelyk heeft geen trappen, geen minder of meerder: maar 't kan wel gebeuren, dat een lichaam in zyn geheel aangemerkt in ruſt zy; terwyl deszelfs deelen in eene daadlyke beweeging zyn: een blok marmer, 't welk door de hitte van de zon warm wordt, verandert niet van plaats, maar alle deszelfs deelen worden bewoogen; zynde het een van de voornaamſte uitwerkſelen der hette, om de deelen van het lichaam, daar ze op werkt, in beweeging te brengen.

Wat nu aangaat de *wetten van beweeging*, en wel eerſt van *enkelde beweeging*; dus noemt men zekere regels, volgens welke alle lichaamen, wanneer zy aan de eene of andere beweegkragt gehoorzaamen, zich algemeen en beſtendig altyd beweegen: de enkelde beweeging is die van een lichaam, 't welk ſlegts door eene enkelde beweegkragt bewoogen wordt, of zyne beweeging

ging rigt na een enkel punt; zo valt een zwaar lichaam, door zyn eigen gewigt neergedreeven, in eene rechte lyn, loodrecht op de aarde; zodanig eene beweeging is een uitwerkſel van eenen enkelen indruk, of ook wel van verſcheiden, die in vervolg de een naa den anderen in dezelfde *beweegſtreek* op 't lichaam werken, en 't zelve voortdryven; en hier omtrend is de eerſte Wet.

Alle lichaamen, die eens in beweeging gebragt zyn, volharden zich, volgens die beweegſtreek, en met dien graad van ſnelheid, dien ze ontvangen hebben te beweegen, indien zy door tuſſchenkomſt van eenige nieuwe oorzaak niet gedwongen worden van ſtaat te veranderen.

Als een bewoogen lichaam zyne begonnene lyn verlaat, of als deszelfs ſnelheid zich vertraagt of verſnelt, zo ontſtaat zulks uit de werking van eene nieuwe oorzaak, buiten welker tuſſchenkomſt, de beweeging van dat lichaam niet veranderd zou zyn. Deeze oorzaaken konnen verſcheiden weezen; maar eerſt komen natuurlyk in aanmerking de zulken, die niet vermyd konnen worden; de *middelſtof* en de *wryving*; die de beweeging wederſtand bieden: nademaal het bewoogene lichaam de middelſtof onophoudelyk voor zich weg moet ſchuiven; en vermids geen lichaam volkomen glad en effen is; en 't gevolglyk, over een ander lichaam bewoogen zynde, met zyne hoogtens zich verwart in de holtens van 't andere; zo moet onvermydelyk de ſnelheid op ieder oogenblik verminderd, en eerlang vernietigd worden; zo 'er niet eene andere oorzaak tuſſchen kome, die het verlies herſtelt, of eene verſnelde ſnelheid te wege brengt. Dit ſtaaft de Heer *Nollet* met eene nauw-

keurige verhandeling over den wederſtand der *middelſtoffen* en der *wryvingen;* en hy gaat daar op over tot zyne vierde les, behelzende een *vervolg van de wetten van enkelde beweeging.*

Die les is wederom drieledig, handelende, naa 't open leggen van *de tweede en derde wet der beweeginge*, eerſt over de *verandering der beweegſtreek, door de ontmoeting van eene vloeiſtof veroorzaakt*, vervolgens over *de wederſtuitende beweeging*, en ten laatſte over *de beweeging die in de botſing wordt medegedeeld.*

De tweede wet van enkelde beweeging is:

De verandering, welke 'er meer of min in de beweeging van een lichaam geſchiedt, is altyd evenredig aan de oorzaak, die dezelve voortbrengt. Die kragt, welke deeze verandering veroorzaakt, kan, als ze haare werking doet, niet verder gaan, dan haar vermogen toereikt, en men kan derhalve uit het uitwerkſel, dat ze voortbrengt, haare waarde en vermogen afmeeten.

De derde wet van enkelde beweeging luydt:

De wederwerking is gelyk aan de drukking. Wanneer een lichaam, 't welk in beweeging is, of zich tragt te beweegen, op een ander lichaam werkt, drukt het het zelve, en dit laatſte oefent weder van zynen kant eene gelyke wederwerking op het eerſte, en drukt het even ſterk wederom: druk met uwen vinger op eene ledige ſchaal, om een pond loot, op de andere ſchaal ſtaande, op te ligten, en ge zult dezelfde tegenwerking op den vinger gewaar worden, als of ge dat pond loot op den top van den vinger zette en het dus ophield.

Deeze wetten dienen tot eenen grondſlag der verklaaringe van de wyze, hoe een bewoogen lichaam van loopſtreek verandere: volgens de eer-

eerſte wet kan die verandering geen plaats hebben, of 't lichaam moet door tuſſchenkomſt van eene nieuwe oorzaak daar toe gedwongen worden; deeze oorzaak nu kan zyn of eene vloeiſtof, of een vaſt lichaam, het welk ons ieder afzonderlyk ſtaat te beſchouwen.

Indien een bewoogen lichaam op zynen weg eene vloeiſtof ontmoet, zo gaat het van de eene middelſtof in de andere over; vermids nu deeze middelſtoffen voor het zelve min of meer doordringbaar zyn, zo ontmoet het eenen minder of meerder tegenſtand, die het zelve noodzaakt zyne voorige loopſtreek te verlaaten, als 't 'er eenigzins ſchuin inkomt; en deeze loopſtreeks verandering noemt men *ſtreekbuiging* of liever *breeking*; om dat de loopſtreek als gebroken wordt, ter plaatſe daar de twee middelſtoffen elkander raaken: als uit verſcheidene proeven ten duidelykſte blykt, die toonen dat het verſchil van doordringbaarheid in de middelſtoffen, en de ſchuinsheid der vallinge noodzaaklyk is voor de ſtreekbuiging, en dat deeze altoos evenredig is met de ſchuinsheid der invallinge in dezelfde middelſtof, tot dat ze eindelyk *wederomſtuiting* wordt; wanneer naamlyk, de invalling tot eenen zekeren trap van ſchuinsheid gekomen zynde, de ſtreekbuiging niet in, maar buiten de ſtreekbuigende middelſtof geſchiedt.

Dit veranderen van loopſtreek wordt in de tweede plaats veroorzaakt door eene vaſte ſtof, waaromtrend men in aanmerking heeft te neemen, de onderſcheidene vaſtheid der lichaamen. Zommige lichaamen, wanneer een ander hun ontmoet, bezwyken der maate voor het zelve, dat het zich eenen ingang opene; gelyk wanneer een kanonkogel zich in de aarde begraaft:

in dit geval is dat beletſel niet hooger aan te merken dan als eene middelſtof, en, zo 'er ſtreekbuiging plaats heeft, is ze van denzelfden aart als in de vloeiſtoffen. Andere lichaamen zyn, ſchoon eenigzins hard; egter van zo week eene oppervlakte, dat dezelve geheel wyke voor een lichaam dat 'er tegen aan bonſt; gelyk een muur van weeken ſteen, of pleiſter, wanneer een ſtaalen bal tegen denzelven geworpen wordt: in dit geval oefent het botſende lichaam eene kragt die gelyk is aan zynen inhoud en de ſnelheid die het op dat tydpunt bezit; maar die ſnelheid wordt op ieder oogenblik vertraagd, en wel in het tweede reeds meer dan in 't eerſte, tot dat ze geheel vernietigd wordt, en 't botſende lichaam zonder beweeging blyft: blyvende de bal in 't gat leggen dat hy gemaakt heeft, of vallende, zo 'er niets is dat hem ophoudt, door zyne eigene zwaarte, op den grond neder. —— Maar geheel anders is 't met de zaak gelegen, wanneer 't bewoogene lichaam een beletſel van eenen anderen aart ontmoet; als 't by voorbeeld tegen eenen harden ſteen geworpen wordt: in dit geval ſpringt de bal rugwaards, en volgt eene loopſtreek rechtſtrydig met die, welke hy voor zyne botſing gehouden had. Dit noemt men eene *wederomſtuitende beweeging*, ontſtaande uit de *veerkragt* van het gebotſte lichaam, dat, zyne ingedrukte deelen herſtellende, het botſende lichaam van loopſtreek doet veranderen; en wel in dier voege, dat de wederomſtuiting geſchiede in zulk eene lyn, dat de *ſtuithoek*, wanneer de wederwerking volmaakt waare, net gelyk zoude zyn aan den *ſlootboek*; als met verſcheidene proeven ten klaarſte getoond kan worden: want ſchoon men dit niet tot de uiterſte nauw-

keu-

keurigheid konne bewyzen, om dat we geen vaſt lichaam kennen dat volkomen veerkragtig, of van alle veerkragt geheel ontbloot is; als ook om dat de zwaarte van het botſende lichaam, en de wederſtand van de lugt de uitwerkſels merkelyk benadeelt; men kan egter zeer ligt door proeven doen begrypen, hoe het zou moeten weezen, door met een *ten naaſten by* te doen zien, hoe het *nagenoeg* is.

Het tot dus ver gezegde ziet op den wederſtand van een onbeweeglyk beletſel, of dat als zodanig wordt aangemerkt; nu ſtaat ons nog na te gaan, de veranderingen waar voor de ſnelheid en loopſtreek van een bewoogen lichaam is bloot geſteld, wanneer het beletſel door de botſing verplaatſt wordt, of verplaatſt kan worden: en aangezien hier omtrend een weezenlyk onderſcheid plaats heeft tuſſchen weeke en veerkragtige lichaamen, zo heeft men ieder zoort byzonder in overweeging te neemen. Men mag ten deezen opzigte de volgende voorſtellen aanmerken als grondbeginſels of wetten, tot welke alle andere uitwerkſelen, die van eenen byzonderen en min gemeenen aart zyn, gebragt konnen worden, als zo veele gevolgen daar uit voortvloeiende.

Raakende de botſing van lichaamen zonder veerkragt, of als zodanig aangemerkt, ter verklaaringe hier van dienen de volgende voorſtellen.

I Voorſtel. *Wanneer een lichaam, (zonder veerkragt,) tegen een ander dat in ruſt is, aanbotſt, wordt de ſnelheid van het botſende lichaam onder hen beiden verdeeld, naar evenredigheid van elks inhoud.*

II Voorſtel. *Wanneer twee liehaamen, die zich dezelfde ſtreek heen, met ongelyke ſnelheden, bewegen,*

gen, tegen elkander botſen, zullen zy, 't zy dat hunne inhouden gelyk zyn of niet, voortgaan, met zich te zamen, en volgens hunne eerſte loopſtreek te beweegen, met eene onderling gemeene ſnelheid, die kleinder is dan die, welke het botſende lichaam, maar grooter dan die, welke het gebotſte lichaam bezat, voor de botſing.

III Voorſtel. *Wanneer de twee lichaamen, die tegen elkander moeten aanbotſen, zich volgens eenen rechtſtreeks ſtrydigen loop beweegen, zal de beweeging in 't eene zo wel als in het andere, of ten minſte in één van beiden, geheel vernietigd worden: en indien 'er, naa de botſing, beweeging overblyft, zullen de twee lichaamen zich dezelfde ſtreek heen beweegen, en de hoeveelheid van hun beider gemeene beweeging zal gelyk zyn aan de overmaat, welke een van hun daar van bezat voor de botſing.*

In de botſing van veerkragtige lichaamen volgt de natuur dezelfde wetten, als in die van lichaamen zonder veerkragt; maar dewyl hier de deelen, door de botſing inwaards gedrukt, zich met dezelfde ſnelheid, waar mede zy verplaatſt werden, weder herſtellen, en dit byzondere uitwerkſel zich hier mengt onder de gevolgen van 't ſtuk der mededeelinge van beweeging; zo heeft hier vry wat verſchil plaats, en 'er worden merklyke veranderingen door veroorzaakt, die door de twee volgende voorſtellen opgehelderd konnen worden.

I Voorſtel. *Wanneer een veerkragtig lichaam tegen een ander veerkragtig lichaam, dat in ruſt is, of zich dezelfde ſtreek heen beweegt, aanbotſt, zal dit, naa de botſing, de loopſtreek volgen van het botſende lichaam, en wel met eene ſnelheid, t'zamengeſteld uit die, welke aan het zelve onmiddelyk of door mededeeling is bygezet, en uit die, welke het door zy-*

ne

ne wederwerking van de botzing verkrygt: doch het botſende lichaam, welks veerkragt op eene rechtſtreeks ſtrydige wyze werkt, verlieſt alles wat het van zyne eerſte eigene ſnelheid overhield, of geheel, of ten minſte voor een gedeelte; en zo zyne wederomſtuitende beweeging het overſchot van zyne eerſte ſnelheid te boven gaat, loopt het te rug, min of meer, naar maate dat die beweeging dat overſchot min of meer te boven gaa, en de waarde van die overmaat grooter of kleinder zy.

II Voorſtel. *Wanneer twee veerkragtige lichaamen, 't zy gelyk, 't zy ongelyk van inhoud, tegen elkander aanbotſen, met eigene ſnelheden, die even groot zyn of niet, wyken ze naa de botſing van één, en hunne opzigtlyke ſnelheid blyft dezelfde, die ze was voor de botſing.*

Deeze voorſtellen, zo van de eene als andere zoort, ontvouwt de Heer *Nollet* in 't breede, en ſtaaft dezelven met verſcheidene proeven; doch onder deeze voorafgaande aanmerking: dat hier vooronderſteld wordt dat de lichaamen volmaakt veerkragtig, of van die eigenſchap geheel ontbloot zyn; midsgaders dat de beweeging geſchiedt in eene middelſtof, die geen wederſtand biedt, en dat 'er geen de minſte wryving by plaats heeft. Die vooronderſtellingen, ſchoon valſch, worden in deezen aangenomen, om de zaak eenvoudiger voor te ſtellen, en ligter te doen bevatten; weshalve de proeven in dit ſtuk alleen voor juiſt en beſliſſend konnen doorgaan, wanneer ze een weinig minder ſchynen te doen, dan men 'er van verwagtte: nademaal die beletſels en verhinderingen, waar op men in de beſchouwing geen agt gegeeven heeft, noodwendig min of meer invloed moeten hebben op de werking en uitvoering zelve.

De

De oplettende Vertaalder heeft dit Stukje vermeerderd met eenige byvoegſelen, ſtrekkende tot opheldering van zommige verſchynſelen en uitwerkſelen der botſinge; midsgaders om te doen zien dat het dwaasheid is zich te vleijen met de hoop van een middel uit te vinden, om het menſchlyke lichaam te doen vliegen; als ook met de verwagting van 't maaken van een altoos beweegend werktuig: als zynde deeze twee dingen, het vliegen der menſchen, en 't maaken van eene eeuwigduurende beweeging, volgens de wetten der natuure, onmogelyk.

An Eſſay on the Incubus, or Nightmare. By *John Bond*. M. D. Lond. 1753. in 8°.

Proeve aangaande de *Incubus*, Nagt-merrie, of Nagt-drukking. Door Jan Bond M. D. groot 84 bladz. in 8°.

WY ſchroomen niet van dit Werkje, ſchoon reeds in het Jaar 1753 in 't licht gekomen, een nauwkeurig berigt te geven, om dat het, naar alle waarſchynlykheid, gelyk het met zulke kleine ſchriften en verhandelingen gemeenlyk gaat, nog weinig, in ons land bekend of gelezen is. Wy gelooven onze Vaderlandſche Lezers geen ondienſt te zullen doen, met hun een begrip te geven van een kwaale, waar van men dikwils hoort ſpreken, en welke menigmaal het onderwerp van geſprek, en een voorwerp is van ſpotterny, terwyl hy die 'er door geplaagd wordt, inderdaad, groot ongemak uitſtaat. Men zal in dit korte beſtek zien, waar voor

voor men de kwaale te houden hebbe, waar uit ze ontſta, en op welk eene wyze men dezelve kan voorkomen, of 'er van genezen worden.

De Schryver van dit Werkje zegt, dat hy zelf dikwils overvallen wordende van het gebrek, 't welk in 't gemeen Nagtmerrie genoemd wordt, zich aangeſpoord vondt dit ongemak met naauwkeurigheid te onderzoeken, of hy, hier door, in ſtaat mogt geraken zich van het zelve te bevryden. By oude Schryvers vondt hy weinig het gene tot opheldering hier van kon dienen; en by hedendaagſchen ook niet dan gebreklyke verklaringen. De reden hier van is, naar alle waarſchynlykheid, om dat niemant van deze Schryvers het gebrek, in zich zelve, zal ondervonden, of in anderen, onder het overval zynde, gezien hebben. Het laatſte kan niet ligt gebeuren, om dat het iemant altyd in den ſlaap overkome, en hy, zo dra hy ontwaakt, 'er van bevryd worde; dat geen Geneesheer by den Lyder kan geroepen worden, voor dat het overval reeds geweken zy. De Heer *Bond*, een Geneesheer zynde, en zelf het gebrek onderworpen, is, hier door, dubbel in ſtaat, om 'er een goede beſchryving van te geven.

De naam van deze kwaale is, waarſchynlyk, zynen oorſprong verſchuldigd aan zekere bygelovigheid: doch dit is van weinig aanbelang. Van meerdere aangelegenheid is de beſchryving of afbeelding van dezelve, welke van den Heer *Bond* opgegeven wordt, gelyk hyze dikwils gevoeld heeft. „ Zy overvalt de menſchen in den „ ſlaap, op den rug liggende; begint veelmalen „ met verſchriklyke droomen, waar op, ſchie„ lyk, een bezwaarde ademhaling volgt, met „ eenzwaare drukking op de borſt, en een vol-

„ ſla-

„ ſlage belemmering van de vrywillige bewe-
„ gingen. In deze doodlyke benaauwdheid ge-
„ ſchiedt een luid gezugt en geſteen, en een
„ verwerd geluid. Op deze wyze wordt zulk
„ een Lyder als in de kaaken van den dood ge-
„ houden, tot dat hy, door de alleruiterſte
„ worſtelingen der nature, of, door eenige by-
„ komende hulpe, uit dien naaren doodſlaap
„ ontkome. Zo dra hy de zware drukking op
„ de borſt eenigzins ontworſteld is, krygt hy
„ een ſterke Hertklopping, groote beangſtheid,
„ ongemaklykheid en krachteloosheid; welke
„ toevallen trapswyze wederom verminderen,
„ en gevolgd worden van vergenoegde gedag-
„ ten, van uit zulk een groot gevaar ontkomen
„ te zyn".

Aangaande de oorzaak van deze kwaale, wordt, in 't algemeen erkend; dat de zelve beſta in zekere ſtilſtand, of beletſel, van den omloop des bloeds: het komt 'er maar op aan, hoe zulk een ſtilſtand veroorzaakt worde. Om dit te verklaren, merkt de Schryver, vooraf aan, 't welk van veelen erkend wordt; dat in een liggende ſtaat van het lichaam, meer bloed naar het hoofd gaat, en ook trager naar het hert te rug keert, dan in een opgerechten ſtand; dat hier door ſlaap, en door achteroverligging op den rug, zwaare ſlaap en droomen veroorzaakt worden. Hier na neemt hy in aanmerking, 't gene, van hem, van het meeſte aanbelang geoordeeld wordt, de natuurlyke plaatſing van het Hert. Het zelve is, met het grootſte gedeelte, gelegen in de ſlinker holligheid van de borſt; aan de Longen vaſt door de groote bloedvaten, en aan het Middenrif (*) gehegt door het

(*) *Diaphragma.*

het hertzakje. Het hert moet, bygevolg, aangemerkt worden als een lichaam in de borſt eenigzins vry hangende (†), en, gelyk andere hangende lichamen, plaatsverandering onderworpen. Als het lichaam in een opgerechten ſtand gehouden wordt, moeten de deelen van het hert, welken doorgaans het ſlinker en rechter genoemd worden, begrepen worden als voorſte en achterſte. Maar het lichaam op den rug gelegen zynde, worden deze deelen de bovenſte en onderſte van het Hert. Dat het Hert plaats-verandering onderga, naar den verſchillenden ſtand van het lichaam, volgens de rigting van het middenpunt der zwaarte van het Hert, bewyſt de Schryver dus: men hoeft maar, zegt hy, den vinger te houden op de plaats der ribben, waar deszelfs klopping gevoeld wordt, in een opgerechten ſtand; en zo ras dan het Middenrift door inademing, ſterk ſamengetrokken wordt, en hier door naar beneden wykt, zal de klopping flaauwer gevoeld worden, om dat het Hert naar beneden getrokken is door het Middenrif. Hier komt by, dat men de klopping, als iemant op de ſlinker zyde legt, nader by den ruggraat gevoelt; en, op den rug liggende, naauwlyks kan voelen, en op de rechter zyde gelegen zynde, geheel niet kan gewaar worden. De Schryver bekent echter, dat deze veranderingen, in alle lichamen, niet even blykbaar zyn. Hier op wordt nu, vervolgens, de verklaring van de oorzaak der kwaale, naar de onderſtelling van den Heer BOND, gevestigd.

„ Als iemant op zyn rug ligt, valt het Hert, „ noodzaaklyk, op de lichamen der Wervel-been-

(†) *Corpus pendulum.*

„ beenderen van den rug, en moet, bygevolg, „ door zyn eigen zwaarte, het ſlinker Oor van „ het Hart, en de Longader, welken, dan, „ recht onder deszelfs grond-ſtuk, of breedſte „ gedeelte, liggen, drukken; en hier door zal de „ beweging van het bloed, door de Longen, „ geſteuit worden. Het bloed zal, derhalve, „ opgehoopt worden in de Longvaten; en de „ rechter, of liever, in dezen ſtand, de bovenſte „ holligheid van het Hert, zich niet kunnende „ ontlaſten in de Long-ſlagader, zal, door het „ bloed, van de uiterſte Ledematen te rug ko- „ mende, overkropt worden; het welk, zich „ ophoopende in de bloed vaten by het boven- „ ſte gedeelte van het Hert, het zelve zwaarder „ zal doen worden, en, dus, de oorzaak van de „ belemmering te grooter maken. Op deze wyze „ zal ook de te rug kering van het bloed, uit het „ hoofd, belet, en de tedere en ligt rekbare „ bloedvaten der Herſenen, meer dan gemeen, „ uitgezet worden; de invloed der dierlyke gees- „ ten, door de zenuwen geſtopt; en de Levens- „ bewegingen (*), voor een gedeelte, indien „ niet geheel en al, geſtremt worden". Zie daar, de eigenlyke en natuurlyke oorzaak van de zogenaamde Nagt-merrie, of Nagt-drukking.

Nu valt het den Schryver gemaklyk, alle de byzondere toevallen, welken dit overval, altyd, of doorgaans, verzellen, te verklaren. De verſchriklyke droomen ontſtaan uit de geweldige uitzetting van de bloedvaten der Herſenen: de bevinding leert dat zodanige droomen meeſt volgen op het liggen ſlapen op den rug. De zware drukking op de borſt, en onvermogen van zich

(*) *Motus Vitalis.*

lich te kunnen bewegen, ontſtaan uit de overmaat van bloed in de Longen, de hol-Ader, de rechter holligheid en het rechter Oor van het Hert; welke de Spieren geene gelegenheid latende van te kunnen werken, een gelyke aandoening maakt, als of, inderdaad, de borſt door eenig zwaar Lichaam gedrukt wierdt. Het verwerd geluid moet, waarſchynlyk, van dezelfde oorzaak afgeleid worden; dewyl de beweeg-Spieren van de Tong en het Strottenhoofd Spieren zyn van de vrywillige beweging, welke belemmerd is: ook zal de onbeweegbaarheid van vân de Longen, welken met bloed overkropt zyn, de Lugt, welke noodzaaklyk is tot de ſtem, uitſluiten. Het zugten en ſtenen zyn jammerende uitdrukkingen dat de natuur in lyden is, en ontſtaan, gelyk doorgaans, ook hier, uit verſtopping en ophooping van bloed in de Longen. De benaauwdheid en hertklopping worden insgelyks, gemaklyk, uit dezelfde oorzaak verklaard.

De Heer BOND maakt, vervolgens, gewag van eenige aanleidlyke en bykomende oorzaken; als, een bloedryke geſteldheid, en alles wat, in den tyd, te veel opvulling kan maken; opſtopping van gewone bloedlozingen; onmatig eten en drinken tegen den nagt: want hy beweert tegen Dr. STUART en den Baron HALLER, dat de Maag meer dan gemeen opgevuld zynde, de groote Slagader (*), in een levend Lichaam, kan drukken en vernaauwen, (ſchoon dit in een dood Lichaam anders moge ſchynen, om dat de Spieren en het buikvlies (†) dan doorgeſneden zynde,

(*) *Aorta.*
(†) *Peritonæum.*

zynde, de Maag naar buiten kan uitwyken, 't welk in levenden niet geſchieden kan,) en dus den doorgang van het bloed, door dezelve, naar beneden, voor een gedeelte verhinderen, en meer naar het hoofd doen gaan; waar door toedrukking in de tuſſchenribbige, en het agtſte paar Zenuwen, by derzelver oorſprong, kan veroorzaakt worden; en het gevolg hier van zal zyn eene verlamming van de Spier-vezelen van het Hert. Behalven dit zal ook een zeer opgevulde Maag de vrye ſamentrekking van het Middenrif verhinderen; waar door de holte van de Borſt niet zo groot kan gemaakt worden als vereiſcht wordt: En het Middenrif aangemerkt als een hellend vlak, ſchuins opgaande naar het Borſtbeen, ruſt de overladen Maag hier eenigzins op en tegen, inzonderheid het Lichaam op den rug liggende, en de zwaarte derzelve zal de drukking van het Hert op de Long-aderen vermeerderen, wyl het, aan de andere zyde, hier aan vaſt is door het Hertzakje (*).

De ontkoming uit, of redding van dit overval, geſchiedt, doorgaans, door de natuur. De Longen verſtopt zynde, moet de rechter holligheid van het Hert geweldig uitgezet worden, en zeer ſterke aandoening (†) lyden, welke het zelve tot een ſterke ſamentrekking aanzet, 't welk alles is het gene vereiſcht wordt, om het geheele Werktuig, wederom, in voorgaande beweging te brengen. Want, zo dra zich de rechter holligheid ontlaſt in de Long-ſlagader, zal het bloed, in

(*) Dit wordt ook van den Heer RIGA, gelyk van onzen Schryver, als de oorzaak van de Nagtmerrie aangemerkt. *De Sympath.* pag. 112.

(†) *Irritatie.*

in de Long-aders ook wederom in beweging geraken, en de drukking van deze vaten overwonnen worden. En zo haast deze beweging hersteld is, zal 'er eene poging ontstaan, om, door beweging van het geheele Lichaam te maken, dat de ongemaklyke stand veranderd worde; en hier door zal ook verandering geschieden in het middenpunt der zwaarte van het Hert, en, gevolglyk, alles overgaan. Uitwendige hulp kan hier toe van merklyken dienst zyn, om het schielyker te doen overgaan; als is, iemant op den rug liggende op zyde te halen, te schudden, en sterke aandoeningen op het Lichaam te maken, door prikken, steken, geluid te maken enz. om hem wakker te doen worden. De Schryver zegt, dat hy, op zekeren tyd, in een zwaar overval van de Nagtmerrie liggende te worstelen, zyn knegt in de kamer kwam om vuur aan te leggen, en den bak met koolen liet vallen, 't welk zulk een geraas maakte, dat hy zeer gelukkig ontwaakte, en van zyn overval verlost wierdt.

Schoon nu dit ongemak, zelden, lang dure, is het echter niet alleen zeer lastig, maar ook dikwyls een voorlooper van kwade gevolgen; naamlyk, Krankzinnigheid, Vallende Ziekte, Beroerte, en een haastigen dood. De Schryver houdt het voor waarschynlyk, dat sommige menschen, die 's avonds gezond naar bed gegaan zynde, 's morgens dood gevonden worden, in zo'n overval gestorven zyn.

Tot voorkoming van het zelve wordt, boven alles, aangeraden, niet op den rug te gaan liggen slapen; geen bezwaarlyke maaltyd te doen, of veel te drinken, kort voor dat men naar bed ga. En zo 'er voorafgaande oorzaken in aanmerking komen, hier tegen, volgens de gewone

wyze, in andere gevallen, te voorzien; in een bloedryke geſteldheid aderlatingen te doen; in te groote zwakheid verſterkende middelen te gebruiken, en zo in andere omſtandigheden.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, te Haarlem, vyfde Deel. Te Haarlem by J. Boſch. 1760. 603 Bladz. buiten de waarnemingen van het Weer, in groot 8vo.

DE Hollandſche Maatſchappye der Wetenſchappen, de eerſte welke in ons Vaderland is opgerecht, in navolging van veelen, welken, in andere Landen, vroeger en laater, tot voortzetting van geleerdheid en konſten, door openbaar gezag van Vorſten, of door een pryslyken yver van byzondere perſonen, en door beiden, ſtand gegrepen hebben en nog houden; waar van veel aanzienlyke en geleerde mannen het zich tot eere rekenen Directeur en Leden te zyn, en onder welken zyne Hoogheid de Prins Erfſtadhouder als Protector uitmunt; heeft zich reeds door vier ſtukken van haare Verhandelingen groote achtinge verwurven, thans geeft zy een vyfde ſtuk van gelyke Verhandelingen uit. Men vindt in dit deel, zo wel als in de voorgaande, ſtoffen van allerhande wetenſchappen, welke de menſchelyke ſamenleving van nut kunnen zyn. De Natuur-Genees-Sterrekunde, Wiskunde Veſtingkunde en andere deelen van Wetenſchappen welken tot een van dezen betrekking hebben, maken een groot deel dezer Verhan-

handelingen uit; doch men vindt 'er ook de Godgeleerdheid en het Natuurlyk Regt niet in vergeten. Wy zullen onze Vaderlandſche Lezers een korte ſchets geven van de ſtukken, welken in dit vyfde deel gevonden worden; ten deele om hunne nieuwsgierigheid te voldoen, maar voornaamlyk, om hun tot het doorbladeren en lezen dezer ſtukken op te wekken. De Natuurkunde aangaande is het eerſte ſtuk welk hier in voorkoomt, eene *Verhandeling over de Kalk*, door L. S. DE CREUTZNACH, Generaal van de Artillerye, ten dienſte van dezen Staat enz. enz.

Zeldzaam is het dat de natuur en eigenſchappen van de Kalk, daaglyks behandeld, en in den laatſten tyd, van zo veel Natuur-en voornaamlyk Scheikundigen, op allerhande wyzen onderzogt, tot heden niet ten volle bekend is. Het onderzoek van de Kalk door den Heer CREUTZNACH heeft alleen tot onderwerp het gebruik van dezelve in metzelwerken, zo dat bouwkundigen en metzelaars, of die genegen zyn gebouwen te vervaardigen hier mede hun voordeel kunnen doen.

Hierop volgt een brief van den Heer A. v. GHERT, 's Lands Medicinæ Doctor der Baronnie van Breda, aan den Hooggeleerden Heer TH. SCHWENCKE, *over de inenting der Kinderpokjes*. Twee gevallen van Inentinge komen in dezen brief voor, welken opmerking verdienen. In het eerſte, in een jongeling van 12 jaaren, kwam een groote ontſteking op den ſlinker arm, met een ongemeen groote verettering en voortloping van het wondje der inenting; maar de Pokjes komende ſchikte zich alles wel, en hy kreeg maar weinigen in het Aangezicht. In het andere, zynde een kind van drie jaaren, in de-

zelfde Familie kwamen ook rozige vlakken rondom de plaats, waar de inenting was geſchiedt, waar over een pap van wittebrood en melk gelegd werdt. Het Lydertje kreeg ſamenlopende Pokjes. De zelven ſchikten zich wel; doch daar kwam na de verdroging van de Pokjes een Ettergezwel onder den okzel, 't welk doorbrak, en in 't kort wederom genezen was. Beiden werden ze herſteld. Of de ſterke verettering van den ſlinker arm in het eerſtgemelde geval veel pokſtoffe hebbe weggenomen, en den Lyder, zonder dit, gevaarlyker gepokt zou hebben, gelyk de Schryver voor waarſchynlyk houdt, zal men beſt doen aan de beveſtiging van meen ondervindingen over te laten.

De Heer N. YPEY Hoogleeraar te Franeker geeft eene *oplosſing van drie vraagſtukken in de Veſtingbouwkunde*, waar in zich veel naauwkeurigheid vertoont.

Het Verſchynſel door den Heer Mr. J. F. DRYFHOUT opgegeven is zeer byzonder. Een hooge en zeer oude Lindeboom, door een ſterken wind, den 12 Juny 1758, omtrent zeſtien of agtien voeten boven den grond zyn kruin verloren hebbende, bevondt men dat deze boom in zyn ingekanderd en verrot hout wortelen hadt geſchoten, voornaamlyk in de holle ſtam, welke met zodanige wortelen vervuld was. De Heer DRYFHOUT dit zo zeldzaam bevindende, deedt veel moeite om te onderzoeken of men ook iet dergelyks in meer holle boomen kon ontwaar worden. Het gelukte hem ook 'er voorbeelden van te vinden in verſcheide wilge boomen, ook in twee oude Elzeboomen, en twee Populierboomen. Men ziet hier uit dat zulke holligheden in de boomen, verrot hout, ingewaaid zand of

aarde

aarde in zich bevattende, en voor het ontfangen van regenwater blootſtaande, ten grond verſtrekken, om wortelen tot onderſteuning van zich zelven te vormen. Gemelde Schryver tragt deze wortelſchieting door genomene proeven, en hier uit opgemaakte redeneringen te verklaaren, welken met groote zedigheid, aan het oordeel van de Liefhebbers, en kundigen in zodanige zaaken, worden opgedragen. Deze Verhandeling is met fraaije Afbeeldingen opgehelderd; en mag misſchien aangemerkt worden als een nieuw Byvoegſel op de Hiſtorie der Gewaſſen.

De beroemde Profeſſor SCHWENKE geeft, in eenige *Aanmerkingen, op, het getal der dooden van* 1756, 1757, *en* 1758, *in welke twee laatſte jaaren de Kinderpokjes gegraſſeerd hebben in 's Gravenhage*, Lyſten der dooden in 's Gravenhage, van de drie gemelde jaaren; in welken byzonderlyk gemeld wordt hoe veel perſoonen aan Mazelen en Kinderpokjes zyn geſtorven. Men ziet hier uit, dat het getal niet zo gering is, als ſommigen zich wel verbeelden, of andere zoeken diets te maken; en by gevolg de inenting niet te verwerpen is. De Heer SCHWENKE betuigt by deze gelegenheid, dat tagtig perſonen door hem zelve, en omtrent dertig onder zyne directie ingeent, alle zo veel hem bewuſt is, nog in leven zyn.

Men vindt vervolgens eene *Genezing van een aanmerklyken Fiſtel, welke uit het vet, dat de Nieren omringt, zyn oorſprong hadt*, door G. TEN HAAF Heelmeeſter te Rotterdam, en Steenſnyder te Delft.

De Heer J. GRASHUIS Med. Doctor te Hoorn, beſchryft een geval van een *kankerachtige uitgrooi-*

jing op het hoofdje van het manlyk Lid, door afbinding van het deel genezen. Hy beſluit uit dit geval, dat de afbinding van zulk een deel niet zo verwerplyk is, alsze van eenigen der voornaamſten heelkundigen, van onzen tyd die de afzetting met het mes willen gedaan hebben, aangemerkt wordt.

De voorgeprezen Heer SCHWENKE geeft de *beſchryving van een nieuw Werktuig, om de Lyfmoeder te onderſteunen*, het welk door eene afbeelding vertoond en opgehelderd wordt.

De Heer CHAIS, Predikant in 's Hage, heeft eenige moeite aangewend om den oorſprong der maniere om de Kinderziekte in te enten op te ſpeuren. In een brief van Algiers geſchreven werdt hem gemeld, dat men te Tunis en Tripoli de Kinderziekte in entte; dat ſchoon men den tyd niet wiſt, wanneer dit gebruik in Afrika zyn begin genomen hadt, de Arabieren, daar, in 't algemeen voor de Uitvinders der Inentinge gehouden wierden. In een anderen brief uit de Ooſt-Indiën kreeg hy even onzeker antwoord; een Geneesmeeſter van Bengale wiſt wel te zeggen dat de Inenting der Kinderziekte ſedert langen tyd in gebruik was geweeſt in het Koningryk Bengale, zonder dat hy iet wiſt van den oorſprong en het eerſte begin der Inentinge. Men ziet te gelyk uit deze twee brieven, dat de Inenting in gemelde geweſten, op een andere wyze geſchiedt: dan ze tegenwoordig in Europa in 't algemeen geoeffend wordt.

Onder de waarnemers van de verwagte Staartſterre, in het jaar 1759 verſchenen, dezelfde, welke in de jaaren 1531, 1607, en 1682 verſchenen is, hadt men reden te denken dat iemant zou zyn, welke in dit werk eenig bericht aangaande

gaande dezelve zou geven. Ook is dit door den vermaarden Heer J. LULOFS Profeſſor te Leiden gedaan, en men vindt hier de *waarnemingen* welken de Profeſſor de verſchyning van deze ſterre aangaande heeft aangetekend. Men vindt ook, wat later, in dit ſtuk der Verhandelingen, een Vervolg van aanmerkingen over den Loop der Staartſter, die onlangs verwagt geworden, gezien, en ook in 't jaar 1682 verſchenen is; door JAN SCHIM, Koopman te Maasſluis.

Hier na koomt voor een *meetkundige Verhandeling wegens ſommige hoedanigheden der reguliere veelhoeken*, door J. F. HENNERT. En vervolgens, een *korte Verhandeling over de, Sinus, tangens*, en *ſecans Logarithmus* getallen; met een bygevoegde Tafel, waar door de zelven tot in duizendſte en tienduizendſte deelen van Minuten boogs gevonden kunnen worden, door den Heer DIRK KLINKENBERG, ordinaris Klerk ter Secretarye van Holland; waar in de Liefhebbers der Mathematiſche weetenſchap voordeel zullen konnen doen. Wat later, koomt nog eene Verhandeling van den zelfden Heer HENNERT, waar van het opſchrift is: *Krachtkundig voorſtel, betreffende de beweging van twee Ligbaamen, in het ydel en in Vloeiſtoffen; een derzelver langs een kromme Lyn afdaalende, en met zich trekkende het ander (door middel van een draad) welk langs een kromme Lyn opklimt.* Vooraf maakt de Heer HENNERT eenige aanmerkingen over de krachtkunde in 't algemeen, en gaat vervolgens over tot het Voorſtel zelf, het welk ſtel-konſtig en wysgeerig, op een breedvoerige wyze wordt opgeloſt.

Twee Verhandelingen van den Heer J. VAN DER HAAR aan de Maatſchappye gezonden vinden ook hier plaats. De eerſte behelſt eene *Aanmer-*

merking over het breeken der Peezen, voornamelyk die van Achilles. De Schryver bewyſt, door een byzonder geval, dat de hielpees gebroken en door een behoorlyk verband genezen zynde, op dezelfde plaatſe wederom kan breeken, en op nieuw genezen worden. Uit een ander geval blykt, dat een hielpees gebroken, onbehandeld gelaten, en daaglyks bewogen wordende, niet alleen geen volſlage onmagt van het deel nalaat, maar zelfs, door den tyd, in kracht en ſterkte, het ongebroke deel, byna wederom gelyk koomt. De andere heeft tot onderwerp *het Trepaneeren, ter genezinge van verzweering en bederf in het Scheenbeen.* Viermaalen werdt de Beenboor op het Scheenbeen te werkgeſteld, en het tuſſchenoverblyvend been, met een zaagje weggenomen, om een ruime opening te hebben tot ontlaſting van de bedurve mergſtoffe. Het geval, welk anders zeer hopeloos ſcheen, werdt hier door op een klein fiſtelje na tot een gelukkige genezing gebragt. Dat dit in een gebrek van de beſchreven natuur, door een uitwendige oorzaak ontſtaan, van dienſt kan zyn, blykt uit dit geval en nog een voorbeeld, 't welk de Heer VAN DER HAAR, als aan hem gecommuniceert, 'er byvoegt: maar dat het in been bederf uit een inwendige oorzaak van gelyk gevolg zou wezen, wordt met geen genoegzame rede beſloten.

De Heer J. SANNIE, Chirurgyn en Lector in de Vroedkunde, te Haarlem, deelt eene aanmerking mede van *een geheel geſlotene Vagina, door hem geopend en genezen.* Eene operatie van veel nut in zodanige gevallen, en het eenig middel om de Maandſtonden te doen voortkomen, na dat de geheele Apotheek vrugteloos is te werk geſteld.

Onder

Onder de vermogendſte geneesmiddelen is geen van de minſte het *Opium*; over het nuttig en ſchadelyk gebruik van dit Middel, vindt men hier een geneeskundige Proeve door den Heer JOB BASTER, Med. Doctor, te Zierikzee. Hy tragt het nut en nadeel van het gebruik van den *Opium*, door redenering en ondervinding aan te tonen, en beſluit met een Lyſtje te geven van de gevallen, waar in de *Opium* nuttig, en in welken ze ſchadelyk is.

Wy hebben reeds gewag gemaakt van het Trepaneeren van het Scheenbeen; in deze Verhandelingen voorkoomende. Men vindt 'er nog eene *Waarneming over de nuttigheid der herhaalde Panbooringen, behelzende te gelyk eenige Aanmerkingen aangaande de kwetzingen van 't Bekkeneel, of buitenvatig bloed onder 't zelve*, door den Heer JACOB VAN LIL, Stads-Heelmeeſter te Rotterdam. Het eerſte wordt bewezen met een geval, waar in, door den Heer VAN LIL, drie Panbooringen geſteld werden, welken om dringende toevallen noodzaaklyk geoordeeld werden, en dat een gelukkigen uitkomſt hadt. De volgende Aanmerkingen zyn om te doen zien, dat bloed onder de Herſenpan kan uitgeſtort zyn op een andere plaatze, dan waar de Herſenpan eigenlyk beledigd is.

Voorts zyn by deze Verhandelingen gevoegd twee antwoorden op de Vraag van de Hollandſche Maatſchappye der Wetenſchappen, in de jaaren 1757 en 1758 gedaan, namelyk: *welke is de beſte weg, om op de kortſte, de zekerſte en minſt koſtbaare wyze een Dykbreuk te ſtoppen?* het een door BARENT GOUDRIAAN *Janſz.* geadmitteerd Landmeeter, woonende te Hardinksveld, het ander door J. PIERLINCK, Capitein Ingenieur,

nieur, ten dienſte der Vereenigde Nederlanden, in 's Hertogenboſch. Het oordeel van de Maatſchappye, over deze antwoorden, wordt in het Voorbericht gevonden. De Heeren Directeuren en Leden hebben geoordeeld, „ dat op de Vraage, reeds gemeld, ſchoon het jaar te voren, „ voor de derde reize opgegeeven, ook in dit „ jaar 1760, geene antwoorden waren ingekomen, welken zelfs zo veel voldeeden, als die „ op deeze Vraag, zo als zy, in het jaar 1758, „ voorgeſteld was, haar toegezonden waren. „ Om echter, ter meerdere aanmoediging, geenen prys te weigeren, aan de goede en nuttige „ poogingen, aangewend door twee Schryveren, toen de Vraag in het jaar 1758 was gedaan, beſloot zy, ſchoon hunne antwoorden „ niet volkomen voldoen, de gewoone præmie „ van een Goude Medaille te geven aan den „ Schryver onder de zinſpreuk *om een beter*, welke, toen men het Billet opende, bleek te zyn „ BARENT GOUDRIAAN *Janſz.* — en een „ Zilvere Medaille, mede op den gewonen ſtempel der Maatſchappye geſlagen, tot een teken „ van achting, aan den Schryver onder de zinſpreuk *de weg om ons bekwaam te maken is, dat „ men zich niet ſchaame te leeren;* en by het openen van het Billet bleek dat deze was de Heer „ J. PIERLINK.

Wy hebben in 't begin gezegd, dat de Godgeleerdheid, en het, Natuurlyk Regt, ook in dit Stuk der Maarſchappye hun aandeel hebben. Men vindt'er, naamlyk, in eene *Verklaaring van de Parabel Matth.* IX. 16. Door HERM. VENEMA, Profeſor te Franeker. Na het onderzoek van verſcheide meeningen over den letterlyken zin van de Gelykenisſe, worden ook ver-

verſcheidene gedagten over den geeſtlyken en zinnebeeldigen zin voorgeſteld. Het volgende vertoont welken toepaslyken zin de Profesſor geneigd is aan den text te geven. „ Na dat de „ Heer", zegt hy, „ met een fraaije en zeer „ verſtaanbaare gelykeniſſe, hadt aangetoond, „ dat de Inſtellingen van vaſten nu zyne Diſci- „ pelen niet voegden; bedient Hy zich van „ *twee* Parabelen, dat is van een ingewikkelder „ en duiſterder rede, volgens zyne gewoonte, „ terwyl Hy de onkunde en de lichtvaardigheid „ van deeze vitteren voor heeft te berispen. „ De *eerſte* daar van richt Hy meeſt op de „ Phariſeen, maar de *tweede* op de Diſcipelen „ van Johannes. In de *eerſte* beſtraft Hy de „ dwaaze zucht der Phariſeeuwen tot de over- „ leveringen en tot bygeloof, en vergelykt hen „ met een *dwaas menſch*, die een ruuwen lap „ naait aan een oud kleed, tot deszelven blyk- „ baar nadeel, ſchoon Hy het tegendeel gedagt „ hadt: en dat wel zeer ter zaake en tot ver- „ deediginge van zyne Diſcipelen. Zy hadden „ gevraagd, waarom de Phariſeën en Johannie- „ ten menigvuldig en ſtreng vaſtten, en zyne „ Diſcipelen niet? De Heer antwoordt, dat „ droefheid en vaſten tegenwoordig zynen Di- „ ſcipelen niet voegen; vervolgens, dat Hy „ niet deedt, gelyk de Phariſeeuwen, dewelken „ Hy hier op het oog heeft, die by de huishou- „ ding der wet zo veele laſtige en bygeloovige „ gebruiken gevoegd hebben: en dat nogte van „ Hem nogte van zyne Diſcipelen kon gevergd „ worden, dat zy zich aan zulke geſtrenge in- „ ſtellingen buiten en tegen de wet, die God „ gegeven hadt, zouden onderwerpen; want „ dat die vaſten en hunne overige inſtellingen

„ geene

„ geene wetten van het O. Teſt. waren, maar „ Phariſeeuwſche *byvoegſels*, wel *in ſchyn* en on- „ der voorwendſel om de wet te omheinen, „ waarom zy ze ook de heining van de wet ge- „ woon waren te noemen, uitgedagt, maar *in* „ *waarheid* dienende om de wet te ſchenden en „ die huishouding te ſcheuren, en dus tot open- „ baare ſchade van hen welken die huishouding „ aankleefden, en wenſchten dat zy beſtendig „ bleef". Dit gevoelen wordt, vervolgens, door den Profeſor omſtandig verklaard en met veele redenen geſtaafd.

Laatſtelyk koomt nog voor eene *Voorſtelling nopende het Beginſel waar door men komt ter kenniſſe van het Natuurlyk-Regt*; door *Mr.* ABRAHAM PERRENOT, Burgemeeſter der ſtad en Rentmeeſter des Graafſchaps Cuilenburg, directeur van deze Maatſchappye. De Schryver zoekt het beginſel van het Regt der Natuure in de orde en betrekkinge der dingen, welken zich in het geſchapene voordoen. „ Deeze Orde der „ dingen", zegt hy, zo ligt te ontdekken, in „ het geheugen te behouden, en te achtervol- „ gen, verſchaft ons het waar, gemaklyk, „ niet verre gehaald, uit den aart der zaake „ geput, eenvoudig, klaar, genoegzaam en on- „ midlyk *Beginſel* der kenniſſe van het Natuur- „ lyk Regt. Waar uit dan van zelfs onſtaan, „ en vloeijen alle byzondere en algemeene *plig-* „ *ten*, die wy verſchuldigd zyn". Het voor- nemen van den Heer PERRENOT ſchynt te we- zen, deze Voorſtellinge van anderen, over de- zelfde ſtoffe, te doen gevolgd worden.

Achter de Verhandelingen van dit Deel, vindt men, als van de voorgaande, lyſten der Waarnemingen van den Barometer, Thermo- meter

meter en het Weer, op Zwanenburg gemaakt.

In het Voorbericht ziet men dat in het jaar 1759 tot Directeuren zyn aangeſteld,

De Wel Edele Geſtrenge Heeren Mr. PIETER STEYN, *Raadpenſionaris en Grootzegelbewaarder van Holland en Weſtfriesland enz. enz.*

en

Mr. W. E. OCKERSSE, Heer van 's Gravenpolder, Burgemeeſter der ſtad Zierikzee.

Tot Lid van de Maatſchappye

A. V. GHERT, 's Lands Medicinæ Doctor der Baronnie van Breda.

In het loopende jaar 1760 heeft de Maatſchappye, door den dood verloren haar zeer waardig Medelid, den Eerw. Heer B. VAN KOEVERDEN, Predikant in de Gereformeerde Nederduitſche Gemeente, te Haarlem.

In dit jaar is wederom aangeſteld tot Directeur, de Heer Mr. H. APPELS, Secretaris der ſtad Haarlem.

En zyn tot Leden aangenomen, de Heeren

JOHANNES DE GORTER, A. L. M. Med. & Philoſ. Doctor, en Lyfmedicus van Haare Keizerlyke Majeſteit van geheel Rusland.

JOHANNES CASTILLON, Profeſſor in de Matheſis enz. enz. op de Hooge Schoole te Utrecht.

PETRUS CAMPER, A. L. M. Philoſ. & Med. Doctor, Medicinæ, Anat. & Chir. Profeſſor op het Illuſtre Athenæum te Amſterdam, R. S. Lond. Soc.

MATTHEUS MATY, A. L. M. en Med. Doctor, Bibliothecaris van zyne Groot-Brittann. Majeſteit, Lid van de Koninglyke Societeit te Londen.

G. A. KLOEKHOF, Medic. Doctor en Burgemeester der Stad Kuilenburg, enz. enz.

SALOMON DE MONCHY, Med. Doctor te Rotterdam.

JACOB VAN LIL, Stads Heelmeester te Rotterdam.

G. TEN HAAFF, Heelmeester te Rotterdam, en Steensnyder te Delft.

Het eerste Stuk van het zesde Deel der Verhandelingen van de Maatschappye, wordt gezegd in 't kort te zullen uitgegeven worden.

De Opkomst, Voortgang en Manier van de Operatie van de Cataract, door welke het kristallyn lichaam uit het oog wordt uitgenomen.

VEel hoord men tegenwoordig spreken van een nieuwe manier van de operatie te doen op de Cataract, tot herstelling van het gezicht aan een verduisterd oog; by gelegenheid dat zekere Heer WINCEL, op verscheidene plaatsen van ons land, en inzonderheid te Amsterdam, deze operatie gelukkiglyk heeft uitgevoerd. Ongetwyfeld zyn 'er onder het Gemeen, die den Heer WINCEL voor den Uitvinder van deze operatie aanzien; schoon dit door dezen Heer niet wordt voorgegeven. Anderen zullen 'er zyn, en onder deze wel zulken, die de Heelkunde toegedaan zyn, die niet weten van waar deze nieuwe operatie hunnen oorsprong hebbe, of waar in ze eigenlyk bestaa. Wy zullen 'er eenig bericht van tragten te geven, en het historische

riſche aangaande den oorſprong, met het wezenlyke van de maniere der operatie ſamenvoegen.

Het is bekend dat de gewoone manier om het zogenaamde vlies of de Cataract van een oog 't welk zyn gezicht verlooren heeft, uit den weg te ruimen, is, een Naald, hier toe geſchikt, in het oog te brengen, om door middel van het voorſte gedeelte van den zelven, het zogenaamde vlies, uit zyne plaatſe naar beneden te drukken, tot dat het, onder het glasachtig lichaam bekneld blyve zitten. De nieuwe manier beſtaat eigenlyk hier in, dat men, niet de Cataract neerdrukke, maar geheel uit het oog wegneeme. Ik onderſtel als een bekende zaak, dat een Cataract is het verduiſterd kriſtallyn lichaam van het oog, en verſta dit altyd op dezelfde wyze als ik 'er van ſpreke.

De eerſte die dit in onzen tyd gedaan heeft, is de Heer DAVIEL, Heelmeeſter, Lid van de Koninglyke Akademie der Heelkonſt te Parys enz. enz. In het jaar 1745 (zo jong is nog de opkomſt van deze operatie) kwam dezen Heer in bedenking, dat de puntige en ſnydende Naalden, waar mede men gewoon is de operatie te doen, de toevallen wel mogten veroorzaken, welken hierop, zo dikwils, volgen. Hy vondt, derhalve, geraden, zich te bedienen van een Naald, welke aan het end plat was en ſtomp, op de wyze van een kleine ſpatel, waar mede hy geloofde, in het neerdrukken van de Cataract, beter te zullen ſlagen, dan met den Naald. Maar de ondervinding deedt hem het tegendeel zien, en de gebreklyke uitſlag gaf gelegenheid om een andere manier te bedenken.

De gelegenheid, by welke de Heer DAVIEL,

eerſt tot de nieuwe manier van bewerking overging, was deze (*). Zeker Kluizenaar, die zich de Cataract van het regter oog hadt laten ſtryken, zonder dat het van goeden uitſlag was gevolgd, kwam by den Heer DAVIEL, om het ſlinker door hem te laten openen. Het geſchiedde door den Heer DAVIEL, maar ook met even weinig goed gevolg, als op de eerſte bewerking. De Heer DAVIEL kon niet alleen de Cataract niet neerdrukken met de naald, maar daar raakten brokken af, welken in de voorſte kamer van het oog vielen, zo dat hy van de bewerking moeſt aflaten. Om den Lyder evenwel, zo het mooglyk ware, te redden, beſloot hy op het voorbeeld van den Heer PETIT (†), die eene inſnyding maakte in het Hoornvlies, om het Kriſtallyne lichaam, 't welk in de voorſte kamer was gevallen, uit te nemen; het doorzichtig Hoornvlies te openen, om het bloed en ſtukken van de Cataract, welken in de voorſte kamer gevallen waren, eenen uitgang te bezorgen, gelyk geſchiedde; hy voerde eene kromme naald in deze kamer, verwydde de openingen van het hoornvlies met een kromme ſchaar, waar door zich alles wat in de voorſte kamer was, ontlaſte, en de zieke kon de voorwerpen, welken hem voorgeſteld werden, onderſcheiden. Maar om dat het oog door de eerſte bewerking vry wat geleden hadt, was ook deze laatſte vrugteloos, en werd van eene verzwering van het oog gevolgd.

Dit geval deedt den Heer DAVIEL bedenken de on-

(*) *Mem. de l'Acad. Roy. de Chirurg.* Tom. II. p. 339 enz.

(†) *Mem. de l'Acad. Roy. des Sciences*, 1708.

onvolkomenheid van de operatie met den naald, en hy beſloot voortaan dezelve niet anders te doen dan met het Hoornvlies te openen, en het kriſtallyn lichaam uit zyne plaatſe, door den Oogappel, in de voorſte kamer te doen vallen, en uit het oog te halen. Hy deedt deze operatie, de eerſtemaal aan een vrouwsperſoon. Hy opende het Hoornvlies op de wyze, als hy in het vorige geval gezegd heeft, bragt vervolgens de kleine ſpatel in tot aan het bovenſte van de Cataract, maakte dezelve los, en haaldeze by ſtukken, met dit werktuig, uit het oog. De oogappel was helder, de Lyderes kreeg niet het geringſte toeval, en was, veertien dagen hier na, genezen.

De Heer DAVIEL werdt nu van gedagten de operatie van de Cataract te doen met behulp van twee werktuigen. Het een was een klein regt ſnymesje, om eene opening te maken in het harde vlies van het oog, op de gewone plaatſe; en het ander een klein ſpateltje, het welk hy, door de gemaakte opening in bragt tot aan het bovenſte gedeelte van het kriſtallyne lichaam, tuſchen dit en het achterſte gedeelte van den Regenboog; en dus drukte hy de Cataract naar beneden met veel gemak en vaardigheid. Hy deedt veele operatien op deze maniere, in tegenwoordigheid van de voornaamſte mannen in de konſt, met zeer goed gevolg; en oordeelde deze beter te zyn dan de andere, welke men tot nog toe gevolgd hadt. Maar ook deze was niet in alle gevallen zo voldoende, dat ze niet aan gelyke moeilykheden, als de ſtryking met den naald, onderhevig ware. Zy gelukte wel, wanneer het vlies van het kriſtallyne lichaam dun en teder was; maar niet

zo wel, als dit vlies hard, de Cataract week, en het glasachtig lichaam meer dan natuurlyk hard was. Ook heeft zy veele gevolgen met het ſtryken van de Cataract, op de gewone wyze, gemeen. De Heer DAVIEL onderzogt de oogen van dode lichamen, waar in Cataract geweeſt was, in welken hy bevondt, dat by ſommigen, waar in de operatie wel geſlaagd was; de oogappel helder was, het kriſtallyn lichaam beneden het glasachtige, zonder eenige verandering in de inwendige deelen; maar in anderen vondt hy ſtukken van het kriſtallyne lichaam, door den naald afgebroken in de voorſte kamer van het oog; ja hy heeft het kriſtallyne lichaam geplaatſt gezien tuſſchen het Netvlies en het Vaatvlies. En hier uit zyn de toevallen, welken op deze operatie volgen, en moeten volgen, niet moeilyk te verklaren.

De Heer DAVIEL ging evenwel voort op zyne wyze te opereren, tot dat zyne gedagten over de manier van opereren door de Cataract uit het oog uit te nemen, tot meerdere rypheid waren gekomen.

In 't Jaar 1747, den 8 April, werdt de Heer DAVIEL geroepen by een perſoon, die twee goede Cataracten ſcheen te hebben, en de oogen waren zo geſteld, dat men een goeden uitſlag kon verwagten. Hy begon met het ſlinker oog te opereren, om dat hem de Cataract de meeſte beſtendigheid toeſcheen te hebben; maar het viel hem onmooglyk het vlies te ſtryken. De oogappel was na de operatie dof, en de Lyder zag geheel niet. Hy deedt vervolgens de operatie op het regter oog, maar even moeilyk. Niet kunnende op eenige wyze de Cataract ſtryken van dit oog, nam hy het beſluit om het

het Hoornvlies te openen, gelyk hy aan den Kluizenaar gedaan hadt. Hy verwydde de opening, ligtte het doorgeſnede Hoornvlies op met een klein tangtje, en bragt zyn kleine ſpatel dwers door den oogappel, waar mede hy het kriſtallyne lichaam aan ſtukken gebroken door de eerſte operatie, uit de achterſte kamer uithaalde. Deze uittrekking werdt gevolgd van een gedeelte van het glasachtige lichaam, 't welk ook verſcheurd was in de eerſte bewerking. Maar niet tegenſtaande dit ongeval, onderſcheidde de Lyder, na de operatie, de voorwerpen; zy hadt geen kwaad gevolg, en de perſoon genas eenigen tyd daar na.

Zedert dit geval deedt de Heer DAVIEL, gedurende drie Jaaren, deze operatie, op de laatſtgemelde wyze, nu en dan, om 'er zich langzaamerhand aan te gewennen, tot dat hy eindelyk voornam de operatie op geen andere wyze meer te doen; gelyk hy ook vervolgens niet deedt. In 't Jaar 1752, den 16 April, betuigt de Heer DAVIEL tweehonderd en zes operatien gedaan te hebben, waar van honderd en twee en tagtig wel gelukt waren; een genoegzaam getal tot aanmoediging van eene bewerking, welke, by manier van ſpreken, nog in de geboorte ſtondt.

Wy zullen nu, den Heer DAVIEL volgende, een weinig omſtandiger van de bewerking zelve gewag maken; zo aangaande de uitvoering als de voordeelen, welke dezelve heeft. boven de operatie met de naald.

Een oog Cataract hebbende, kan het, met opzicht op deze manier, weinig verſcheelen van welk eene natuur de Cataract zy, oud, week, hard, of van welke kleur; de operatie kan op

allen even gelukkig te werk geſteld worden, mids dat het oog anders gezond zy.

De Lyder wordt voorbereid op de gewone wyze. De werktuigen, welken de Heer DAVIEL gebruikt, zyn, een Naald, welke puntig, ſnydende, en van voren eenigzins krom gebogen is, hebbende de gedaante van een Lancet, om de eerſte opening te maken. Een naald aan 't end ſtomp, op zyden ſnydende en ook half gebogen, om de gemaakte opening te vergrooten. Twee kromme en op het plat bolronde ſchaaren. Een kleine ſpatel van goud, zilver of ſtaal gemaakt, ook eenigzins gekromd, om het hoornvlies op te ligten. Nog een kleine puntige naald, aan beide zyden ſnydende, om het vlies, welk het kriſtallyne lichaam van vore overdekt, te openen. Een kleine lepelſonde van goud, zilver of ſtaal, om het kriſtallyne lichaam, waar zulks nodig is, gemaklyker te doen uitvallen, of ſtukken van het zelve af te trekken als het in de oogappel is blyven zitten. Een klein tangetje, om de ſtukken van het vlies weg te nemen, welken zich kunnen voordoen.

Alles in gereedheid gebragt zynde, brengt men den Lyder in een kamer, waar in een gematigd licht is; want een al te ſterk licht zou de oogappel zich doen vernaauwen, en, na de operatie, met te veel kracht in het oog vallende, nadeel konnen doen. De Lyder moet op een laage ſtoel of zitbankje geplaatſt worden; de Operateur zet zich voor den Lyder, en recht tegen hem over, op een ſtoel, welke wat hooger is, zo dat hy de ellebogen op zyne kniën kan zetten. Hy bedekt het andere oog met een doek; en een dienaar, achter den Lyder ſtaande,

de, legt zyn eene hand op het voorhoofd, twee vingers uitſtrekkende om het bovenſte ooglid op te houden, en de andere hand onder de kin.

De Operateur drukt het onderſte ooglid naar beneden, en ſteekt den eerſtgenoemden naald tot in de voorſte kamer van het oog, digt by de harde oogrok, zorg dragende dat hy den Regenboog niet kwetze, en voert denzelven tot boven den Regenboog; haalt hem dan voorzichtelyk weder te rug, en neemt den ſtompen naald, waar mede hy de gemaakte opening vergroot, voerende denzelven rechts en ſlinks, om het hoornvlies te openen in de gedaante van een waſſende maan, volgens deszelfs rondheid. Maar om dat het hoornvlies ondertuſſchen zyne ſpanning verlieſt, neemt hy de kromme ſchaar, en brengt het ronde blad tuſſchen dit vlies en den Regenboog, en vervolgt de ſnede naar beide zyden, tot een weinig boven den oogappel. Hy neemt wel in acht de ronde zyde van de ſchaar te rigten naar den oogbol, en om deze rondheid op het platte, moet hy 'er twee hebben om zich naar de rondheid van het hoornvlies naar de een en andere zyde te kunnen ſchikken.

Vervolgens neemt de Operateur de kleine ſpatel, waar mede hy, zagtelyk, de doorgeſnede lap van het hoornvlies opligt, en doorſnydt met den kleinen puntigen en ſnydenden naald, het bedekzel van het kriſtallyne lichaam. Somtyds moet men dit vlies, zegt de Heer DAVIEL, in de rondte doorſnyden, en geheel wegnemen, als het dik en gerimpeld is, om dat het den oogappel zou konnen ſtoppen. Dit vlies, wel doorgeſneden zynde, kan, met het kleine tangtje, weggenomen worden. Hier na voert de

Operateur de kleine ſpatel, tuſſchen het kriſtallyne lichaam en den Regenboog, om de Cataract los te maken, en de uitkomſt van dezelven te bevorderen. Hier na laat men de lap van het hoornvlies wederom neervallen, om het werk ten einde te brengen.

Op dezen tyd moet de Operateur alle mooglyke voorzichtigheid gebruiken, want nu koomt het aan, om het dekſel, welk het gezicht belette, weg te nemen. Hy moet den bol van het oog zagtelyk drukken, zonder het te ontſtellen; hier door vermydt men de verbreking van het achterſte vlies van het kriſtallyne lichaam, welk tot een beſchutſel dient, en den uitgang van het glasachtige lichaam belet. Men ziet dan, dat de oogappel zich allengs verwydere; en het kriſtallyne lichaam glydt zagtelyk in de voorſte kamer, en hier uit op de wang. Hier op vertoont zich de oogappel helder, en de Lyder ontfangt licht, daar hy voor de operatie blind was. Dan herſtelt men den Regenboog, welke ſomtyds eenige verſchikking heeft ondergaan, door het uitkomen van het kriſtallyne lichaam, vooral, als het wat hard en groot is. De operatie verricht zynde, word de Patient uit het vertrek gebragt, om de indruk van een ſterk licht te beletten.

Zo de Cataract week is en breekt, kan men, het gene 'er van achtergebleven is, uithalen, door middel van een klein tangetje, het welk de Heelmeeſter door den oogappel invoert, zo dikwils als het nodig is. Hier na herſtelt men, zo naauwkeurig als het mooglyk is, de lap van het Hoornvlies, men veegt het oog zagtelyk af met een fyn ſponsje, in laauw water, met eenige druppen Brandewyn of Oogwater gemengd, be-

bevogtigd. Men legt een pleiſter en dekt het oog met een drukdoek en bandje, zonder te veel te drukken. Een ſervet over het hoofd gedaan zynde, doet men den Lyder, in een duistere kamer, te bed, en, zo veel hy kan, op den rug liggen.

Men ſtooft het oog, met een verzagtend en ontbindend Afkookſel, twee of driemaal daags, of zo dikwils men het nodig oordeelt; en verzuimt niet Aderlatingen te doen, en een naauwkeurige eetregel voor te ſchryven.

De Heer DAVIEL ontkent niet, dat deze bewerking, hoe zeer te achten, evenwel haar byzondere toevallen en moeilykheden hebbe: maar zy zyn, zegt hy, van zulk eene natuur, dat ze gemaklyk verholpen, en eenigen zelfs wel voorgekomen kunnen worden. Het kan gebeuren, dat een gedeelte van het glasachtig vogt, onder de operatie, uitzakke; maar dit kan vermyd worden door het oog minder ſterk te drukken, terwyl men het kriſtallyn lichaam wil doen uitvallen. Het kan echter gebeuren, dat men genoodzaakt is eenige ſterker drukking te maken, en zo het vlies van het kriſtallyn lichaam aan de Regenboog vaſt is, zal deze den uitgang van het kriſtallyne lichaam ligt volgen, terwyl men deze vaſthegting poogt te verbreken. Eenig bloed, door kwetſing van de Regenboog, in de voorſte kamer uitgeſtort, loopt door de gemaakte ſnede, gemaklyk, weg, en geeft geen beletſel aan de operatie. Het uitlopen van het waterig vogt is van geen gevolg. Maar, als men den naald, waar mede de opening in het hoornvlies gemaakt wordt, te ſchielyk wederom naar zich haalt, volgt de Regenboog wel eens het waterig Vogt, en raakt tuſſchen

ſchen de twee lippen van dit kleine wondje beklemd. Het is echter niet moeilyk het wederom te ontwarren, door het hoornvlies, met de kleine ſpatel, zagtelyk op te ligten; en ſomtyds keert het weder in zyne plaatſe, door de natuurlyke bewegingen van het oog. Onder de genezing gebeurt het ook nog wel, dat de Regenboog door de gemaakte opening uitkome, en een *Staphiloma*, of Druifgezwel make: maar het is niet moeilyk dezelve wederom in zyne plaats te brengen; en men kan het, vry zeker, voorkomen, als men zorge draagt het oog te verbinden, zonder het met de bandagie ſterk te ſluiten; om dat dit toeval, doorgaans alleen, een gevolg is van al te ſterke drukking.

Deze toevallen acht de Heer DAVIEL van weinig aangelegenheid, in vergelyking van de genen, welken op de operatie, naar de gewone wyze gedaan, volgen. Dit is hem evenwel niet genoeg om deze bewerking boven de andere te ſtellen; hy telt vervolgens de byzondere voordeelen op, waarom deze boven de gewone te verkiezen zy: als

1. Volgens de oude maniere werkende, moet men wagten tot dat de Cataract hard genoeg geworden zy, en dit geſchiedt ſomtyds noit. Volgens de nieuwe wyze, kan men de Cataract in zyn begin uitnemen, zonder naar derzelver rypheid te wagten.

2. De Cataract neergeſtreken hebbende, als hy hard genoeg is, kan na de operatie, ſchoon dezelve behoorlyk gedaan zy, wederom opryzen, zelfs na een langen tyd; en men kan niet lochenen, dat dit dikwils gebeure. Hier, in tegendeel, is men zeker, dat de Cataract, uit het oog weggenomen zynde, niet wederom kan opkoomen.

3. In

3. In de gewone wyze van opereren valt de Cataract ſomtyds, geheel of ten deele, door den oogappel, in de voorſte kamer van het oog. Somtyds geſchiedt dit onder de operatie, en ſomtyds jaaren hier na. Het hoornvlies niet open zynde, wordt het kriſtallyn een vremd lichaam in de voorſte kamer, waar van het verblyf aldaar hinderlyk is, het verlies van het oog kan na zich ſlepen, of, ten minſte, een tweede operatie noodzaaklyk maaken. Volgens de nieuwe, wordt de Cataract uit het oog, geheelen al, weggenomen.

4. Een weeke Cataract met den naald willende ſtryken, is de operatie dikwils onvolkomen, van wegen eenige ſtukken van het verſcheurde vlies, en verduiſterde brokken van het kriſtallyne lichaam, welken den oogappel kunnen ſtoppen, en het zelfde beletſel, voor den doorgang van het licht, maken als de geheele Cataract. Door de nieuwe maniere worden weeke Cataracten uitgehaald. De Heer DAVIEL zegt, dat hy 'er uitgehaald heeft, welken naar Waterblaasjes geleeken; en anderen, welken vaſt zaten, los gewerkt.

5. Om op de Cataract te werken volgens de oude manier, is het noodzaaklyk, door het glasachtig lichaam heen te ſteeken, en de celletjes van het zelve te verbreken, welken niet zelden van een gereten worden, door minder of meerdere beweging van den naald, 't welk niet zonder kwade gevolgen kan geſchieden. Het is ligt te zien, dat in de nieuwe manier niet iet zulks kan voorvallen.

Dit zy genoeg van de Operatie, derzelver begin, wyze van ze te doen, en de voordeelen welke men 'er van kan optellen boven de gemeene

meene en oude maniere. Laten wy nu eens zien met welk regt de Heer DAVIEL zich de Uitvinding hier van toeëigent. Men kan niet ontkennen dat een Uitvinder van een konſt, welke nuttig is voor het gemeene welzyn, de eere der uitvinding moet gegeven worden. Hy legt hier door, by manier van ſpreken, een ſchuld op het menſchdom; en elk een, dien het beſte van zyne medemenſchen ter herte gaat, moet zich verpligt houden om deze ſchuld aan een zodanigen Uitvinder te erkennen. Het ſtaat dan ook eenen zodanigen Uitvinder vry, wanneer hem zyne eere betwiſt wordt, dezelve als zyn eigendom te handhaven.

De Ouden, zegt de Heer DAVIEL, hebben de Cataract aangemerkt te beſtaan in een vlies, en men heeft ze eerſt, na het jaar 1656 begonnen aan te merken als een verduiſtering van het kriſtallyne lichaam; men kan, derhalven, by hen de maniere der uitrekking van de Cataract niet zoeken. Werpt men hem tegen, dat de Ouden, ſchoon geen anderen dan een vliezigen Cataract kennende, evenwel de uitneming van dit vlies bedagt hebben, gelyk men uit eenige Arabiſche Schryvers, als AVICENNA en RHASIS poogt te bewyzen; het valt hem niet moeilyk hier op te antwoorden. Veronderſteld zynde, zegt hy, dat de Operatie dus gedaan zy, is het maar een vlies geweeſt, welk zy uitgetrokken hebben, en niet het kriſtallyne lichaam, ſchoon de plaats, welke hier toe, uit dezen Schryver bygebragt wordt, zeer duiſter is, hy heeft geene beſchryving gegeven op welk eene wyze dezelve gedaan is, of moet worden. Hy ſchynt 'er maar by gerugt van te ſchryven. Men kan 'er byvoegen, dat indien de Ouden gewoon wa-

waren geweeſt de Cataract uit te nemen, zy gezien zouden hebben, dat het geen vlies, maar het kriſtallyn lichaam ware. Nademaal zy hier in min verlicht zyn geworden, heeft men reden om te denken, dat zy deze operatie of min gedaan hebben, of min gewoon waren te doen. Ten minſte, koomt dan den Heer DAVIEL de eere toe van dezelve vernieuwd, en de wyze geleerd te hebben, hoe ze gedaan moet worden. Twee Schryvers erkend de Heer DAVIEL, dat van de uitneming van de Cataract geſproken hebben, de Heeren FREYTAG en HEISTER. De eerſte ſprak van geen andere dan een vliezige Cataract, en is door HEISTER zelfs wederſproken, die zyne voorgewende operatie zelfs in twyfel trekt. De Heer HEISTER zegt (*) gehoord te hebben dat TAYLOR, de berugte Engelſche Oculiſt, zich beroemd zou hebben, de Cataracten welken noch achter den Regenboogen vaſt zitten, door eene opening, in het hoornvlies gemaakt, te kunnen uitnemen: maar dat hy 'er geene zekerheid van hadt bekomen. Dit dan alleen zynde van horen zeggen, kan tot geen bewys verſtrekken, en het gerugt welk de Heer TAYLOR maakte van het gene hy deedt, zou dit genoeg bekend hebben doen zyn, indien hy zulk eene operatie op de Cataract, voor dat ze door den Heer DAVIEL was geoefend, te werk had geſteld. Tweemaal in Holland geweeſt zynde, weet ik niet, dat hy anders dan met den Naald gewerkt hebbe: behalve wanneer een Cataract in de voorſte kamer van het oog gelegen was, welke hy door eene opening in het hoornvlies te maken, uithaalde. De laatſte

(*) *Inſtitut. Chir.* Part. 2. Sect. 2. Cap. LV.

ſte maal in Holland zynde geweeſt, vertrok hy naar Zeeland. En my is van Middelburg geſchreven, dat hy aldaar ééne operatie door uitneming van de Cataract gedaan hadt, doch niet met het beſte gevolg. Maar dit was na dat de manier van den Heer DAVIEL reeds bekend was. En hier mede ſtemt over een, op dat ik 'er dit tot regtvaardiging van dezen Heer nog byvoege, het getuigenis van den Heer TH. HOPE, M. D. en Lid van de Koninglyke Societeit in Londen, die dus zegt: „ Wat TAY„ LOR belangt, hy mag ze (de gemelde manier „ van opereren) ondernomen hebben, maar hy „ heeft ze noit in gebruik gebragt; indien hy „ ze gedaan hadt, hy zou niet nagelaten hebben „ zulks openbaar te maken, in zyn menigvuldi„ ge geſchriften, welken hy heeft uitgegeven. „ In het jaar 1743 heb ik hem, in Edinburg, „ zes maanden lang, op zy geweeſt, alwaar hy „ meer dan honderd operatien van de Cataract „ gedaan heeft, allen met den naald, zonder „ het oit op een andere wyze te doen, of 'er „ zelfs van te ſpreken, dan wanneer het kriſtal„ lyne lichaam in de voorſte kamer van het oog „ was gevallen, welke operatie van verſchei„ den Schryvers voorgeſteld is".

Tot dus verre hebben wy onze Lezers verſlag gedaan van de eerſte opkomſt, en de maniere van deze operatie; by nadere gelegenheid zullen wy doen zien, wat 'er verder voorgevallen is, en welke veranderingen in de bewerking zelve, zo wel als in de werktuigen, door den Heer DAVIEL hier toe gebruikt, gemaakt zyn.

De

(†) *Philoſoph. Transact.* Vol. XLVII. pag. 533.

De Euangelieleer voortreffelyker dan de Wet van Moſes.

DE beſchouwing van de uitmuntendheid der Godlyke Openbaeringe, voorgeſteld in de regelmaetige ſchriften des ouden en nieuwen Verbonds, boven het natuerlyke Licht, onlangs den Leezer medegedeeld, gaf ons geſtadig gelegenheid, om als in 't voorbygaen aen te merken, dat de Openbaering der Chriſtenen die der Jooden in alle de gemelde opzigten op eene uitneemende wyze overtreft: de aengenaemheid van dit onderwerp heeft ons in deezen uitgelokt, om het zelve te agtervolgen, met eene overweeging van 't geluk der Chriſtenen; in 't bezit der Euangelieleere, als voortreffelyker dan de Wet van Moſes: en aengezien de Godlyke Schryver van den brief aen de Hebreen, in het II. Hoofdſtuk vs. 2—4, deeze voortreffelykheid op eene nadruklyke wyze voor oogen ſtelt, zo heeft het ons geluſt hem na te volgen, en inzonderheid ſtaen te blyven op de denkbeelden daer ter plaetſe aengedrongen, welke hoofdzaeklyk drie zyn. Het Euangelie is voortreffelyker dan de Wet, ten aenzien der verkondigde zaeke, zo dat het by uitneemendheid genaemd moge worden *zo groot eene zaligheid*: ook ten opzigt van de verkondiger, want de Wet is *door de Engelen geſproken*, maer het Euangelie is *begonnen verkondigd te worden door den Heer*; daer benevens eindelyk met betrekking tot het Godlyke getuigenis, ter voller verzekering, als zynde niet alleen het Euangelie *beveſtigd van de geenen die den Heer gehoord hebben*, maer ook, *God bovendien mede getuigende*

door tekenen en wonderen, en menigerleie kragten, en bedeelingen des heiligen Geeſtes, naer zynen wil.

In alle deeze opzigten is zeker de Euangelieleer uitneemender te noemen dan de Wet van Moſes: want, wat aengaet de verkondigde zaek, hoewel de Moſaïſche Wet haere betragters eene *zaligheid* beloove, dezelve is zo gering in haeren aert, of zo flauw in haere toezegging aengeduid, in vergelyking by die der Chriſtelyke Openbaeringe, dat het Euangelie in de tegenoverſtelling met regt den naem draege van *eene groote*, ja als zeer ver te boven gaende, van *zo groot eene zaligheid*, te groot om ze bepaeldlyk te melden. —— De uitdrukkelyke byzondere beloften en bedreigingen der Moſaïſche Wet, die een ieder kan nagaen *Lev.* XXVI. *Deut.* XXVII. en XXVIII., bepaelen zich binnen dit leeven, en gaen over lichaemlyke voor en tegenheden: maer 't Euangelie, hebbende de beloften des tegenwoordigen en des toekomenden leevens, dringt de gehoorzaemheid des geloofs, de betragting der deugd, inzonderheid aen, door den Godloozen te bedreigen met eene eeuwige rampzaligheid, en den Godvrugtigen toe te zeggen eenen eeuwigen gelukſtaet, nae dat, en regtvaerdigen, en onregtvaerdigen, uit den dood opgewekt, door Chriſtus geoordeeld zullen zyn naer hunne werken: die Leer ſtrekt, volgens haeren ganſchen inhoud, boven al om ons te verloſſen van geeſtlyke en eeuwige rampen, om ons te bedeelen met geeſtlyke en eeuwige zegeningen. 't Is waer, de Wet is niet geheel ontbloot van kundigheden van dien aert; doch uitdrukkelyke byzondere toezeggingen verleent de Wet als Wet in geenen deele; dit is een voorregt van 't Euangelie. De Wet heeft al-

algemeene ſpreekwyzen, die aenleiding geven om verder te konnen denken, maer onder het Euangelie wordt het uitdrukkelyk bepaeld bekend gemaekt: onder de Wet heeft men voorſtellingen en zinnebeelden, die 'er grond toe konnen verleenen, die 't als raedzelagtig konnen aenduiden, maer in het Euangelie is de klaerſte Leer met het zekerſte voorbeeld geſtaefd, door de opſtanding en hemelvaert van Jeſus Christus: de Propheetiſche Leer eindelyk onder de Moſaïſche bedeeling ſprak van het verkrygen deezer uitmuntende zaligheid doorgaens onder veele leenſpreuken, als iets dat erlangd zou worden door den Meſſias; maer 't Euangelie verkondigt deeze zo groote zaligheid met uitdrukkelyke woorden als te wegen gebragt door Jeſus, den langbeloofden Meſſias; des wy eene onbetwiſtbaere zekerheid bezitten van *de hoop des eeuwigen leevens, welke God, die niet liegen kan, voor de tyden der eeuwen beloofd, maer ten zynen tyde geopenbaerd heeft, door de verſchyning van onzen Zaligmaeker Jeſus Chriſtus, die den dood te niet gedaen, het leeven en de onverdervelykheid aen 't licht gebragt heeft, door het Euangelie*, volgens de tael van Paulus *Tit.* I. 2. en 2 *Tim.* I. 9. —— Hier by komt nog dat de zaligheid der Wet alleen voor de Jooden en niet voor de Heidenen was, en dat ze niet verkreegen kon worden, volgens de Wet, dan op eene ſtipte onderhouding van alle de geboden: die eyſch werd wel verzagt door veele dagelykſche en éene jaerlykſche offerande; doch derzelver verzoenende kragt was door de Wet bepaeld tot eenige, met uitſluitinge van andere overtreedingen; van waer een Jood die *hoogmoedig, met eene opgebevene hand*, zondigde, met voorbedagten raed iets naliet of

verrigtte, het geen hy zeker wiſt dat God geboden of verboden had, onder den vloek lage, verſteeken zynde van eene wettiſche offerande tot verzoening deezer zonde. Zo was 't onder de bediening der Letter, die doodt, maer geheel anders is 't onder de bediening des Geestes, die leevendig maekt: het Euangelie ſtelt ons Jeſus in zynen kruisdood voor als eene offerande; in diervoege dat hy voor ons geſtorven zy, gelyk het offerdier den dood onderging voor den ſtraffchuldigen zondaer; op dat wy door zynen dood, door zyne volmaekte gehoorzaemheid in 't ondergaen van den dood des kruiſes, in beantwoording aen de Wet, aengemerkt als eene bloedige offerande, die hy gezegend vrywillig en onſchuldig Gode opgeofferd heeft, met God verzoend zouden worden: het Euangelie leert ons dat Jeſus, zich zelven eenmael opgeofferd hebbende, en als onze Voorſpraek ingegaen zynde in den hemel, door deeze ééne offerande, die nimmer herhaeld behoeft te worden, eene volkomene verzoening te wegen gebragt heeft, op voorwaerde van Geloof en Bekeering, te volmaeken door de werken: het Euangelie maekt ons bekend dat de verzoenende kragt deezer offerande zich uitſtrekt over alle zonden, en dat wel over Jooden en Heidenen, zonder onderſcheid; gelyk dit alles, tot verheffing van 't Euangelie boven de Wet van Moſes, in 't breede wordt voorgeſteld, *Heb.* VII. — X., midsgaders *Gal.* III. en IV. Op dien grondſlag was de tael van Paulus, *Hand.* XIII. 38, 39; *u zy bekend, mannen broeders, dat u door deezen vergeeving van zonden verkondigd wordt; en dat van allen, waer van gy niet geregtvaerdigt kunt worden door de Wet van Moſes, door deezen een ie-*

gelyk

gelyk die gelooft geregtvaerdigd wordt: en die van Johannes, 1 *Joh.* I. 7 en 9. II. 1 en 2.; *indien wy in 't licht wandelen, gelyk hy in 't licht is, zo hebben wy gemeenſchap met elkanderen; en 't bloed van Jeſus Chriſtus zynen Zoon reinigt ons van alle onze zonden: indien wy onze zonden belyden, hy is getrouw en regtvaerdig dat hy ons de zonden vergeeve en ons reinige van alle ongeregtigheid: indien wy gezondigd hebben, wy hebben eenen voorſpraek by den Vader, Jeſus Chriſtus den Regtvaerdigen; en hy is eene verzoening voor onze zonden, en niet alleen voor de onzen, maer ook voor de zonden der geheele wereld.* En dus is de verlooren zondaer, in een waer geloof, zich oprecht bekeerende, en overeenkomſtig daer mede zich bevlytigende, om, onder Gods genadigen byſtand, geſtadig toe te neemen in deugdsbetragting, door de Euangelieleer verzekerd van Gods aenhoudende gunſt, ter verkryging van eene eeuwige gelukzaligheid, door Jeſus Chriſtus: des de Schryver aen de Hebreen in 't VIIIſte. Hoofdſtuk vs. 6. wel mogte zeggen, dat onze *Hooge-Prieſter zo veel uitneemender bediening gekreegen heeft, als hy ook eens beteren Verbonds Middelaer is, het welk in betere beloften beveſtigd is.*

Maer is dus het Euangelie voortreffelyker dan de Wet, ten aenzien der verkondigde zaeke, het is niet minder uitmuntend met betrekking tot den verkondiger: de Wet van Moſes *is door de Engelen geſproken*, maer 't Euangelie *is begonnen verkondigd te worden door den Heer.* —— Het is het algemeene gevoelen der Jooden, dat, toen God op Sinaï nederdaelde ook eene menigte van Engelen met hem nederkwam; ſtrekkende deeze Engelen, hunnes agtens, zo tot verheerlyking der Wetgeevinge, als om de woorden der Wet uit

te ſpreeken, en 't geluid der ſtemme tot het gehoor des Volks te brengen: dit gemeene gevoelen der Jooden ſtellen de Schryvers des nieuwen Teſtamentes ter neder als eene onbetwiſte aengenomene waerheid: in dien zin leezen we *Gal.* III. 19. *de Wet is door de Engelen beſteld in de hand des Middelaers*, te weeten Moſes; *die*, volgens de tael van Stephanus; *Hand.* VII. 38. *in de woeſtyn was met den Engel, die tot hem ſprak op den berg Sinaï; welke de leevendige woorden ontving, om die den Jooden te geeven*, van waer ook die Martelaer vervolgens vs. 53. zegt, dat de Jooden *de Wet ontvangen hebben door beſtellingen der Engelen.* Indien we nu hier by vergelyken de eerſte verkondiging van 't Euangelie, dan is zeker de Wet ook hier in minder dan deeze Leer dier groote zaligheid; want die is *begonnen verkondigd te worden door den Heer*, te weeten Jeſus Chriſtus, die zo veel meer is dan de Engelen, als een Zoon meer is dan een dienſtknegt, ja zo ver boven hen verheven als een Heerſcher boven zyne onderdaenen; gelyk de Schryver aan de Hebreen in 't Iſte Hoofdſtuk deeze uitmuntendheid van onzen Heer boven die gedienſtige geeſten breedvoerig vermeldt; hem omſchryvende als Gods Zoon, door welken dit Heelal is voortgebragt, die, in de hoogſte heerlykheid, alles beheerſchende, door de Engelen wordt aengebeden; overeenkomſtig met de doorgaende Euangelieleer, die hem in zyn voorbeſtaen, menſchwording en verheerlyking alleszins op 't luiſterrykſte beſchryft: zie onder anderen *Joh.* I. 1—16. *Luc.* I. 26—38. en *Phil.* II. 6—11. Deeze Jeſus, in de volheid des tyds menſch geworden zynde, heeft, geduurende zyne omwandeling in 't Joodſche Land, meer dan drie jaeren lang, die zo groote zaligheid den volke

ke verkondigd; en dus heeft God, naer zyne wysheid, overeenkomſtig met den aert der zaeke, eene nitneemender zaligheid ook door eenen uitneemender verkondiger aen 't menſchlyke geſlacht bekend gemaekt: het welk de Euangelieleer ten deezen aenzien zo ver boven de Moſaïſche Wet verheft, als Jeſus meer is dan de Engelen: *want*, gelyk Johannes ſpreekt in 't Iſte Hoofdſtuk van zyn Euangelie, vs. 17, 18., *de Wet is door Moſes gegeeven*, (zynde dezelve door de Engelen in zyne hand beſteld;) *de genade en waerheid is ons door Jeſus Chriſtus geworden: niemand heeft ooit God gezien; de eeniggeboore Zoon, die in den ſchoot des Vaders is*, die 's Vaders geheimen kent, *die heeft hem ons verklaerd.*

En dus is het Euangelie voortreffelyker dan de Wet, zo ten aenzien der verkondigde zaeke, als ten opzigt van den verkondiger; dan dit is 't niet alleen, 't is ook daer en boven voortreffelyker met betrekking tot het Godlyke getuigenis, ter voller verzekering; want het Euangelie is niet alleen *beveſtigd van de geenen die den Heer gehoord hebben*, van 's Heilands kundige en getrouwe Leerlingen; maer ook *God heeft boven dien medegetuigd, door tekenen en wonderen, en menigerleie kragten, en bedeelingen des heiligen Geeſtes, naer zynen wil;* verleenende door veele wonderdaedige werkzaemheden, door zynen Geeſt, een onwraekbaer bewys voor de Godlyke waerheid der Leere zynes Zoons, onder de prediking van deszelfs Apoſtelen. — Jeſus Chriſtus, het Land doorgaende, goeddoende aen allen, geneezende door Gods Geeſt, allen die van den Duivel overweldigd waeren, had zich reeds betoond eenen man van God, gezalfd met den heiligen Geeſt, door kragten, wonderen en tekenen, die God door hem

gedaen had in 't midden der Jooden, gelyk ons de *Euangelien* ten overvloede verzekeren: maer dit werd nog luiſterryker beveſtigd, nae dat hy aen Gods rechterhand was verhoogd geworden, volgens het berigt dat ons Lucas deswegens geeft in de *Handelingen der Apoſtelen*: ons leerende, hoe Jeſus voor zyne Hemelvaert zynen Apoſtelen beval, nae zyn vertrek, in Jeruzalem te verwagten de belofte des Vaders, de uitſtorting der wonderdaedige gaeven des heiligen Geeſtes, die hy hun had toegezegd; hoe de vervulling hier van aanvanglyk plegtig geſchiedde op den Pinxterdag, en vervolgens beſtendig bleef onder de prediking der Apoſtelen; die het Euangelie over al vrymoedig ſpraken in den Heer, die getuigenis gaf den woorde zyner genade; doende God ongewoone kragten door de handen der Apoſtelen; beveſtigende de Heer hun woord door tekenen en wonderen, die daer op volgden. En 't geen hier eene byzondere aenmerking verdient is, dat de Apoſtelen niet alleen dit wonderwerkende vermogen bezaten, maer ook die buitengewoone kragten, door oplegging der handen, mededeelden aen hun die geloofden, naer 't uitwyzen der geſchiedeniſſen, *Hand.* VIII. 14—17. en XIX. 1—7.; waer door ook de geloovigen deeze wonderdaedige gaeven ontvingen, tot een onloochenbaer getuigenis van de Godlykheid der Leere, en de zekerheid der zaligheid, hun door de Apoſtelen verkondigd, als te zien is 1 *Cor.* XII. en elders in de Apoſtoliſche Schriften; het welk Paulus, *Eph.* I. 13. en 14, doet ſchryven; *in welken*, naemlyk Chriſtus, *ook gy zyt, nae dat gy het woord der waerheid, het Euangelie uwer zaligheid gehoord hebt; in welken gy ook, nae dat gy geloofd hebt, zyt verzegeld geworden*

met

met den heiligen Geeſt der belofte: die het onderpand is van onze erfenis, tot de verkregene verloſſing, tot prys zyner heerlykheid. Dus heeft God, ter voller beveſtiging van de Euangelieleer, mede getuigd op zo uitneemend eene wyze, dat de Moſaïſche Wet ook in deeze betrekking veel minder zy dan 't Euangelie. God heeft wel veele en groote wonderen gedaen, geduurende den dienſt van Moſes en Aäron; hy heeft de Joodſche Openbaering in laetere dagen nog wel geſtaefd door de zigtbaere bewyzen zyner magt; doch nooit was 'er een tyd in welken tekenen en wonderen zo algemeen en menigvuldig waeren; nimmer had zulk eene wyduitgeſtrekte bedeeling des heiligen Geeſtes plaets, onder de Wet, als onder de eerſte verkondiging van de Euangelieleer. De Propheten des Ouden Verbonds waeren zeldzaem bedeeld met wonderdaedige gaeven, en nooit werden ze over de Iſraëlieten in 't algemeen verſpreid: hier werden in tegendeel niet alleen de Apoſtelen, maer de geloovigen doorgaende, de een min de ander meer, met dezelven begiftigd, zo als God in zyne wysheid oordeelde eenen ieder heilzaem en der Kerke nuttig te zyn; des het Euangelie ook hier in voortreffelyker zy dan de Wet van Moſes: van waer Paulus aen die van Galate, als zommigen hunner overhelden tot den Joodſchen Godsdienſt, zo nadruklyk vraegt, *Gal* III. 2, 5. *dit alleen wil ik van u leeren; hebt gy den geeſt ontvangen uit de werken der Wet, of uit de predikinge des geloofs? die u den geeſt verleent, en kragten onder u werkt, doet hy dat uit de werken der Wet, of uit de predicatie des geloofs?*

Wanneer we nu dit alles t'zaemen paeren, en daer benevens in aenmerking neemen, hoe laſtig de Moſaïſche Wet was door de menigte

der plegtige geboden; hoe gereed de menſch, (die zich veel al ligt aen 't uiterlyke vergaept,) onder zodanige inſtellingen kon overſlaen tot het handhaeven van eenen enkel uiterlyken dienſt, in de verwaerloozing der deugd; mitsgaders hoe in die Wet verſcheidene dingen werden toegelaeten om de hardheid des Volks; terwyl het Euangelie ons alleszins ten kragtigſte aenſpoort om God te dienen in geeſt en waerheid, door ons gedrag te rigten naer de Leer van Jeſus Chriſtus, dat volmaekte voorſchrift van welleeven; het welk ons, in de verzekerde toezegging van eene genaderyke vergeeving onzer zonden, onwankelbaar doet vertrouwen op de erlanging van Gods eeuwige beloften in den Zoon zyner liefde; wanneer we dit alles ernſtig gadeſlaen, zo hebben we zeker de kragtigſte reden om te roemen op de voortreffelykheid van 't Euangelie boven de Wet, en met den Schryver aen de Hebreen, *Heb.* VII. 19., te zeggen; *de Wet heeft niets, 't geen eenen menſch volmaekt, maer de aenkieding van eene beter hoop, het Euangelie, door welke wy tot God genaeken,* [volmaakt ons,] leidt ons op tot de erlanging van eene volmaekte gelukzaligheid, die genooten zal worden in de tegenwoordigheid van God, wanneer wy hem gelyk zullen zyn, hem zien gelyk hy is.

VRY-

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN

OVER DE

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die onlangs uitgegeven zyn.

Verklaaring der Korte Stellingen van Herman Boerhaave, in zyn Ed. Leeven Hoogleeraer der Geneeskunde in de Academie te Leyden &c. *Over de kennis en geneezing der ziektens, door Gerard, Baron van Swieten*, Raed en eerſte Lyf-Arts van hare Keizerlyke Majeſteiten, &c. &c. *Uit het Latyn vertaald. Eerſte deel. Zesde ſtukje.* Te Leyden *by Joh. en Herm. Verbeek MDCCLX.* 174 *bladzyden in quarto.*

HEt vooroordeel, dat kragtig pleit voor de werken van beroemde Mannen, die in hoogagting zyn, doet enen ieder met opzigt tot dit werk, dat met de loflyke namen van de Heren *Boerhaave* en *van Swieten* op 't voorhoofd pronkt, natuerlyk de gunſtigſte gedagten voeden; en ene oplettende beſchouwing, durven we wel zeggen, zal dat vooroordeel in dit geval billyken, en het zelve tot een welberedeneerd oordeel maken: aengezien de wel overdagte ſtellingen van den oplettenden *Boerhaave*, in dit geſchrift, met zeer veel nauwkeurigheid, op ene duidelyke manier van onderwyzen, ontvouwd en met verſcheidene voorbeelden bevestigd worden, door den ſchranderen *van Swieten*:

des

des de Nederduitſche Lezer merkelyk verpligt zy aen den kundigen Vertaler van dit werk, die het zelve met een goed Hollandſch kleed heeft omhangen. Dit zesde ſtukje van 't eerſte deel gaet, nae 't afhandelen van de *Hoofdwonden*, over, tot het beſchouwen der *Borſtwonden*, en vervolgens tot die van den *Buik*. Onder deze behandeling maekt de Baron *van Swieten*, doorgaens, veel werk om het practikale, uit de ontleedkunde, en de dierlyke huishouding, of natuurlyke werkingen van het menſchelyke lichaam, op te helderen, gelyk wylen de Heer *Boerhaave*, in zyne Leſſen, ook gewoon was te doen; om den leerenden niet alleen de gevallen voor te houden, gelyk ze zich opdoen, maar hen in ſtaet te ſtellen, om uit aenmerking van het beſchouwlyke na te gaen, welke voorzorge en geneeswyze moet ingeſlagen worden. En dit is door onzen Auctеur ſomtyds zo uitvoerig gedaen, dat men onder het lezen meene alleen beſchouwlyke ſtukken aen te treffen, en zich ongevoelig in dezelven onderwezen vinde. Wy zullen hier van een Staeltje laten volgen, alzo het werk niet van dien aert is, dat men een aeneengeſchakeld berigt van deszelfs inhoud kan geven.

De ſtelling, welke ſpreekt van het ontdekken der gekwetſte plaetſe binnen het bekkeneel, telt onder de kentekenen, waer uit men zulks kan afleiden, *de toevallen van eene verlamde, en eene geweldiglyk getrokkene zyde:* dat ons in de verklaring in dezer voege wordt opgehelderd.

„ Dat lighaamlyk kunſttuig, waar van in ons „ de zintuigen en vrywillige beweegingen af- „ hangen, ſchynt in zynen oorſprong, verza- „ meling, verſpreiding en werking dubbeld te „ zyn.

„ zyn. Want 'er is eene regte en ſlinke krop-
„ ſlagader, eene regte en ſlinke wervelſlagader:
„ van deeze komt een regte en ſlinke halve bol
„ der herſenen; de geheele verzameling van het
„ merg wordt geſcheiden in eene regte en ſlin-
„ ke; 't welk in het eeltagtig lichaam, het ver-
„ wulf, de beenen van het verlangde merg, de
„ gezigt- reukzenuwen &c., ja ook in het rug-
„ gemerg en de zenuwen daar uit afgeleid zelve
„ duidelyk blykt. Egter, ſchoon dit alles dus
„ dubbeld gevonden wordt, is de menſch, die
„ gevoelt, nogtans één en eenvoudig: de twee
„ reukzenuwen, zoo onderſcheiden in haaren
„ oorſprong en voortgang, maaken evenwel
„ het zelfde reuktuig. Terwyl men met de bei-
„ de oogen het zelfde voorwerp waarlyk twee-
„ maal ziet, (gelyk blykt door het zetten van
„ een middenſchot tuſſchen beide de oogen, of
„ door maar een van beide de oogbollen zagtlyk
„ met den vinger te drukken) is evenwel het ge-
„ zigt maar eenig; het zelfde is waar in 't gehoor.
„ Aangezien dan dit kunſttuig dubbeld is kan
„ bygevolg het eene gedeelte ongeſchonden bly-
„ ven, terwyl het ander, ten aanzien van de
„ lighaamlyke gedaante blyvende, volſtrekte-
„ lyk tot alles onbekwaam wordt, gelyk blykt
„ in de halve verlamming, in welke ziekte de
„ helft van het lighaam zoo ontbonden wordt,
„ dat daar in geene beweeging van den wil af-
„ hangende overblyft; evenwel blyft dat zig zelfs
„ bewuſt vermogen, gevoelende en bedenkende
„ beweeging; en ſchoon de Lyder, dus aange-
„ taſt, met alle poogingen de lydende zyde wil
„ beweegen, volgt 'er evenwel geene bewee-
„ ging in de ſpieren; ja ook zomtyds wordt in
„ de ergſte ſoort van deeze ziekte tevens alle

„ ge-

„ gevoel in de aangetaſte zyde vernietigd.
„ *Hippokrates* heeft dit reeds te kennen gege-
„ ven, zeggende (*), *de herſens van een menſch*
„ *zyn dubbeld, gelyk ook in alle andere dieren; en het*
„ *midden derzelven wordt geſcheiden door een dun*
„ *vlies; waarom men niet altyd in het zelfde gedeelte*
„ *van het hoofd pyn heeft, maar byzonderlyk in een*
„ *van beide de zyden, en ſomtyds in het geheele hoofd.*
„ Thans komt 'er eene fyne vraag, of deeze ge-
„ voelende oorſprong en dit beweegend begin-
„ zel geplaatſt worden in het deel, overgeſteld
„ tegen die plaats, daar ze haare werkingen ver-
„ rigten, of in de zelfde zyde van het lighaam?
„ dat is, of de oorzaak van beweeging en ge-
„ voel, die in het ſlinke gedeelte verrigt wor-
„ den, zit in het regte of in het ſlinke gedeelte
„ der herſenen. Dit nu zal door de waarnee-
„ mingen der nauwkeurigſte Ontleederen, en
„ door proeven moeten bepaald worden: en
„ wanneer dit bekend is, zal het groot ligt gee-
„ ven, om in hoofdwonden uit de verhindering
„ van gevoel en beweegingen in een van beide
„ de zyden des lighaams te bepaalen de plaats
„ van het herſengeſtel, daar het ongemak zit".
Door de ontleedkunde nu, gelyk onze Schry-
ver berigt, „ is duidelyk gebleken, dat de merg-
„ vezels, die in het regte gedeelte der herſenen
„ voortkomen, gaan naar het ſlinke en weer-
„ keerig; en men kan duidelyk toonen, niet dat
„ 'er dunne vezels kruisgewys loopen, maar dat
„ ſterke bundels derzelven naar de tegenover-
„ geſtelde zyde gaan (†). En men heeft veele
„ waarneemingen der Geneeskunde, die deeze
„ kruiswyze werking van gevoelende en bewee-
„ gen-

(*) De Morbo Sacro Cap. 3. Charter. Tom. X. p. 478.
(†) Santorin. Obſervat. Anatom. Cap. 3. p. 61, 62.

„ gende herſenen beveſtigen: hoewel men niet
„ konne ontveinzen, dat 'er zommige waarnee-
„ mingen by de Schryvers voorkomen, welke
„ tegen dit gevoelen ſtryden; doch die zo ver-
„ klaard konnen worden, dat ze ten minſte min-
„ der ſchynen te ſtryden". Onze Schryver dit in 't breede getoond hebbende, te uitvoerig om 't in dezen over te neemen, leidt daar uit af,
„ dat het gevoelen, indien niet volſtrektelyk
„ zeker, ten minſten ten hoogſten waarſchyn-
„ lyk is, waar door men ſtelt, dat, indien de
„ eene zyde verlamd, de andere geweldig ge-
„ trokken is, de oorſprong van het kwaad dan
„ binnen het bekkeneel zit in dat gedeelte, het
„ welk tegen de verlamde zyde is overgeſteld.
„ Maar indien de ſtuiptrekking, by voorbeeld,
„ in de regte zyde van het lighaam gezien wordt,
„ en 'er volſtrektelyk geen gebrek is in de ſlin-
„ ke zyde, dan komt het om de zelfde reden
„ zeer waarſchynlyk voor, dat de ſlinke zyde
„ der herſenen derwyze is aangetaſt, dat de
„ eenpaarige invloed der geeſten in de ſpieren
„ van de regte zyde wel beroerd, egter niet ge-
„ heellyk belet wordt. Men heeft zodanige ge-
„ vallen in de aangehaalde voorbeelden.

„ Evenwel moet men wel ter deeg opmer-
„ ken, dat die tegenſtelling van beloop in de
„ zenuwen geen plaats heeft, welke door deeze
„ proeven in de herſens ontdekt wordt; want
„ de zenuwen, die in de regte zyde voortko-
„ men, voorzien de zelfde zyde. Zeer beroem-
„ de Ontleeders zyn van andere gedagten ge-
„ weeſt, en hebben vooral gemeend, dat de
„ gezigtzenuwen elkander kruiſſen, en dat elk
„ loopt naar het oog van de tegenovergeſtelde
„ zyde, en de Natuurkenners hebben gedagt,

„ dat

„ dat dit kon dienen ter verklaaring van veele „ verſchynzelen der Gezigtkunde. Evenwel „ heeft eene toevallige gebeurtenis het tegen„ deel getoond. De zeer beroemde Santorini „ (*) ontleedde het lyk van een man, wien het „ regte oog reeds lang blind was geweeſt door „ eene opregte ſteekeblindheid, wordende geen „ zigtbaar gebrek van het oog bevonden. De ge„ zigtzenuw van dat oog werdt bevonden dun„ ner dan naar behooren, en donkerder van kou„ leur, als zynde asgrauw; welke toen die zeer „ handige Ontleeder zorgvuldiglyk naarſpeur„ de, bevondt hy, dat die zenuw, die door „ haare verſchillende kouleur gemakkelyk te on„ derſcheiden was, altyd de regte zyde hieldt; „ en tevens zag hy zeer duidelyk, dat de vezels „ der gezigtzenuwen niet alleen niet kruisgewys „ liepen, maar zelfs niet verward werden; maar al„ leen dat deeze zenuwen tegen elkander aanleg„ gen, en vervolgens weer geſcheiden worden".

Dit Werk in veele opzigten pryzenswaerdig, is, inzonderheid, nuttig voor de Heelkundigen, die geen andere, dan hunne moedertale verſtaen. En het ware te wenſchen, dat het van allen dezen gelezen wierdt; gelyk gemaklyk kan geſchieden, om dat het, by kleine Stukjes uitkomende, geen afſchrik maekt om een groot werk te gelyk te koopen of te doorbladeren. Het zou velen van deze lieden in ſtaet ſtellen om een begrip te maken van de gebreken, welken hun voorkwamen, en men zou de gevolgen te gemoet zien uit overdenkinge van de natuer der deelen, welken beledigd zyn, en tegen de toevallen voorzien eer ze zich voordoen, 't welk nu doorgaens uit onkunde, tot ſchade van de lydenden, verzuimd wordt.

M.

(*) Ibidem p. 64.

M. L.....'s *Tydwinſt in ledige uuren, of proeven van ſtigtelyken aandagt. I. en II. Stukje. Te Leiden by Elias Luzac Junior MDCCLX, behalve de Voorreden 60 bladzyden in groot octavo.*

DEze ſtukjes dienen tot den aenvang van een periodiſch werkje, dat zich, volgens de Voorreden, bepaelt tot onderwerpen, *die een Chriſtelyk gemoed opwekken tot een heiligen aandacht, volgens de gronden van onzen hervormden Godtsdienſt, en die op den trant en mate van Poëzye of welſprekende Redekunde geſchoeid zyn*; waer in de Autheur verzoekt, dat *zanggezinde Chriſtenen zynen arbeid onderſchragen.*

De Voorreden is zeer merkwaerdig, zo in de ſchikking als in de vinding.

Ieder volzin, (gelyk ook in deezen geſchiedt, om den Lezer die ſchikking onder 't oog te brengen (*),) ſtaet op zich zelven, ja zomtyds minder dan een volzin.

De Schryver in verwarring gebragt, of hy dit werkje in 't licht zou geven, dan niet, werd hier toe bepaeld door den groten Paulus zelven.

„ Myn aandagt, *zegt hy*, werd geveſtigd op „ Efezen V. 19 en 20 in den ſamenhang be„ ſchouwd.

„ En ſtraks was de uitgave bepaeld; ja Voor„ rede, Opdragt en Tytel gevonden ".

Dit denkbeeld enigermate uitgebreid hebbende, zo luidt zyne tael:

„ Zie

(*) Dit zou de Leeraer der Welſprekendheid *P. Franzius* niet oneigen noemen, de Voorreden *tot buspot kappen.* Zie zyne in 't geheel lezenswaerdige Voorreden voor *G. Nazianzenus van de Mededeelzaembeid.*

„ Zie hier alles, wat ik ter wettiginge van „ deze Uitgave noodig oordeele.

„ Wie my in dezen aantaſt, bepleite het ſtuk, „ niet tegen my, maar tegen Paulus"!

Op zulk ene uitdaging is zeker zwygen beſt.

Wat den inhoud zelven aenbelangt, het eerſte ſtukje behelſt des Dichters *Verbeterde Dichtluim*; *De ware Vriendſchap*; *Zielsklagt over haren geeſtelyken winter*; en het tweede ſtukje, *Ander Ik, of heilige gemoedsherſchepping*; *by invoeringe van een ſprekenden perſoon naar zyn geval geſchetſt*; en *De giftige Spinnekop, een zinnebeeld der verdorvenheid.* Over 't algemeen genomen ſchryft de Heer *M. L....* ene regelmatige tael, zyne verzen zyn doorgaende vloeibaer, en niet geheel van vinding en dichtcieraden ontbloot. De tael is ſteeds die van enen Zondaer, welke, in de ongeregeldheden zyner jeugd, de menſchlyke natuer als zeer ſlecht heeft leeren kennen, en die, zeer hartstogtlyk zynde, den Godsdienſt ook meer hartstogtlyk dan redelyk voorſtelt; het welk, dat meermaels zulken ſchriften eigen is, dikwils gelegenheid geeft tot al te verre gaende leenſpreuken, lage uitdrukkingen, en 't voorſtellen van de Leer der Kerke in den ſterkſten zin; men neemt dan niet regt in aenmerking, dat de uiterſten der Godgeleerde t'zamenſtellen veel al gevaerlyk zyn, het welk gematigde Chriſtenen wederhoudt van zich daer in toe te geven. We zullen den Lezer van 't een en 't ander ene kleine preuve geven, wel byzonder uit het gedicht, dat ten titel heeft *Ander Ik*, het welk een uitgewerkt ſtuk van 32 bladzyden is.

De Zondaer roept in gevoelige overtuiging van zyne ſchuld en onmagt uit, bl. 27.

Slae

Slae nu de hand aan 't werk, verlamde Kragt! verander
Myn pynelyken ſtaat in een geruſt gemoed!
Zweer, nu 't niet anders kan, voort hulde aan Jezus ſtander!
Of is 't geen Vrye Wil! die alles in my doet?
Vervloekte Vrye Wil, die door beguichelde oogen
Van myn verdwaasd vergrip, uw ſtrafb're vryheid zogt
In vrylyk kwaad te doen! Belachelyk vermogen
Van een geboeiden ſlaaf, die willens zich verkogt.

De werkzaemheid van den Geeſt wordt ons bl. 34 onder de leenſpreuk van *vryen* voorgeſteld.

De Goddelyke Geeſt, onledig in 't beſteden
Van all', wat hemelkragt in vryens kunſt vermag,

Dit denkbeeld van *vryen* vinden we bl. 37. ook met opzigt tot Jeſus;

'T is Jezus, Jezus is 't, o Ziel! die naar u vryt.

Van dezelfde deftigheid is de ſpreekwyze bl. 39.

'T buisboudelyk beſtaan loopt eeniglyk ten koſte
Van uwen Bruidegom.

De genaderyke weldaed der Verzoeninge wordt ons bl. 38, met die harde taele beſchreven.

Uw zonden zyn de zonden
Van zyn' verzoenden Zoon. Wat u ten laſte kwam,
By wiſſelrekeninge op Jezus aangeſchreeven,
Zag zyn' vervaldach niet ten avondſtond gedaald,
Of wierd, ter laaſter uur van 's Heilands kwynend leven,
Ten laaſten penning toe, aan 't wraakkomtoor betaald.

Jeſus, aen 't kruis hangende, als een oproermaker veroordeeld zynde komt ons bl. 45. voor, onder de afbeelding van

een landſchavuit en erge galgenbrok.

Het denkbeeld van het *te waagen met den Heer*, niet tegenſtaende zyne heilbeloften zo duidelyk en zeker verkondigd zyn, ſmaekt den Dichter

zo zeer, dat hy 'er, meer dan eens gebruik van make. Van hier lezen we bl. 31.

Wat ſtaat my nu te doen? Tot ſtikkens toe te zwygen
In myn verdriet? of op den bachelyken trant
Van Mardocheus Nicht, (mogte ik haar trooſt verkrygen!)
Te nadren tot den troon om 's Geeſtes onderſtand?
Het gae my hoe het gae; al mag ik billyk dugten,
Dat uw verſmaade gunſt met myne nooden lacht,
O Hemelſche Advokaat! noch moet ik tot u vlugten.

Zo ook bl. 34.

De Godtheid is niet wreed: dat moet de Duivel liegen!
Zy wil, zo gy maar wilt, u redden uit 't gevaar.
Wie 't op haar heilwoord waagt, zal nimmer zich bedriegen.

en bl. 40.

Zoo gy 't met Jezus waagt, zyn Geeſt plaveit de wegen.

Eerſte Brief, nopens de vereeniging der Proteſtanten, waar in de menigvuldige Zwaarigheden daar tegen naauwkeurig gewikt, en nieuwe Middelen ten dien einde aan de hand gegeven worden. 22 bladzyden in groot Octavo.

DE Schryver dezes ſtelt zich in eenige agtervolgende Brieven drie zaken ter overweging voor; in beantwoording aen 't verzoek van een *Hoog Welgebooren Heer*, die hem de uitgekomene Stukjes rakende het doorlugtige Huwelyk van Mevrouw de Prinſes Carolina, met een Lutherſch Prins, geſchonken, en daer benevens geeiſcht had, dat hy hem zyn gevoelen zo over de Vereniging der Proteſtanten met betrekking tot dit Huwelyk; als ook over die Schriften zou mededeelen. Om hier aen te voldoen komen de drie volgende zaken by hem in aenmerking.

» I

„ I Of de Vereeniging der Gereformeerden
„ en Lutherſchen mooglyk en aanſtaande zy,
„ dan niet; en wel op dien Grondſlag, dat de
„ verſchillen niet fundamenteel zyn, en van byde
„ partyen daar voor ook niet gehouden worden?
„ II Of dit doorluchtig Huwlyk daar toe zou-
„ de kunnen aanleiding geven?
„ III Of die Vereeniging en dit Huwlyk nut-
„ tig en dienſtig voor dezen Staat zy, en het laat-
„ ſte, zonder nadeel en aan den Staat en aan de
„ Kerk, en aan zyne Hoogheid G. G. verſchul-
„ digde achtinge, heeft kunnen geaccordeert
„ worden"?

Op de eerſte Vraag, of die Vereniging mogelyk, en met hoop te verwagten zy? antwoordt onze Schryver met *Irenicus Reformatus* volmondig ja: als zynde in de natuer der zake mogelyk, en volgens de beloften Gods te verwagten; waer by nog komt dat *velen* van beide kanten erkennen het verſchil niet fundamenteel te zyn. De zwarigheid van den *Beproever* tegen *Irenicus* ingebragt, het gemis van enen Man als *Luther*, die alleen in ſtaet was om door zyn gezag die verzoening te wegen te brengen, is, zynes agtens, van geen belang; dewyl een Man als *Luther* eer zou ſtrekken om de ſcheuring te doen volharden, dan om den vrede te bevorderen: en voor zo ver de meeſte Lutherſche Leeraren in *Saxen* lang zo vreedzaem niet zyn als *Irenicus Reformatus* dezelven afſchildert, maer veel al het voetſpoer van *Luther* volgen, gevende alleen de *Tubingers* en *Zwaben* nog ene geringe hoop, zo is die verzoening, die, in het afgetrokken, wel mogelyk ſchynt, in haren geheelen omſlag beſchouwd zynde, naer 't oordeel van onzen Schryver, meer te wenſchen en *te hoopen dan te verwagten*. Het

komt hem voor dat *Irenicus* het werk zo ligt doenlyk aenziet om dat hy meeſt op de zaek oogt, en de omſtandigheden van perſonen, tyden en plaetſen niet wel in agt neemt: dat de *Beproever* in tegendeel, de omſtandigheden meer dan 't verſchil zelve in 't oog houdende, daerom meer over helt tot de onmogelykheid. Onze Schryver is van gedagten dat 'er zwarigheden zyn, die eerſt uit den weg geruimd moeten worden, en dit doet hem beſluiten de voornaemſte voor af op te geven, eer hy tot de middelen ter bewerking van den Vrede overgaet.

Deze zwarigheden zyn; de al te groote agting die men aen de ene zyde *Luther*, en aen de andere zyde *Zwingel* toedraegt: de opzettelyke vermenging en verwarring der gevoelens zo van *Luther* en de *Bovenlanden*, als van *Zwingel* en *Calvyn*; die, als duidelyk blykt, zo men hunne Schriften inziet, en de waerheid openhartig wil erkennen, oneindig verſchillen: de plegtige verbintenis der Leeraren aen de Geloofswetten en Formulieren van onenigheid, die de verdeeldheid voor altoos ſtaven, overmids het ontzaglyke aenzien, en de meer dan menſchlyke Auctoriteit, die men aen menſchlyke beſluiten gegeven heeft: de bezwaerlykheid van nauwkeurig te bepalen welke waerheden fundamenteel zyn, en welke de kenmerken van die waerheden zyn, in diervoege dat beide Partyen hier in volkomen overeenſtemmen, en dit ſtuk zo klaer zy, dat een ieder Lid wel en zeker daer over konne oordeelen: waer by eindelyk nog komt, dat die verſchilſtukken en menſchlyke geloofswetten zo nauw met den Politiken Staet der Regeringe zo in 't Wereldlyke als Kerklyke verknogt zyn, dat men, naer 't oordeel van onzen Schryver,

ver, moete ſchrikken, als men om ene verandering denkt; dewyl men met geen genoegzamen grond kan verwagten, dat de eene zich hier in aen de andere zal willen onderwerpen, of van zyne zyde om vredes wil alles overgeven.

Een ieder, die enigzins nagaet wat de uitwerkingen zyn van blinde hoogagting, bygelovigheid en heerſchzugt, kan niet twyfelen of de bovengemelde zwarigheden zyn in dit geval van een wezenlyk gewigt; nadien het hier niet ſlegts aenkomt op de verſchilſtukken, maer ook op de Perſonen en contraherende Partyen. Onze Schryver maekt zich egter ene tegenwerping afgenomen uit de verdraegzaemheid, die men onder de Leden der Kerke beſpeurt; doch hy merkt aen dat dezelve veel al voortſpruit uit onverſchilligheid en wereldlyke inzigten, het welk die verdraegzaeme Leden yverloos maekt om de vereniging te helpen bevorderen; als oordeelende zy de verdeeldheid by ene gematigde verdraegzaemheid den Proteſtanten niet nadeelig, en den Lande nuttig. Het denkbeeld van *Irenicus* dat de Proteſtanten, vereenigd zynde, het Pausdom beter het hoofd zouden bieden, en zich onderling getrouwer beſchermen, wordt naer 't oordeel van onzen Schryver door de dagelykſche ervarenis tegengeſproken, daer men Lutherſchen tegen Lutherſchen te velde ziet, en Lutherſche Landen door Lutherſche handen en Wapenen verwoeſt worden: waer by nog in aenmerking komt dat zodanig ene vereeniging geſteld zynde, de zelve algemeen moeſt zyn, om het beoogde doel te treffen; en dit ſtand grypende zou, zynes oordeels, ligtlyk enen zwaren Oorlog te wege konnen brengen met de Roomſchen, die deze nauwe vereniging der Proteſtanten met geen onverſchillige ogen

zouden aenzien. Onze Schryver agt hier mede genoegzaam getoond te hebben, dat 'er grote zwarigheden zyn tegen de gewenſchte en verwagtwordende vereniging; doch betuigt egter niet geheel te wanhopen; maer op gantſch andere gronden, dan men tot nog te berde gebragt heeft; waer van hy in 't volgende zal handelen. Wy verlangen te zien, of onze Schryver zo bekwaem zal zyn om kragtige middelen tot vereniging aen de hand te geven, als om de zwarigheden, die 'er tegen zyn, voor te ſtellen.

Nadenkelyke Droom over de veelheid der gevoelens voorkoomende in de Chriſtelyke Religien, of waare Ontdekking van de Moogelyke en Wezendlyke Eenheid, in de Chriſtelyke Religien, en de daar uit ontſtaande kwaade Sectens; In een Aanmerkelyke en Nadenkelyke Droom voorgeſtelt, door een Beminnaar des Vredes. En alles op een vrolyke trant beſchreven, in 't geheel 15 bladzyden in groot octavo.

DE bedoelde zedenleer van dezen Droom is, dat het onderſcheid der Chriſtelyke Secten of Gezintheden ten laetſten dage niet in aenmerking zal komen, indiervoege dat iemands zaligheid daer van afhange; maer dat een ieder, hy zy dan Roomſch, Gereformeerd Lutherſch enz. een deelgenoot der Hemelſche vreugde zal worden, indien hy, gelovende in den éénen waren God, door Jeſus Chriſtus, met een boetvaerdig hart, Gods genade gezogt, en zich onder den invloed des heiligen Geeſtes ter betragting van zynen pligt bevlytigd heeft. De Schryver komt op het titelblad voor als *een Beminnaar des Vredes*, doch hy ſchynt niet overwogen te hebben of zyn ſchryfſtyl geſchikt was om den Vrede

Vrede te bevorderen, of om de gemoederen te verbitteren, waer op een vreedzaem menſch boven al agt behoort te geven: het komt ons voor, dat hy in 't midden zyner verdraegzame denkbeelden niet verdraegzaem genoeg is, om de gevoelens van anderen met inſchikkelykheid te beſchouwen, en van daer overſlaet tot ſpotten; dat uit dezelfde oorzaek kan ontſtaen, en dezelfde uitwerkingen hebben, als het ſchelden; van waer iemand die den Vrede lief heeft, het ene zo wel als 't andere laekt. Men mag van dezen Droom over 't geheel wel zeggen, dat ze de overweging van de Natie niet verdient: de vinding is gemeen; de ſtyl is ſlordig; de tael is lomp; en de doorgaende ſpotterny is van alle geeſtigheid verſteken; des het der moeite niet waerdig zy, onze Lezeren verder met een byzonder berigt op te houden: zulke en dergelyke Schriften indien trant geſchreeven zyn altoos kwaed en moeten met regt van elk Chriſten veroordeeld worden.

De Vorſtelyke Voeſterling of regelmatige onderwyzing van een jongen Prins, ſtrekkende *ter Handleiding, of Regul, om niet alleen een Jong Vorſt, maar de zoonen der Achtbare Magiſtraten, Edelen en aanzienlyke Burgers, daar na op te voeden en te onderwyzen, om niet alleen nuttige Leden voor het Gemenebeſt, maar ook voor hen zelven bekwaam, achtbaar, beroemd, bemind, gelukkig en voorſpoedig te worden, door Prudentius Batavus, Eerſte Deel. Te Amſterdam by Bernardus Mourik. Behalve de Voorreden, den Inhoud en 't Regiſter* 434 *bladzyden in octavo.*

EEn boek dat door zynen inhoud beantwoorde aen zodanig enen titel zou gewis een zeer

zeer uitnemend boek zyn; 't is iets grootſch een werk te ſchryven dat aen die voorgeſtelde einden voldoet: hoe ver nu *Prudentius Batavus* daer toe bekwaem zy is niet wel te bepalen, maer dat dit zyn werkje zo veel niet geeft, als de titel belooft, is op 't lezen van 't zelve terſtond blykbaer. In zyne *Inleiding* bladz. 4. zegt hy ons, dat hy *voor het tegenwoordige, de opvoeding en regelmatige onderwyzing van een Jongen Prins en Vorſterlyk Voedſterling, alleen in 't oog zal houden*, en ondertuſſchen bevat het ganſche geſchrift niets dat bepaeldlyk betrekking heeft tot enen Jongen Vorſt, dan alleen op zyn hoogſt genomen de 14 eerſte bladzyden, die enige algemene aenmerkingen behelzen: die ons zeggen, *wat eigenlyk een Vorſt en een vry Volk is*, (volgens het denkbeeld der vrygeboorene Nederlanderen, *die*, zo onze Schryver zegt, *alleen reedelyk daar omtrent denken:*) ons voorſtellen dat *de Vorſten der Aarde* hebben te horen *na den Raad der Opperſte Wysheid*, Godvrugtig te zyn en Godvrugtige Staetsdienaers te verkiezen: waer in ons eindelyk geleerd wordt, *wat eigenſchappen de Gouverneur of Voeſter-Heer van een jong Prins behoord te hebben*, waer toe ook onder anderen behoort, dat hy *eerder vet is als mager, vertonende in het aanzicht eene ſchoone blozende kleur, eerder groot als klein, liever bruin als blond.* Nae deze aenmerkingen voorgeſteld in de *Inleiding* en de twee eerſte Hoofdſtukken, wordt ons niets medegedeeld dat eigenlyk bepaeld is tot de opvoeding van een Vorſt; behelzende het werkje voorts ene zeer oppervlakkige ontvouwing van *den Godsdienſt en Zedekunde*, van *de Sterrekunde en beginſelen der Wiskunde*, in 't IIIde en IVde Hoofdſtuk, waer op de Schryver overgaet tot ene behandeling van

de

de *Aardrykskunde* in de XVIII volgende Hoofdſtukken; en van de *Hiſtoriekunde* volgens het beloop der *Tydrekenkunde*, van het XXIIIſte tot het XLſte Hoofdſtuk; of het ſlot van dit eerſte deel, het welk ons brengt tot de geboorte van Jeſus Chriſtus; dat naer de belofte van onzen Schryver, in 't tweede deel vervolgd zal worden, met het opgeven der nieuwe Hiſtorie. Dit alles wordt behandeld op zodanig ene manier, dat het even gereed plaets hebbe in de opvoeding van brave Burger als van Vorſtlyke kinderen, en 't onderwys den Vorſten byzonder dienſtig zal men in dit alles vergeefſch zoeken. De Schryver zou, onzes agtens, niet kwalyk gedaen hebben, indien hy zyn titel in wat lager ſtyl geſchreven, en 't voorwerk agterwege gelaten had, zyn werkje dus algemeen beſchouwende kan men 't aenzien als een kort begrip dat zyne nuttigheid heeft, voor zulken die ene oppervlakkige kennis der Aardrykskunde en Hiſtoriekunde volgens het beloop der Tydrekenkunde zich eigen willen maken; hoewel we dan nog *de Hiſtoriezael van den Heer Abt de Vallemond*, gedrukt te Leyden 1703, den Lezer als van meer nut zouden aenpryzen. Dit werk en meer anderen van dien aert altoos beroemd en nog niet vergeten zynde by Liefhebberen van oefening, zo konnen we niet denken, op wat grond onze Schryver in 't ſlot zyner Voorreden kan zeggen, *Veele deftige Mannen, die hunne Zoonen, eene gewenſchte opvoeding zoeken te geeven, en na eene diergelyke Handleiding hunner ſtudien en oefeningen verlangd hebben, zullen dit werk zeekerlyk met vermaak ontfangen:* 't is of de wereld reikhalsde na dit geſchrift; de eigenliefde kan het hart enes Schryvers, die veel agting voor zich zelven heeft, op ene zonderlinge wyze ſtrelen.

On-

Onder het doorbladeren van dit werkje werd ons een ander *kort begrip* ter hand geſteld, waer van we, (hoewel 't enigzins buiten ons beſtek zy, als zynde het zelve bepaeld in Nederduitſche Schriften,) by deze gelegenheid met een kort woord gewag zullen maken. Het voert ten titel *Abrégé de toutes les Sciences, à l'uſage des Enfans de ſix ans juſqs'à douze. Nouvelle Edition, revue, corrigée, & conſiderablement augmentée. A Amſterdam, chez M. Magerus MDCCLX.* 124 *pages in octavo.* Dit *Kort begrip van alle wetenſchappen*, waer voor de tedere jaren gemeenlyk vatbaer zyn, *ten gebruike van Kinderen van zes tot twaelf jaren*, beſtaet uit XIV Afdeelingen, handelende over *den Tyd*, de *Wereldbeſchryving*, de *Aerdrykskunde*, (twee Afdeelingen), de *Hiſtoriekunde*, de *Keizerryken in Europa*, de *Koningryken in Europa*, (twee Afdeelingen), den *Paus*, de *Republiquen*, de *Keurvorſtendommen*, *de Mythologie*, of Heidenſche Fabelleer, (twee Afdeelingen), en *'t Blazoen* of de Wapenſchildkunde. Dit Stukje, by manier van Vragen en Antwoorden onderwyzende, voldoet zeer wel aen zynen titel, en zou met nut tot onderwys der Jeugd gebruikt konnen worden; zelfs zou men 'er velen vinden, die boven de twaelf jaren oud zyn, en tegen 't lezen van uitgebreider ſchriften aenzien, welken uit het lezen van dit werkje voordeel zouden konnen trekken; zo dat het van uitgebreider nut konne zyn dan de titel belooft.

EYNDE.

Numismata ſummorum Pontificum Templi Vaticani Fabricam indicantia, Chronologica ejusdem Fabricæ narratione, ac multiplici eruditione explicata. &c.

De Pauſlyke penningen, op welke de Vaticaanſche Kerk afgebeeld is, door een tydrekenkundig berigt van derzelver opbouw, en velerhande geleerdheid verklaard. Strekkende tot een voorlooper eener uitvoeriger ophelderinge van alle de Pauſlyke penningen. Tweede druk overgezien en verbeterd. Door Vader *Philippus Bonanni*. Te Rome 1696, herdrukt 1700. in Folio 209 bladzyden.

DE Eerwaarde *Bonanni*, zich verledigende tot het verzamelen der Pauſlyke Gedenkpenningen, om door derzelver ontvouwing de Kerklyke Hiſtorie licht by te zetten, vond de Vaticaanſche Kerk op deeze penningen zeer onderſcheiden afgebeeld, het welk hem bewoog om die gedenkſtukken byzonder in aanmerking te neemen; vervolgens den opbouw deezer Kerke van de dagen van den eerſten Chriſten-Keizer *Conſtantyn de Groot* af na te gaan, en een nauwkeurig berigt zo van die oude als van de hedendaagſche Vaticaanſche Kerk te geeven. Dit is het bedoelde van 't hier bovengenoemde Latynſche werk, welks inhoud wy in deezen den Leezer mede zullen deelen; en hem daar uit wel inzonderheid onder 't oog brengen, de gedaante en ſchikking deezer Kerke; zo als dezelve door den Keizer, omtrend het Jaar 324

naa 's Heeren geboorte, eerſtmaal gebouwd is: vertrouwende daar mede veelen dienſt te konnen doen, vermids dit werk, in de Latynſche taal beſchreeven, daarenboven by veele taalkundigen zelfs onbekend is, en maar in de handen van weynigen hier te Lande gevonden wordt.

Aan de Voorreden of het eerſte Hoofdſtuk, waar in de Autheur zyn bovengemelde oogwit verklaart, is ter ophelderinge gehegt, een nauwkeurig geſneeden plaat, die ons de Pauſlyke Gedenkpenningen, op welken de Vaticaanſche Kerk min of meer onderſcheiden afgebeeld is, in tydorde voorſtelt, van *Martinus* den Vden tot op Alexander den VIIden; zynde geſlaagen tuſſchen de Jaaren 1417 en 1660; waar uit men zich een oppervlakkig denkbeeld der veranderinge van dit gebouw van tyd tot tyd kan maaken. Hier op gaat zyn Eerwaarde over tot het beſchryven der oude Kerke, zo als Keizer *Conſtantyn de Groot* dezelve eerſtmaal gebouwd heeft, en ze vervolgens door anderen meer en meer is uitgebreid en vercierd: het welk hem ook aanleiding geeft om in een byzonder Hoofdſtuk uit te weiden, over den *circus* of 't renperk van Keizer *Nero*, deszelfs groote en ſchikking; nademaal dit gebouw op deezen *circus* gegrondveſt is. Dit alles afgehandeld hebbende begint onze Schryver met het XIde Hoofdſtuk een berigt te geeven van 't verval dier Kerke, het welk *Niçolaus* den Vden, gelyk ons vervolgens gemeld wordt, op derzelver herbouw deed denken, omtrend het Jaar 1450; doch deeze in den jaare 1455 door den dood weggerukt zynde, bleef het begonnene werk genoegzaam ſteeken; tot dat *Julius* de IIde, den bouw hervattende, in 't Jaar 1506 het middelſte gedeelte van de oude Kerk liet af-

afbreeken, en eene nieuwe Kerk in derzelver plaats begon te ſtigten: van dien tyd af werd deeze nieuwe bouwing, naar maate van de bouwluſt der Pauſen, en de gunſtiger omſtandigheden van den Kerklyken Staat, met minder of meerder yver voortgezet, indiervoege dat ze, op het voltrekken van den grooten coupel na, volgens het oogmerk van dien tyd voltoid waare, met den dood van *Sixtus* den Vden, in 't Jaar 1590: onder zyne opvolgers was de voortgang van 't werk zeer langzaam, tot dat *Paulus* de Vde in 't Jaar 1606 een beſluit nam om het overgebleevene van 't oude gebouw geheel te ſlegten, de Kerk te vergrooten, en dezelve met de uiterſte pragt te vercieren; dat eindelyk voltrokken werd in 't Jaar 1615. (*) Op dit berigt van den herbouw der Kerke, voorgeſteld in de Hoofdſtukken XI—XX, laat de Eerwaarde *Bonanni*, in de veertien nevensgaande Hoofdſtukken, volgen, eene byzondere beſchryving van het geen verder in en omtrend dit gebouw aanmerking verdient, zo als het van tyd tot tyd, ook nog in de dagen van *Alexander* den VIIden, omtrent het Jaar 1660, luiſterryk is vercierd geworden: komende ook hierin onder anderen voor een Hoofdſtuk over den *Obeliscus van 't Vaticaan*, deszelfs ouderdom, gedaante, afmeeting, en manier van opregting. Onze Autheur eindelyk beſluit dit werk met eene nauwkeurige be-

(*) De plegtige inwying van dit gebouw geſchiedde egter eerſt onder *Urbanus* den VIIIſten in 't Jaar 1626, gelyk onze Autheur aantekent in zyn volgende werk, *Numismata Pontificum &c.* T. II p. 574—577. Van dit werk, dat uit twee deelen beſtaat, waar van we vervolgens ook gebruik zullen maaken, is dit ſtuk over de Kerk tot een voorlooper geſchikt.

beſchryving van 't *Vaticaanſche Paleis* in 't XXXVſte, XXXVIſte en XXXVIIſte Hoofdſtuk: hegtende tevens aan zyn werk het korte berigt van *Michael Longius*, van 't hoofdaltaar der Vaticaanſche Kerke, in de Italiaanſche ſpraak, zynde een handſchrift waar van onze Schryver gebruik gemaakt had, en dat hy hier mede in 't licht gegeeven heeft.

Dit werk is verrykt met zeer nauwkeurige aftekeningen van de voornaamſte byzonderheden in en omtrend de Vaticaanſche Kerk, midsgaders van 't Vaticaanſche Paleis; waar onder verſcheidene grond- en ſchaduwtekeningen, modellen en afbeeldingen van de ontwerpen der voornaamſte Bouwkundigen van dien tyd, van welker vinding en oordeel men gebruik gemaakt heeft om dit gebouw tot vollen luiſter te brengen; beloopende het getal der plaaten, die zeer wel uitgevoerd zyn, tot 86; des dit werk, behalven het geen in 't zelve tot de Kerklyke Geſchiedenis en Oudheidkunde betrekkelyk is, ook van eene byzondere aangenaamheid en nut kan zyn voor de liefhebbers der Bouw- en-Tekenkunde. Onder anderen ſtrekt zyn berigt van de eerſte bouwing deezer Kerke door Keizer *Conſtantyn de Groot*, om ons eenigermaate een denkbeeld te geeven van de gedaante en ſchikking der Chriſtelyke Kerken in die dagen; het welk ons bewoogen heeft, om dit den Leezer, als oordeelende zulks veelen niet onaangenaam te zyn, wat breeder mede te deelen, en door eenige nevensgaande aanmerkingen op te helderen.

Keizer *Conſtantyn de Groot* het Chriſtelyke geloof omhelsd hebbende verkoos den *Vaticaanſche*

berg

berg (*) tot eene plaats om eene Kerk te ſtigten, en die den heiligen *Petrus*, gelyk men zegt, toe te wyen; om dat *Anacletus*, zo men wil, daar ter plaatſe het lichaam, of wel de beenderen van *Petrus* begraaven had: (†) hy ſlegtte ten

(*) Een berg aan de overzyde van den *Tiber* geleegen, dien de Romeinen al van ouds *Vaticanus* noemden, uit rede der *Vaticinia* of Godſpraaken, welken op dien berg, zo men wilde, uitgeſproken wierden; dit is de gemeene en natuurlykſte afleiding, die onze Schryver ook hier in 't oog heeft, en omhelſt in zyne *Numismata Pontificum* T. 1 p. 159, alwaar hy p. 275 aantekent dat deeze berg ook wel genaamd wordt *Janiculus*, gelyk de berg *Janiculus* ook met den naam van *Vaticanus* voorkomt, miſſchien om dat deeze twee bergen aan elkanderen verknogt waaren.

(†) Wat aangaat de hiſtorie van 't begraaven der beenderen van *Petrus*, waar van onze Schryver hier ter plaatſe, als mede bl. 41. en 117, gewag maakt, het zal der moeite niet waardig zyn hier op ſtaan te blyven; de Kerklyke Schryvers brengen het tot *Anacletus*, omtrend het Jaar 90, of tot *Cornelius* omtrend het Jaar 254, of tot *Sylveſter* in 't Jaar 319; men heeft veel moeite om deeze verhaalen over een te brengen, en 't voorgevallene naar die berigten waarſchynlyk te maaken: doch 't geen hier beter opheldering verdient is het toewyen der Kerke aan den heiligen *Petrus* op die plaats, daar men, zo men wil, dies tyds geloofde dat de beenderen van *Petrus* begraaven waaren: ten regten verſtande van 't welke de volgende aanmerking niet ondienſtig zal weezen.

De Chriſtenen droegen in de tyden van vervolging veel al nauwe zorg voor 't begraaven van de lichaamen, of ten minſte de beenderen der Martelaaren; en ze vergaderden veeltyds in die begraafplaatſen om hunnen Godsdienſt te verrigten; ook hadden ze de gewoonte aldaar eene redenvoering te doen tot nagedagtenis van den aldaar begraaven Martelaar, op het Jaarlykſche wederkeeren van zynen marteldag. Dit gebruik, dat reeds plaats ſchynt gehad te hebben in 't begin der tweede eeuwe, gaf vervolgens gelegenheid om gebouwen op die plaats te ſtigten, en daar in t'zamen te komen; die dan ook κοιμητήρια, *Cæmeteria*, dat is *ruſt* of *begraaf plaetſen* genaamd werden; onder welken

ten dien einde den *circus* of 't renperk van Keizer *Nero*, en bouwde, omtrend het Jaar 324, op

ken naam de Chriſtelyke Kerken meermaals voorkomen: ontſtaande hier uit in laatere dagen de gewoonte van de pragtiger Kerken te bouwen op de Begraaf of martelplaatſen der martelaaren, of anders het lichaam of de beenderen der Martelaaren over te brengen in de nieuw gebouwde Kerk; begraavende die onder de plaats daar men de tafel des Avondmaals ſtelde. Deeze handelwyze, in zich zelve onſchuldig, en waarſchynlyk met goede oogmerken begonnen, was ondertuſſchen in 't vervolg van tyd de oorzaak van veele bygeloovige plegtigheden; en wel inzonderheid, met het afloopen van de vyfde eeuw, van 't doen van geloften aan de Martelaaren, en 't inwyen der Kerken tot hunne eer, dat in de zelfde eeuw en vervolgens hand over hand toenam in een aantal van plegtigheden. —— Het inwyen van gebouwen tot den Godsdienſt zelven is waarſchynlyk zo oud onder de Chriſtenen, als het afzonderen van gebouwen tot den Godsdienſt, maar 't inwyen op eene ganſch plegtige wyze heeft eerſt zynen aanvang genomen omtrend het Jaar 315, en men bedoelde in die dagen, tot in het laatſt der vyfde eeuwe, daar mede niet anders dan eene afzondering van dit gebouw tot den dienſt des Allerhoogſten, van waar ze ook aan niemand dan aan Gode toegewyd werden. Men noemde de Kerken wel veeltyds naar den naam van deezen of geenen Martelaar, om dat dezelven gebouwd werden op hunne begraaf of martelplaatſen, of om dat hun lichaam of beenderen in die Kerken bewaard werden: doch op eenen dergelyken grondſlag noemde men ook dikwils de Kerken naar den naam des Stigters, of ze verkreegen eenen naam uit de omſtandigheden van tyd, plaats en dergelyken; welke benaaming geen de minſte betrekking had tot eenige Godsdienſtige eerbiedigheid, als dienſt, maar alleen ontſtond uit de nevensgaande omſtandigheden; wordende intuſſchen de Kerk alleen Gode toegewyd. Maar omtrend het Jaar 500 nam het toewyen der Kerken aan deeze en geene Heiligen zynen aanvang: in die dagen werd het eene algemeene gewoonte de Kerk, by gelegenheid haarer inwyinge byzonder op te draagen aan eenen zekeren Heilig of Heilige, die den naam verkreeg van *Patroon* of *Patrones der Kerke*, als zynde deezer Kerke byzonder gunſtig, waarom ook dezelve

Grondtekening van de oude Vaticaansche T.
gebouwd door Keizer Constantinus de G.

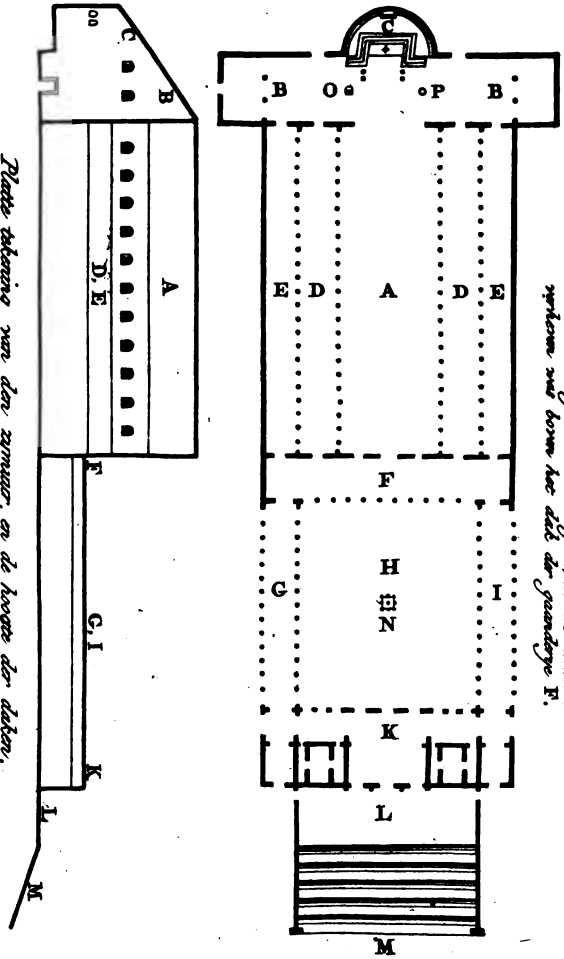

Platte tekening van den zijmuur, en de hoogte der daken.

Platte tekening van den voorgevel, zo als dezelve verheven was boven het dak der gaanderye F.

op deszelfs grondveſten eene Chriſtelyke Kerk: men verhaalt dat de Keizer, zyn Vorſtelyk gewaad afleggende, zelf den grond om ſpitte, en de eerſte grondſlagen dier Kerke leyde. De yver deed den bouw verhaaſten, en dit bragt te wege dat dezelve niet in alle deelen met de vereiſchte nauwkeurigheid voltrokken werd; van waar ook het geſticht geen genoegzaame ſterkte had om het verloopen der eeuwen te verduuren: dit heeft het zelve al vroeg groote veranderingen doen ondergaan, waar in men egter het oude, zo veel als mogelyk was, tragtte te bewaaren, tot dat het, omtrend het Jaar 1450 ten val neigende, eerlang van tyd tot tyd geheel werd afgebroken, als reeds gemeld is; des 'er thans genoegzaam geen overblyffelen van te vinden zyn, dan alleen in de oude berigten der Schryveren, en aftekeningen die in de Archiven en de Bibliotheek van 't Vaticaan bewaard worden; (*) waar uit men kan nagaan, dat die oude

zelve in die Kerk vervolgens byzonder plegtig geëerd werd. (†) Hier uit kan men afleiden dat het gedrag van Keizer *Conſtantyn de Groot*, (de zaak zelve, als van geen belang, geheel toegeſtaan zynde,) moet begreepen worden, volgens de gewoonte van dien tyd, te beſtaan in 't bouwen en 't inwyen van eene Kerk tot den dienſt van God, op die plaats daar de beenderen van den heiligen *Petrus* begraaven waaren; en 't benoemen van dat gebouw by die gelegenheid met den naam der *Kerke van den heilige Petrus*.

(†) Zie over dit alles breeder *Bingham Antiq. of the Ch. Church*, B. VIII Ch. I Sect. 8, 9 en Ch. IX; *Hoſpinianus van de Tempelen*, B. I. H. VIII bl. 59—63, en 't geheele IVde Boek; *Alkemade Nederlands Displegtigheden*, 1 D. bl. 425, 441—444; *Euzebius Kerkelyke Geſchiedenis*, met de aantekeningen van *van der Meerſch*, bl. 199, 402,—550, en 560.

(*) Onze Schryver gewaagt bl. 12, 81 en 163 wel inzonderheid van drie zodanige aftekeningen: die van *Al-*

de Kerk omtrend in deezer voege geſchikt geweeſt zy, gelyk de nevensgaande grondtekening toont, en 't volgende gezegde vermeldt.

De Kerk zelve was geſchikt in de gedaante van een kruis, wordende het dak, zo de meesten willen, onderſteund door honderd treflyke marmeren colomnen: het middelſte gedeelte A, dat het grootſte was, in de lengte gebouwd, maakte den ſtam des kruiſes; het andere gedeelte B in de breedte uitgebreid het dwarshout van 't kruis, in welks midden de *Apſis* C, (dus genaamd om dat dit gedeelte de gedaante van een halven cirkel had,) het uitſtek des kruiſes verbeeldde: voor 't overige waaren 'er ter wederzyde van 't middelſte gedeelte, A, twee gaanderyen D, E, gebouwd, die met het Lichaam der Kerke verbonden waaren: en voor dit alles was een groot Voorhof H, het welk de Keizer in 't jaar 330 heeft beginnen te bouwen; dat met vier gaanderyen, F, G, I, K, insgelyks met eene menigte van colomnen vercierd omringd was, het welk aangemerkt kan worden als verbeeldende het voetſtuk des kruiſes. —— Deeze ſchikking beantwoordde, buiten de gedaante van 't kruis, zeer aan de *Baſilicæ* van dien tyd; het welk Stads-

ge-

Pharanus, welke dezelve gemaakt heeft onder *Sixtus* den Vden op 't berigt van *Jacobus Herculanus*, die geſtorven is in 't Jaar 1573, die de Oude Kerk gezien had voor dat *Julius* de IIde dezelve ſlegtte, daar omtrend veele byzonderheden waargenomen, en dezelve beſchreeven had: eene tweede welke getekend is op ordre van *Paulus* den Vden, voor dat hy 't overige van dat gebouw liet afbreeken; en eindelyk eene afbeelding dier Kerke, benevens den ſtand van den *Obeliscus* voor deszelfs verplaatſing door *Sixtus* den Vden. Hier uit geeft onze Autheur eene grond, ſchaduw, doorgeſneedene, en zyd-tekening, mitsgaders eene byzondere tekening van den voorgevel.

gebouwen waaren, zynde ruime geſtigten met gaanderyen omringd, en colomnen, die 't dak onderſchraagden, vercierd; zy ſtonden gemeenlyk op de markten, en waaren geſchikt, ten deele tot pleitzaalen, ten deele tot burgerlyke t'zamenkomſten, zo tot het houden van onderlinge burger-handelingen, als tot het pleegen van vreugdebedryven. Deeze *Baſilicæ* werden met het uitbreiden van den Chriſtelyken Godsdienſt veel al tot Chriſtelyke Kerken gemaakt, en van daar droegen de Kerken in 't vervolg van tyd gemeenlyk den naam van *Baſilicæ*; zynde nu deeze gebouwen geſchikt om te handelen over Godsdienſtige, gelyk eertyds over Burgerlyke zaaken (*); uit kragt deezer gewoonte, heeft de gemeene Latynſche vertaaling ook het woord *Baſilicæ* in die betekenis gebruikt, 2 *Chron.* IV. 9. doch dit in 't voorbygaan.

De *Aſpis*, C, was in de gedaante van een halven cirkel gemaakt; en deszelfs gewelfſel met *Moſaïq* of ingeleid metſelwerk vercierd: in 't midden van denzelven was het Altaar of de Tafel des Avondmaals (†); en agter deeze tegen den muur de Biſſchoplyke ſtoel, hebbende ter wederzyde kringswyze het geſtoelte der overige Geeſtlykheid. Men klom langs trappen van porphyrſteen af na de dwarsſnede, B, in welke zich acht colomnen bevonden, vier voor 't Altaar,

(*) *Baſilica* zegt eigenlyk *Koninglyk*, *Vorſtlyk* en van daar *aanzienlyk*: uit kragt hier van wordt deeze benaaming gegeeven aan alle voortreffelyke gebouwen, en dus ook aan de Kerken: dit denkbeeld ſtaaft onze Autheur, gelyk hier, zo ook in zyne *Numism. Pontif.* T. II. p. 574, 575 vergelyk *Bingham* l. c. C. I. ſ. 5.

(†) Men gebruikte beide deeze benaamingen oudtyds geheel onverſchillig. Zie *Bingham L. c.* C. VI. ſ. 11, 12.

taar, en twee ten zuiden en ten noorden, gelyk zommigen willen: ook vertoonde zich hier ten zuiden een verheven marmeren geſtoelte, O, het welk geſchikt was om op het zelve het Euangelie te prediken, en ten noorden eene doopvonte, P; (*) voorts had deeze dwarsſnede ten weſten twee deuren of uitgangen, en één ten zuiden: aan 't ooſten was een boog, die eertyds een triumphboog geweeſt was; onder deezen doorgaande kwam men in 't middelſte gedeelte, A, dat ter wederzyde twee gaanderyen had, D, E, die vier ryen van colomnen maakten, welke ieder, zo men wil, uit 23 colomnen beſtonden; dit middelſte gedeelte was, volgens het opgeeven van onzen Aucteur, met zeer veele kunſtige ſchilderingen vercierd, doch hy verwart hier het oude, dat ten dage van Keizer *Conſtantyn de Groot*, en 't nieuwe, dat in laatere dagen gemaakt is, te zeer onder een, om 'er een onderſcheiden denkbeeld van te konnen maaken; weshalve we dit, gelyk ook de menigvuldige Altaaren, die hy de ganſche Kerk door plaatſt, en die met meer dingen van dien aart, van laater tyd zyn, als met ſtilzwygen voorbygaan. — Voor de Kerk, gelyk reeds gezegd is, was een groot Voorhof, H, in 't welke men, de Kerk uitgaande, kon komen door vyf deuren, hebbende het middelſte gedeelte drie uitgangen, en de binnenſte gaandery ieder één in den ooſtermuur, waar aan de gaanderyen van het Voorhof grensden: het Voorhof naamlyk werd omringd

(*) De Doopplaats was gemeenlyk buiten de Kerk, en behoorde onder de *Exedra* of buitengebouwen der Kerke; zie *Bingham L. c.* C. VIII. vs. 1: doch deeze Kerk had in de eerſte bouwing geen *Exedra*.

ringd door vier gaanderyen F, G, I, K, waar van de weſterſche vercierd was met tien colomnen, en twee pylaſters: hebbende de zuider en noorder gaandery eene dubbelde ry van colomnen, ieder ten getale van dertien: in dit Voorhof was eene fontein of waſchvat; N, ten dienſte der godvrugtigen om hunne handen te reinigen, eer ze in de Kerk ingingen, zo tot een zinnebeeld der innerlyke reiniginge, als om de Euchariſtie met reine handen te ontvangen; men wil ook dat dit Voorhof alom bevloerd was met moſaïq of ingeleid metſelwerk, doch dit alles was in den jaare 468 reeds dermaate vervallen dat *Simplicius* het zelve herſtelde. De ooſter gaandery had drie deuren door welken men, na buiten uitgaande, op eene groote vlakte, L, kwam, die beleid was met vierkante marmer ſteenen; van welke men tot op den gemeenen weg afklom langs 35 marmeren trappen, M; die in vyf deelen verdeeld waaren, hebbende ieder zeven trappen, die met eene evenredige vlakte van de volgende zeven afgeſcheiden waaren (*).

Wat aangaat de bepaalde grootte van dit gebouw, dezelve is niet wel nauwkeurig op te geeven, vermids de Ouden daar in niet eenſtemmig, en zomtyds zich zelven niet gelyk zyn: dit heeft onzen Autheur bewoogen om op zyne grondtekening de lengte en breedte te melden, zo als dezelve door onderſcheidene Schryvers is te boek geſteld: ons beſtek in deezen zulks niet toe-

(*) Men vergelyke hier mede de aftekeningen in de *Antiquitates* van *Bingham*, en leeze het VIII. Boek doorgaande, midsgaders het korte berigt van den ouden Kerkebouw, in de aantekeningen van *van der Meerſch* op *Euſeb. Kerklyke Geſchiedenis*, B. X. H. IV.

toelatende, zo hebben wy, om eene proportionaale tekening te geeven, ons voornaamlyk bepaald aan de opgaave van *Ferraboſco*, welke noch de hoogſte noch de laagſte is. Volgens deeze maet is C 48 palmen lang en 85 breed: B is zuiden en noorden 371, ooſt en weſt 80 palmen: A heeft de lengte van 375 palmen, en is op zich zelven 99 palmen breed, zynde de binnenſte gaandery, D, ter breedte van 47, en de buitenſte, E, tot die van 37 palmen, zo dat de dwarsſnede, B, ter wederzyde 52 palmen uitſteeke: de breedte van F is 50 palmen, die van K 81; G en I gaan volgens de grondtekening gelyk met E, E, en zyn dus ter breedte van 37 palmen, het welk de breedte van 't Voorhof brengt op 193 palmen, zynde deszelfs lengte 235 palmen: de vlakte L is ooſt en weſt 65 palmen, en de trappen met de tuſſchenleggende vlakten, M, beſlaan de lengte van 95 palmen, zynde dus de geheele lengte van den gemeenen weg af tot den weſtermuur van C 1029 palmen. Met opzigt tot de hoogte geeft onze Schryver alleen op de meeting van *Severanus*, volgens welke de *Apſis* C de hoogte van 108 palmen had, de dwarsſnede B was 170 palmen hoog, zo ook het middelſte gedeelte A, maar de gaanderyen ter wederzyden, D, E, waaren niet hooger dan 82 palmen, en derzelver dak daalde, volgens de doorgeſnedene tekening, die onze Autheur opgeeft, op de laagte van het dak der gaanderyen van 't Voorhof, die zich, naar de opgaave van *Ciampinus*, verhieven tot de hoogte van 55 palmen: hebbende men in dit alles door *palmen*, zo als de natuur der zaake toont, ſchoon onze Schryver 't niet uitdrukkelyk melde, niet te verſtaan de groote palmen van *Vitruvius*, van 12 vin-

vingeren, maar de kleine van vier vingeren, welker drie 12 *uncia* of duimen uitmaaken, beloopende dus de lengte van 1029 palmen 343 voeten, en de hoogte van 170 palmen die van omtrend 57 voeten.

Overeenkomſtig met deeze afmeeting, en in beantwoording aan de byzondere tekeningen, die onze Autheur ook mededeelt, is de uiterlyke gedaante aldus te beſchryven. Het middelſte gedeelte A, ter hoogte van 57 voeten opgehaald, was merkelyk verheven boven de gaanderyen, D, E, wier dak op de hoogte van 27 voeten zich vereenigde met de zymuuren van A, en afdaalde tot op 18 voeten, de hoogte van 't dak der gaanderyen voor de Kerk, en rondſom het Voorhof: zo dat het middelſte gedeelte van vooren en van ter zyde een vry licht konde ſcheppen over het dak der gaanderyen. Ten einde was de voorgevel voorzien met twee ryen van drie groote glasvenſters boven elkander, hebbende daar benevens in 't midden in de hoogte een groot rondeel; voorts was 'er nog ter wederzyde een kleinder glasvenſter, dat het licht inliet in de gaanderyen; des'er in den voorgevel negen vrye lichten waaren: aan de zuid en noordzyde had dit verhevener gedeelte ook elf groote glasvenſters ter wederzyde; en in den muur welke de gaanderyen, D, E, boven de colomnen, van elkanderen ſcheidde, waaren insgelyks ter wederzyde elf openingen om het licht door te laaten: daarenboven waaren 'er in de dwarsſnede, B, in 't zuiden en 't noorden ieder twee groote glasvenſters, en in 't ooſten en 't weſten ieder zes; de *Apſis*, C, eindelyk had vyf groote glasvenſters; zo dat dit gebouw in 't geheel

geheel met vier en zeventig openingen voorzien waare, om 't licht door te laaten, behalven de geenen die waarſchynlyk nog in den buitenmuur der gaanderyen gevonden werden, die zommigen, doch alleen by giſſing, ter wederzyde tot elf brengen, wanneer het getal tot zes en negentig opklimt.

Voor 't overige heeft men nog omtrend dit gebouw aan te merken, dat het zelve, in eenen verhaaſtenden yver geſticht zynde, niet beantwoordde aan de keurigheid van gebouwen van dien aart. Alle de omſtandigheden doen zeer duidelyk zien, dat men de ruïnen van 't renperk, en der daaromtrend ſtaande geſtichten, zonder merkelyke keuze tot den opbouw deezer Kerke gebruikt heeft, gelyk men uit de overblyffelen met het herbouwen in laatere dagen zeer klaar kon bemerken: men vind 'er groote marmerſteenen, wier eene gedeelte hier, en wier andere gedeelte daar, zonder overleg, geleid was, naar uitwyzen der afgebrokene inſcriptien: daar ſtonden colomnen met inſcriptien, welken getuigden dat ze van elders genomen waaren: de colomnen, die op den zelfden regel ſtonden, waaren geenszins van dezelfde orde of geſchiktheid; ook kon men zien dat ze niet net bewrogt, maar ſlegts ten gebruike genomen waaren, zo als men ze gevonden had: zommige voetingen en capiteelen waaren onvoltooid, of niet evenredig aan de groote en orde der colomnen, de zuil en krooncieraaden waaren zonder kunſt en behoorlyke verkiezing geplaatſt; met een woord alles gaf getuigenis van een verhaaſt werk, dat grootlyks uit oude ruïnen was opgemaakt. — De vloer, (om deeze

ze byzonderheden ten ſlot nog te melden,) was beleid met ronde, vierkante en zeer verſchillend gecouleurde marmerſteenen; de muuren waaren van gebakken ſteen; het dak was t'zamengeſteld uit zwaare vierkante balken; het middelſte gedeelte om de dwarsſnede was gedekt met tegelen van Corinthiſch koper, doch de *Apſis* en de gaanderyen, zo van de Kerk als van 't Voorhof met gemeene ſteenen tegelen.

Dit gebouw dat by de Geeſtlykheid, uit zugt voor Keizer *Conſtantyn de Groot*, gemeenlyk boven anderen in *Rome* in hoogagting was, werd van tyd tot tyd met veele toegevoegde gebouwen en cieraaden vercierd, als mede door veele giften bovenmaate verrykt; doch 't is ook menigwerf door vyandlyke invallen en ſtrooperyen beroofd: men legt daar benevens de Geeſtlyken te laſt dat ze niet zeldzaam agtloos geweeſt zyn, omtrend het wel bewaaren veeler byzonderheden; ja men zegt dat ze in de dagen van *Paulus* den Vden veele handſchriften van 't Vaticaan aan handwerkslieden ten gebruike verkogt hebben, waar door deeze en geene zaaken tot die Kerk betrekkelyk niet meer te vinden zyn.

Natuurkundige Uitſpanningen, behelzende eenige Waarneemingen over ſommige Zee-planten en Zee-Inſecten, beneevens derzelver Zaadhuisjes en Eyerneſten, door JOB BASTER, Doctor in de Medicynen, Lid der Keizerlyke Academie, en der Koninglyke Engelſe en Hollandſe Maatſchappyen der Wetenſchappen. Eerſte en Tweede Stukje. Te Haarlem by *J. Boſch.* 1759 en 1760. met Plaaten, beiden met malkander 110 Bladz. in groot 4to.

PRyſlyk is de keuze van den Heer BASTER, ten opzichte van zyne Uitſpanningen. Met de Studie en Oefening, van de Practyk der Geneeskonſt, bezig geweeſt en vermoeid zynde, tragt hy zich te verluſtigen, door het onderzoeken van Zee-planten en Zee-inſecten. Eene bezigheid, waar toe veel tyd en moeite vereiſcht wordt; doch welke iemant weet te vinden, en zich te getrooſten, als hy, door een ſterke zugt, tot deze zyn geliefde wetenſchap, gedreven wordt. Na de Inleiding waar in de Schryver genoegzaam te kennen geeft, dat hy, met veele van de voornaamſte kenners der Natuurlyke Hiſtorie, niet in één en 't zelfde gevoelen is, aangaande de Schepſelen welken men uit de Zee opviſcht, hoedanige tot het ryk der Planten, of, der Dieren moeten gebragt worden, gaat hy over tot eenige aanmerkingen, over de Zee-planten in 't algemeen, en, koomt vervolgens tot de Koraalen. De Heer BASTER ſtaat

ſtaat wel toe, dat het gene de Heer MARSIGLI voor bloemen in de Koraalen aanzag, een ſoort van diertjes zyn, welken tot de Polypen gebragt worden: maar hy erkent niet, dat deeze diertjes het ſteenharde Koraal, voor zich, tot verblyf en woning, zouden gemaakt hebben. Het ſchynt hem toe, dat de diertjes, die men aan den baſt van de Koraalen, en Zeeboomtjes, vindt, dien baſt, (niet anders zynde dan hunne huisjes of celletjes) rondom de Koraalen en Zeeboomtjes gemaakt hebben, gelyk men weet, dat diergelyke baſt, of wooncelletjes van diertjes, op Fuscus, Algæ, Hoorns, Schulpen, ja op alle ſoort van harde lichamen in Zee, ſomtyds gevonden worden: en dat de grootere ſoorten, die men op de top-enden der Koraalen en Madreporen vindt, een geheel ander geſlagt of ſoort van diertjes zyn; behorende tot de zwemmende Polypi, of Urticæ marinæ, die de holligheden, aan de top-enden van het Koraal, tot hun verblyf bekwaam vindende, daar in kruipen, en zich op blyven onthouden, gelyk de Kreeftſlak in de ledige hoorntjes doet, welken hy vindt. De diertjes zitten noit van binnen in het Koraal, maar altoos bloot op de top-enden, of tuſſchen de baſt en het Koraal in. De holligheden, welken men op en aan het Koraal vindt, zyn niet glad van binnen, gelyk de Oeſter- en Moſſelſchulpen en Alykruiken, en alle hoorns welken tot woning van Schelpviſſen dienen. Een klein dun takje Koraal is noit zagt en teer, gelyk de hoorn of ſchulp van een jonge Schelvis, maar naar gelang van zyne dikte, zo hard als een groot; en men vindt aan dit kleindere takje, echter de diertjes zelven, niet kleiner dan aan een groot. De Schryver beſluit, dat de ma-

nier, hoe het Koraal voort gebragt wordt, nog niet met zekerheid bekend is, en nader onderzoek vereiſcht.

Van de Zee-boomtjes, zegt de Schryver, zyn 'er zeer verſchillende ſoorten, die *Lithophyta Lithoxyala*, *Keratophyta*, en als zy met een baſt omgeven zyn, *Titane-keratophyta* genoemd worden. En beweert, voornaamlyk, uit de laatsgemelden, dat ze niet als een gewrogt van diertjes konnen aangemerkt worden. Want of wel dit lichaam, droog zynde, de baſt, welke 'er dan met de vingers gemakkelyk kan afgewreven worden, dikwils bezet gevonden wordt met verdroogde Polypen, 't welk deze boomtjes, met de Koraalen gemeen hebben, zy ſchynt, echter, geen de minſte gemeenſchap te hebben met het onderliggende hout van het Zee-boomtje, welks oppervlakte zeer glad en effen is: 't welk, volgens zyne gedagten, niet zou konnen geſchieden, als de gladde oppervlakte van dit hout, zo wel als de ruwe baſt, van dezelfde Polypen gemaakt ware. Ook kan ik niet wel begrypen, zegt de Heer BASTER, hoe de ſtam of takken van een Tituno-kerato-phyton oit, in dikte zou konnen toenemen, als dezelven van Polypi gemaakt wierden: daar men, echter, afgeſcheurde takken 'er van gezien heeft, welken zeven duim, over 't kruis, dik waren. Ook, zegt hy, dat men in de Afbeelding van MARSIGLI (*), klaarlyk het merg, het hout, het ſpint in den baſt kan onderkennen. Van de *Titano-Keratophyta* trekt de Heer BASTER gevolg tot de *Keratophyta*, om dat zy zo veel overeenkomſt hebben, dat men genoodzaakt worde, van bei-

(*) Hiſt. Phyſ. de la Mer. Fig. 80 en 103.

beiden het zelfde te ſtellen, dat is, te beſluiten, dat het Gewaſſen en geen voortbrengſels van diertjes zyn. Dezelfde twyfelingen heeft de Schryver over het Zee-mos; en brengt nieuwe bewyzen by tegen de ſtelling, dat ook dit lichaam door diertjes gefabriceerd zou zyn, uit de verſcheidenheid van het Zee-mos, waar op dezelfde Polypen gevonden worden, en de verſcheiden Polypen op het zelfde ſoort van Zee-mos; 't welk tegen den aart van alle Inſecten, welken in hun ſoort, altyd op gelyke wyze werken, ſchynt aan te loopen. Deze bedenkingen heeft de Heer BASTER aan de Koninglyke Societeit te Londen, medegedeeld. en zyn in de Tranſactions voor het Jaar 1757 gepubliceerd. Zy hebben wel eenige aandoening, van bedenklykheid, op ſommige der Leden, van gemelde Societeit, gemaakt. Doch de Heer ELLIS heeft zich, met vry veel drift, tegen den Heer BASTER, hier over uitgelaten, in een brief, welke onmidlyk achter de Memorie van onzen Schryver, in het zelfde Stuk van de *Tranſact.* gevoegd is. De Heer BASTER wenſcht maar dat het ſtuk verder onderzogt, en tot meerdere zekerheid gebragt moge worden.

De *Conſervæ* en *Sertulariæ* worden vervolgens beſchreven, en met Afbeeldingen opgehelderd. Alle ſoorten van *Conſervæ*, zegt de Schryver, ſchoon dikwils met een baſt van Polypi celletjes bekleed, worden, van elk, voor groeyende planten gehouden; maar over de *Sertulariæ* is verſchil; en de Heer BASTER helt meeſt naar het gevoelen, welk ze voor planten houdt. Voorts worden de Alcyonia verklaard en door eene Afbeeldinge de inwendige geſteldheid van een byſonder ſoort getoond.

Hier op laat de Schryver volgen eene Verhandeling van de *Polypi*, of Diertjes, die men hier voor beſchreve Gewaſſen vindt. Alle, meent hy, kunnen tot het geſlagt der *Meduſæ*, of *Urticæ marinæ*, (van onze Viſſchers *Aarsgaten* of *Klapkonten* genoemd) gebragt, en bekwaamlyk in drie ſoorten verdeeld worden. 1. In Polypi, die in celletjes woonen, en welken zy, als zy vermenigvuldigen, over alle planten, dieren, en zich in Zee bevindende lichamen, uitbreiden, en die daar als mede bekleeden. 2. In dat ſoort van Polypi, als men op de Sertularia's, ſommige Alcyonia, en Eſcharæ vindt. Dezen, zegt de Heer BASTER, heb ik zien zwemmen, en de top-enden van de Sertularia, daar zy op gezeten hadden, verlaten. 3. De grootere ſoorten van *Urticæ marinæ*, die geen huisje, ſchaal, of vaſte baſis hebben, maar vry in Zee rondom zwemmen kunnen; ſchoon zy zich, dikwils, op het een of ander hard lichaam, met haar achterſte gedeelte, weeten vaſt te hegten. Dewyl nu deze diertjes zich van, of uit de holligheden van het Zee-mos, kunnen los maken, en door het water heen zwemmen, ſchynt dit een bewys te zyn, dat zy met het Zee-mos niet een en het zelfde lichaam uitmaken, maar dat elke Polypus een byzonder diertje is, op zich zelve, 't welk met de anderen, veel min het Zee-mos zelf, geene gemeenſchap heeft, of een en het zelfde dier daar mede uitmaakt; gelyk ſommigen zich ingebeeld hebben. De Heer BASTER laat zich meeſt uit, in de beſchryving van de grootſte ſoort van Polypi, welke hy, om zyn ſchoon roode kleur, de *Incarnaat Polypus* noemt, en die zich doorgaans onthoudt boven op de *Corallina tubularia Laryngi ſimilis*; en deze wordt

wordt ook door eene Afbeelding, in de IIIde Plaat, vertoond.

Vervolgens handelt de Heer BASTER nog van eenige andere Zee-Insecten, derzelver voortteeling, en de Eyernesten van sommige Hoorns en Zee-Insecten, waar in zeer aanmerklyke en wetenswaardige zaken voorkomen; doch wy kunnen hem niet verder volgen, om dat wy voorhebben, van het tweede Stukje ook nog iet te zeggen. Eer wy, echter, van dit afscheiden, moeten wy onze Lezers nog eene byzonderheid mede deelen, welke de Schryver, voor de verdere verhandeling der Zee-Insecten, laat voorafgaan. Alhoewel het zelfde reeds door anderen, insgelyks, ondervonden en beschreven is; en wy het, derhalve, niet voor wat nieuws opgeven. De kleine lichtende vonkjes, zegt hy, welken men des zomers inzonderheid, met een Zuidooste wind, in zo ontelbare menigte, op de oppervlakte van bewogen Zee-water ziet, zyn alle, zeer kleine diertjes, niet dan door een goed vergrootglas zichtbaar. Om dezelven te bekomen, laat men een emmer Zee-water, waar in men, by donker, deze lichtende vonkjes gewaar geworden is, doorzygen, tot dat 'er een lepelvol van overblyve; waar van een drup, op een hol glaasje gelegd, en met een goed vergroot glas bezien, deze diertjes zal vertonen. Driederhande soorten heeft 'er de Schryver in ontdekt, en 'er eene Afbeelding van gegeven, naar de beschouwing door het Microscoop.

Het eerste Artikel, van het tweede Stukje dezer Uitspanningen, heeft tot opschrift, *over de Plant-dieren.* De Schryver in het onzeker hangende, of men de Koraalen, Zeeboomtjes enz. als Gewassen, dan als een gewrogt van diertjes

moet aanmerken, helde, op voorgang van den grooten LINNÆUS, over tot het gevoelen van *Plant-Dieren*, „ lichamen," naamlyk, „ welke „ Plant en Dier gelyk ſchynen te zyn, om dat zy „ een wortel hebben, uit welke een ſtammetje „ uitſchiet, dat zich in takken verſpreidt, die „ knoppen voortbrengen, welken in levende „ zich bewegende dieren veranderen: zo dat de „ waare Planten Plantdieren zyn, doch zonder „ gevoel of beweging; en de Plantdieren waare „ Planten, doch met een Zenuwſtelſel voorzien, „ waar door zy gevoel en beweging hebben." LEIBNITS heeft, in zyn tyd, reeds, op enkele redenkaveling, het vooruitzicht gehad, dat men door navorſching, iet dergelyks, in de natuur ontdekken zou (*), waarom het te minder vreemd mag voorkoomen. Deze gedagten deden den Heer BASTER, eenigzins, van gevoelen veranderen, naar mate hy, by ondervinding zag, dat zulks beter met de waarheid overeenſtemde: waar toe hy zyne Proeven vernieuwde, en van tyd tot tyd meent te vervolgen. Hy is het echter met LINNÆUS niet eens, welke Schepſelen al, of niet, onder de Plantdieren moeten geteld worden. Volgens LINNÆUS zyn 'er tweederlei ſoorten van Plantdieren, harde, of ſteenachtige (†), als de *Tulipora*, *Millepora*, en *Madrepora*, waar onder ook hier rood Koraal behoort; en zagte, als de *Iſis*, de *Gorgonia*, *Alcyonium*, *Tubularia*, *Eſcham*, *Corallina*, *Sertularia*, *Pennatula*, *Hydra*, *Tænia*, en de *Volvox*. De Heer BASTER meent, echter, dat hier van uitgezonderd moeten

(*) In een Brief door den Heer KOENIG aangehaald, in zyn *Appel au Publicq*, pag. 46.

(†) *Syſtema Naturæ*. pag. 246 enz. Leidſche Druk 1759. het tweede Deel de Animalibus.

ten worden de *Pennatula*, de *Hydra* en de *Volvox*, om dat dezelven niets hebben, 't welk naar een wortel gelykt, en veel min met dezelve ergens aan vaſt zyn; gevolglyk, voor waare planten van het geſlagt der *Conſervæ* moeten gehouden worden. Hy vermoedt ook het zelfde van de *Corallina*, ſchoon tot nog toe geene gelegenheid gehad hebbende, om die alle te onderzoeken. De *Sertulariæ* gaven wel de duidelykſte blyken van Plantdieren te wezen. De eytjes van dezen ſchieten als jonge bollen, als nieuwe leden uit het lichaam van de moeder, worden naderhand grooter, groeyen als takjes voort, en tot rypheid gekomen zynde vallenze af; en een ſteen, ſchulp of ander hard lichaam ontmoetende, blyvenze op het zelve vaſt, het zy door hunne kleevige ſchaal of korſt, waar mede zy bekleed zyn, het zy door de oneffene oppervlakte van dat lichaam zelfs, tot datze uitgekipt worden. De ſchaal van dit eytje is eigenlyk maar plantagtig (*Vegetabile*) van natuur; het ſchiet, als andere zaden, eenige kleine wortelt-jes, ter zyden, uit, waar door het vaſtgehegt blyft, en groeit, voor eerſt met korte geleedingen. Doch het gene zich, van binnen, in dit eytje bevindt, is Dierlyk (*Animale*); het groeit te gelyk, met zyn plantagtige korſt, evenredig en gelyktydig op, verdeelt zich in takjes, uit welken, met 'er tyd, andere Bloemen of Polypi koomen, die wederom hun zaad of eytjes, zo als men het zal gelieven te noemen, op zyn tyd, voortbrengen. De Schryver heeft dit waargenomen, in de *Sertularia Abietina*, LINN. No. 5. De *Sertularia denticulis ſub oppoſitis tubulatis, calycibus ovalibus, ramis alternis.* Id. ibid. de *Coralliſia Abietis forma* ELLIS Tab. I. b. B. gelyk ze

genoemd wordt, en de gemelde groeijing gedurende een Maand of vier, dat hy ze bewaard hadt, duidlyk daar aan gezien.

Van de Oeſters handelende, laat zich de Heer BASTER, naar het korte beſtek van zyn Werkje, vry breed uit, over de behandeling van de Oeſters, omze tot lekkerny bekwaam te maaken, en 'er negotie mede te dryven; 't welk, ſchoon niet onaangenaam in zich zelve, ons niet zal ophouden. Wy zullen 'er alleen iets uit aanhalen, 't welk de natuurlyke Hiſtorie derzelven betreft. De Schryver is, met de Heeren MERY, ADANSON en anderen, van gevoelen, dat de Oeſters waare Hermaphroditen zyn; om dat een Oeſter niet in ſtaat is, om zich, naar zynen wille, te kunnen bewegen, en van plaats te veranderen, om by het wyfje te koomen, en het te bevrugten. Een Oeſter wordt reeds vrugtbaar, als zy twee jaaren oud is; ten minſte, in zulken heeft men ſomtyds zaad gevonden: doch het is in grooter menigte in Oeſters, die drie en vier jaaren oud zyn, waar van elk dan eenige honderduizende Oeſtertjes, LEEUWENHOEK zegt, een millioen (*), voortbrengt. In het laatſt van Mey, of begin van Juny, een levende Oester openende, vindt men, in ſommigen, een melkagtig ſap, 't welk door een vergrootglas bezien, blykt een oneindig getal kleine eytjes te zyn. Deze eytjes zyn, in de maanden, July en Auguſtus, reeds levendige Oeſtertjes, door de moeder, binnen de ſchulpen, tuſſchen de baarden, uitgebroeid; en welken zy zich, alsze tot behoorlyke grootte gekomen zyn, door beweging dier baarden, weet kwyt te maken; wanneer

(*) Zesde Vervolg der Brieven, pag. 290.

seer dezelven op steenen, en andere digt byliggende Oesters, vast geraken en blyven groeijen. Vervolgens merkt de Schryver aan, dat een Oester drie paar baarden heeft, die dubbeld op een liggen. Het grootste en buitenste paar, dat de twee andere in zich besluit, is gefronseld, en als met kleine tandjes voorzien, die op elkander passen; zo dat de Oester zich toesluitende, alles tusschen deze baarden blyft dat 'er geweest is. De twee binnenste zyn effen en glad, met regtlopende vazen, welken zeer dun en subtiel zyn. Aan de kromste zyde van den Oester zyn de baarden dikker, en kunnen zich meer openen, om dat daar de mond van den Oester is, om alles te beter te verstaan zyn hier Afbeeldingen bygevoegd.

Van de Kreeftslak is het bekend, dat hy, zo dra hy geboren is, naar het een of ander Hoorntje zoekt, en kruipt in het gene hem best aanstaat, op dat zyn teere staart, die met geen harde schaal, als het overige van zyn lichaam, bekleed is, geen ongemak zou lyden. Als hy groeit, en dit eerste hoorntje hem te klein of te naauw wordt, verlaat hy het zelve, en zoekt een dat hem beter past en aanstaat; zo dat de grootste Kreeftslakken zich, in de Hoorns der grootste Wulken, onthouden. Met het achterste gedeelte van zyn lichaam hier in gekropen zittende, sluit hy den ingang met zyne twee schaaren; en wanneer hem iemant in dat postuur durft aantasten, zal hy hem, met een van zyne schaaren, zo gevoelig nypen, dat die zich wel zal wagten, hem voor de tweedemaal aan te grypen. De Kreeftslakken dragen hunne eyers onder aan het lichaam, gelyk de andere Kreeften en Krabben.

De Heer BASTER handelt, wyders, van *de groote gepluimde Kokerſcolopendra*, waar van een nette Afbeelding gegeven wordt; Van de *Serpula's of Wurmtjes die in ſteene Kokertjes woonen*; Van de *Ongeſchaalde, met zagte doorns bezette, Zee-ſlak*; Van de *Bloedzuiger der Viſſen*. Van de *Steenagtige Eſchara, groeyende als een kluwen, met dunne enkelde gekrulde bladen*; Deze ſoort meent de Heer BASTER, nog nergens beſchreven te zyn. Dezelven worden gevonden in het Eiland van Schouwen, op menigvuldige plaatſen; doch altoos in ſlooten van brak of zout water, ſomtyds tot groote klompen uitgegroeid. Dikwils vindt men dezelven aan riet en andere diergelyke Gewaſſen, zonder baſis, zo rond als een kluwen of kloen: dikwils zynze tegen de muuren der ſluizen, of tegen de planken van de ſchoeyingen der weiden, met eene zyde, die dan plat is, vaſt, terwyl het ander gedeelte, dat vry in 't water is, altoos een rondachtige figuur houdt. De beſchryving van dit ſchepſel, 't welk de Schryver gelooft een Plantdier te zyn, zo wel als van de vier voorgaande, kort zynde, wordt verklaard door naauwkeurige Afbeeldingen, zonder welken men 'er zich geen behoorlyk begrip van kan vormen. Het zelfde moeten wy ook zeggen van de *Zakpyp of Asci-Mollusca* van LINNÆUS, en onze Schryver neemt de vryheid, om het een Zak-pyp of *Ascidium* te noemen, dewyl het met dit blaas-inſtrument, in gedaante, overeenkomſt heeft. Men moet de opgegeven kenmerken, en de Afbeelding met malkander vergelyken, om 'er een denkbeeld van te maken.

In het laatſte Hoofdſtuk wordt geſproken van *het Gehoor der Viſſen*. Miſſchien denkt iemant, hoe

koomt

koomt dit by het voorgaande te pas? Maar men moet bedenken, dat de Heer BASTER, aan zyn werk, den Titel van *Uitſpanningen* heeft gegeven, en derhalve, aan geene orde van zaaken gebonden zynde, 'er in brengt, het gene hy oordeelt der opmerking, van een Natuurkundigen, waardig te zyn. Men heeft, in de laatſte jaaren, over dit ſtuk, zeer getwiſt, en van weerzyden menigvuldige en moeilyke proeven in 't werk geſteld, om het tot zekerheid te brengen; het welk tot nog toe niet gelukt is. Geen Werktuig tot Gehoor, in de Viſſen, op een voldoende wyze kunnende getoond worden, en geene Experimenten onbetwiſtbaar zynde, is het hard te beweeren, dat zy evenwel hooren zouden. Onze Schryver is 'er evenwel voor, om dit te ſtellen, zonder overtuigende bewyzen hier toe by te brengen.

In 't algemeen, zullen de Liefhebbers der Natuurlyke hiſtorie, in deze *Uitſpanningen*, zaken ontmoeten welken hunner opmerkinge waardig zyn, en het werkje een aangenaamen ontfangſt zullen konnen maken. Het eerſte, van deze Stukjes, is opgedragen aan den uitmuntenden Leidſchen Hoogleeraar PIETER VAN MUSSCHENBROEK; en het tweede aan den Heer WILLEM VINK, Doctor in de Medicynen, en Lector Emeritus in de Ontleed-Heel-en Vroedkunde te Rotterdam, Schoonvader van den Schryver.

De

De Opkomſt, Voortgang en Manier van de Operatie van de Cataract, door welke het Kriſtallyn Lichaam uit het oog wordt uitgenomen.

Eerſte Vervolg (*)

DE Leden van de Akademie der Heelkonſt, te Parys, zagen de nieuwe manier van Operatie op de Cataract, voor zo nuttig aan, dat zy het der moeite waardig oordeelden, hunne gedagten te laten gaan, over het gene dezelve kon verbeteren. Men hadt tegen de menigvuldigheid van Inſtrumenten, waar van zich de Heer DAVIEL bediende, om het doorzichtig hoornvlies te doorſnyden, dewyl hy 'er vier na malkander toe gebruikt, 't welk de Operatie zeer lang doet duren. (*a*)

De Heer PALUCCI, Chirurgyn van haare Keizerlyke Majeſteiten, verbeeldde zich de gemelde doorſnyding met één inſtrument te kunnen doen (*b*). De Heer LA FAYE vertoonde, tot het zelfde einde, een bistouri in een hegt vaſtgezet, waar van ſtraks nader: Naderhand heeft de Heer POYET, Chirurgyn van 't *Hotel-Dieu*, te Parys, een ander vertoond, 't welk de gedaante hadt van een Slange-tong, omtrent twee duimen lang, aan beide zyden ſnydende, tot aan zyn midden, digt by de punt met een oog, om een draad te kunnen doorſteken, in een hegt vaſt gezet. Het inſtrument doorgebragt, en de draad uitgehaald zynde, wilde de Heer POYET

(*) Zie boven *bl.* 190 en verv.
(*a*) Mem. de l'Acad. Roy. de Chir. Tom. II. pag. 353.
(*b*) Methode d'abattre la Cataracte. pag. 160.

POYET de draad tot een lus geknoopt hebben om de oogbol door de zelve te ſteunen, op dat die de beurtelingſche beweging, welke men genootzaakt is te maken, met het Inſtrument, om de ſnede, van het onderſte gedeelte van het hoornvlies, te volbrengen, niet volge.

Wy zullen, dit daar laatende, om dat het niet gevolgd, en naderhand, door den Heer POYET zelve, onnut geoordeeld is, onze Leezers doen zien welke veranderingen de Heer LA FAYE, een der beroemdſte Heelmeeſters en leden van de Koninglyke Akademie der Heelkonſt, te Parys, op de manier van DAVIEL, heeft uitgedagt en te werkgeſteld. Deze Heer geloofde, met anderen, dat men de Operatie met minder omſlag konde doen, en maar één Inſtrument nodig hadt, om het hoornvlies te doorſnyden, en één tot het vlies van het Kriſtallyne lichaam (*a*). Het eerſte is een ſoort van kleine biſtouri, in een hegt vaſtgezet; het lemmet is zeer dun, wat gebogen op zyn plat, 20 of 21 lynen lang, en op zyn breedſte is het maar van twee lynen breedte: het is aan de ééne zyde ſnydend, behalven aan de punt, alwaar de rug ook ſnydende is, doch maar omtrent twee lynen ver. De punt en de ſnee zyn zo dun, als de punt en ſnee van een Lancet, om het hoornvlies te gemaklyker te doorbooren; en het geheele lemmet is dun, om met te minder tegenſtand te kunnen doorgevoerd worden. De ſneede is zeer dun, om het hoornvlies gemaklyk door te ſnyden; het lemmet is wat gebogen op het plat, om de punt van de Regenboog te verwyderen, terwyl het de voorſte kamer doorgaat. De biſtouri heeft een rug, om

(*a*) Mem. de l'Acad. Roy. de Chir. Tom. II. pag. 563.

om dat als zy, langs heen, aan beide zyden ſnydende was, het bovenſte oogliď'er doorgekwetſt zou konnen worden, onder de Operatie. Ik heb geen draad van node, zegt de Heer LA FAYE, om het hoornvlies op te ligten, gelyk men zich verbeeld heeft; want hy is onnut, het welk ook in de Operatien van den Heer POYET, waar in hy zich van den draad bediende, zo bevonden werdt; behalven dat men de overtolligheid van Inſtrumenten moet myden. Het hegt, van dit Inſtrument, is van ivoor, drie duimen en negen lynen lang, en drie lynen over 't kruis. Om dat men dit Inſtrument moet houden, op gelyke wyze, byna, als men een ſchryfpen houdt, moet het hegt wat lang wezen.

De Heer LA FAYE zegt, hy verwagt niet, dat men dit Inſtrument zal aanzien, voor het gene PALUCCI heeft voorgeſteld, waar van hy, ſlegts, een duiſtere beſchryving, en nergens eene afbeelding heeft gegeven; maar van welke beſchryving het zyne merklyk verſchilt.

Het ander Inſtrument, tot deze Operatie, dient voor twee; want hier mede kan het doorgeſnede gedeelte van het hoornvlies opgeligt, en vervolgens, een kleine opening gemaakt worden in het beursje van het kriſtallyne lichaam, als dit nodig is. Dit Werktuig noemt de Heer LA FAYE *Kiſticome* of beursſnydertje; en het gelykt naar een *Pharingotomus* of ſtrot-ſnymesje, behalven dat het kleiner is. Het busje waar in het lancet verholen is, is een weinig krom op het plat, heeft omtrent eene lyn breedte, tegen zes lengte. Het kokertje, welk de Veer inſluit, is van drie lynen over het kruis, en twee duimen lengte. Het lancetje is zeer klein, gelyk

men

men uit het bosje kan oordeelen; en 'er koomt niet meer dan een vierde van een lyn uit, als men de veer aanzet.

Men ligt, volgens den Heer LA FAYE, het doorgesnede gedeelte van het hoornvlies op, met het uiterste end van het busje, 't welk men, vervolgens, brengt door de opening van den Regenboog, tot op het beursje van het Kristallyne lichaam, in het welke men een kleine opening maakt, met de punt van het lancetje. Men doet dit lancetje uitkoomen, door de Veer te drukken, en het gaat schuil, als men nalaat te drukken.

Het klein lancetje kan de Regenboog niet kwetsen, onder het inbrengen of uithalen van het instrument; en men heeft maar één hand nodig, om 'er zich van te bedienen, en de andere is vry, om het onderste ooglid neer te houden. Het is, derhalve, te verkiezen boven de twee werktuigen, waar van zich de Heer DAVIEL bedient, het een, om het doorgesnede hoornvlies opteligten, en het ander, om dan eene opening te maken in het beursje van het kristallyne lichaam.

De Heer LA FAYE deedt, met deze twee Instrumenten, de Operatie aan zes personen, in tegenwoordigheid van veele aanzienlyke Geneesheeren en Chirurgyns, op de volgende wyze. Hy deed den Lyder zitten tegen het licht, op een stoel met een laage leuning, zyn hoofd rustende tegen de borst van een helper, die het zelve steunt, en te gelyk het bovenste ooglid opgeligt houdt. De Operateur zet zich by de Dyen van den Lyder, en hy zit hier over, zo datze tusschen zyne beenen doorkoomen, gelyk veele Oculisten gewoon zyn. Hy drukt het onderste oog-

ooglid naar beneden, met de voorſte vinger van zyne ſlinker hand, als hy op een ſlinker oog werkt, en zet, ter zelfder tyd, het end van zyn middenſte vinger, in de grooten hoek van 't Oog, zo dat hy, zagtelyk, den oogbol drukke, om het oog eenigzins in bedwang te hebben. Dan neemt hy zyn biſtouri, byna op gelyke wyze, als men een ſchryfpen aanvat; voert de punt in het hoornvlies, aan de zyde van den kleinen ooghoek, omtrent een halve lyn van het harde oogvlies, en tegen over den Oogappel; en vervolgens dwars door de voorſte kamer, tot dat hy het hoornvlies, voor de tweedemaal, en aan de tegen overzyde doorboort, op een gelyken afſtand van het harde vlies. Hy ſtiert de ſnee van de biſtouri een weinig naar voren, terwyl hy de zelve doorbrengt; hy gaat voort met het onderſte gedeelte van het hoornvlies te doorſnyden, op de wyze van een halve maan, ſchuin, zo dat de opening groot genoeg zy om het kriſtallyne lichaam door te laten.

Door de bol van het oog een weinig te drukken, valt het kriſtallyne lichaam uit zyn kaſtje, en rolt op de wang. Doch ſomtyds belet het kriſtallyn-beursje dezen uitgang, dan moet dit geopend worden met het voornoemde beurs-ſnymesje, en hier op valt het kriſtallyne lichaam terſtond uit. De opening van dit beursje was niet nodig, dan alleen aan twee Lyders, van de genen, welken, op dezen tyd, door den Heer LA FAYE, geopereerd werden.

Voorts betuigt gemelde Heer, dat hy deze Operatie, met deze inſtrumenten, zo ſchielyk doet, dat hy, ſomtyds, binnen een minuut, gedaan hadt. De eenige zwarigheid, welke hem ontmoete, was de beweging van het oog, in ſom-

ſommigen, als men 'er met eenig Inſtrument aankoomt: maar een weinig geduld kwam dit gemaklyk te boven. Het is waar zegt hy, men zou den Regenboog eens konnen kwetzen; doch dit is wel te vermyden; als men de ſnee van het mesje maar een weinig naar vore doet hellen, het welk ook, om deze reden, een rug moet hebben: want zo het aan beide zyden ſnydend ware, zou men gevaar loopen den Regenboog te kwetzen, terwyl men denzelven zogt te vermyden. De biſtouri kan, door de voorſte kamer van het oog gaande, dit deel met de punt niet raken, om dat het Inſtrument eenige kromte heeft, en hier door verwyderd wordt van het Druivevlies, het welk vlak is, gelyk PETIT, Geneesheer, getoond heeft in de Stukken van de Koninglyke Akademie der wetenſchappen, in het jaar 1728.

De Operatie gedaan zynde werdt een drukdoek in water en brandewyn, van beide evenveel, laauw gemaakt, bevogtigd, op het oog gelegd, en om de twee uuren vernieuwd, en de Lyders werden, eenigen tyd, na de Operatie op den arm adergelaten.

De uitſlag van deze zes Operatien was als volgt. Den eerſten nagt, na de Operatie, bragten zy geruſt door; waren, 's anderen daags 's morgens, bykans alle zonder koorts, zonder pyn en ontſteeking aan het oog. Die eenig toeval was overgekoomen, werden op de voet gelaten.

Pieter Marteau, zes en zeſtig jaaren oud, hadt een onverwagt en byzonder toeval; onder, of na de Operatie, hadt men niet gemerkt, dat eenig bloed uitgelopen ware; en den tweeden dag hem verbindende, bevondt men, tuſſchen het

oog en de oogleden, een klonter bloeds, welke als een kalot op het oog maakte; doch gemaklyk werdt weggenomen. Niet tegenſtaande dit, vertoonden zich het hoornvlies en de wond in een goeden ſtaat. Het bindvlies was alleen wat rood, en de Lyder hadt niet dan middelmatige pyn. Den tienden dag na de Operatie, kwam 'er een merklyke vloeying op het oog: Men zou dit konnen toeſchryven aan een Zinking-ſtoffe, welke den Lyder, langen tyd, een geſtadige hoofdpyn hadt veroorzaakt, en misſchien oorzaak van de Cataract is geweeſt. Hoe het zy, het oog is niet gebeterd, het is ledig gelopen, en de Lyder heeft geen gezicht.

By Frans Riviere, een Soldaat van zesenvyftig jaaren, was het kriſtallyne lichaam byna geſmolten. Het vogt, welk zich, by het doen van de doorſnyding van het hoornvlies, ontlaſte, was te veel, om alleen uit het kriſtallyn en waterig vogt voort te koomen; en ſommigen, van die 'er tegenwoordig waren, meenden, het was een gedeelte van het glasachtig vogt, 't welk geſmolten, en bygevolg, bedurven was. De eerſte dagen, na de Operatie, kwam 'er pyn en ontſteeking op het oog, waarom hy, op den voet, werdt adergelaten. Het een en 't ander toeval bedaarden ongevoelig; maar het oog verkleinde eenigzins, en het lidteeken, of de ſneede, ſcheen vereenigd met het onderſte gedeelte van den Regenboog. Evenwel hy zag licht, maar kon geene voorwerpen onderſcheiden.

Jan Rouſſel, een Soldaat, twee endertig jaaren oud, onderging de Operatie, zonder dat 'er iet byzonders onder voorviel. Den derden dag, na de Operatie, werdt hy, op de voet, adergelaten, om de ontſteking en pyn, welken aan het

het oog gekoomen waren, te ſtillen. Ook verdweenen deze toevallen. Hy ziet de beweging der voorwerpen, en onderſcheidt de kleuren.

Pieter Mercier, Soldaat, oud vierenzeſtig jaaren, betuigt, dat hy met het oog, waar op de Operatie gedaan werdt, voor de Operatie, den hemel van de aarde niet kon onderſcheiden; dat hy zeer weinig ongemak onder, of na de Operatie, gevoeld heeft. Zyn oog is tegenwoordig in een goeden ſtaat, doch het gezicht maar zeer middelmatig.

Jan du Tartre, Soldaat van zeven en zeſtig jaaren, gevoelde zeer weinig pyn onder de Operatie, en na dezelve, byna geheel niet. Hy heeft geene toevallen gehad. Het oog is tegenwoordig heel wel, uitgezonderd een geringe kwetzing, waar mede de Regenboog getroffen is. Hy onderſcheidt de voorwerpen en de kleuren.

Nikolaas Philippe, een Soldaat, zes en zeventig jaaren oud, heeft niet meer geleden, of meer toevallen gehad dan de voorgaande. Zyn oog is tegenwoordig in een goeden ſtaat. Het is ten opzichte van zyne Jaaren, opmerklyk, dat hy de voorwerpen wel onderſcheidt, en zelfs de kleuren.

De Heer LA FAYE bevondt, als hy de oogen van de drie laatſten, met een bril beſchouwde, dat de oogappel zyn ronde gedaante, niet volmaaktelyk, behouden hadt. En geeft in bedenking, of dit niet wel veroorzaakt zou zyn, van dat het kriſtallyn lichaam door den oogappel gaande, eenige vezelen ontſteld hebbe.

De uitkomſt heeft doen zien, dat van zes geopereerden, zonder onderſcheid, uit anderen, die in gelyk geval ſtonden, genomen, de zes-

enveertigſten dag na de Operatie, geexamineerd, 'er twee waren die wel zagen, twee minder wel, en twee geheel niet.

Om weder te keeren tot de Operatie, in 't algemeen; als de zelve gedaan is, valt het bovenſte ooglid, 't welk men nu los laat, over de lap van het hoornvlies. En, om dat de Lyder het oog geſtadig digt houdt, vereenigt zich de wond gemaklyk; te meer om dat het Inſtrument, waar mede dezelve gemaakt is, het deel zeer net en ſchuin doorgeſneden heeft. Tot bewys van deze nette vereeniging kan dienen, dat het hoornvlies, 's anderen daags, niet meer gerimpeld is; en gevolglyk, het waterig vogt, het welk zich ſchielyk herſtelt, gelyk bekend is, niet meer kan uitlopen. Men kan in de genen die genezen zyn, naauwlyks het uitwendige van het lidteken zien, om dat het wondje gemaakt is, door een zeer ſcherpſnydend werktuig, en met éene ſnede. Ook verhindert het lidteken den doorgang van het licht niet, om dat het is aan de onderkant van het hoornvlies.

De Heer LA FAYE laat in 't midden, of de ſteek met den naald, door het harde vlies, dan de doorſnyding van het hoornvlies, de meeſte pyn make. De zes perſonen, waar aan de gemelde Heer, op het eene oog de Operatie, volgens de nieuwe manier, hadt gedaan, waren op het ander oog, naar de gewoone wyze geopereerd, door den beroemden Heer MORAUD. Sommigen zeiden, dat de ſteek met den naald hun minder pyn hadt gemaakt, dan het doorſnyden van het hoornvlies; anderen betuigden het tegendeel. De meerdere practyk van de nieuwe manier heeft duidlyk doen zien, dat het hoornvlies, zonder pyn, kan doorſneden worden

den. De menſchen, waar op men den Heer WINCEL heeft zien opereren, gaven niet het minſte blyk van pyn, onder het doorſnyden van het hoornvlies.

Op het einde voegt de Heer LA FAYE, er iet by, het gene de uitvinding van deze nieuwe Operatie aangaat. Na dat de Heer MERY, zegt hy, die nog lang het gevoelen, dat de Cataract niet anders dan een vlies ware, heeft voorgeſtaan, in het Jaar 1707, van het tegendeel was overtuigd geworden; heeft hy, als, de beſte manier om de Cataract te genezen, voorgeſteld, dezelve uit het oog uit te nemen. Zie hier het gene de Heer MERY deze zaak aangaande gezegt heeft. „ Ik heb, in myn eerſte waarne-
„ ming, doen zien een *Glaucoma*, (*a*) in het
„ waterig vogt dryvende, tuſſchen de *Iris* en het
„ hoornvlies. Het verduiſterd kriſtallyn lichaam
„ is 'er uitgenomen, door eene opening, in het
„ hoornvlies gemaakt, zonder dat het oog, hier
„ door, eenig toeval heeft bekoomen. Men zou
„ konnen beproeven dezelfde Operatie te doen,
„ terwyl de *Glaucoma* noch achter den Regen-
„ boog is, zonder vaſt te zitten; al ware ze
„ zelfs, over 't kruis grooter dan de oogappel;
„ want het gat van de Regenboog verwydt zich
„ ligtlyk. Wanneer de Cataract 'er niet aan vaſt
„ is, kan men dezelve neerſtryken op de ge-
„ woone wyze, of uithalen door eene opening,
„ aan de onderkant van het hoornvlies gemaakt,
„ om te vermyden, dat het lidteken tegen over
„ den oogappel koome. Deze laatſte wyze, hoe-
„ wel niet in gebruik, maar welke ik heb zien
„ ge-

(*a*) Dit is niet anders dan een waare Cataract, of verduiſterd kriſtallyn lichaam, van de ouden *Glaucoma* genoemd.

„ gelukken, in een *Glaucoma* uit het oog te ne-
„ men, met uitſtorting van al het waterig vogt,
„ ſchynt my, ten minſte, even veilig als de ou-
„ de, waar van men zich bedient, om de Ca-
„ taract neer te drukken; want men waagt min-
„ der met de Cataract uit te halen, dan dezel-
„ ve, in het oog naar benede te ſtryken, waar
„ men niet zeker kan zyn haar te zullen houden,
„ dan door dezelve om laag te ſtooten, voorby
„ de ſamenhang der hairvezelen met het kriſtal-
„ lyn lichaam, 't welk doorgaans zwaare gevol-
„ gen na zich ſleept; daar het niet ſchynt dat de
„ doorſnyding van het hoornvlies, of het ver-
„ lies van het waterig vogt, eenige konnen ver-
„ oorzaken: want dit vogt herſtelt zich gemak-
„ lyk, en het vlies welk men doorſnydt, geene
„ vaten hebbende, krygt geene ontſteking, als
„ de anderen welken 'er al hebben; ook ziet men
„ uit het hoornvlies geen drup bloed koomen."

De Heer LA FAYE erkent, dat de Heer MERY een duidlyk begrip geeft van de nieuwe manier; en de eerſte ſchynt te weezen, die dezelve duidlyk voorgeſteld heeft, ſedert men beſloten heeft, dat de Cataract beſtaat in eene verduiſtering van het kriſtallyne lichaam. Maar dat de Heer DAVIEL, op voorgang, of geleide van den Heer MERY, volgens eigen doorzicht, ten minſte, de eere toekoome van de eerſte te zyn, die deze Operatie, gelukkiglyk, heeft gepraktiſeerd; en hem (den Heer LA FAYE) van dezelve verbeterd te hebben, niet alleen door twee eenvoudige Inſtrumenten te verzinnen, om dezelve te doen, maar ook den tyd, welke men beſteedt om dezelve uit te voeren, volgens de wyze van den Heer DAVIEL, merklyk te verkorten.

On-

Onderzoek na de Grondbeginſelen van de Zedelyke daaden der Menſchen.

HOe verſchillend ook de gedagten der Zedeſchryveren mogen zyn, over het grondbeginſel van de zedelyke daeden der menſchen, de rede waer op hunne zedelyke verpligting, om 't eene te doen en 't andere te laeten, ſteunt, ze komen egter in onze dagen veel al hier in overeen, dat de Wet der Nature, en dus ook de Zedeleer van den geopenbaerden Godsdienſt, gegrondveſt is in de natuur der menſchen, die, redelyke weezens zynde, hun eigen welzyn op eene verſtandige manier, (ten minſte zo 't ieder toeſchynt,) in 't oog willen houden, en dat behartigen: vindt men nog deswegens onderſcheiden denkbeelden, ze zyn gemeenlyk van dien aert, dat ze meer in woordenſtryd beſtaen, dan weezenlyk verſchillen. Zy, by voorbeeld, die *Gods Wil*, ten eenigen grondſlag ſtellen, verſtaen 'er doorgaens geen volſtrekt willekeurig vermogen door, maer ſpreeken van den Wil van een verſtandig weezen, die den redelyken menſch geen pligten kan opleggen, die hem onverſtandig op eene onredelyke wyze zouden doen handelen. Zy die het *Eerlyke* aenzien als de eenige rede van verpligting, verbannen daer door de drangrede van het *Nuttige* niet, veel minder dat ze den invloed van *Gods Wil* verwerpen: maer houden ſtaende, dat de menſch, al waeren 'er geen andere reden om hem aen te ſpooren, egter verpligt zou zyn zich alzo te gedraegen, om dat hy, een redelyk weezen zynde, zodanig eenen handel *Eerlyk* erkende: zynde het *Eerlyke* de regel van ons gedrag, en 't *Nuttige* eene drangre-

de tot het zelve, in beantwoording aen *Gods Wil*, die ons daer toe aenſpoort, door ons als redelyke weezens, die 't *Eerlyke* en *Oneerlyke* konnen onderſcheiden, voort te brengen; en de omſtandigheden deezer Wereld in dier voege te ſchikken, dat het *Eerlyke* gemeenlyk met het *Nuttige* vergezeld gae; zo dat de veiligſte weg ter verkryginge van het *Nuttige* zy, te doen het geen *Eerlyk* is. Zy die het *Nuttige* als den eenigen grondſlag beſchouwen, bedoelen daer mede gemeenlyk niet een *Nut* dat geheel afziet van 't geen *Eerlyk* is, maer oogen op een *Nut* dat de menſch, als een redelyk weezen, op eene verſtandige wyze najaegt: waer door God den menſch tot zodanig een gedrag heeft willen verbinden. Zy eindelyk, om niet alle onderſcheidene gevoelens op te haelen, die de reden van verpligting alleen zoeken in *'t Welzyn der Menſchelyke Maatſchappy*, ſpreeken niets van 't bovengemelde tegen, maer willen dat hier uit alleen afgeleid kan worden, wat waerlyk *Nuttig*, *Eerlyk* en de *Wil van God* is; die ons in diervoege geſchapen heeft, en 't Menſchdom alzo beſtuurt, dat *het Welzyn der Maetſchappye* den menſch toone, wat hem te doen, wat hem te laeten zy, om als een redelyk weezen het onderlinge geluk, en dus ook het zyne, als daer mede verknogt, overeenkomſtig met Gods oogmerk, te bevorderen. — Men ziet zeer duidelyk in alle deezen, en zo is 't ook met alle andere gevoelens, dat *Gods Wil*, het *Eerlyke*, het *Nuttige*, en het *Welzyn der Menſchlyke Maetſchappye* t' zamenloopen in de natuer der menſchen, die God heeft willen voortbrengen als redelyke weezens, die hun eigen welzyn op eene verſtandige manier in 't oog willen houden, en dat behartigen: en deeze t'zamenloop

dier

dier onderſcheidene gevoelens heeft ons meermaelen doen denken, of de oorzaek van verſchil in deezen niet grootlyks te zoeken zy in de onderſcheidene manieren van uitdrukkingen; ontſtaende uit rede, dat men zo zeer ſtaroogt op één enkeld beginſel, dat men daer door de anderen uit het gezigt verlieze; of men zich niet klaerder zou uitdrukken, en de onderſcheidene pligten geſchikter afleiden, wanneer men meer dan één grondbeginſel ſtelde, overeenkomſtig met den aart der algemeene omſtandigheden, waer in zich het Menſchlyke Geſlacht bevindt. —— Men ſchept zomtyds vermaek in alles tot één punt te brengen, maer vindt zich eerlang in de noodzaeklykheid, om het geſtelde zeer onderſcheiden te beſchouwen; en dus onderdeelen te maeken, die men van 't begin af in aenmerking had konnen neemen; wanneer men de zaek terſtond in een helderder daglicht gezet zou hebben: daer is 'er, by voorbeeld, die alle menſchlyke hartstogten tot ééne gemoedsdrift, te weeten, *Liefde*, brengen; die alle menſchlyke zinnen één, naamlyk, het *Gevoel*, maeken; doch hunne handelwyze baert duïſterheid, en men ſpreekt klaerder, wanneer men de hartstogten terſtond tot twee, *genegenheid* en *afkeer*, en de zinnen tot vyf, 't *gevoel*, 't *gehoor*, 't *gezigt*, de *ſmaek* en de *reuk*, brengt: en we zyn niet vreemd van te denken, dat zulks ook plaets heeft met opzigt tot ons onderwerp; zo dat men, ſchoon 't, ten uiterſte genomen, mogelyk waere, alle de zedepligten der menſchen uit één beginſel af te leiden, klaerder ſpreeke, wanneer men onderſcheidene beginſelen ſtelt, die in daed en waerheid plaets hebben;

ben; gelyk we door eene korte beſchouwing van dit onderwerp ten duidelykſte zullen doen zien (*).

Het is eene onbetwiſtbaare waarheid, die geen bewys behoeft, dat alle zedelyke verpligting ſteunt op de natuer en omſtandigheden der zaeken; in dier voege, dat dezelve geen plaets hebbe, voor dat eene zaak op een zekere wyze beſtae, of ten minſte als beſtaenbaer aengemerkt worde (†). —— Hier uit volgt onmiddelyk, dat die verpligting onderſcheidene daeden eiſcht, naer gerade van de verſchillende betrekking waer in de menſch geſteld is; de verpligting, gegrondveſt zynde op de natuer en omſtandigheden der zaeken, moet zo onderſcheidene daeden eiſchen, als de natuer en omſtandigheden verſchillende zyn: zo is *Johannes* tot

(*) Men leeze over dit onderwerp, onder anderen, *le Droit de la Nature & des Gens, par le Baron de Pufendorf avec les notes de Jean Barbeyrac*, L. II. Ch. III, en inzonderheid § IV n. 1, 2, § X n. 6, § XV n. 1, 5; vergeleken met *les devoirs de l'Homme & du Citoien par le Baron de Pufendorf avec les notes de Jean Barbeyrac*, L. I Ch. III, en inzonderheid § XIII; midsgaders *Jugement d'un Anonyme ſur l'original de cet abrégé, avec des reflexions du Traducteur*, inzonderheid § XV. Wy haelen dit werk, en boven al het geen de Heer *Barbeyrac* deswegens hier geſchreeven heeft, in deezen aen, om dat het zelve, ſchoon we 't niet in alle deelen toeſtemmen, egter ons voorheen de eerſte aenleiding gegeeven heeft tot de denkbeelden, die wy hier het Gemeen mededeelen.

(†) *Of ten minſte als beſtaenbaer aengemerkt worde.* Wy voegen deeze nadere bepaeling aen 't gezegde, om dat eene zaek, die met minder of meerder waerſchynlykheid eerlang zal beſtaen, ſchoon tans nog niet beſtaende, eene rede kan zyn om ons op deeze of geene wyze te gedraegen, volgens de regelen der menſchlyke voorzigtigheid, die niet alleen het voorleedene en tegenwoordige maer ook het toekomende in overweeging neemt.

tot geheel andere daeden verpligt jegens zynen Vader *Petrus*, dan *Petrus* jegens zynen Dienſtknegt *Hermanus*; en *Hermanus* weder tot anderen jegens zynen Neef *Nicolaes*, dan *Nicolaes* jegens zynen Landsgenoot *Jacobus*, en deeze wederom tot eenen Vreemden enz. Als menſchen in 't algemeen hebben ze allen tot elkander dezelfde verpligting, maer de onderſcheidene betrekking, waer in ze tot elkander ſtaen, uit kragt van de natuer en omſtandigheden der zaeken, die hier verſchillend zyn, eiſcht van ieder hunner met opzigt tot elkander zeer onderſcheidene daeden. Dit toont terſtond dat de menſch, in verſchillende betrekkingen geſteld zynde, tot onderſcheidene daeden verpligt is; zo dat zyn pligt verandere overeenkomſtig met het veranderen van de natuer en omſtandigheden der zaeken, waer in hy zich bevindt: wanneer *Jacobus*, tot wien *Nicolaes* verpligt was als Landsgenoot, zich door het huwelyk aen de Zuſter van *Nicolaes* verbindt, zo ziet deeze, dien Echt redelyker wyze niet konnende wraeken, zich tot hem verpligt als tot zynen aengehuwden Broeder; waer uit geheel andere pligten voortſpruiten dan uit zyne voorgaende betrekking; en *Jacobus*, die voorheen gelyk ſtond met alle zyne andere Landsgenooten, ſtaet nu tot hem in eene nauwer betrekking, en gaat, al het overige gelyk zynde, alle zyne andere Landsgenooten voor.

Wanneer we nu, dit in agt neemende, het oog veſtigen op de algemeene omſtandigheden waer in zich het Menſchlyke Geſlaecht bevindt, zal 't zeer duidelyk te bemerken zyn, dat men alle de zedepligten der menſchen niet wel uit één enkeld beginſel konne afleiden, ten minſte dat men

men zich klaerder uitdrukke, wanneer men onderſcheidene beginſelen ſtelt, in beantwoording aen de verſchillende hoofdbetrekkingen waer in de menſch geſteld is. De menſch, naemlyk, bevindt zich in drie voornaeme betrekkingen, waer toe alle andere byzondere betrekkingen hun opzigt hebben, tot God, tot Zich-zelven, en tot zynen Evenmenſch, en uit ieder dier betrekkingen vloeyen zo onderſcheidene pligten voort, dat men ze niet, dan zeer verwardlyk, tot één beginſel konne brengen, maer zeer geſchikt uit drie hoofdbeginſelen afleiden, te weeten, *Godsdienſtigheid*, *Eigenliefde* en *Algemeene Goedgunſtigheid* (*). —— 't Is waer, men kan zeggen, de betrekking der dingen is hier de eenige rede van verpligting; doch hoe zal men daer uit alle byzondere pligten afleiden, zonder dat drieledige onderſcheid te maeken? men kan toch niet op dezelfde wyze redeneeren raekende onze verpligting, uit inzigt van de betrekking der dingen, tot God en tot ons zelven, nademael hier onderſcheidene gronden in aenmerking komen: de rede welke ons verpligt jegens ons zelven is niet dezelfde rede, die ons verpligt jegens God; en zo is 't ook niet dezelfde rede die ons verpligt jegens den Naeſten, waer uit wy gehouden zyn de pligten jegens ons Zelven te betragten (†); het onderſcheid is te groot, daer komen

(*) Men kan deeze drie grondbeginſelen ook benoemen, *Godsdienſt*, *Eigen Voordeel* en 't *Algemeene Welzyn*; deeze benaemingen zullen in dit geval het zelfde aenduiden; doch 't komt ons voor, dat de benaemingen afgenomen van de aendoeningen des menſchlyken gemoeds, de zaek zelve klaerder uitdrukken, en gevoeliger voorſtellen.

(†) De ſpreekwyzen van *zich in eene betrekking tot Zich-zelven te bevinden*, *in eene verpligting jegens Zich-zelven te* zyn

men te onderſcheidene gronden in aenmerking, om ze tot één te brengen. Wanneer we in tegendeel de bovengemelde drie grondbeginſelen ſtellen, welke ſteunen op de drie hoofdbetrekkingen van den menſch, zal men altoos uit ieder derzelver op dezelfde wyze konnen redeneeren, en alle byzondere pligten jegens God uit het beginſel van *Godsdienſtigheid*, jegens ons zelven uit dat der *Eigenliefde*, en jegens den Naaſten uit dat der *Algemeene Goedgunſtigheid* konnen afleiden; als beantwoordende ieder deezer pligten aen deeze hunne byzondere grondbeginſelen. —— Indien we derhalve willen nagaen welke pligten de menſch gehouden is te betragten, (om dus de Zedeleer der Openbaeringe, overeenkomſtig met de Wet der Natuere, op eene redelyke wyze te onderzoeken, te ontvouwen, en in betragting te ſtellen,) zo heeft men niet ſtaen te blyven op één enkeld beginſel, en daer uit

zyn, en *pligten jegens Zich-zelven te betragten*, zyn wel niet ten volle nauwkeurig; vermids de woorden *betrekking*, *verpligting* en *pligt*, uit eigen aert, twee onderſcheidene perſoonen vooronderſtellen, doch het gebruik heeft dezelven in dit opzigt dermaete geweigd, dat men ze zonder zwaerigheid konne gebruiken, ter aenkundinge van 't betragten van zodanige daeden, die op den betragter zelven uitloopen, waer toe hy natuerlyk genegen is, en die hy niet mag nalaeten te betragten voor zo ver hy verpligt is te gehoorzaemen aen de grondbeginſelen der *Godsdienſtigheid* en der *Algemeene Goedgunſtigheid*; welken van hem eiſchen dat hy agt geeve op zyne eigene behoudenis en voordeel, op dat hy bekwaem zy die pligten te betragten, welken zy hem aanbeveelen: van waer de betrekking tot zich zelven, en de verpligting om de pligten der *Eigenliefde* te betragten, niet min weezenlyk is dan die der *Godsdienſtigheid* en der *Algemeene Goedgunſtigheid*. Zie het aengehaelde werk van *Pufendorf* met de aentekeningen van *Barbeyrac* L. II. Ch. IV. § XVI n. 2.

uit alle daeden af te leiden; maer men moet den menſch beſchouwen in de drie onderſcheidene hoofdbetrekkingen in welken hy zich bevindt: en nademael de menſchen in maetſchappy met elkanderen leevende, zich altoos ten zelfden tyde in die drie hoofdbetrekkingen bevinden, zo moet hunne pligtsbetragting, indien 't mogelyk zy, beantwoorden, niet ſlegts aen deeze of geene dier betrekkingen, maer aen deeze drie betrekkingen te gelyk: en daer zulks in éene en dezelfde daed, ten zelfden tyde, onmogelyk plaets kan hebben, uit kragt eener tegenzeggelykheid in de natuer der zaeke, heeft men na te gaen welke betrekking hem het ſterkſte verpligt. Zo handelt men in alle gevallen ten opzigte van de byzondere betrekkingen jegens den Naeſten, wanneer 't onmogelyk is onze onderſcheidene betrekkingen tot twee byzondere perſoonen gelyklyk te beantwoorden: *Johannes* ziet zynen Vader en deszelfs Dienſtknegt te gelyk in doods-gevaer; 't is hem onmogelyk hen beiden te redden, maer éénen van hun kan hy behouden: in zodanig een geval zal niemand twyfelen, of hy moet zynen Vader het gevaer ontrukken, en den Dienſtknegt, zo 't niet anders kan zyn, laeten omkomen; de nauwer betrekking maekt hier eene ſterker verpligting; het zwaerſte moet altyd het zwaerſte weegen: en zo komt ook, in eene ſtrydigheid der hoofdbetrekkingen, altoos in aenmerking welke het ſterkſt verpligt, en daer aen heeft de menſch boven al te beantwoorden.

Om dit alles nog nader op te helderen, zullen we de bovengemelde grondſlagen der menſchlyke verpligtinge, volgens dit denkbeeld, eens kortlyk beſchouwen, en nagaen alle byzondere plig-

pligten op die grondbeginſelen geveſtigd zyn, en wat daer omtrend ſtaet in agt te neemen.

De menſch ſtaet in betrekking tot God, als een ſchepſel, dat door hem voortgebragt is, onderhouden en beſtuerd wordt, en is van daer verpligt Gods oppergezag en zyne afhangelykheid te erkennen, hem met een dankbaer hart te gehoorzaemen, en gevolglyk zich te bevlytigen tot een ernſtig gebruik van die vermogens welke hy naer ziel en lichaem bezit; omdaer door te beantwoorden aen den Godlyken Wil, aen 't oogmerk van dat verſtandige Weezen, het welk hem die vermogens niet vrugtloos maer tot wyze uiteinden geſchonken heeft. Alle deeze daeden vloeijen voort uit het beginſel van *Godsdienſtigheid*; de menſch hier van getroffen, deeze zyne betrekking in agt neemende, kan niet nalaeten zich daer toe verpligt te vinden, alwaer hy alleen in de Wereld, al kond' hy geen voordeel uit zodanig eene leevenswyze verwagten. Hoe veel te meer dan, wanneer hy nagaet dat God den te dienen zyn eigen welweezen veel al hier in dit, en zeker naemaals in 't toekomende Leeven, zal bevorderen: welk laetſte denkbeeld het licht der Natuere ten minſte zeer hoog waerſchynlyk, en dat der Openbaeringe, (benevens het voorſtellen van Gods alovertreffende barmhartigheid in Jeſus Chriſtus, dat den menſch te nauwer aen dat goeddoende Weezen verbindt,) in onbetwiſtbaere zekerheid voor 's menſchen geeſt brengt, het welk ons in de tweede plaets leidt tot de *Eigenliefde*.

De menſch ſtaet in betrekking tot Zich-zelven als een weezen, dat magtig is zich zelven gelukkig of ongelukkig te maeken, dat dit vermogen van zynen verſtandigen Schepper niet vrugt-

vrugtloos, maer tot dat wyze uiteinde ontvangen heeft, op dat hy, aen deszelfs oogmerk beantwoordende, zyn vermogen zou gebruiken, om zynen welſtand te bewerken, zo in dit als in een toekomend leeven; welk laetſte hy, naer geraede van min of meerder kennis deswegens, als boven aengemerkt is, zeer hoog waerſchynlyk of zeker verwagt: en hier uit ziet hy zich verpligt alles aen te wenden wat hem naer ziel en lichaem weezenlyk gelukkig kan maeken; om zyn verſtandelyke vermogen aen te kweeken, zyne gemoedsdriften te regelen, zyne gezondheid in agt te neemen, zyne tydlyke inkomſten gade te ſlaen, en een leevens gedrag te leiden dat Gode aengenaem en den menſchen welbehaegelyk is; om dus zyn daedlyk welweezen in en nae dit leeven altoos ter harte te neemen. Alle deeze daeden, die de *Godtsdienſtigheid*, gelyk men duidelyk bemerkt, niet uitſluiten, ontſtaen uit het beginſel van *Eigenliefde*: de menſch, afkeerig van 't ondergaen van alle rampen, en geneegen ter genietinge van een aenhoudend geluk, deeze zyne betrekking in agt neemende, kan niet twyfelen, of hy is gehouden zich alzo te gedraegen, en, naer de omſtandigheden der zaeken, aen dit grondbeginſel te beantwoorden, al bevond' hy zich alleen op den Aardbodem; indiervoege, dat het hem zo min geoorlofd zoude zyn, op een onbewoond Eiland, zonder hoop van redding of gezelſchap en in de grootſte elende, zich zelven van zyn verſtand, of leeven te beroóven, als het hem vry zou ſtaen af te zien van het grondbeginſel van *Godsdienſtigheid*, en nalaetig te zyn in God zynen Schepper en Weldoender door gehoorzaemheid te eeren.

De Menſch ſtaet eindelyk in betrekking tot zyn en

zynen Naeſten, als een Weezen, dat, tot volmaeking van zyn geluk de hulp van anderen behoeft, en wederom aen anderen hulp kan toebrengen, tot bevordering van het onderlinge welzyn; hy ziet het menſchdom door den wyzen God in diervoege geſchapen, onderhouden en beſtuerd, dat ze, met eene zugt tot gezelligheid aengedaen, elkanders hulp noodig hebben om gelukkig te leeven, en dit, in beantwoording aen zyn oogmerk in deeze ſchikking der zaeken, konnen bewerken door eene onderlinge gedienſtigheid: en hier uit bemerkt hy zyne verpligting om, zo veel hem mogelyk is, mede te werken tot nut der menſchlyke maetſchappye; alles aen te wenden, zo ver het met de gronden van *Godsdienſtigheid* en *Eigenliefde* kan beſtaen, wat ſtrekken kan tot bevordering van 't welzyn van zynen Evenmenſch; om dus van zyne zyde alles toe te brengen, wat het leeven onder elkander weezenlyk aengenaem en gelukkig kan maeken; zo ten aenzien van 't menſchdom in 't algemeen, als ten opzigt van zyne nauwer betrekkingen in 't byzonder, welker in agtneeming medewerkt tot het algemeene welweezen: het welk hem zyne verpligting toont om als een eerlyk en goedaertig Menſch jegens allen, als een getrouw Lid zyner byzondere Maetſchappye, en als een teerhartig Bloedverwant van zyne Maegſchap te leeven, om voorts in alle byzonderheden alle deugden der menſchlyke t'zamenleevinge ter harte te neemen. Alle deezedaeden, welke die der *Godsdienſtigheid* en der *Eigenliefde* vooronderſtellen zyn de eigenaertige vrugten der *Algemeene Goedgunſtigheid:* de menſch, hier mede bezield, deeze betrekking in agtneemende, kan zich niet ontſlaegen houden van deeze verplig-

ting, al bevond hy zich in ſtaet om te konnen leeven zonder de hulp van anderen: zo dat hy zich de bevryding van deeze pligten zo min konne aenmatigen, als zich ongehouden agten den Schepper en Albeſtierder van 't Menſchdom gehoorzaem te zyn, door te beantwoorden aen deszelfs wyze oogmerken, tot bevordering van zyn eigen welweezen.

Dit alles toont zeer klaer dat het grondbeginſel der *Godsdienſtigheid* hier eenen doorgaenden invloed heeft, en dat het grondbeginſel der *Eigenliefde* tevens tot eene kragtige aenſpooring ſtrekt, om den menſch te beweegen tot het betragten dier pligten, welken het grondbeginſel der *Godsdienſtigheid* en dat der *Algemeene Goedgunſtigheid* van hem afvorderen: nademael de *Godsdienſtigheid* en de *Algemeene Goedgunſtigheid* natuerlyk ſtrekken, om ons de vrugten der *Eigenliefde* te doen erlangen; van waer dezelve ons aenzet om die verpligting ernſtig gade te ſlaen, en daer aen te beantwoorden door eene daedlyke betragting: zo dat deeze drie grondbeginſelen elkanderen onderling behulpzaem zyn, om ons te doen leeven overeenkomſtig met onze natuer, als redelyke weezens, die hun eigen welzyn op eene verſtandige manier in 't oog willen houden, en dat behartigen: in dierwoege dat het grondbeginſel der *Godsdienſtigheid* niets eiſche, omtrend ons *Zelven* en den *Naeſten*, dan 't geen een verſtandig menſch, die zich door geen ongeregelde hartstogten liet vervoeren en verblinden, in beantwoording aen de omſtandigheden waer in hy zich bevond, zou betragten; niet twyfelende van te gehoorzaemen aen 't grondbeginſel der *Eigenliefde*, en dat der *Algemeene Goedgunſtigheid*, al hadd' het grondbeginſel der *Godsdienſtigheid* geen

geen plaets. ——— En hier uit kan men gereedlyk afleiden, hoe men zich, overeenkomſtig met deeze grondbeginſelen hebbe te gedraegen, in gevallen, dat we twee, op denzelfden tyd, geeiſchte pligten, niet gelyklyk konnen betragten, door eene tegenzeggelykheid in de natuer der zaeken: in zodanige omſtandigheden naemlyk heeft men na te gaen, welke pligt van het meeſte belang is, of welke betrekking ons het nauwſte verbindt, en zulks, met ter zyde ſtellinge van 't min verpligtende, indien 't niet anders zyn kan, te betragten: waer omtrend de volgende regelen, onzes oordeels, genoegzaem zyn.

I Indien een pligt jegens ons Zelven of den Naeſten, en een pligt jegens God niet gelyklyk kan waergenomen worden, zo eiſcht het grondbeginſel van *Godsdienſtigheid* den voorrang; nademael wy alles wat we bezitten aen God verſchuldigd zyn: het welk ook overeenkomt met het grondbeginſel der *Eigenliefde*; vermids God de oorſprong van alle heil is, zo voorleeden als toekomende, zo van dit als van 't eeuwige leeven. Hoe ſterk dan ook de zugt voor ons tydlyke behoud zy, hoe zeer wy gehouden zyn zorg te draegen voor 't welweezen van ons Huisgezin, indien we hier aen niet konnen beantwoorden, zonder God te verloochenen, of daeden te bedryven, die hem, onzen Schepper en Onderhouder, beleedigen, we hebben ons daer voor te wagten, al waar 'er geen vergelding te wagten; veel meer dan, indien we in 't vervolg op Gods tydlyke of eeuwige gunſt konnen hoopen.

II Indien twee pligten jegens ons Zelven, of twee pligten jegens den Naeſten niet gelyklyk

waergenomen konnen worden, zo heeft men den voorrang te geeven aen de betragting van dien pligt, welken Ons of onzen Naeſten het meeſte voordeel kan toebrengen: de rede hier van is klaer; zo we gehouden zyn ons welweezen, zo we verpligt zyn het geluk van onzen Naeſten te bevorderen, dan is 't ook onze pligt een grooter voordeel, 't zy voor ons Zelven, 't zy voor onzen Naeſten, boven een kleinder in agt te neemen: dit gebiedt de *Eigenliefde*, dit beveelt de *Algemeene Goedgunſtigheid*. Wanneer we handeldryvende, op denzelfden tyd, in onderſcheidene handelingen, 20 en 40 Pcto winſt konnen behaelen, doch die twee handelingen niet gelyklyk ter uitvoeringe konnen brengen, ſtaet ons alle overige gevolgen gelyk geſteld zynde, de laetſte boven de eerſte te behartigen; dit behoeft het meerendeel van 't Menſchdom niet geleerd te werden; doch even zo is 't met de twee pligten jegens den Naeſten, dat zomtyds niet zo wel gehandhaefd wordt: wanneer we onzen Naeſten, neemt, by voorbeeld, eenen braeven Jongeling, op denzelfden tyd de gunſt van twee onderſcheidene Perſoonen konnen doen verkrygen, welker een hem veel voordeeliger kan zyn dan de ander, maer we zulks niet gelyklyk konnen bewerken, zo heeft men, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, hem het voordeeligſte te wege te brengen; niet denkende dat men zynen pligt volbragt heeft, wanneer men hem ſlegts eenen zekeren trap van geluk heeft doen bereiken, daer 't in onze hand was hem gelukkiger te maeken.

III Indien een pligt jegens ons Zelven, en een pligt jegens den Naeſten niet gelyklyk waergenomen kan worden, dan heeft men, alle andere din-

dingen gelyk geſteld zynde, den grondſlag der *Eigenliefde* den voorrang te geeven, ons byzondere welweezen boven dat van onzen Naeſten te handhaeven: maer, alle andere dingen niet gelyk ſtaende, zo heeft men te overweegen aen welke zyde het grootſte voordeel over't algemeen uitgewerkt kan worden, en dan naer geraede hier van zich te gedraegen of volgens het grondbeginſel der *Eigenliefde*, of dat der *Algemeene Goedgunſtigheid*, het geen in dit geval het grootſte voordeel kan aenbrengen.' —— Deeze regel zal waerſchynlyk, inzonderheid met opzigt tot het laetſte, by veelen eenige opheldering vereiſchen; doch ons tegenwoordige beſtek laet niet toe in deezen ons hier over uit te laeten; het welk ons heeft doen beſluiten dit uit te ſtellen, en vervolgens nader te ontvouwen in eene byzondere verhandeling, over de *Eigenliefde gepaerd met de Algemeene Goedgunſtigheid.*

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN OVER DE NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN, die onlangs uitgegeven zyn.

De Hiſtorie van Raſſelas, Prins van Abiſſinien. Zynde een verbloemde Schildery van het Menſchelyk leven. Door den Autheur van *de Hollandſche Wysgeer. Te Amſterdam by* D. onder de Linden 1760. *in't gebeel* 164 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt ſtukje is, ſchoon 't op den titel niet gemeld worde, dat ons vreemd voorkomt, (*) ene vertaling: het behelſt de geſchiedenis van een Abiſſiniſch Prins; die onderzoekt welke levenswyze hem ſtaet te verkiezen, om zyne dagen in de Wereld gelukkig door te brengen; en ſtrekt ter aentoninge dat men zulks vrugtloos op Aerde zoekt; dewyl 'er geen ſtaet is waer in de menſchen in dit leven gelukkig genaemd mogen worden; hebbende ieder ſtaet zyne zwaerigheden en kwellingen. De Schryver vervalt, onzes agtens, in een misſlag die velen gemeen is; hy zoekt een gelukſtaet, die niet overeenkomt met de omſtandigheden dezer Wereld, en beſchouwt den menſch van ene ſlechte zyde; hy vindt in ieder ſtaet menſchen, die zich kwellen over hunnen toeſtand, zich door hunne driften laten vervoeren, of door hunne inbeelding beheerſchen; dat zeker plaets heeft, doch geenszins infuit dat 'er geen menſchen in die ſtaeten gevonden worden, die, in 't bezit van ene bedaerde

(*) Wy merken dit aan om dat we vertrouwen dat een Hollandſche Wysgeer niet met een anders Werk, als of 't zyn eige waare zal willen pronken.

de gemoedsgeſtalte, met enen vergenoegden geeſt, zo gelukkig leven als met de omſtandigheden dezer Wereld beſtaenbaer is. Hoewel de Schryver derhalve den ongelukkigen ſtaet der menſchen te breed uitmeete, egter is zyne ſchildery van 't menſchlyke leven der beſchouwinge wel waerdig, vermids ze ons de ydelheid veler najagingen duidelyk voor ogen ſtelt, en leeringen aen de hand geeft, die van wezenlyke nuttigheid zyn: waerom wy 't niet ondienſtig oordeelen den Lezer het beloop van dit geſchrift onder 't oog te brengen.

Raſſelas, de vierde Zoon van den Keizer van *Abiſſinie*, werd, volgens ene aloude gewoonte, met de overige Zonen en Dogteren des Keizers in ene Valey, in 't Koningryk *Ambara*, die rondsom met onbeklimbare bergen omringd was, bewaerd: de enige toegang was ene ſpelonk, die onder ene rots heen liep, welker uitgang na buiten door een groot boſch verholen, en welker ingang in de Valey geſloten was met yzere deuren, die men niet zonder behulp van werktuigen kon openen of ſluiten, en dag en nagt door getrouwe wagters bewaekt werden. In deze Valey, van ene zeer grote uitgeſtrektheid, genoten de bewoonders alles wat Natuer en Kunſt kan verlenen, om het menſchdom een aengenaem en gelukkig leven te doen leiden; de Keizer was gewoon eenmael des jaers een bezoek by zyne Kinderen af te leggen, en, vergezeld van Konſtenaers, Muzikanten en Danſers, gedurende acht dagen onder het bedryven van alle vermaeklykheden aldaer te vertoeven; ieder die den Vorſt vergezelde wenſchte hier eeuwig te blyven, dat alleen toegeſtaen werd aen hun, wier bedryf bekwaem was om nieuwigheid by de pragt te voegen; en 't werd hun agter wien de yzeren poort eens geſloten was, niet, vergund te rug te keeren. In deze gelukkige Valey ſtelde men alles in 't werk wat tot vermaek en vergenoeging der Vorſtlyke kinderen kon ſtrekken; terwyl hunne Leermeeſters hun dagelyks alles wat agter de bergen was, beſchreven, als plaetſen van jammer en elende, in tegenoverſtelling van de plaets der gelukzaligheid, die zy bewoon-

woonden; het welk de Prinſen gemeenlyk hunne dagen met vreugde deed ſlyten, zonder na hun vertrek van daer te wenſchen. *Raſſelas* egter begon, met den ouderdom van zes en twintig jaren, een weêrzin tegen de vermaeklykheden dier plaetſe te gevoelen, en zich zelven als ongelukkig aen te merken, zonder te konnen nagaen wat hem tot volmaking van zyn geluk ontbrak. Een der Wyzen *Raſſelas* in zyne eenzaemheid, die hy dikwerf zogt, navolgende, zyne klagten horende, tragtte hem weder te brengen tot zyne voorgaende blygeeſtigheid, met hem te doen zien in hoe gelukkig een verblyf hy zich bevond, daer hem niets ontbrak: doch de Prins betuigde dat dit de oorzaek zyner droefgeeſtigheid was; alles bezittende wat hy begeerde vond hy den eenen dag gelyk den anderen, en den laetſten verdrietiger dan den eerſten: *ik beb*, was eindelyk zyne tael, *alreede te veel genooten, geef my iets om te begeeren.* De Leermeeſter, hier over verwonderd, borſt onvoorzigtig met deze woorden uit; *Myn Heer, indien gy de elendens van deeze waereld gezien bad, gy zoud uw tegenwoordigen ſtaet weeten te waardeeren:* het welk in *Raſſelas* ene begeerte verwekte om die elende te zien, als begrypende dat zulks tot zyn geluk nodig was.

Van dien tyd af vermaekte hy zich in de openbare gezelſchappen met de gewone vreugdebedryven, en in zyne eenzaemheid met beſpiegelingen van die waereld die hy tot nog niet gezien had; waer in hy zich de ongelukkige omſtandigheden veler menſchen, en zyne pogingen om hen daer uit te redden, voor den geeſt bragt; tot dat hy ten laetſte zyne gedagten geheel en al veſtigde op de middelen ter ontkominge uit de Valey der gelukzaligheid; doch hier in vond hy voor zich onoverkomelyke hinderpalen. Gedurende zyne overleggingen geraekte hy in verkeering met een Konſtenaer, die zeer vermaerd was in de Werktuigkunde; deze liet zich by zekere gelenheid uit, over de mogelykheid van de menſchen als vogelen te doen vliegen; de Prins in dit denkbeeld behagen ſcheppende, overwoog het zelve met den Konſtenaer,

en

en 't beſluit was dat deze daer van ene proef zou nemen, die, eerlang in 't werk geſteld zynde, ongelukkig uitviel. Terwyl de Prins volhardde in 't zoeken na middelen om te ontvlugten, genaekte de regentyd, welke in die dagen zo geweldig en van zo langen duur was, dat de ganſche Valey overſtroomd wierd; waar door de Prinſen bepaeld werden tot huiſelyke uitſpanningen: dit gaf *Raſſelas* gelegenheid om zyne aendagt te veſtigen op een gedicht, dat *Imlac* gemaekt had, op de verſcheidene omſtandigheden der menſchen; en vervolgens met dien Dichter menigwerf over dat onderwerp te ſpreken, dien hy ook bewoog, om een verhael van zyn levensloop te geven; waer in zeer vele zaken voorkwamen, die de Prins bezwaerlyk geloven kon onder de menſchen plaets te hebben. Toen *Imlac* eindelyk verhaelde, hoe hy, om de verdrietelykheid van 't leven te ontgaen, zyne toevlugt met anderen tot deze Valey genomen had, vroeg hem de Prins, of hy nu hier gelukzaligheid gevonden had; en *Imlac* daer op geantwoord hebbende, dat hy ook hier rede tot droefheid vond zo nam de Prins daar uit aenleidinge, om zyn bedoelde aen *Imlac* te openbaren, en hem te bewegen, om met hem dit verblyf te ontvlugten. *Imlac* zogt den Prins in zyn oogmerk te wederhouden, met hem te doen aenmerken dat hy de Wereld geheel anders zou vinden, dan hy verwagtte; doch ziende dat alle tegenſtand vrugtloos was, beſloot hy hem ten wille te zyn, en na te gaen op hoedanig ene wyze ze konden ontkomen. *Raſſelas* en *Imlac*, in ene hunner wandelingen, de werkzaemheid der Konynen op 't gebergte in agt nemende, zo kwam by *Imlac* in bedenking of 't niet mogelyk zoude zyn den berg hier of daer te doorgraven; en op een herhaeld onderzoek na ene geſchikte plaets vonden ze ene kleine ſpelonk, agter de ſtruiken verborgen, die hun oogmerk begunſtigde. *Imlac* bezorgde de nodige gereedſchappen, het graven werd van dag tot dag voortgezet, en ze ontdekken in 't kort ene ſpleet in de Rots, die hun met weinig moeite verdeed vorderen. In deze omſtandigheden geviel het dat de Prins, uit de ſpelonk komende, zyne Zuſter

Nekaja voor den mond van het hol zag ſtaen: dit bragt te wege ene openbaring van 't geheim aen *Nekaja*, en een verzoek dier Princeſſe om met hun te mogen vlugten, het welk gereedlyk ingewilligd werd. Van toen af droeg *Nekaja* zorg dat geen ander verlopen wandelaer hen op den berg volgde; *Raſſelas* en *Imlac* voleindigden ten laetſte hunnen arbeid; en de Prins zag met zo veel verwondering en aendoening een ruimer Gezigteinder, dat hy niet ſchielyk overreed kon worden om na de Valey weder te keeren. De Prins verwittigde hier van zyne Zuſter, en zich op den raed van *Imlac* ryklyk met juwelen voorzien hebbende, verlieten ze met elkanderen, 's nagts voor de volle maan, de Valey, wordende de Princes gevolgd door ene gunſteling, *Pekuah* genaemd, die niet wiſt werwaerds ze ging. *Imlac* geleidde zyne Koninglyke wandelaers met alle voorzigtigheid het Land door na ene Zeehaven, om hen, met afzigt van hunne waerdigheid, allenskens aen de verkeering met gemene menſchen te doen gewennen; ging eindelyk met hun te water na *Suez*, en bragt hen te land na *Cairo*.

In *Cairo* gekomen zynde gaf *Imlac* hun berigt van de menigte der Vreemdelingen en Kooplieden ter dezer plaetſe, en bepaelde, dat hy zich als een Koopman zou gedragen, en dat zy als Vreemdelingen zouden leven, die geen ander oogmerk dan nieuwsgierigheid in hun reizen hadden. Door het dryven van Koophandel had *Imlac* gelegenheid om zich in allerleye gezelſchappen in te wikkelen, en zyne Vorſtlyke reisgezellen beſteedden twee jaaren lang om de tael te leeren: nae verloop van welken tyd *Raſſelas*, nu vloeibaer ſprekende, en bekwaem zynde om met de vereiſchte voorzigtigheid onder vreemdelingen te verkeeren, *Imlac* alom begon te vergezellen, op dat hy zyne *Levenskeuze* mogte doen. Enigen tyd lang ſcheen hem de keuze onnodig, nadien alle menſchen hem gelukkig voorkwamen, maer hy vond zich zelven in 't leven dat hy leidde niet gelukkig; hy zag anderen, zo 't hem voorkwam, gedurig blymoedig, doch bevond zyn eigen geeſt ruſtloos en onvergenoegd: dan *Imlac* toon-

de

de hem dat die genen, met welken hy omging, zo gelukkig niet waren als hy zich verbeeldde; en dat men bezwaerlyk iemand zou ontmoeten, die niet dagt dat de ſtaet zyner naburen beter was dan de zyne; wel inzonderheid uit rede, dat de menſchen, veel al niet zo zeer uit eigene verkiezing, als wel door een t'zamenloop van omſtandigheden, dien ſtand, waer in zy zich bevinden, beleven. Dit deed den Prins met blydſchap opmerken, dat hy in ſtaet was voor zich zelven te kiezen, en dus het geluk te vinden: *ik beb hier*, zeide hy, *de waereld voor my, en zal dezelve op myn gemak beſchouwen: de gelukzaaligheid is zeekerlyk ergens te vinden.*

Zyne eerſte proefneming ten dien einde was by de Jeugd: maer hy verkeerde ſlegts weinig dagen met luſtige vrolyke knapen, of ontdekte dat in zodanig ene levenswyze de gelukzaligheid niet te vinden was; het welk hem bewoog om hen daer omtrend te waerſchouwen, en zodanig een gedrag af te raden; doch hy werd deswegens uitgelachen. Vervolgens kwam hy in ene gehoorzael, daer een Hoog Leeraer met veel vernuft redeneerde over de beſtiering der driften, en 't geluk van hun, die door de Rede over hunne hartstogten heerſchen: *Raſſelas* luiſterde met aendagt, en werd zeer met den Profeſſor ingenomen; doch *Imlac*, wien hy zyn wedervaren vermeldde, wederhield hem enigermate; en de Prins bevond in een byzonder bezoek, dat de Redenaer zich niet minder dan anderen door zyne hartstogten liet vervoeren, als zynde bykans, wanhopig op het overlyden van zyne Dochter. *Raſſelas*, voortgaende in zyn onderzoek, van enen Kluizenaer horende ſpreken, werd genoopt om na te gaen, wat gelukzaligheid in de eenzaemheid gevonden kon worden: *Imlac* en de Princes vergezelden hem op den weg na de verblyfplaets des Kluizenaers; ze ontmoetten Herders, in welker harten de misnoegdheid huisveſte; vertoefden op het Landgoed van een ryk Heer, die in geſtadige vrees voor de onderdrukking van den *Baſſa* van *Egypte* leefde; en kwamen, nae deze ongelukkige ſtanden gezien te hebben, aen de Cel des Kluizenaers,

naers; dien ze bevonden zo min gelukkig te wezen in zyne eenzaemheid, als anderen in het openbare leven; zelfs in zo ver dat de Kluizenaer beſloot zyne eenzaemheid te verlaten, en met gezelſchap na *Cairo* te gaen, om gelukkiger te leven. De Prins zyn wedervaren met den Kluizenaer verhalende in een gezelſchap van geleerde Mannen, die gewoon waren zich te vermaken met hunne gevoelens te vergelyken, (dat zomtyds ruim hevig genoeg geſchiedde,) vond hen zeer verdeeld in hunne gedagten, over 't wel of kwalyk doen van den Kluizenaer: onder anderen was 'er een Philoſooph, die hier uit aenleiding nam tot ene breedvoerige redenering, om aen te toonen, dat de weg tot de gelukzaligheid is agtervolgens de Natuer te leven: en de Prins, hem nader ondervragende waer in die levenswyze beſtond, ontving ten antwoord, dat het is, *altoos te handelen met een betaamelyke aandagt, op de gevoeglykheid, ſpruitende uit de betrekkingen en eigenſchappen der zaaken en gewrogten; zamen te ſtemmen met het groote en onveranderlyke ontwerp der algemeene gelukzaligheid, en mede te werken met de generaale ſchikking en betamentlykheid van de tegenwoordige geſteltheid der zaaken:* uit welk antwoord de Prins zeer wel begreep, dat by dezen Philoſooph, hoe langer hy hem hoorde, hoe minder verſtaen zou, des hy zich boog en ſtille zweeg.

Raſſelas begon nu eenigzins te twyfelen, wat te doen; doch vleide zich egter met de hoop van te zullen ſlagen; niet tegenſtaende alles wat *Imlac* hem ten tegendeele voorſtelde: hy vermoedde dat *Imlac* zyn oogmerk niet begunſtigde, op dat hy met 'er tyd niet zoude zien, dat *Imlac* zelf zich vergiſt had; en beſloot derhalve veel meer raed te plegen met zyne Zuſter; waer van 't gevolg was dat ze vaſt ſtelden het werk onder hen beiden te verdeelen, in diervoege, dat *Raſſelas* zou beproeven wat gelukzaligheid 'er in de pragt der Hoven, en *Nekaja* wat 'er in den middelbaren ſtand te vinden was. *Raſſelas* verſcheen daer op met een aenzienlyk gevolg aen 't Hof van den *Baſſa*; doch vond daer niets dan ene agtervolging van zamenſpanningen en ontdek-

dekkingen, liſten en ontkomingen, kuiperyen en verraderyen; hy zag eerlang den *Baſſa* in keetenen na *Conſtantinopolen*, gevoerd; door enen anderen opgevolgd; dien weder afgezet; en den *Sultan*, die hem bevorderd had, door de *Janitzaren* vermoord. *Nekaja* was niet gelukkiger in haer onderzoek; zy vond kinderagtige vermaken, en die nog verbitterd door medeſtrevingen en afgunſtigheden; ontdekte jaloersheid, trotſcheid, dwaze minneryen, en vele buitenſporigheden; in ieder huis werd, volgens hare bevinding, het gemompel der klagten gehoord, en zelfs in die, daer de grootſte vertooning van vrede en voorſpoed was, ſpookte de een of andere ruſtverſtoorder. *Raſſelas* en *Nekaja* weder by een gekomen zynde gaven elkander berigt van hun wedervaren; het welk gelegenheid gaf tot een breedvoerig onderhoud tuſſchen deze beiden, over de verkeerdheid der menſchlyke handelingen, en de daer uit voortvloeyende onheilen.

Dit geſprek werd afgebroken door de komſt van *Imlac*, die hen berispte om 't doorbrengen van hun leven in 't verkiezen van ene levenswyze, en aenzette, om, in *Egypte* zynde, het Land, en onder anderen de *Pyramiden* te bezigtigen, met aen te tonen de nuttigheid van 't beſchouwen van de werken der Ouden; waer door hy hen overhaelde om 's anderen daegs onder 't geleide van enige Turkſche Ruiteren, met de vereiſchte bagagie, derwaerds te vertrekken. Het Land doorgegaen, en tot de grote Pyramide gekomen zynde, werd *Pekuah*, de gunſteling der Princeſſe, door ene ydele vrees voor ſpokeryen, wederhouden van in de *Pyramide* in te gaen; haer te overreden vrugtloos zynde, zo liet de Princes haer wederkeeren na de tenten, en 't overige gezelſchap beſchouwde de Pyramide met alle nauwkeurigheid. *Imlac* ſprak met hun over 't oogwit in dezelve te ſtigten, en merkte die magtige gebouwen aen als gedenkzuilen van de ongenoegzaemheid der menſchlyke genietingen, en der onverzadelyke begeerte na nieuwigheid; als enkel gebouwd om de begeerte der inbeeldinge door be-

zig-

zigheid te vrede te ſtellen. Nae dit bezigtigen by huſſ gevolg tot de tenten gekomen zynde, ontvingen zy het droevige berigt, dat *Pekuab*, met hare twee dienſtmaegden, door enige ſtropende Arabieren was weggevoerd; en de Turkſche Ruiters, die hen vervolgd hadden, kwamen eerlang te rug, zonder in ſtaet geweeſt te zyn van hen te agterhalen; het welk *Nekaja* bitter bedroefd deed zyn. Zy keerden daer op weder na *Cairo*, en ſtelden alle middelen in 't werk om kundſchap van *Pekuab* te verkrygen; ondertuſſchen benaerſtigde *Imlac* zich om de Princes te vertrooſten, die ook enigermate tot bedaren gebragt werd, en een beſluit nam om haer hart nimmer zo zeer aen ene zaek te hegten, dat het verlies haer dermate kon treffen. Eindelyk egter gelukte het haer een bode te ontvangen, die de verblyfplaets van *Pekuab* ontdekt had; en deze kort daer nae voor twee honderd oncen gouds geloſt zynde, gaf een verhael van 't voorgevallene gedurende hare wegvoering en gevangenis, midsgaders van de levenswyze van 't Hoofd dier ſtropende Arabieren, en den ſtaet zyner Vrouwen, die ver van verkiezelyk was.

De Prins had ondertuſſchen ſmaek gekregen in de Geleerdheid, en maekte *Imlac* bekend, dat hy voornemens was zyne dagen in eenzame letteroefening te verſlyten: doch *Imlac* raedde hem eerſt het gevaer daer van te onderzoeken; en verhaelde hem de geſchiedenis van een ervaren Aſtronomiſt, die door gedurige oefeningen zich enigermate de de herſenen gekraekt had, zich inbeeldende dat de beſtiering van het weer, en de uitdeeling der tyden hem aenbevolen was: hy toonde, hoe gevaerlyk het vermogen der inbeeldinge is, en hoe de geleerdheid den menſch bloot ſtelt voor de nadeelige uitwerkſelen veler herſenſchimmen. In hunne avond wandeling langs den oever van den *Nyl* ontmoette hen een oud Man, dien de Prins dikwils in de vergadering der Wyzen gehoord had, 't welk hem bewoog de navorſching van dien avond te beſluiten, met van dien Ouden te vernemen, wat hy in den

ſtaet

ſtaet des Ouderdoms mogt verwagten: deze ging met het gezelſchap na hun huis, was blymoedig en ſpraekzaem, doch zyne beſchryving van den Ouderdom was van dien aert, dat zyne toehoorders geen rede hadden om zich veel goeds van dien ſtaet te beloven. Het geen *Imlac* van den Sterrekundigen verhaeld had was van die uitwerking op de Princes en *Pekuah*, dat ze den volgende dag *Imlac* verzogten, om haar by hem te brengen, waer in hy, nae enigen tegenſtand, bewilligde; en 't gevolg hier van was, dat de Aſtronomiſt, door eene gemeenzaeme verkeering met hun, van zyne inbeelding herſteld, en tot een deelgenoot hunner geheimen aengenomen werd, als een verſtandig en oprecht menſch, die hun aengenaem en nut kon zyn: die zich ongelukkig gemaekt had door zyne herſenſchimmen in 't heimelyke op zich te laten werken, doch nu hoopte zyne laetſte dagen in vrede door te brengen. Op zekeren tyd met *Imlac* hier over ſprekende, kwam *Raſſelas* met de Princes en *Pekuah* in de kamer, vragende of zy ene nieuwe uitſpanning tegen morgen gevonden hadden; het welk gelegenheid gaf tot een geſprek over de verſcheidenheid en verandering als noodzaeklyk tot de vergenoeging; midsgaders over het leven der Kloosterlingen; en hen eindelyk deed beſluiten, om den volgenden dag de oude grafkelders of bewaerplaetſen der gebalzemde lichaemen als iets nieuws voor hun te bezien. Dit beſluit in 't werk geſteld, en de grafkelders bezigtigd zynde, ſpraken ze onderling over 't oogmerk der Egyptenaren in 't balzemen hunner lyken, waer omtrend *Imlac* oordeelde, dat dit gebruik alleen plaets had gehad by ryken en aenzienlyken; en dat het voortgeſproten was uit genegenheid voor de overblyffels der geſtorvenen: doch dat velen wilden dat de Egyptenaren geloofden, dat de ziel zo lang leefde als het lichaem niet ontbonden was, en daerom dit middel gebruikten om den dood te loor te ſtellen: hier ontſtond een geſprek over de onſtoflykheid en onſtervelykheid der ziele; en *Raſſelas* merkte ten ſlot aen, dat het be-

den-

denken der onſtervelykheid ons wapent tegen den ſchrik des doods, en de geſtorvenen ons vermanen de kortheid van onzen tegenwoordigen ſtaet te overdenken: zy *wierden*, zeide hy, *mogelyk weggerukt, terwyl zy gelyk wy, bezig waren om een leevenswys te verkiezen*: het welk de Princes beantwoordde, met te zeggen; *wat my belangt, de verkiezing van een leevenswyze is voor my van minder belang geworden, ik hoop in 't vervolg alleen op de eeuwigheid te denken.*

Weinig dagen nae het bezoeken der begraefplaetſen begon de Nyl te zwellen; het gezelſchap zag zich verſteken van gelegenheid tot uitſpanningen en vermaekte zich binnens huis, met de vergelyking der verſcheidene levenswyzen die zy gezien hadden. *Pekuab*, de Princes en de Prins vormden nog ontwerpen ter gelukzaligheid, die ze wenſchten uit te voeren: *Imlac* en de Sterrekundige vergenoegden zich, met langs den ſtroom van 't menſchlyke leven af te dryven, zonder hunne coers na ene byzondere haven te ſtuuren. Ze overleiden enigen tyd wat ze doen zouden, en beſlooten, als de overſtroming zou ophouden, na *Abiſſinie* te rug te keeren.

Korte Beſchryving en Geneeswys der Ziekten, die veelzints in de Heirlegers voorkomen, door GERARD BARON VAN SWIETEN. *Raad en eerſte Lyf-Arts van hare Keizerlyke en Koninglyke Majeſteiten, enz. enz In het Nederduitſch vertaald, en met Aantekeningen vermeerderd, door* JAKOB VAN DER HAAR, *Heel- en Hand-Arts van de Stad en het Hospitaal der Hoofdſtad 's Hertogenboſch. Tweede Druk. Te Amſteldam, by* Jacobus van Heun. 126 *Bladz. in gr.* 8vo.

DIt Werkje heeft geene aanpryzing nodig, gelyk goede wyn geen krans. De aftrek welke het eerſtond na deszelfs uitkomſte, in het Nederduitſch ge-

gemaakt heeft, blykt uit dezen tweeden druk, in het zelfde jaar, waar in de eerſte is uitgegeven; ook is het reeds te Weenen, in de Latyniſche en Franſche taale uitgekomen. De BARON VAN SWIETEN heeft niet goedgevonden zynen naam 'er voor te zetten, om welke reden, is ons onbekend. De Nederduitſche Vertaaler heeft de vryheid genomen den zelven op het Titelblad te plaatſen, op het algemeen gezach, waar mede dit werk aan den Heer VAN SWIETEN wordt toegeeigend; gelyk dit ook door den BARON, zo veel men weet, niet gewraakt is. De Vertaaler hadt, gewislyk groote reden, om den Auteur van dit Werkje aan te wyzen. Want, ſchoon men zou konnen zeggen, dat men een Schryver de vryheid behoore te laten, van zich als den maker van het Werk te noemen, of bedekt te houden; het werk zelve kon hier door van veel uitgebreider nuttigheid wezen. Om dat de naam van den Heer van Swieten zo geacht is, door deszelfs andere werken, was de melding hier van, het gereedſte middel, om dit Werkje aanſtonds te doen gezogt en gelezen worden. En of het wel waar is dat het aankomt op de zaaken zelve, en niet op den mond of de penne, waar uit ze voortkoomen. Het is ook waar, dat het gemeen, en minder kundigen niet altyd in ſtaat zyn om de zaken te beoordeelen, en hierom nodig hebben onderſteunt te worden door het gezach van iemant, waar op men kan vertrouwen. En dit heeft, inzonderheid, plaats in een werk als dit, waar in regelen gegeven worden om ziekten te behandelen. Het verſchilt, derhalve, zeer veel, of zodanige regelen koomen van een man die ongemeene kundigheid en zeer beproefde ervarenheid heeft, en men dit weete; dan van iemant van wien men noch het een, noch het ander kan bevroeden. Het is ten uiterſte waarſchynlyk, dat de Heer van SWIETEN zulks bedenkende, geen ongenoegen over deze vryheid van zynen Vertaaler, zal gevoelen.

De BARON heeft een treflyk werk gedaan, met zulk een korte geneeswyze van de meeſtvoorko-

mende Ziekten te geven; niet alleen, voor de Leger-Chirurgyns, maar ook voor die zich op Schepen, en ten platten lande bevinden, en, uit noodzaaklykheid, geneesmiddelen aan zieken moeten toereiken, waar toe zy, uit zich zelven, dikwils, weinig bekwaam zyn: om nu niet te zeggen, dat Geleerden en Ervarenen 'er hun nut mede kunnen doen, en wy twyfelen niet, of veelen doen dit inderdaad. En de Heer VAN DER HAAR heeft de Nederlandſche Lezers grootlyks aan zich verpligt, door dit uitmuntend Werkje uit het Hoogduitſch, in verſtaanbare nederduitſche taale over te zetten.

De Heer VAN DER HAAR heeft nog iet meer gedaan dan het Werk enkel te Vertaalen; hy heeft goedgevonden 'er eenige Aantekeningen by te voegen. Dit is thans de mode van veele Vertaalers. Een Auteur die het geluk heeft, dat zyn Werk Vertaald worde, moet, met of tegen zynen zin, gedogen, dat 'er zo veele lappen van meer of minderwaarde worden bygehangen als de Vertaaler goeddunkt; en wordt hy dan met een douzyn of anderhalf critiques meer of minder beſcheiden, naar dat de Vertaaler het hoofd ſta, vry gelaten, hy moet wel te vrede zyn; en zo hy 't niet is, de Vertaaler oordeelt evenwel, dat de Auteur aan hem verpligt is; niet alleen, om dat hy zyn Werk Vertaald, maar ook zelfs verbeterd, en met Aantekeningen, gelyk men het noemt, *verrykt* heeft. Welke Aantekeningen veelmaalen, door den Auteur, met geen geringen critiques zouden konnen aangeranſd worden.

Elk Leeraart eer by leert,
Die leeſt weet 't altyd beſt.

Ik wil dit echter geenzins toegepaſt hebben op den Heer VAN DER HAAR, en deszelfs Aantekeningen, welken ik waardere, ſchoon ze my niet alle even gewigtig voorkoomen. Ook heeft de Heer VAN DER HAAR zich zelve hier over verſchoond, met

met te hopen en te wenſchen dat niemant hem daarom zo verwaand aanmerke, als of hy zich daar door, eenigzins, nevens den wakheren *H. Schryver* gelyk wilde ſtellen. Hy belydt en erkent, in tegendeel, oprechtelyk, dat hy, en honderd diergelyken met hem, nevens den H. Schryver op geen eenen dag te noemen zyn. Hy wil wel voor een Discipel van den Heer VAN SWIETEN aangezien worden, en wy vertrouwen, dat gemelde Heer zich verheugen zal dat een, die zich zyn Discipel wil noemen, ook iet nuttigs aan 't gemeen kan mededeelen. En ik beken, dat men de gemaakte aanmerkingen niet moet toepaſſen op ſommige deftige Vertaalers, wier aantekeningen óf weinig, of gewigtig zyn, en den Auteur eere doen. In 't algemeen dunkt my echter dat men eenige meerdere eerbied behoorde te hebben, voor een Auteur, die nog in leven is, zyn werk zo heeft uitgegeven, als hy wilde dat het zyn zou; en in ſtaat om 'er veranderingen in te maken, en Aantekeningen by te voegen, als hy 't goedvondt. Was het niet billyk een Werk zo te laten als men het gevonden, en de Auteur het opgeſteld heeft, tot dat hy zelf goedvinde verandering in het zelve te maken, waar van hem het regt, zo lang hy leeft, alleen toekoomt. Heeft de Vertaaler ſchryfluſt, de weg ſtaat hem open, zo wel als zynen Auteur. Laat hy zelf, en voor zich zelve ſchryven, zonder eens anders werk met het zyne te beſmullen. Anders is het, beken ik, met de Vertaling van een Werk, waar van de Schryver overleden is. Dan is zyn herſenkind een weeskind geworden; wil 'er iemant dan eenige weldadigheid aan bewyzen, hy doet een goed werk; want de Vader is buiten ſtaat geraakt om het verder op te trekken of een beter aanzien te geven.

Zedekundig onderwys van een Vader aen zynen Zoone, eene lange Reize onderneemende. Of, Gemakkelyke wys om een Jongman tot allerleie deugden op te leiden. *Door Sylvestre du Four. Uit het Franſch Vertaelt door ***. In 's Gravenhage, by Pieter Gerard van Balen, MDCCLX. behalve de Voorreden zo des Vertalers als des Schryvers, en een brief van den Heer* Charpentier, *Lid der Franſche Academie, aen den Schryver, tot aenpryzing van 't Werkje dienende,* 131 *bladzyden in Octavo.*

DE brief van den Heer *Charpentier*, voor dit geſchrift gevoegd, deed ons hetzelve enigermate met een vooroordeel ten goede lezen, doch de al te grote verwagting daer uit gemaekt heeft deszelfs waerde by ons doen dalen; zo gevaerlyk is de loftuiting voor Schriften: wy moeten egter zeggen dat dit Werkje den naem van *nuttig* kan dragen, ſchoon 't niet zo *voortreffelyk* zy als wy 't verwagtten, op 't aenpryzen van den Heer *Charpentier*. Het ſtelt ons enen trouwhartigen Vader voor ogen, die zynen Zoon in een geſchrift heilzame leſſen geeft, zo als dezelve ene reize naer de Levant ſtaet te doen, en zich enigen tyd te Aleppo neder te zetten; op dat de Zoon, die leſſen lezende en herlezende, daer aen gedagtig, zynen pligt getrouwter harte mogte nemen, tot bewerking van zyn tydlyke en eeuwige welwezen. De Schryver brengt zyne leeringen onder drie hoofden; eerſt *de geeſtelyke plichten*, die jegens God te betragten ſtaen; ten tweede, *de plichten omtrent zich zelven*; ten derde *de Burgerlyke plichten*, die men jegens den Naeſten heeft waer te nemen; en beſluit zyn Werkje met een honderdtal van grondregelen, die algemene raedgevingen behelzen. De voorgeſtelde Zedeleſſen zyn door een genomen regtmatig, doch by gebrek van een behoorlyk verband, en ene geregelde orde zyn ze niet zeer geſchikt, om in geheugen ingeprent te worden; ze behelzen ook niets bygon-

zonders, boven 't geen men in verſcheidene andere Schriften, die uit ene verzameling van Zedelesſen beſtaen, gewoon is te vinden; doch voor zo ver de verandering aengenaem is, en de ene Schryver op die, de andere op deze deugden of ondeugden zyne aendagt breeder veſtigt, kan dit Stukje, als goed en nuttig by andere Zedeſchryvers van dien aert gevoegd worden; dus heeft onze Schryver, om een voorbeeld hier van te geven, ene uitweiding over den Nyd, die ons zeer wel gevalt, en we den Lezer zullen mededeelen.

„ De laetſte ondeugt, myn Zoon, *dus luidt zyne* „ *taal*, waer van ik u de Schildery maeken moet is „ de Nydt, die laegſte der ondeugden. De nydt „ is het, die den menſch tot een zonde gebragt „ heeft, die, de Godtheit en de Natuur teffens aen„ taſtende, hem deedt feilen in zynen pligt jegens „ beide, en die hem, met eene en dezelfde daedt, „ een heiligſchennis, en een broedermoort deedt „ begaen; als die Kaïn zo ver vervoerde, dat hy, „ zynen Broeder vermoordende, Godts beeldt in „ hem ſchondt. De nydt is een drift, die, na dat „ zy den geeſt vergiftigt heeft, ook het lighaem „ met haer venyn vervult, dat het geheele bloedt „ aenſteekt; haer vergift door alle de aderen ver„ ſpreidt; het gelaet ongedaen, mager en leelyk „ doet worden; en die, ondanks alle middelen, „ die de nydigaert aenwendt, om zich te verber„ gen, zich naer buiten vertoont, door het mis„ vormen van hem, wien hy beheerſcht.

„ Met recht mag men zeggen, dat zoo de toorn „ een vuur is, dat ons aenſteekt, de nydt een vuur „ is, dat ons uitdroogt, en dat hy, den nydigaert „ nacht nog dagh ruſt laetende, zyne ſtraffe met „ zich brengt. 't Is als eene uitteerende Koorts; „ die ons allengskens verteert, en die men niet ge„ makkelyk verdryven kan, wanneer men haer, „ door onachtzaemheid, toegelaten heeft, in te „ wortelen. Een nydigaert taſt onmiddelyk de „ Godtheit aen. Als zyn grootſte ongeluk ziet hy „ aen de bedeeling, die de Voorzienigheit aen an-

„ dere menſchen doet van haere goedeten. Een's
„ anders droefheit maekt zyne blydſchap. Zyn's
„ naesten gezondheit doet de zyne quynen, en uit
„ het welvaren van dezen ſpruit zyne ziekte. Zy-
„ ne aengenaemſte dranken mengt en verlengt hy
„ met de bittere traenen van zyne naeſten. Uit
„ het algemeene genoegen ſpruiten zyne byzonde-
„ re ongenoegtens. De voordeelen, welke in zy-
„ ne kiſten niet komen, ſchynen hem toe daer uit
„ te gaen; en 't is onmogelyk, hem gelukkig te
„ maeken, dan door het ongeluk van alle zyne be-
„ kenden. Een's anderen middelmaetige oogſt
„ maekt hem den zynen gering, hoe overvloedig
„ ook; en alle de voordeelen der weerelt zouden
„ hem tot laſt zyn, indien hy verpligt was, die te
„ deelen met wien het ook was. Gy ziet wel, myn
„ Zoon; dat iemant van dien aert met niemant in
„ vrede leeven kan, en dat hy gemeenlyk met Godt
„ zelf in oorlogh zy. En oordeel hier uit over de
„ ruſt van zyne ziel en lighaem. Andere bepaelen
„ hunne ongelukken in eigene rampen, die zoo
„ verſchillende en zoo veelvuldig zyn, in den al-
„ lergezegentſten ſtaet, dat, hoe gelukkigh een
„ menſch ook zy, hy evenwel, door de ongenoeg-
„ tens van veele dagen, moet betaelen voor de
„ zoetigheden van weinige uuren. Maer een ny-
„ digaert maekt zich van eens anderen welzyn on-
„ eindige rampen, behalven die geene, die hem
„ wezentlyk treffen. Over het welzyn van ande-
„ re bedroeft hy zich; terwyl hy in hunne ramp-
„ ſpoeden groeit. Vlied dan, myn Zoon, die on-
„ deugt, die zoo haetelyk en zoo ſchadelyk is, dat
„ men 'er niet mede behebt kan zyn, zonder zyn
„ eigen beul en zich zelven tot ſtraffe te worden.
„ En houd u verzeekert, dat, na dat zy ons in dit
„ leven geweldig geplaegt zal hebben, zy ons in
„ het toekomende zal wechſleepen in dien poel
„ van vuur en ſulfer, welken de Goddelyke Recht-
„ vaerdigheit bereidt heeft, voor alle die geenen,
„ die zich niet eerbiediglyk aen de ſchikkingen der
„ Voorzienigheit zullen onderworpen hebben.

Trac-

Tractatus Chemici duo. I. De Sale Urinæ humanæ nativo. II. De Calcis vivæ actione in Salem volatilem alcalinum. Auctore JOHANNE ALBINO SCHLOSSER, Med. Doct. S. R. L. S. nunc denuo typis mandati.

Twee Schei-kundige Verhandelingen. De Eerſte, van het natuurlyk Zout uit menſchlyke Pis. De Tweede van de Werking van levende Kalk op een vlug Loogzout, door J. A. SCHLOSSER. *Te Harlingen, by* Folkert van der Plaats, 1760. *De eerſte Verh.* 38 *en de tweede* 21 *Bladz. in groot octavo.*

DEze twee Verhandelingen, ſchoon de laatſte tot de eerſte betrekking hebbe, zyn niet op den zelfden tyd, of by dezelfde gelegenheid geſchreven, of in 't licht gekoomen. De eerſte is een Inaugurale Diſſertatie, om de Promotie van Doctor te erlangen. De andere is naderhand, door den Heer SCHLOSSER, te *Londen* geſchreven, en in de ſtukken van de Koninglyke Societeit, waar van hy een Lid is, ingevoegd. Deze twee werkjes zyn nu by malkander herdrukt, om datze van ſommigen begeerd, en niet gemaklyk te bekoomen waren.

Wat de eerſte belangt, de Schryver nog ſtudent, en een Liefhebber van de Scheikunde, waar in hy den uitmuntenden Hoogleeraar GAUBIUS tot voorganger hadt, zelf te huis eenige Proeven herhalende, om, door eige werkzaamheid, te meer in deze wetenſchap gevorderd te worden, wilde, naar de beſchryving van BOERHAAVE, het natuurlyk zout van Pis maken. Het gebeurde hem, zegt hy, als hy de bereidde Pis, in een koele kelder, hadt neergezet, om een geheel jaar ſtil te laten ſtaan, een maand of twee, na dat deze uitgedampte Pis geſtaan had, dezelve, by geval, bezag en overgoot, en bemerkte, dat 'er reeds zout kriſtallen, en zelfs in groote menigte, aan den bodem van het vat vaſt

gezet waren. Hy zette die wederom neer, zonder 'er verdere opmerking op te nemen; tot dat hy, by een andere gelegenheid, wanneer hy het zelfde zout, wederom, uit nieuwe Pis, wilde maken; en de Pis, door verzuim wat te lang op het vuur hadt ſtaan uitdampen, bevondt, dat 'er reeds na eenen nagt ſtilſtand, een deel regelmatige kriſtallen geſchoten waren. Hier uit ontſtondt by hem een vermoeden, dat, om het begeerde zout te verkrygen, het niet nodig ware de Pis een jaar lang volgens het voorſchrift van BOERHAAVE, te laten ſtaan; maar dat dit, miſſchien, gelyk andere zouten, in een etmaal, tot kriſtalſchieting zou konnen gebragt worden, 't welk door de uitkomſt beveſtigd wordt. De Schryver geeft wyders eenige Proeven om de hoedanigheden en eigenſchappen van dit zout te ontdekken, welken nevens de bereiding en het maken van het zout naauwkeurig en op een andere en betere wyze, dan door den Heer BOERHAAVE, is opgegeven, in het werkje zelf beſchreven worden.

De tweede handelt, van de werking van levende Kalk, op vlug Loogzout. Na dat de Heer SCHLOSSER eenige gevoelens, van anderen, over de natuur van de Kalk, heeft voorgeſteld, zegt hy, door Experimenten van bekwaame mannen overtuigd te zyn, „ dat de Kalk een waare eenvoudige „ Loogzoute of zuuraantrekkende aarde zy, door „ de kracht van het vuur, tot een zeer groote zuiverheid gebragt; en bygevolg, de Zouten uit „ levende Kalk getrokken, niet eigentlyk tot desſelfs ſamenſtellinge behooren, maar uit verſcheidenerlei Zuur, uit de Lugt aangetrokken, en met „ de levende Kalk, als een Loogzoute of zuuraantrekkende aarde vereenigd, hunnen oorſprong „ hebben; en derhalven het Kalkwater, van levende Kalk, zuiver en krachtig bereid zynde, „ alleen is een allerzwaarſte ſmelting van deze „ Loogzoute aarde ". Aangaande de byzondere eigenſchap, van de levendige Kalk, op een vlug Loogzout, waar door een vurige geeſt, gelyk ze van BOERHAAVE, en niet kwaalyk, volgens den

Heer

Heer SCHLOSSER, genoemd wordt, geeft de Schryver verſcheide bedenkingen op, en heeft inzonderheid door Experimenten verlicht, getragt dezelve te verklaaren. Na dit alles beſluit hy dus, op het oogenblik, als de deeltjes van de levende Kalk, welken in het Kalkwater ontbonden hangen, de deeltjes van een waar vlug Loogzout raken, ontſtaat een melkachtige kleur, en dan volgt een præcipitatie van de deeltjes van de Kalk. Maar te gelyk wordt ook de ſamenſtelling van het vlugge Loogzout verbroken, voor zo veel deszelfs zuure, en weinige brandbaare deeltjes, door de neergeploſte Kalk zyn aangetrokken, en met dezelven vereenigd; terwyl het overig gedeelte van het vlugge Loogzout, veel ſcherper dan dit vereenigde, en zyn Lichaam, als 't ware verloren hebbende, waarlyk ſpiritueus geworden, de waare vuurige geeſt van BOERHAAVE uitmaakt, de welke, nogtans, hier in van een waar vlug Loogzout verſchilt, dat hy van zyne zuure en brandbaare deeltjes, voor het grootſte gedeelte beroofd is, welken aan den zelven wederom herſteld zynde, zal de *Spiritus igneus* geheel en al, wederom tot het vorige zout doen overgaan.

Dit werkje is met veel naauwkeurigheid ſamengeſteld, en bevat zeer aanmerklyke Proeven, uit welken de Schryver, niet dan met veel ſchroom, gevolgen trekt; en het duiſtere, welk 'er overblyft, van het waare of waarſchynlyke, zeer wel onderſcheidt. De Liefhebbers van de Chymie, zullen het van hunnen ſmaak vinden, en den Uitgever bedanken, dat hy hun gelegenheid gegeven hebbe, om het gemaklyk te kunnen bekoomen.

Het Paradys der Chymiſten; waar in de Chemia der Ouden, naar de wyze der Filoſofen, wordt uitgelegt. Het eerſte Deel, bevattende de Theorie. Door J. v. C. *In s'Gravenhage by* Johannes de Cros. *MDCCLX. behalve de Voorreden, en een breedvoerig Regiſter* 250 *bladzyden in groot quarto Het tweede Deel, bevattende de Praktyk, hier aan gehegt betreft* 133 *bladzyden.*

VOlgens dezen Titel zou men hier ene Philoſophiſche Verhandeling van de Chymie der Ouden, zo met opzigt tot de Theorie als de Practyk verwagten; doch in ſtede van zulks vindt men, het boek zelve inziende, niet anders dan ene verwarde verzameling van 't geen zommige Philoſophen, over den ſteen der Philoſophen, en de verandering der metalen gezegd hebben; om ons enig berigt van dat *Grote Werk*, naemlyk 't maken van goud uit andere metalen te geven, waar van ons egter niets onderſcheiden geleerd wordt. Des niet tegenſtaande ſchryft de Heer J. v. C. in 't ſlot van zyn werk. *Zie daar de Chemia der Ouden*, more philoſophorum, [naar de wyze der Philoſophen] *uitgelegt: waar in ik niet anders bebbe beoogt als de mogelykheid van de tranſmutatie der metalen aan te toonen, tegen de* Antichymiſten *die daar van de realiteit ontkennen: maar ik bebbe daar door geenzins, iemant wille aanraden dat Grote werk te ondernemen, zonder dat by, alvorens, de ſtoffe, die daar toe word vereiſcht, kenne; waar van dien ſteen der Filoſofen, bet grootſte wonder van alle de wonderen der natuur, moet werden gemaakt: door welkers verbazende kragten de* Patriarchen *zo lang gezond zouden bebben geleefd, waar van de* Profeten *zouden bebben gewaagt; waar aan de* Apoſtelen *zouden bebben gedagt, om welke ſommige* Keizers *bebben gewerkt; waar na vele* Koningen *bebben gezogt, waar van de* Poëten *bebben verziert; waar van de* Filoſofen *bebben geſchreven; waar van de* Adepten *bebben geſproken, en waar van* ik, *om dien klaarder uit te leggen, moet zwygen:*

Solius

Solius Dei gloriæ, & juramenti mei ſervándi cauſſâ.

[Ter eere van God alleen, en om mynen eed te houden.]

Die hier geheimen zoekt te leeren is verdoold; het ganſche boek is zo buitenſpoorig, verward en onverſtaenbaer als mogelyk immer Alchymiſt geſchreven heeft: men moet zich zo over den Autheur als over den Drukker ten uiterſte verwonderen, nademaal het zeer vreemd voorkomt iets van dien aert in onze dagen in 't licht te geven.

Staatkundig Vergrootglas, of het regte geheim van den teegenwoordigen Oorlog, ontkneopt. Waar uit men klaar zal zien, de Redenen, waarom de Reſpective Vyanden des Konings van Pruiſſen, zo weinig Pregreſſen maaken; als mede, hoe mogelyk het is, dat dien Monarch en zyne Geallieerden, niet tegenſtaande de groote Overmagt hunner Vyanden, het winnen of verliezen van Battailles, en alle andere Deſaſtres, niet zullen behoeven onder te bukken. Betoogd door gefundeerde Allegatien, die zulks voor alle Onpartydige, Verſtandige en Oordeelkundige Luiden Aanneemelyk, Waarſchynlyk en Geloofbaar maaken, in 't geheel 16 bladzyden in groot Octavo.

GEen geheimen, geen bewyzen, niet lezenswaerdig.

Ag! is 't mogelyk? of de bedroogen waarheid. Behelzende het Verhaal van de Haagſe ſchrik op den 10 Auguſtus 1760. Wanneer men zeide; dat de Graaven invielen, dat de Franſchen kwaamen; de Dooden opſtonden, en meer andere raare Concepten *die de Chirurgyns geen Wind-Eyeren hebben gelegt. Beneevens* iets wonders van een Vogel buiten Rotterdam; van een ſpreekende Hond te Amſter-

ſterdam: aardige ontdekking by het leggen der Fondamenten van een Huis, omſtreeks Utrecht: waar agter, het *Mirakel* van Voorburg. *in 't geheel 23 bladzyden in Octavo.*

EEn prulſchrift, dat geen aenmerking verdient; hoewel de Schryver van 't *Zinryk en Schertzend Woordenboek*, zyn geheele blaadje No. 86. gebruikt, om met dien Autheur te ſpotten.

Verder kan men mede onder de nutteloze en prulſchriften tellen:

Het bloed kan niet Liegen of wonderbaarlyk geval &c.
Zeeker middel om ryk te worden &c.
Beſchryving van het Merriland.
Vermakelyk Kinderſpel.
Uitlegging van een Droom van zeker Monarch
Aanmerkingen op de Hedendaagſche Evaſten.
Aanmerkingen op de Hedendaagſe Adamiten.

EYNDE.

Vervolg der *Hiſtorie van den Godsdienſt der oude Perſen, en hunner Magen of Wyzen enz. door* Thomas Hyde.

DE Hoog-Leeraar *Hyde* in 't voorgaande gemeld hebbende, dat de Perſen hunnen Godsdienſt afleiden van *Abraham* (*), geeft in 't XXI. Hoofdſtuk eenig berigt van de Godsdienſtige Wetgeevers, die men, zegt hy, veel eer vervalſchers mag noemen, welke van tyd tot tyd onder de Perſen geweeſt zyn: de eerſte met den aanvang der Mediſche Monarchie, waar onder ook de Perſen waaren, (want van de vroegere dagen, toen Medie onder Aſſyrie was, hebben we geen byzondere berigten,) draagt den naam van *Keyomaras*; welken zy zeer hoog agten, als den inſtelder van hunnen Godsdienſt in hunne onafhangkelyke heerſchappy: op denzelven is gevolgd *Zoroaſter*, die in de dagen van *Darius Hyſtaſpes*, Koning der Perſen, (zynde het Mediſche gebied door *Cyrus* in Perſie overgebragt,) den Godsdienſt in verſcheidene zaaken van het Sabaïſmus zuiverde, en nieuwe plegtigheden invoerde. Deeze gezuiverde Godsdienſt, (die der Perſiſche *Magen*,) is nog heden by de oude Perſen erkend, als van God aan *Zoroaſter* geopenbaard; des ook zyne Schriften als Gods Woord by hen heilig zyn: dezelve heeft eenen aanmerkelyken tyd onveranderd ſtand gehouden; allenskens egter ſloopen 'er eenige nieuwigheden in; tot dat 'er eindelyk by Koning *Ardeshîr*, omtrend tweehonderd jaaren na 's Heilands geboorte, eenige twyfelingen in den

(*) Zie boven, bl. 3.

den Godsdienſt ontſtonden; tot welker oploſſing hy de voornaamſte Prieſters deed byeen vergaderen, welke de zaaken in diervoegen beſtierden, dat *Erdâviraph*, in eene verrukking van zinnen, zo men wilde, ten hemel ingegaan, en weder tot zich zelven gekomen zynde, de Leer van *Zoroaſter*, door eene Godlyke openbaaring beveſtigde: welke openbaaring door *Adurabâd*, onder de regeering van Koning *Shâbur*, op eene wonderdaadige wyze, zo men voorgeeft, geſtaafd werd: van waar ook deeze twee, *Erdâviraph* en *Adurabâd*, naaſt de voorgemelden, als Godsdienſtige Wetgeevers inkomen; waarbenevens ook *Zavâghâr* zeer beroemd is; doch van welken geen meer berigt gevonden wordt, dan dat hy een zeer groot Voorſtander der Leere van *Zoroaſter* geweeſt is.

De Godsdienſt der Perſiſche *Magen*, dus op den ouden grondſlag herſteld zynde, werd wel dra ontruſt door de Leer van *Manes*, en weinig tyds na deszelfs dood door die van *Mâzdek*, en vervolgens door die van *Chuâph*; onder welke Ketters *Manes* de voornaamſte aanmerking verdient; van waar ook onze Schryver zich eenigzins uitlaat, in 't opgeeven der berigten van 't gevoelen van *Manes* (*): gaande vervolgens met het XXII. Hoofdſtuk over ter beſchryvinge van de Godsdienſtige denkbeelden der Perſen, naar de leer van *Zoroaſter*, ſtrekkende meerendeels tot

(*) Die hier van nadere onderrigting begeert, leeze het doorwrogte werk van *Mr. de Beauſobre, Hiſtoire Critique de Manichè & du Manichèiſme*, en de korte ontvouwing der geſchiedeniſſe en der gevoelens van *Manes*, door den oplettenden *van der Meerſch*, in zyne aantekeningen op *Euzebius Kerkelyke Geſchiedenis*. B. VII. H. XXXI.

tot beveſtiging van 't gezegde in 't IX. en X. Hoofdſtuk reeds gemeld (*); hier in komt onder anderen voor een berigt van de Indiſche Perſen ontvangen, het welk hunne leer van den val der Engelen, de ſchepping en duuring der wereld, mitsgaders die van de Opſtanding en 't laatſte oordeel ontvouwt: doch dezelve zweemt dermaate naar de denkbeelden der Chriſtenen, eenigzins verbaſterd, en geſchikt naar die van *Zoroaſter*, dat we niet vreemd zyn van te vermoeden, dat dezelve min of meer van de Chriſtenen ontleend zyn, of dat de Schryver van dit berigt zich ſchuldig gemaakt heeft aan den zelfden misſlag, dien de Heer *Hyde* den Grieken en Latynen te laſt legt (†); dat hy naamlyk hunne denkbeelden te veel uitgedrukt heeft met zyne gewoone manier van ſchryven, volgens de denkbeelden der Chriſtenen.

Aangezien nu deeze Godsdienſt der Perſiſche *Magen* door *Zoroaſter*, onder de regeering van *Darius Hyſtaſpes*, geveſtigd is, en van daar menigwerf van deezen *Darius* geſproken wordt; zo oordeelt de Hoog-Leeraar *Hyde* het eenigermaate nuttig op het leeven van deezen Vorſt kortlyk ſtaan te blyven; uit kragt van 't welke hy ons in 't XXIII. Hoofdſtuk eenige byzonderheden deswegens mededeelt. Deeze Vorſt draagt in de lyſt der Perſiſche Koningen den naam van *Key-Gushtâſp*, betekenende *Key* zo veel als *doorluchtig*, *voortreffelyk*, zynde een eertytel der Perſiſche Vorſten, welke met deezen *Darius* een einde genomen heeft: in de Perſiſche en Arabiſche Schriften word hy genaamd *Gushtâſp de zoon*

(*) Zie boven, bl. 9, 10.
(†) Zie boven, bl. 4, 5.

zoon van Lohrâſp, en voorts wordt zyn geſlacht niet gemeld: hier uit hebben de Grieken gemaakt Υστασπης, *Hyſtaſpes*, en 't is niet vreemd, dat men daar voor gevoegd heeft *Darius*, als zynde dit eertyds een gemeene naam of tytel der Perſiſche Vorſten: hy is de Vader van *Xerxes*, die by *Herodotus* p. 443. zich noemt *den zoon van Darius*, [die een zoon geweeſt is] *van Hyſtaspes*, [de zoon] *van Arſames*, [anders *Arſaces*], [de zoon] *van Ariaramnes*, [de zoon] *van Tiſpeus*, [de zoon] *van Cyrus*, [de zoon] *van Cambyſes*, [die een zoon geweeſt is] *van Achæmenes* (*). Volgens *Dakîki*, een Arabiſch Dichter, heeft *Lohrâſp*, verkiezende een afgeſcheiden Godsdienſtig leeven, het Ryksgebied afgeſtaan aan zynen Zoon *Gushtâſp*; en de Perſiſche geſchiedenis maakt geen gewag van *Gushtâſps* komſt tot den throon door 't grinniken van zyn paard; dat ook meer algemeen aangenomen, dan wel zeker is. Deeze Vorſt, beroemd van wegens zyn beleid en dapperheid, een oogmerk hebbende om Indie onder zyne heerſchappy te brengen, zond eerſt Scylax en eenige anderen, om te onderzoeken waar de *Indus* in Zee ſtort; trok naa deezen wederkomſt na Indie, en overmeeſterde het zelve; gelyk *Herodotus* p. 270. verhaalt: deeze Geſchiedſchryver van dien ſcheepstogt ſpreekende, laat de rivier, welke zy

(*) Deeze manier van geſlachtrekening, die ons dikwerf in de ſchriften van *Herodotus* voorkomt, is gelyk aan de geſlachttellinge, Luc. III. *Jeſus de zoon van Joſeph*, [die een zoon geweeſt is] *van Heli*, [de zoon] *van Matthat*, enz. Plura videbis apud *Raphelium* in ejus *Annot. in S. Script.*, *in Luc.* III. 23. confer ejus *præf. annot. ex Herodoto præfixam*, § 27. addas hunc locum *Herodoti.* L. VII. p. 386. ed. *Gronovii.*

zy ooſtwaards aan bevaaren hebben, ongenaamd; waarſchynlyk is dezelve, naar 't oordeel van onzen Auctеur, de *Hydaſpes*, door de Perſen alzo geheeten, om dat *Hydaſpes* (*) door dezelve gevaaren is om Indie te bemagtigen; zynde dit eene rivier, welke in 't gebergte *Imaus*, volgens *Ptolemæus*, ontſpringt, in den *Zarader* valt, en met deezen zich in den *Indus* ontlaſt; eene bevaarbaare rivier, zeer geſchikt om in Indie eenen inval te doen, als onder anderen hier uit blykt, dat *Alexander*, na Indie zullende trekken, zyne ſcheepen aan den *Hydaſpes* bouwde, gelyk *Strabo* meldt (†). *Gusbtâſp*, nu meeſter van In-

(*) *Hydaſpes* is hier eene verbaſtering van *Hyſtaſpes*, welke men ook vindt in *Lactantius* L. VII. C. XV, XVIII, midsgaders in de Latynſche vertaaling van *Juſtinus Martyr*, p. 66 en 82: mogelyk ontſtaan uit de gelykklankigheid met den naam der riviere *Hydaſpes*; het welk *Lactantius* in de eerſte aangehaalde plaats reeds heeft doen ſchryven; *Hydaſpes quoque, qui fuit Medorum Rex antiquiſſimus, a quo amnis quoque nomen accepit, qui nunc Hydaſpes dicitur &c.*

(†) De Heer *Hyde* tekent de bedoelde plaats van *Strabo* niet aan; zo hy 't oog gehad hebbe op 't geen we in *Strabo* p. 696 en 697 leezen, (buiten 't welke wy ten deezen opzigte in dien Schryver niets vinden,) is zyn gezegde aan te merken als een misſlag van 't geheugen: want *Strabo* ſpreekt eerſt van eene Vloot, die Alexander bereidde, niet om Indie te overmeeſteren, maar om door den *Hydaſpes* of *Aceſines* in den *Nyl* te komen, waar in hy zich geheel misleid vond: vervolgens maakt hy gewag van Alexanders togt na Indie, doch niet met eene Vloot op den *Hydaſpes*, maar beſchryft hem als trekkende over de rivier *Cophen*, den *Indus*, den *Hydaſpes*, den *Aceſines*, den *Hyortis*, en eindelyk den *Hypanis*; geevende tevens te kennen, dat de *Cophen* eene rivier is, in welke zich de *Choaſpes* ontlaſt: deeze rivier *Cophen*, eenigzins ooſtwaards loopende, valt, naa het ontvangen van den *Choaſpes*, in den *Indus*; het welk het eenigzins waarſchynlyker maakt, of ook *Scylax* deeze rivier bevaaren hebbe, dan wel den *Hydaſpes*,

Indie zynde, heeft, naar 't verhaal van *Am. Marcellinus*, aldaar gemeenzaam verkeerd met de Brachmannen, (de Indiſche *Magen*,) is door hen onderweezen in de Starrekunde, en hunne Godsdienſtige plegtigheden; en heeft, wedergekeerd zynde, ook eenige deezer kundigheden de Perſiſche *Magen* ingeboezemd. *Zoroaſter* is by deezen Vorſt gekomen naa het dertigſte jaar van deszelfs regeering, welke haaren aanvang genomen had in 't jaar der wereld 3484, voor's Heilands geboorte 519, en geduurd heeft 36 jaaren. De Perſen, wel inzonderheid, die in Indie zyn, zeggen, dat hy, door de voorſpraak van *Zoroaſter*, in den hemel is opgenomen, en dat zyn oudſte Zoon onſtervelyk op aarde bleef; welke fabel mogelyk gelegenheid gegeven heeft aan eenige Chriſtenen, tot het verzieren van openbaaringen, raakende Christus op den naam van *Hyſtaſpes*, waar van men melding vindt by *Juſtinus Martyr in ejus Apol.* p. 66 & 82 (*).

De

die eenigzins weſtwaards loopende in den *Indus* ſtroomt; nademaal *Herodotus* ſpreekt van eene vaart ooſtwaards aan: doch wy *dringen*, (om hier de woorden van den Heer *Hyde* in dit geval te gebruiken) *dit niemand op.*

(*) Deeze Openbaaringen van *Hyſtaſpes* gingen inzonderheid over den laatſten oordeeldag, als blykt uit het gezegde van *Juſtinus Martyr*, p. 82, alwaar hy, hier over ſpreekende, gewag maakt van de *Sibylle* en *Hyſtaſpes*, met opzigt tot dit onderwerp: het welk hem ook p. 66. doet ſchryven, dat *de Sibylle en Hyſtaſpes gezegd hebben, dat alles, wat verdervelyk is, door 't vuur verteerd zal worden.* Hier mede is eenſtemmig het geen *Lactantius* deswegens meldt L. VII. C. XV. *Hydaſpes ſub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit, ſublatum iri ex orbe imperium nomenque Romanum, multo ante præfatus, quam illa Trojana gens conderetur.* & C. XVIII. *Hydaſpes, deſcripto iniquitate ſeculi hujus extremi, pios ac fideles a nocen-*

De gewoone Hofplaats van den Perſiſchen Koning was *Perſepolis*, alwaar hy, zo men wil, een Paleis van marmer had, zynde uit eene rots gehouwen, met uitgeholde kamers, vercierd met zeer veel figuuren van onderſcheiden gedierte, in eene menigte van colommen. Naby dit Paleis is de *Koninglyke Berg*, geſchikt tot eene begraafplaats voor de Vorſten; in welke Koninglyke ſtandbeelden *in baſſo relievo*, of half verheven werk, gevonden worden, ſtaande voor de Zon en een Autaar met brandend vuur, op de wand geſneeden, op welke ook, boven het hoofd der ſtandbeelden, gehouwen zyn vlugtige lichaamen deezer Vorſten, die door de lugt ten hemel opklimmen, verbeeldende de vlugt der zielen na den hemel; tot aanduiding van 't gevoelen der onſtervelykheid der ziele (*). Dit gewaagen van *Perſepolis* doet onzen hooggeleerden Schryver in het *Aanhangſel*, p. 516—528. een berigt geeven van de *inſcriptien van Perſepolis*, die by veelen onverſtaanbaar geoordeeld wor-

centibus ſegregatos, ait, cum fletu & gemitu extenſuros eſſe ad cœlum manus, & imploraturos fidem Jovis, Jovem reſpecturum ad terram, & auditurum voces hominum atque impios extincturum.

(*) De Heer *Hyde* merkt hier aan, dat *Thevenot* en *Mandelſlo* mistaſten in 't denkbeeld, dat ze van deeze figuuren geeven; insgelyks is *de Bruin* niet vreemd van te denken, dat *Hyde* hier buiten 't ſpoor is: het welk hem, het gevoelen van onzen Schryver afkeurende, doet zeggen: *ik kan niet van my werpen, dat hier door miſſchien een ſoort van orakel betekent word, om dat men het beeldeken ziet zitten op eenen drievoet, gelyk te Delfis en in andere plaatſen, daar orakels werden uitgegeven, gebruikelyk was.* Zie *C. de Bruins Reizen*, II. *D. bl.* 232. in welk voortreffelyk werk men ook eene breede beſchryving vindt van *Perſepolis*, in 't XXXIX. en XL. Hoofdſtuk, als mede een kort berigt van den Perſiſchen Godsdienſt, *bl.* 303—306.

worden, en, zynes agtens, zo veel moeite niet waardig zyn, als de geleerde wereld daar aan te koſte geleid heeft: zynde niet anders dan 't werk van ledige menſchen, die, onervaaren in 't graveeren, hunnen tyd doorgebragt hebben met zeer ſlegt ſchrift op de muur te krabbelen; dat, door den tyd verſleeten zynde, nog onleesbaarder geworden is: hy oordeelt dat het (gelyk het *Palmyreenſche*,) Puniſch ſchrift is, geſneeden naa den tyd van Alexander de Groot (*), en ſchat deeze *inſcriptien* niet hooger dan de zulken, die men nog heden op byzondere plaatſen, verhevene toorens en dergelyken in loot ſnydt; het welk hem doet klaagen, dat zodanige beuzelingen in manier vereenwigd zyn, om den nieuwsgierigen en critiquen moeite te baaren.

De Heer *Hyde* gaat vervolgens over tot eene beſchryving van 't leeven van *Zoroaſter*, en eene optelling zyner ſchriften, in 't XXIV, XXV en XXVI. Hoofdſtuk, dat eene byzondere Verhandeling in 't vervolg waardig is; waarom we 'er nu niet op ſtaan zullen blyven, maar voortgaan ter beſchouwinge van zyn berigt, raakende de Perſiſche *Magen*, hunne beſtiering en manier van Godsdienſt, Hoofdſtuk XXVII — XXXI; welke wy dus t'zamen neemen, om het gezegde in eene voeglyker orde mede te deelen, dan op de leezing van ieder hoofdſtuk byzonder kan geſchieden.

De

(*) *Men heeft*, zegt onze Hoog-Leeraar nog in 't *Aanhangſel*, p. 549, *in aanmerking te neemen, dat het Perſepolitaanſche in 't Puniſch geſchreeven is met de Griekſche Vertaaling: en zo het Puniſch als het Griekſch te Palmyra ſchynt geſchreeven te zyn 290 of 300 jaaren naa de geboorte van Chriſtus.*

De Perſiſche naam *Mogh*, van waar het Chaldeeuwſche מג *Mag*, en 't Griekſche Μαγοι *Magoi*, betekent zomtyds alle de Perſen, die den ouden Godsdienſt aankleeven, maar inzonderheid hunne Prieſters of *Wyzen*, gelyk ze meermaals genaamd worden in navolging der Grieken, die hen Σοφοι *Sophoi*, *Wyzen* noemen, waar uit ontſtaan is het Chaldeeuwſche אשפ *Ashâph* of liever *Aſſóph*, dat in onze Nederduitſche Vertaaling in 't boek van Daniël overgezet wordt door *Sterrekyker*; deeze *Magen*, welke dien naam door alle tyden gedraagen hebben, waaren over 't algemeen menſchen, die zich benaarſtigden in 't beoefenen der Natuurkenniſſe, en wel byzonder der Hemelloopkunde; in wier handen de beſtiering van den Godsdienſt was, en die zich verledigden om denzelven te onderwyzen, en te doen handhaaven. Onder deeze *Magen* zyn de oude Perſen in den dienſt van den éénen waaren God beveſtigd, en door hunne beſtiering is de Leer van *Zoroaſter*, tot op den tegenwoordigen dag, beſtendig onder de nakomelingen gebleeven. Deeze Perſiſche Geeſtlykheid is in drie Claſſen onderſcheiden: ze beſtaat uit gemeene *Prieſters*, die doorgaande het werk van den openbaaren Godsdienſt verrigten, welker getal oudtyds zeer groot was: over deeze zyn *Tempelvoogden*, die de anderen tot Prieſters verkiezen en aanſtellen, en op welke men zich beroept ter beſliſſinge van alle twyfelingen en geſchillen; van deeze Overſten was 'er in ieder Provintie één, en veelen onthielden zich by den Vorſt, die hen als Raadslieden gebruikte: en eindelyk is 'er één *Opperhoofd*, die de bovengemelde Tempelvoogden en Prieſters in hunnen

dienſt beveſtigt; hoedanig 'er maar één was in 't Perſiſche gebied, gelyk aan den Mufti der Turken, die altoos den Vorſt vergezelde, en zyn opperſte Raadsman was: hier uit ontſtaan drie ſoorten van *Magen*, die egter allen tot den zelfden ſtam behooren, gelyk de Prieſters onder de Joodſche Wet, en welke ieder, naar maate hunner hooger waardigheid, aan eene nauwgezetter leevenswyze verbonden zyn; die allen onderhouden worden, zo uit de tiendes als uit vrywillige giften, mitsgaders de inkomſten der Tempelen; aan welke eertyds veele goederen en ſchatten geſchonken werden, tot onderhoud der Geeſtelyken, en bekoſtiging van den openbaaren Godsdienſt; dat heden ten dage door de armoede des Volks op eene aanmerkelyke wyze verminderd is.

Zy hebben op veele plaatſen kleine gebouwen, in welke zy den Godsdienſt handhaaven, en altoos eene brandende lamp bewaaren; maar op voornaame plaatſen hebben zy min of meer groote Tempelen, (waar van de voornaamſte is naby *Kirmân*, vyf dagreizens van *Ispahân*,) waar in een altoosduurend vuur, het *heilige vuur* genaamd, onderhouden wordt; ten welken einde vier Prieſters dag en nagt in den Tempel moeten blyven, die van tyd tot tyd geſchild hout, door eenige plegtigheden gezuiverd, in 't vuur werpen, zonder immer tang, blaasbalg of iets van dien aart te gebruiken, om het vuur niet te beleedigen of te ontheiligen; de Godsdienſtige menigte te zamen komende, werpt ook, met veele nevensgaande bygeloovige handelingen, koſtelyke olyen, kruideryen, paarlen, vrugten, vleeſch enz. als offeranden in het

vuur,

vuur, zendende hunne gebeden en ſmeekingen tot God, doch niet dan met ſtille verzugtingen, op dat het vuur door den vogtigen adem niet verontreinigd worde. In hunne Tempelen of kleinder vergaderplaatſen gekomen zynde, bidden zy eerſt, prevelende binnen 's monds; voorts leeſt de Prieſter de gebeden en leſſen van dien dag, en het gemeen volgt hem met eene diepe ſtilzwygendheid in den geeſt na. —— Zy hebben geen vaſtendagen, maar zeer veele feeſttyden, die 's morgens met Godsdienſtige oefeningen beginnen, en voorts met vreugdebedryven afloopen; houdende zy gemeene maaltyden, waar toe een ieder het zyne brengt, en tot welke ook de armen naderen, ſchoon ze niets mede gebragt hebben; zynde de oude Perſen zeer mededeelzaam; van waar ook geen bedelaars onder hen gevonden worden. Op den eerſten dag van ieder maand, mitsgaders op den 8, den 15 en 23, beſtaande hunne maanden uit dertig dagen, is ieder gehouden in de Godsdienſtige vergaderingen te verſchynen: op deeze dagen geſchieden de plegtigſte offeranden en gebeden, onder 't leezen of het zingen op eenen zekeren toon, (gelyk de Jooden gewoonlyk in de Synagoge leezen,) van een gedeelte van 't boek *Zend*, behelzende de bevelen van *Zoroaſter*, waar door de yver in den Godsdienſt, en de zuiverheid van zeden den Volke aangepreezen wordt. De Godsdienſtigſte, zo ze maar naby eenen Tempel woonen, gaan dagelyks na denzelven, om God te bidden in de tegenwoordigheid van 't heilige vuur; en raadpleegen met eenen Prieſter, die omtrent den Tempel gehuisveſt is, over de twyfelingen van hun geweeten; die verder afwoonen doen hunne Godsdien-

dienſtige verrigtingen voor hun haardvuur; daar en boven hebben de meeſten in hunne huizen altoos brandende lampen, die aan het heilige vuur ontſtooken zyn. —— Met den ouderdom van 15 jaaren is ieder gehouden de Godsdienſtige bevelen te betragten, en die van goede zeden, en de vereiſchte bekwaamheid zyn, worden vervolgens door de Prieſters onderweezen, in 't leezen en verſtaan der Schriften van *Zoroaſter*, die in de oude Perſiſche taal (overlang genoegzaam buiten gebruik) geſchreeven zyn.

Met dit berigt der Godsdienſt-oefeninge onder het beſtier der *Magen*, waar in nog verſcheidene byzonderheden voorkomen, die we niet wel allen konnen melden, of we moeſten onzen Schryver genoegzaam geheel vertaalen, gaat nog gepaard zyne bedenking over *de Wyzen, die te Jeruſalem den Koning der Jooden zogten*, het welk hem, by gelegenheid van 't gewaagen van verzierde Godſpraaken, aanleiding geeft om in 't XXXII. Hoofdſtuk te ſpreeken van de *Sibyllen*: het een en 't ander zal ons veel ligt, indien we bemerken dat zulks den Leezeren niet onaangenaam is, ſtrekken tot eenen grondſlag om in 't vervolg eene Verhandeling over deeze onderwerpen mede te deelen: dit derhalven voor tegenwoordig daar laatende, ſtaat ons met den Auctéur in 't XXXIII. Hoofdſtuk het oog te veſtigen op den algemeenen inhoud van 't geloof der oude Perſen, het welk hy in deezer voege opgeeft.

Zy hebben door alle tyden geloofd in den éénen waaren almagtigen onſtervelyken God, aan wien ze alle volmaaktheden, die wy in hem erkennen, toeëigenen, als zynde hy de Schepper, Beheerſcher en Onderhouder der Wereld:

zy

zy eerbieden hem als den Regter aller menſchen, ten dage des Oordeels, in welken eene algemeene Opſtanding plaats zal hebben, wanneer een ieder zal ontvangen naar verdienſte; en dat naamlyk daar uit zal volgen een eeuwig leeven, zo der geluk- als der rampzaligen; nademaal God het Paradys bereid heeft tot eene belooning voor de goeden, en de Hel tot eene ſtraf voor de kwaaden: ze erkennen dagelyks te zondigen, maar ze belyden berouw te hebben van alle hun bekende overtreedingen, zo met gedagten, als met woorden en met 'er daad bedreeven, 't zy lichaamlyk of geeſtlyk, 't zy met opzigt tot deeze of de andere wereld. Zy gelooven dat de Planeeten en Engelen alles beheerſchen; dat dezelve Gods dienaaren zyn, om den menſchen wel te doen, als mede om hen te ſtraffen, indien hy zulks goed oordeele; wordende zy gezonden om Gods bevelen ter uitvoering te brengen, om de vroomen by te ſtaan in den Godsdienſt, en den Verzoeker van hun te wenden: aangezien ieder menſch eenen goeden Engel heeft, en te gelyk eenen kwaaden, die hem tot het tegendeel trekt; zynde de Duivel een verbitterde vyand van 't menſchdom, die hun zyne verzoekingen en kwaade gedagten voor den geeſt brengt en inboezemt, zo veel als God toelaat: en deeze, zo goede als kwaade Engelen, vertoonen zich zomtyds aan de menſchen. Zy gelooven dat God den menſchen een zeker licht mededeelt, waar door ze bekwaam worden tot het leeren van kunſten en weetenſchappen; verſtaande hier door het geen men gemeenlyk het natuurlyke licht noemt. De vreugde der gelukzaligen, mitsgaders de rampzaligheid der verdoemden naa dit leeven, beſchry-

ſchryven ze als zeer groot: zommigen, als de Manicheen en andere Ketters, ſtellen de verblyfplaats der gelukzaligen in de Zon; maar de rechtzinnigen leeren, dat de ziel, opgeklommen zynde tot God, geruſt hebbende tot den dag der Opſtandinge, met een lichaam vereenigd zal worden; en dat dan de gezaligden zullen woonen op deeze wereld, die vernieuwd en in den aangenaamſten ſtaat herſteld zal zyn: raakende den middelſtaat, leeren ze, dat de zielen der godvrugtige geſtorvenen by God zyn, en die der godloozen elders; verblyvende aldaar tot den dag der opſtandinge, wanneer ze allen, met lichaamen bedeeld zynde, moeten gaan over de brug des oordeels, die van den Hemel tot op de Aarde reikt; op deeze brug ſtaan twee Engelen, welker een de daaden der menſchen in eene ſchaal weegt; waar op de geoordeelden, volgens Gods vonnis, in beantwoording aan dat gewigt, of ter gelukzaligheid gaan, of door den anderen Engel van de brug geſtooten, en in de ſtrafplaats geworpen worden: doch dit heeft men niet letterlyk te verſtaan, maar als eene leenſpreuk, die den overgang tot geluk of rampzaligheid, op het Godlyke regtvaardige vonnis, aanduidt.

Aan deeze opgaave van 't geloof der oude Perſen hegt de Heer *Hyde* in 't XXXIV. Hoofdſtuk een kort berigt van hunne huwelyken, van den doop of waſſching hunner kinderen, mitsgaders van 't begraaven der overleedenen; waar omtrend de volgende byzonderheden voornaamlyk aanmerking verdienen. De veelwyvery heeft onder hen geen plaats; ieder heeft maar éene Vrouw; doch wanneer dezelve onvrugtbaar is, mag de Man een Bywyf neemen, zo de Vrouw het

het zelve toeſtemme: het vermeerderen der kinderen, op eene wettige wyze, is een godsdienſtig werk, en van groote verdienſte in 't laatſte oordeel; om dat het getal der geloovigen daar door vermeerderd wordt. Zy brengen hunne kinderen tot den Prieſter, die het in hunne vergaderplaatſe voor de Zon en het Vuur ſtelt, met water reinigt, en benoemt met den naam, die hem de Ouderen te kennen geeven. Zy begraaven hunne dooden niet in de aarde, maar ſtellen dezelven, naa eenige voorafgaande bygeloovige handelingen, bloot voor de opene lugt, op daar toe geſchikte verhevene plaatſen, om van de vogelen verſcheurd, en door de lugt verteerd te worden: het welk van hun geſchiedt om de hoofdſtoffen, wier zuiverheid by hen in hoogagting is, niet te verontreinigen. Dit ſchynt niet te beantwoorden aan 't berigt, dat we by de Ouden vinden van de koſtlyke grafſteden der Perſen; doch onze Schryver merkt aan, dat het een byzonder voorregt der Vorſten en Grooten was, in de aarde begraaven te worden; van waar ook, gelyk reeds gemeld is, de Koninglyke begraafplaats by 't Hof te *Perſepolis*.

Onze Hoog-Leeraar ſluit eindelyk dit zyn geſchrift met het XXXV. Hoofdſtuk, behelzende eene ontvouwing der benaamingen van *Perſie* en der *Perſen*, als mede eenige aanmerkingen over de oude en hedendaagſche taal der Perſen, derzelver *Dialecten* of Landſpraaken, en Woordenboeken. De Perſen komen by *Herodotus* en *Strabo*, benevens andere benaamingen voor, onder den naam van *Cephenes* en *Artai*; Perſie wordt met eenen jonger naam genaamd *Shabiſtân*, *Tâgjik*, en ook *Iran*; de oudſte naam in onze By-

bel-

belbladen is die van *Elam*, naar den zoon van *Sem*, van waar ook de Perſen in 't Armeniſch *Semazik*, *Semiten*, genaamd worden. Doch het landſchap *Elam*, daar *Sems* zoon zich eerſt ter neder ſloeg, is eigentlyk een gedeelte van *Medie*, of wel een landſchap ten weſten van *Medie*; woonende de *Meden*, de afkomelingen van *Madai*, den zoon van *Japhet*, een weinig ooſtlyker; en de *Perſen*, eigenlyk zo genaamd, nog ooſtlyker dan deeze in 't landſchap *Pârs*, ten ooſten aan *Medie*: des men, de *Perſen* aanmerkende als afkomelingen der *Elamiten*, hebbe te denken dat het nageſlacht van *Elam* zich ooſtwaards na *Medie* en *Perſie* heeft uitgebreid. Het landſchap *Elam* is vervolgens *Chuz* genaamd; waarſchynlyk naar עוּץ *Uz*, den zoon van *Nabor*, Gen. XXII. 21; die zich in *Elam* geveſtigd, en aldaar de Stad *Chuz*, in de Bybelbladen *Gozan* genaamd, geſtigt zal hebben; van waar deeze ganſche landſtreek heden den naam draagt van *Chuziſtân*, en de inwoonders *Chuzæers* genaamd worden. De benaaming *Pârs* is by zommigen maar betrekkelyk, tot een gedeelte van 't Perſiſche gebied; doch anderen noemen deszelfs ganſche uitgeſtrektheid met dien naam. Van waar de naam פָּרְסִין *Parſin*, *Perſen*, in de ſchriften des Ouden Verbonds voorkomende, ontſtaan zy, is niet met zekerheid te bepaalen; zommigen ſpreeken van eenen *Pârs* onder de nakomelingen van Noach, doch zonder eenigen grond; met meer waarſchynlykheid leidt men deezen naam af van *Pârs*, een gedierte, het welk de Grieken Θως *Thoos* noemen, dat, ten deele eenen hond, ten deele eenen wolf gelykende, in deeze landſtreek overvloedig gevonden wordt.

Wat

Wat de taal aangaat, het geen men heden de *Perſiſche* ſpraak noemt, is eigenlyk de *Mediſche*, of wel de *Perſo-Mediſche*; hebbende de Meders de taal der Perſen verbaſterd, en eindelyk genoegzaam de overhand gekreegen, inzonderheid onder Koning *Behrâm Ghûr*, omtrent 440 jaar naa 's Heilands geboorte geſtorven, die de oude ſpraak van 't Hof verbande, waar door ze byna geheel ten einde geloopen is; wordende alleen bewaard in de ſchriften van den Godsdienſt der oude Perſen, en in eenige weinige plaatſen geſproken; zynde van eenen geheel anderen aart dan de *Deri* of Hoftaal van Koning *Behrâm Ghûr*; gelyk de Heer *Hyde* in 't breede toont, met meldinge der onderſcheidene oude Landſpraaken, en 't opgeeven der Woordenboeken, welke verzameld zouden moeten worden, om met vrugt een Woordenboek der Perſiſche en Mediſche Spraake op te ſtellen; waar van het nut waarſchynlyk de koſten en moeite niet zou konnen opweegen, weshalve zulks niet te wagten zy.

Berigt van het teelen en behandelen der Tabak, om en aan Amersfoort,

Getrokken uit de

Beſchryving der Stad Amersfoort, behelzende derzelver Gelegenheid, Oorſpronk, Benaaming, oude en tegenwoordige gedaante: als mede de Stigtingen, Kerken, Kloosters, Godshuizen

zen en andere openbaare Gebouwen; mitsgaders de Oude en Hedendaagſe Regeeringsform, Privilegien, Rampen en andere merkwaardige zaken. Meeſt uit echte Stukken, Brieven en Handveſten zaamengeſteld door *Abraham van Bemmel*, twee deelen met fraaije plaaten. Te Utrecht, by Henrikus Spruyt, 1760. behalve de Opdragt enz. 1018 bladzyden in groot octavo.

Hier mede wordt den liefhebberen van 't leezen van plaatsbeſchryvingen eene beſchryving van *Amersfoort* aangebooden, die ze doorgaande met vermaak zullen leezen, als geevende een nauwkeurig berigt dier Stad, van derzelver Gebouwen, Regeeringsform enz. zo met opzigt tot vroegere tyden, als ten aanzien van den huidigen dag; zynde met vereiſchte konſtplaaten, die zeer wel uitgevoerd zyn, verciert. Mogelyk zullen zommigen zich ſtooten aan de menigvuldige Keuren, Ordonnantien, en Reglementen, zo met opzigt tot de Stad, als tot de Kloosters en andere Geſtichten; doch als men in aanmerking neemt, dat die zoort van aantekeningen den eigen Burgeren eener plaatſe veel al gevallig zyn, die gaarne de zaaken van haare Stad in den grond en alle byzonderheden weeten, zo ſchikt men zulks gereedlyk in: daarenboven hebben ze zomtyds haare nutzigheid, vermits ze ons in verſcheidene opzigten doen zien, hoe men oudtyds gewoon was te handelen, dat aan andere gevallen licht kan byzetten: ook kan men denzelven, indien men

'er

'er ganſch geen ſmaak in heeft, gemeenlyk overſlaan en zonder zinſtuiting voortleezen. In het doorbladeren van dit Werk is ons des Autheurs beſchryving van *het teelen en behandelen der Tabak* dermaate wel gevallen, dat we geoordeeld hebben den Leezer geen ondienſt te zullen doen, met hem dezelve onder 't oog te brengen, als zynde eene byzonderheid, die niet algemeen bekend is.

Onze Schryver tekent vooraf aan, dat het Tabakplanten omtrent *Amersfoort* zynen aanvang genomen heeft met het jaar 1615, en dat men „ in den beginne dezer kwekerye van Tabak „ dezelve pootte of plantte in kleine parkjes, „ die met riet en rys jegens de wind gelouwd „ wierden. Na het poten der planten wierden „ dezelve begoten, en 's nagts gedekt met een „ wis gras of hoy. De bladeren geplokken zynde, wierden in kelders gebroeid, op zolders „ en in agterhuizen gedroogd, en vervolgens „ tot de tweede broeijinge bewaard zynde, aan „ Groſſiers en Kooplieden uit Holland en elders „ tot een hoge prys verkogt, [te weeten de „ beſte] tot twaalf a dertien ſtuivers het pond; „ doch zommige zoorten niet boven de vier of „ vyfthalve ſtuivers; daar we naderhand tyden „ beleeft hebben, dat de beſte zoorten van Tabak pas twee ſtuivers het pond mogten gelden". Met den jaare 1636, gelyk onze Auteur verhaalt, verſpreidde zich het bouwen en teelen van Tabak wyd en zyd niet alleen in *Gelderland*, maar ook in *Overyſſel*; het getal der planteren nam insgelyks te *Amersfoort* toe; men telde hier in dat jaar reeds over de *vyftig planters*, en in 't jaar 1670 was hun getal tot *honderd en twintig* toegenomen, en 't is in deeze eeuw

noch vermeerderd tot over de *tweehonderd*. Deeze tak van Negotie is, gelyk alle anderen, zyne wiffelvalligheden onderworpen, „ en al„ fchoon, zo onze Schryver zegt, de Amers„ foortfe Tabak als nu wel wederom begint „ getrokken te worden, zo kan dezelve niet „ meer met die voordeelen, als voorheen, ge„ teeld en gebouwd worden". Op dit berigt van de opkomft en voortgang der planterye laat onze Auƈteur volgen zyne beſchryving van *het teelen en behandelen der Tabak*, welke aldus luidt.

„ Het zaad, dat in knoppen, byna van groot„ te en gedaante als die van een Angelier, ge„ wonnen wordt, en fynder is als grof zand, „ word in de maanden February en Martii in „ grote broeikiften of houte bakken gezaaid; te „ weten, eerft wordt in die bakken zeer dik „ paardemift gelegd, waar over een hand breed „ welbereide aarde gelyk gemaakt zynde, wordt „ daar in het zaad geworpen, en dan met een „ weinig aarde door een zeef overftrooid; ver„ volgens worden daar over gelegd houten raam„ luiken met papier beplakt, en met Lynoly „ overftreken, en alzo van tyd tot tyd de Plan„ ten uitgebroeid. Deze houten luiken zyn „ doorgaans twaalf voeten lang of hoog, en „ vier en een halve voeten breed, wordende „ omtrent acht luiken tot ieder Mergen Lands „ vereifcht. Ondertuffchen is 'er veel oppaffens „ aan het uitbroeijen dezer Planten, zo wegens „ het fterk broeijen, op zyn tyd te begieten, „ of door het overftrooijen van duifmeffie aan „ te zetten, als andere zaken, die in acht ge„ nomen moeten worden.

„ Terwyl deze Planten in de broeikiften „ groeijen, wordt het Land, dat van 't

„ voor-

„ voorgaande jaar noch aan Akkers legt, ge-
„ reet gemaakt, en *afgelegt*, dat is, van ieder
„ Akker wordt de helft af- en omgeſpit, en
„ dus te zamen in de voor of 't oude pad gewor-
„ pen, waar door het Land wederom effen
„ word; alleenlyk blyft een kleine rib overig
„ daar den Akker geweeſt is. Tuſſchen beide
„ die ribben wordt de meſſie aan plaggen op
„ het Land gereden, en kort gebroken zynde,
„ geſtrooid, als wanneer dezelve meſſie aan-
„ ſtonds door het wegneemen van de voorſchre-
„ ve rib met eenige aarde wordt bedekt; waar
„ na de plaats van den ouden Akker uitgeſpit
„ en mede op die meſſie geworpen, en voorts
„ *geſchoept* wordt, dat is, het overige tuſſchen
„ die twee bedden wordt mede uitgehaald, en
„ met een lange ſchup of ſpa, die men een
„ *ſchoep* noemt, aan wederzyden tegen de bed-
„ den met een groote behendigheid aangeplakt
„ en opgeſmeeten, waar door het de gedaante
„ van een hoog bed, *Akker* genaamd, verkrygt.
„ Gemeenlyk wordt een Akker en Voor te za-
„ men aangelegd op de wydte van een Hol-
„ landſch wagenſpoor.

„ De Planten in de broeikiſten, als een ge-
„ meene Sala-plant groot zynde, worden op
„ den toebereiden Akker, die alvoorens effen
„ gemaakt is, gepoot, waar mede omtrent May
„ een begin wordt gemaakt.

„ Men poot op een Mergen Lands van zes-
„ honderd Rynlandſche Roeden, omtrent 25 a
„ 26 duizend Planten. By laate vorſt of ſterke
„ droogte gebeurt het dikwils, dat een en an-
„ dermaal alle Akkers moeten nagegaan wor-
„ den, om in plaats van de uit- of doodgegaa-

„ ne Planten weder anderen in te pooten. De-
„ ze Planten moeten van onkruid gezuiverd en
„ door *wieden* ſchoon gehouden worden. Men
„ heeft een kromme na zig halende *ſchoffel*, die
„ men een hak noemt, waar mede den Akker
„ boven en ter zyden ſchoon gemaakt, en het
„ onkruid afgehakt wordt, als wanneer men de
„ Planten ook aanvuld met eenige aarde, om
„ des te vaſter te ſtaan.

„ Wanneer de Plant tot een tamelyke groot-
„ te gekomen is, wordt de top of 't hart daar
„ uit gebroken, op dat de wasdom in de blade-
„ ren ſchiete, en kan dit al wederom met eens
„ na te gaan niet geſchieden, vermits alle Plan-
„ ten niet te gelyk groot of even ſterk groeijen-
„ de zyn.

„ De Landeryen, met Tabak bepoot, zyn
„ doorgaans rondom voorzien met levendige
„ Elzen heggen, voornamentlyk aan de weſt-
„ zyde, alwaar de zwaarſte gevonden worden,
„ die men *windhouders* noemt; alhoewel tuſſchen
„ beide nog ligter platgeſchoren heggen, mede
„ van Elzenhout, geplant zyn: welke ligtere
„ heggen zomtyds alleenlyk van Eyken, Ryſen
„ of Heghout zynde, men in de grond vaſt zet,
„ waar aan Erweten of witte Bonen gepoot
„ worden, dienende alles om de Tabak, zo
„ veel 't mogelyk is, voor de wind te dekken
„ en te bevryden; doch zeer ſterke en zware
„ winden kan dit kruid of gewaſch niet weder-
„ ſtaan, gelyk ook niet de meer als gemeene
„ Hagel; want beide de Wind of Hagel de
„ hoop en verwagting van den Planter in kor-
„ ten tyd en zeer plotſelyk kan ter neder wer-
„ pen, zo dat met eene *Hagelbui* of *Stormwind*

„ het

„ het gantſche Gewaſch zeer grotelyks beſcha-
„ digd, en ook ten eenemaal vernield kan wor-
„ den.

„ In 't laatſt van de maand July of het eerſt
„ van de Oogſtmaand, begint men de onderſte
„ twee a drie bladen van de Tabaks-planten of
„ ſtam te plukken, dat *Zandgoed* genaamd wordt;
„ daar na op een andere tyd noch twee a drie
„ bladen, 't geen men *Aardgoed* noemt. Ech-
„ ter wordt dikwils beiden Aard- en Zandgoed
„ te gelyk afgeplokken. Na welke tyd de ſtam
„ of rechte ſpil, omtrent twee voeten hoog
„ zynde, met eenige bladeren van zes tot acht
„ toe, (na dat den aard of vrugtbaarheid van 't
„ Land mede brengt, of de Plant voordeelig
„ groeit) blyft ſtaan, tot dat die bladeren dik
„ en ryp worden, die men dan mede afplukt,
„ welke laatſte zoort men *Bovengoed* noemt. On-
„ dertuſſchen, zo dra het Ondergoed geplok-
„ ken is, beginnen uit de ſtammen by de ove-
„ rige bladeren uitſpruitzels te waſſchen, die
„ het voedzel der bladeren beneemen, en meer
„ als eenmaal uitgebroken moeten worden, welk
„ doen *zuikeren* heet.

„ De Tabak, dus geplokken zynde, wordt
„ in grote manden gepakt en naar de Schuren
„ gereden, alwaar ieder blad in de middelſte
„ rib een ſneede gegeven, vervolgens aan hou-
„ te ſpylen (omtrent 4 en een halve voeten
„ lang) geregen, en de bladeren behoorlyk
„ van malkander (*geſchokkeert*,) opgehangen
„ wordt om te drogen.

„ De eerſte twee zoorten van Tabak, na-
„ mentlyk *Zandgoed* en *Aardgoed*, worden zon-
„ der eenige andere omſlag als ſnyden en aan-
„ rygen, opgehangen, maar het *Bovengoed* wordt

„ in het ſnyden geſorteert: te weten in *beſt*
„ zoort en *uitſchot*; wordende alle bladeren, die
„ dun, geſcheurd, gequetſt, met kwade ſte-
„ den of vlakken zyn, voor uitſchot gehouden.
„ Na het ſnyden dezer laatſte twee zoorten,
„ wordt dezelve eenige dagen aan groote vier-
„ kante bedden gezet, met de tippen of pun-
„ ten om hoog, om te zweeten en geel te wor-
„ den, en daar na, als vooren, aangeſpyld en
„ opgehangen.

„ De Schuren, waar in deze Tabak gedroogd
„ wordt, zyn zeer verſchillende in lengte en
„ breette, bouwende een ieder dezelve naar
„ zyn goedvinden. De gemeene breette is van
„ 30 tot 40 voeten, alhoewel voor eenige jaa-
„ ren ook gebouwd is tot 48 voeten wyd. Ze
„ worden gemeenlyk getimmerd aan vakken of
„ gebinten van zwaare greene balken, 12 a 16
„ voeten van malkanderen, zynde drie a vier
„ Linden tuſſchen ieder gebint, tegenwoordig
„ meeſt van latwerk gemaakt, waar op de ſpy-
„ len met Tabak gehangen worden. De mees-
„ te Schuren zyn van zes tot twintig vakken,
„ en verſcheide nog groter.

„ De twee langſte Tabaks-ſchuren worden
„ gevonden buiten de Camppoort, de eene aan
„ de hooge weg by de tweede Steeg, in de
„ voorgaande eeuw na de oude trant gebouwd;
„ en de andere ſtaat ten einde van de Laage
„ weg, op 't Erf en Goed, genaamd Vinken-
„ hoef, voor eenige jaaren nieuwlings getim-
„ mert door de Heer *Jonas Cohen*.

„ Als de Tabak droog is, wordt dezelve met
„ de ſpylen afgenomen, en aan vierkante *ſta-*
„ *pels* gelegd, met de punten binnenwaard na
„ malkanderen, en vervolgens van tyd tot tyd,

met

„ met een band van Tabak gedraaid, aan bos-
„ ſen gebonden, en naar Zolders en Pakhuizen
„ vervoerd, alwaar dezelve op ſtapels gelegd,
„ en bewaard wordt tot dat gelegenheid voor-
„ komt om te verkopen. Edoch wanneer de
„ beſte Tabak geboſcht wordt, zo gaan alle de
„ bladeren wederom door de handen, om daar
„ nochmaal de ſlegte, die in 't ſnyden overge-
„ zien of in 't drogen eenig letzel gekregen
„ hebben, uit te ſchieten, welke dan mede by
„ het uitſchot gevoegd worden.

„ Waar uit men kan opmaaken hoe nauwkeu-
„ rig de beſte zoort van Tabak alhier wordt ge-
„ zuiverd, en 't welk ook te beter uitſchot
„ maakt; want als men acht neemt op de hoe-
„ veelheid van uitſchot dat Amersfoort maakt,
„ in vergelyking van andere plaatzen, zo kan
„ men oordeelen, wat *Puik* van *Beſtgoed* het uit-
„ leveren moet. Behalven dat alhier tot bou-
„ wing, onderhouding en drooging der voor-
„ ſchreve Kruiden geene koſten worden ont-
„ zien.

„ Ieder Mergen Lands heeft nodig tien a
„ twaalf Voeder beſte vette *Schaapsmeſſie*, wee-
„ gende ieder Voeder zes en twintig honderd
„ ponden, doch wordt ook magere Schaaps-
„ meſſie op de Landen gebracht, waar over
„ Duivemeſſie geſtrooid zynde, als dan mede
„ goede Tabak voortbrengt. Maar andere mes-
„ ſie (gelyk ook wel geſchiedt) in den Akker
„ gebracht wordende, zo kan een goed Plan-
„ ter en kenner aan de groene Tabak, terwyl
„ ze op 't veld ſtaat, zulks bemerken, en aan
„ de koleur onderſcheiden.

„ Wanneer de Tabak wel ſlaagt, zo kan een
„ Mergen Lands opleveren omtrent *vierduizend*

„ ponden, 't welk men dan rekenen moet op
„ drie a vier honderd ponden Zandgoed, zes a
„ zeven honderd Aardgoed, en omtrent drie
„ duizend ponden Bovengoed, dat is beſt en
„ uitſchot te zamen, wordende het Bovengoed
„ gerekend op twee derde beſt, en een derde
„ uitſchot. Dit alles wel te verſtaan, als men
„ goed Land, wel gemeſt, en de Tabak zon-
„ der rampen of ongelukken in den band heeft.
„ Want gemeen Land, of zober gemeſt, als
„ mede by ſlegte jaargetyden, kan het op lan-
„ ge na de voorſchreve ponden niet uitleve-
„ ren.

„ In vergelyking van vroeger tyden, is te-
„ genwoordig weinig voordeel met Tabak te
„ planten meer te behalen, en kan de over-
„ winſt niet vierde part voldoen aan het gevaar
„ van allerhande rampen en toevallen, die het
„ teelen, bouwen en droogen van dat Kruid
„ onderworpen is. Waarom de Tabaksplante-
„ ry met recht vergeleken wordt by een Schip
„ in Zee, dat geen Haven kan bereiken als door
„ een water vol klippen; want eer het Tabaks-
„ zaad in de grond geworpen wordt, loopt een
„ Planter al gevaar; dewyl in de vroege voor-
„ tyd de geplakte luiken der broeikiſten eer dat
„ droog zyn, zeer ligt bevriezen, en geolyd
„ zynde, dikwils ook aan ſtuk hagelen, als wan-
„ neer op nieuw geplakt en geolyd worden.
„ Vervolgens de jonge Planten uitkomende, en
„ niet nauwkeurig opgepaſt wordende, ver-
„ branden dezelve zeer ligt; gelyk de ſlakken
„ en muizen de jonge Planten ook konnen op-
„ eeten en verteeren: behalven ſterke vorſt en
„ andere ongemakken, die aan de teeling veel
„ nadeel konnen toebrengen. Maar de Plan-

ten

„ ten op het veld gepoot zynde, worden het
„ leven ook benomen door felle vorſt, ontydi-
„ ge regen en ſterke droogte: zulks dat weder-
„ om andere ingepoot moeten worden. Kwade
„ wormen, die de jonge Planten afbyten, wor-
„ den by jaargangen ook gevonden; en komt
„ 'er mede wel vuur en kronkels in de bladeren,
„ die de Planten ganſch onnut maken. Edoch
„ de grootſte rampen zyn Hagel en Wind, die
„ deze Veldvrugt grotelyks konnen beſchadi-
„ gen, ja geheel en al vermorzelen. En wan-
„ neer men meint alles wel gelukt en behouden
„ in de Schuren gezameld te hebben, dan komt
„ zomtyds het grootſte ongeluk nog agter aan,
„ met een kwade drooging, vermits by natte
„ jaaren de Tabak in plaats van te drogen, ver-
„ rot, by ſtil en ſobbig weder ſtikt en ſchim-
„ melt, en anderzints haar kragt verlieſt; alles
„ ſtrekkende tot minder waarde en merkelyk
„ nadeel voor de Planters.

„ Veele geringe Ingezetenen, zo mannen als
„ vrouwen, worden echter door de Tabaks-
„ plantery en 't geene daar toe behoord, aan
„ de koſt geholpen: als vindende daar aan om-
„ trent acht maanden in 't jaar, de eene min,
„ de ander meer, hunne bezigheden.

„ Voormaals zyn de *Tabaks-ſpinderyen* binnen
„ deze Stad zeer bloeijende geweeſt, die meeſt
„ Amersfoortze Tabak verſponnen. De Koop-
„ lieden kogten reſolut en onbeteutert, en ga-
„ ven veel geld voor de Tabak; zulks de Plan-
„ ters niet alleen, maar andere Inwoonders wel
„ voeren. Tegenwoordig gaan noch twee Spin-
„ deryen binnen deze Stad, die aan een hoop
„ volk de koſt noch geven, maar wordt daar

veel

„ veel Bovenlandſch goed gebruikt, 't welk
„ echter in geur en reuk op verre na niet halen
„ kan by de Amersfoortſe Tabak.

Verhandeling van den Heere ANTONI STÖRCK. Doctor in het Hospitaal te *Weenen* over de *Cicuta* of Dolle Kervel, waar in, door veele Proefnemingen, van welken de wydberoemde *Baron* VAN SWIETEN meerendeels ooggetuige geweeſt is, betoogd wordt, dat dit Kruid niet alleen uitwendig veilig kan gebruikt worden, maar ook een zeer nuttig geneesmiddel is in veele ongeneeslyke Ziekten, inzonderheid in verharde Kliergezwellen in de Kanker, uit het Latyn vertaald door LAMBERTUS BIKKER, *Med. Doctor.* Die 'er bygevoegd heeft twee Brieven over de bereiding van het *Extract* uit de *Cicuta*, de eene van den Heer DEMACHY, en de andere van den Heer STÖRK. Te Rotterdam, by *Reinier Arrenberg* 1760.

DIt Werkje is door de latynſche uitgave, en een uittrekſel hier van in de *Uitgezogte Verhandelingen*, reeds by veelen bekend geworden, en nu door deze Vertaling in alle mans handen geſteld. De *Baron* VAN SWIETEN, ooggetuige van veele der Proeven, welken in dit Werkje

Werkje opgegeeven worden, hadt, lang voor dat de Verhandeling van den Heer STÖRCK het licht zag, aan verſcheiden van zyne Vrienden in Holland geſchreven, dat hy in hope ſtondt, dat een middel gevonden was, 't welk inwendig gebruikt, het Knoeſtgezwel in de Kanker kon geneezen; en dat het zelve, zo dra men, door genoegzaame proeven, van deszelfs kracht verzekerd ware, openbaar gemaakt zou worden. Dit wekte de verwagting van veelen op, en men reikhalsde naar de bekendmaking van de proeven en het middel. Het werkje van den Heer STÖRCK dan voor den dag komende, werdt met groote graagte ontfangen en gelezen. De Heer STÖRCK hadt het, met recht, in 't Latyn uitgegeeven, om het van een algemeen gebruik te doen zyn. Alleen waren veele, en wel de meeſte van onze Nederlandſche Heelmeeſters, het Latyn niet kundig, hier door verſteken, om het zich ten nutte te maken. Deezen nogtans hebben de meeſte gelegenheid, om het middel ter gebruik te ſtellen, om dat knoeſt- en Kankerachtige gezwellen hun, meer dan de Geneesheeren, voorkomen. Hier in heeft nu de Heer BIKKER voorzien, door hun een zindelyke en naauwkeurige vertaling van het Werkje van den Heer STORCK te bezorgen; om niet genoodzaakt te zyn op hooren zeggen van anderen aan te gaan, maar met hunne eigen oogen te kunnen zien, hoedanig het middel, en wat 'er reeds van ondervonden zy.

Wat het werkje zelf aangaat, de yver van den Heer STORCK om een middel te zoeken, 't welk zulke ongeneeſlyke gebreken, als de Knoeſt-

Knoeſt- en Kreeftgezwellen, kon herſtellen, is zeer te pryzen. En zyne pogingen zyn zo gelukkig geweeſt van iet gevonden te hebben, 't welk van meer kracht is om verharde gezwellen te verzagten, te doen veretteren, en tot genezing te brengen, dan al wat tot nog toe in de Genees- of Heelkunde bekend is. Zekerlyk heeft de Heer STÖRCK dingen uitgewerkt met de *Cicuta*, in het geneezen van gezwellen en pypzweeren, waar naar men, tot heden toe, vruchteloos getracht hadt. Maar alle voorgoordeel afgelegd zynde, kan ik niet ontveinzen, behoudens de achting van den Heer STÖRCK, dat my alle de gevallen, welken als knoeſt- en kankerachtig worden opgegeeven, niet als zodanig voorkomen. Voor ſommigen, meene ik, zyn blykbaare, voor andere min blykbaare, maar echter ſchynbaare redenen van twyfeling. Dat veele van de gezwellen aan den hals, waar van verſcheidene gevallen worden opgegeeven, als Scrofuleuze of traage Kliergezwellen, en niet als Knoeſtgezwellen moeten aangemerkt worden, dunkt my is zeer blykbaar, inzonderheid waar de perſoonen jonge menſchen waren, in welken Scrofules gemeen, Knoeſtgezwellen zeldzaam zyn: als by voorbeeld, het eerſte Geval van een jonge dogter, het X. Geval, en ook het XIIde. De vermindering van het gezwel tot op de helft in den tyd van drie dagen, in het eerſte geval, is wat groot om van een Knoeſtgezwel te geloven; inzonderheid voor iemant, die een uitgeſneden Knoeſtgezwel doorgeſneden, behandeld en betaſt heeft, waar in zich eene hardheid voordoet, welke van voren onbegryplyk is, in zulk een korten tyd, te kunnen

nen ſmelten of opgeloſt worden. Ik beken, dat ik het evenwel geloven zou, indien de ondervinding het ontegenzeglyk aantoonde. Het derde geval heeft zeer grooten ſchyn van een Knoeſtgezwel, en is volmaakt genezen: evenwel heeft men meermaalen gezien, dat een gezwel in een vrouwen borſt geleek naar een *Scirrhus*, en dat het evenwel verdween, om dat het geen waar Knoeſtgezwel was. Het Vde geval is my ook twyfelachtig, om dat by eene vrouw, zes weeken na haare bevalling, ligt eenige harde zwelling, in een mam, kan ontſtaan, zonder dat die zwelling knoeſtachtig zy. Doch ik zal geen meer diergelyke aanmerkingen maken, op dat ik niet ſchyne den Heer STÖRCK zynen roem te benyden, waar van ik inderdaad betuige, ten verſte af te zyn. Alleen zal ik 'er nog maar by voegen, dat ik, onder het lezen, wenſchte dat de perſonen van het VIde, VIIIſte en XIde geval genezen waren geworden; of dat men, door den tyd, moge zien, dat zodanigen genezen worden, om dat diergelyke zeer beſliſſend zouden zyn. Ondertuſſchen offere ik, nevens alle Konſtgenoten, en met het gemeen (want allen hebben 'er belang in) myne dankbetuiging op aan den Heer STÖRCK, voor zyn loflyke pogingen, en zyne openhertigheid van alles gemeen te maken. Zyne voorgangen zyn overwaardig om overal gevolgd te worden.

Behalven de Latynſche Uitgaave, heeft deze Vertaling nog twee Brieven over de bereiding van het Extract van de *Cicuta*, de een is van een Apotheker in Parys, en de ander van den Heer STÖRCK, tot antwoord op den voorgaanden.

Wy voegen hier by de Afbeelding van de *Cicuta*

cuta of Scheerling, uit *Moriſon*, waar op de Heer STÖRCK wyſt, om alle dubbelzinnigheid hieromtrent weg te nemen; wyl het Werk van *Moriſon* niet in veele handen is.

De Opkomſt, Voortgang en Manier van de Cataract, door welke het kriſtallyne Lichaam uit het oog wordt uitgenomen.

Tweede Vervolg (*).

WY hebben, in twee voorgaande Stukjes, van de Vaderlandſche Letter-oefeningen (†), verſlag gedaan, hoe deze nieuwe Operatie op de Cataract, in Frankryk, door den Heer DAVIEL begonnen, en door den Heer LA FAYE verbeterd is. Tegenwoordig zullen wy eens doen zien, welk eene acht men 'er op geſlagen hebbe in Groot Brittannien; op welk eene wyze, en met hoedanig een gevolg, dezelve aldaar is te werk geſteld, zo verre ons hier van, in openbaare ſchriften, voorgelicht wordt. De Heer SHARP, door zyn vertaalde ſchriften over de Heelkonſt, reeds by onze Vaderlanders bekend, geeft; na dat hy de Operatie, door het uitnemen van de Cataract, in navolging van den Heer DAVIEL, beproefd hadt, aan de Koninglyke Societeit der Wetenſchappen, te Londen,

(*) Zie het eerſte Vervolg boven, pag. 260.
(†) Philoſ. Transact. Vol. XLVIII. Pars I. pag. 161.

ruta maj. vulgaris.

J. F. f.

den, het volgende berigt van de maniere, op welke hy dezelve heeft gedaan, en oordeelt gedaan te moeten worden.

De Patient, zegt hy, wordt geplaatſt op de zelfde wyze, als wanneer men de Cataract met den Naald wil ſtryken. De Operateur neemt een klein mesje, en maakt, deszelfs ſcherpte naar beneden houdende, een ſtreek door het Hoornvlies, naby deszelfs omtrek, tot in de voorſte kamer van het Oog, voerende het zelve horizonteel voort, recht tegen over de middellyn van den Oogappel; waar na hy het, by den Neus, door het Hoornvlies wederom doet uitkoomen. Dan moet het Hoornvlies, naar beneden doorgeſneden worden, met het mes naar zich te halen, terwyl men ſnydt. Hier na maakt de Operateur een zagte drukking met zyn duim, tegen het onderſte van den Oogbol, om de Cataract te doen uitvallen.

Van zo één Inſtrument, ſchynt men dit voordeel te hebben, zegt de Heer SHARP, 't welk miſſchien afhangt van de gedaante van het lemmer, dat van de punt tot aan het hegt, langzaam breeder wordt; dat de ſteeken van het Hoornvlies zo naauwkeurig geſloten of gevuld worden, door het lemmer, dat 'er weinig van het waterig Vogt weglope, eer men de doorſnyding maakt, en, bygevolg, het Hoornvlies deszelfs verhevenheid behoude. Daar, in tegendeel, wanneer men met het eene Inſtrument de ſteek doe, en met anderen de opening verwyde, het Hoornvlies terſtond invalt, op het uitlopen van het waterig Vogt; waar door de Operatie moeilyk gemaakt wordt; gelyk de Heer SHARP zegt ondervonden te hebben, aan een Patient, by welke hy de doorſnyding van het

Hoornvlies, op de wyze van den Heer DAVIEL, met een ſchaar gemaakt hadt.

Men ziet, dat de Heer SHARP zyne maniere van de Operatie te doen, met één inſtrument, overſtelt tegen de wyze van den Heer DAVIEL; zonder van de verandering, welke de Heer LA FAYE hier in gemaakt heeft, eenige melding te doen; waar van hy nog onkundig ſchynt geweeſt te zyn. Wy zullen hier alleen byvoegen, dat het mesje van den Heer SHARP, tot de Operatie, geen kromte heeft op het plat, gelyk dat van den Heer LA FAYE; ten minſte de Heer SHARP maakt, in de beſchryving van het zelve; hier van geen gewag.

Wat later, wederom eene Verhandeling, aan de zelfde Maatſchappye, gegeven hebbende, over deze Operatie (*), zegt hy, de Operatie verſcheidene maalen gedaan te hebben, met eene zagte drukking van den duim, tegen het onderſte van den Oogbol, tot dat de Cataract, door de gemaakte opening in het Hoornvlies, uitviel op de wang van den Patient. Maar hy bemerkte, dat, ſchoon het kriſtallyn lichaam, op de wegloping van het waterig Vogt, ligt door den Oogappel koome, in de voorſte kamer, het evenwel nog eenig geweld nodig hebbe, om het uit zyn vlies, door de wonde van het Hoornvlies te doen uitvallen, en, onder deze behandeling, dikwyls een gedeelte van het glasachtig Vogt medeſleepte. Hy veranderde, om deze reden, zyne manier van doen, en drukte het Oog niet meer, wanneer het kriſtallyn lichaam reeds in de voorſte kamer ware gevallen; maar ſtak 'er de punt van zyn mesje in,

en

(*) Philoſ. Transact. ibid. pag. 328.

en trok het uit in zyn beursje; waar door het glasachtig Vogt geheel bleef.

Deze nieuwe behandeling, denkt de Heer SHARP, van groot voordeel te zullen zyn; om dat men, hier door, het gevaar van de uitvalling van het glasachtig Vogt, geheel of ten deele, zal konnen voorkoomen. Hoewel hy bekent, dat men, tegen verwagting, bevinde, dat een groot gedeelte, (misschien een derde of meer van het geheel) weglope, zonder eenig kwaad gevolg. Behalve dat dit ook gemaklyker en met minder omslag te doen is, dan het openen van het beursje van het kristallyne lichaam, eer men tot de uithaling van dit lichaam zelve koome. Ook kan het ligt gebeuren, wanneer men eene insnyding doet, over de oppervlakte van het kristallyne lichaam, en deszelfs beursje wondt, het kristallyn lichaam uit deszelfs beursje uitvalle, en het beursje achterblyve. En dit is den Heer DAVIEL wel gebeurd, die tangetjes en andere gereedschappen aan de hand geeft, om het achtergebleven vlies uit te halen. Hoewel ik, ten opzichte van het beursje van het kristallyn lichaam, moet aanmerken, zegt de Heer SHARP, al valt het lichaam uit, voor dat het met het mes gevat zy, het beursje waarschynlyk zal verdwynen. Wanneer het vogt van de melkachtige Cataracten is uitgelaten, verdwynt het vlies door den tyd. Ja, somtyds verdwynt een geheele Cataract met zyn vlies. Maar, indien evenwel het uithalen van het beursje nodig bevonden wordt; het kan met behulp van een tangetje, van den Heer DAVIEL, gedaan worden. Men kan het zelve ook gebruiken, zegt de Heer SHARP, om een Cataract, welke in een voorgaande Operatie, door

den Naald, aan ſtukken gebroken is, zo wel als een Beurs-Cataract, waar uit het vogt weggelopen, en het Beursje achtergebleven is, uit te halen. En voornaamlyk, om het kriſtallyn lichaam los te maken van de achterkant van den Regenboog, als het hier aan mogt vaſt zitten; welke omſtandigheid, zonder deze voorhoede, de Operatie nutteloos zou doen zyn.

Het is my in geen geval, welk ik behandeld hebbe, zegt de Heer SHARP, gebeurt, dat de Regenboog, onder of na de Operatie, zich naar voren gedrongen, of tuſſchen de wonde van het Hoornvlies bekneld is geraakt. De Heer DAVIEL ſpreekt 'er van als een omſtandigheid, welke hem wel ontmoet is: en zegt, hy wordt, met de kleine ſpatel, gemaklyk wederom in zyne plaatſe herſteld. Maar de Heer SHARP gelooft, dat een grooter getal van Operatien deze meening zal omver ſtooten.

Van de 19 Operatien, welken de Heer SHARP gedaan heeft aan elf perſoonen, de jongſte van 47, en de oudſte van 70 jaaren, van de meesten, van welken hy de beiden Oogen geopereerd hadt, is 'er geen éene geweeſt, welke van Ontſteking vrybleef; daar 'er veelen zyn, die na het ſtryken met den naald, geene Ontſteking of pyn krygen. Maar het is aanmerklyk, dat een Patient, niet tegenſtaande een heftige Ontſteking, welke ſomtyds op de doorſnyding van het Hoornvlies volgt, zelfs tot zwelling van de Oogleden, en blaarmaking van het Bindvlies, eerder klaagt van zekere tederheid aan het Oog op het aanraken, dan van pyn; en, in 't algemeen, vry blyft van de vreeslyke ſchietingen in het hoofd, welken doorgaans eene Ontſteking, na het ſtryken met den Naald, verzellen.

En

En de Heer SHARP meent, het is niet moeilyk te begrypen, waarom deze Ontſtekingen zulke verſchillende toevallen verwekken; als men bedenkt, dat de doorſnyding van het Hoornvlies, het Hoornvlies alleen maar rake; terwyl door het ſtryken met den Naald, het Bindvlies, de Harde-rok, de Vaat-rok, en het Netvlies doorſteken worden, van welke deelen de meeſten pees- of zenuwachtig zyn.

In geen een, van de gemelde gevallen, is de Ontſteking zo gering geweeſt, dat ze, in veertien dagen of drie weeken, geheel over ware; in de meeſten duurde ze zes weeken of langer. De eerſte tien of meer dagen, was het licht zeer hinderlyk, en drie of vier hadden, by het openen van de oogleden, gedurende dezen tyd, alleen een ſchittering van licht, ſchoon de Oogen helder waren, en naderhand het gezicht weerom kreegen. Dit merkt de Heer SHARP aan, op dat men, by het eerſte onderzoek, geen wanhopige voorzegging doe. Evenwel is dit niet algemeen, want ſommige Lyders onderſcheiden de voorwerpen, onmidlyk na de Operatie.

Het gebeurt ſomtyds, zegt de Heer SHARP, dat de Oogappel, na deze Operatie, haare kringwyze gedaante verlieze. Dit komt, waarſchynlyk, van de groote tederheid van den Regenboog, welke, op het minſte geweld, verbreking lydt. En zulks kan, in deze Operatie, ligt geſchieden, door een geringe drukking van den rug of het plat van het mesje. Maar waar door het ook geſchiede, men bevindt niet dat het veel nadeel doe aan het gezicht.

Het is te hopen, vervolgt gemelde Heer,

dat deze Operatie in algemeener gebruik rakende, door bekwaame mannen tot meerdere volmaaktheid zal gebragt worden. En tot ſlot geeft hy in bedenking, of een *Speculum Oculi* (een Oogſpiegel) ook niet van dienſt zou konnen zyn; mids dat het zo gemaakt ware, dat het de bol van het Oog niet drukte, of zo het dit deedt, moeſt de Operateur, by het doen van de doorſnyding, het zelve aanſtonds wegnemen, om dat de drukking, na de gemaakte wonde, al de Vogten ſchielyk zou doen uitvallen.

Wy zullen hier nog byvoegen het gene, aangaande deze Operatie, in de Proeven van eene Maatſchappye in Edinburg, in het jaar 1756 uitgegeven (*), gevonden wordt. De Heer THOMAS YOUNG, Chirurgyn in Edinburg, ſpreekt van het doen der Operatie, byna op de zelfde wyze als de Heer SHARP, wien hy ook zegt gevolgd te hebben. Met dit onderſcheid evenwel. Hy ligt de lap van het doorgeſneden Hoornvlies, met een ſpateltje, of eenig ander bekwaam werktuig op, en brengt dan een gemeene Cataract-Naald door de Oogappel, om het beurſje van het kriſtallyne lichaam te openen, en het zelve gemaklyk te doen uitkoomen. Een kleine opening, zegt hy, is hier toe doorgaans voldoende; en als het kriſtallyn lichaam eenigzins hard is, raakt het aan de punt van den Naald vaſt, zo dat het met den Naald, als hy te rug gehaald wordt, te gelyk uitkoome; en zo dit niet geſchiedt, kan dit, door een geringe drukking op het Oog, bevorderd worden.

Ook,

(*) Eſſ. and Obſervat. Phyſic. & Literar. Vol. III. pag. 324 enz.

Ook, voegt hy 'er by, kan de Operatie, dikwils, met het mesje alleen volbragt worden, om dat het beursje van het kriſtallyne lichaam menigmaal zo dun is, dat het, als het Hoornvlies is doorgeſneden, op een geringe drukking, welke men op het oog maakt, uitkoome.

Het berigt van eenige Operatien, welken deeze Chirurgyn, op de gemelde wyze, gedaan heeft, vinden wy te aanmerklyk, om onze Lezers te onthouden. De eerſte was *Robert Laurie*, omtrent 30 jaaren oud, in het Koninglyk Hoſpitaal toegelaten, hebbende een Cataract in beide oogen. Hy werdt op het ſlinker oog eerſt geopereerd den 23 July 1755. Zo dra de Operateur het mesje hadt doorgebragt in de voorſte kamer, draaide de Patient zyne oogen zo naar om hoog, dat het Hoornvlies niet gezien kon worden. De Heer YOUNG wagtte, tot dat het oog wederom in zyn vorige ſtand gekoomen ware, en toen bemerkte hy de punt van zyn Inſtrument in den Regenboog, welke hy ſchielyk los maakte, en de Operatie, zonder hinder, volbragt. Hy verwagtte een zwaare Ontſteking, op het kwetzen van den Regenboog, maar zy kwam niet; de Lyder herſtelde met weinig pyn, geene koorts, en maar een zeer geringe Ontſteking. Omtrent drie weeken, na de Operatie, kon hy de kleuren en groote voorwerpen wel onderſcheiden. Zyn oog bleef zwak en waterig, omtrent nog drie weeken; waar na hy gemaklyk een ſpeld, op de mouw van zyn kleed, kon zien. Zyn oog was helder, maar de Oogappel niet volkomen rond, 't welk aan de ſcheuring, in de Regenboog gemaakt, was te wyten.

De tweede hadt een Cataract op het eene oog, en het Hoornvlies van het ander was geheel verduiſterd. De Oogappel van het oog met de Cataract was ſaamgetrokken, en hadt geen meer opening dan de dikte van een kop van een groote ſpeld, en geheelenal zonder beweging. Verſcheiden Heelmeeſters, die hem onderzogten, oordeelden hem ongeneeslyk, en dat de grond van het oog zo wel, als het kristallyn lichaam kwaalyk geſteld ware. De Heer YOUNG ondernam evenwel de Operatie, om hem niet, als ongeneeslyk, weg te zenden. Hy volbragt dezelve, zonder eenig toeval, en de man herſtelde in weinige dagen, zonder eenige koortſe, pyn of ontſteking. Omtrent 14 dagen na de Operatie liet men hem gaan. Zyn oog was helder, maar de Oogappel nog zonder beweging. Hy kon alleen eenige ſchemering van licht zien, 't welk meer was dan men verwagte, uit aanmerking van den Oogappel, voor de Operatie.

John Craigh, een man van omtrent 40 jaaren, hadt een Cataract in beide oogen, welken de gedaante van een melkachtige hadden. Beide oogen werden, op den zelfden tyd, geopereerd, den 28 Septemb. 1755; en by de Operatie viel niets byzonders voor; alleen kwam 'er, by het openen van het beursje van het kriſtallyne lighaam, eenig melkachtig Vogt uit lopen, en het kriſtallyn lichaam was van een donker bruine kleur. Hy herſtelde ſchielyk. Zes dagen, na de Operatie, werdt zyn oog ontdekt; en hy kon kleuren onderſcheiden. Den 13den dag, na de Operatie, zag de Heer YOUNG in zyne oogen, en vondt het gezicht nog beter, en zyne

ne oogen meer in ſtaat om kleine voorwerpen te zien. Den 10den November, wanneer hy afſcheid kreeg, kon hy lezen zonder bril.

Aan *Robert Laurie*, waar van te voren geſproken is, wierdt het regter oog geopereerd, den 12 van Oktober, waar by niets ongewoons gebeurde. Hy herſtelde gemaklyk, zonder bynæ eenige pyn of ontſteking. Hy vertrok uit het Ziekenhuis den 19 November, en zag zeer wel met beide oogen.

Agnes Barrowman hadt Cataracten in beide oogen. Haar ſlinker oog werdt geopereerd den 26 October 1755. De ruimte tuſſchen haare oogleden, als dezelven opgeligt werden, was zo klein, dat het geheel Hoornvlies naauwlyks kon gezien worden, het welk ook zeer plat was in deze Patient. Zo als de Operateur het mesje doorgebragt hadt, in de voorſte kamer, kreeg zy een aanval van hoeſt, het welk hem noodzaakte, het Hoornvlies met groote ſchielykheid door te ſnyden. De opening van het Hoornvlies was maar klein, en dit maakte eenige moeilykheid, in de uithaling van het kriſtallyne lichaam, meer dan in de voorgaande gevallen. Niet tegenſtaande dit ongelukkig toeval, herſtelde zy gemaklyk. Haar oog was pynlyk en wat ontſteken, eenigen tyd lang na de Operatie, doch nooit heel heftig. Omtrent zes weeken na de Operatie liet men haar gaan, wanneer zy zeer kleine voorwerpen kon onderſcheiden.

Sommige oogen zyn bekwaamer tot deze Operatie, zegt de Heer YOUNG, dan anderen. Hoe grooter Oog en verhevener Hoornvlies, hoe gemaklyker Operatie. Hy wil, uit de gemelde gevallen, geene vergelyking opmaken,

tuſſchen het gevolg van de ſtryking met den Naald en de nieuwe Operatie; om dat hier toe meer voorbeelden vereiſcht worden. Maar als hy, uit zyn eige ondervindinge van beide Operatien moeſt oordeelen, zou hy de nieuwe de voorkeuze toewyzen. Hy had wel maar alleen op zes Cataracten gewerkt, maar welken allen gelukkig waren uitgevallen, ſchoon ſommigen van dezelven zeer weinig beloofden.

De Eigenliefde gepaerd met de Algemeene Goedgunſtigheid.

HEt is eene onbetwiſtbaere waerheid, dat de Alwyze Schepper zynen bezielden ſchepſelen eene zugt tot hun eigen behoud heeft ingeboezemd; eenen trek, die hen ſteeds werkzaem doet zyn, om hun beſtaen te onderhouden, het nadeelige te vermyden, en het heilzaeme te zoeken, zo als 't hun voorkomt. Deeze innerlyke begeerte, in ons menſchen, *Eigenliefde* genaemd, is ongetwyfeld in haeren eigen aert onzondig, als door den goeden Schepper ons medegedeeld; des het gantſch ongerymd zoude zyn dezelve als kwaed te veroordeelen, en den menſch hier van te willen beroven: dit was den menſch ontmenſchen, en Gods werk verbreeken, die hem alzo voortgebragt heeft, en door het Woord der Openbaeringe duidelyk leert, dat hy dezelve aengekweekt wil hebben; nademael hy ons beveelt zorg te draegen voor ons lichaemlyke onderhoud, en de zaligheid onzer zielen te bewerken; alle zyne gebo-

den

boden en verboden met beloften en bedreigingen bekragtigt; ja de *Eigenliefde* tot den regel van de Liefde jegens den Naesten ſtelt. Trouwens de *Eigenliefde* uit te willen rooijen, zou een zinloos beſtaen zyn; vermids de trek, ons natuurlyk eigen, zo min verbannen kan worden, als de aendoening van honger en dorſt, die de Schepper wyslyk in ons geleid heeft, tot in ſtandhouding van ons lichaem; weshalve dit in geenen deele van ons geëiſcht konde worden; doch hier komt het op aen, dat deeze *Eigenliefde* wel beſtuerd wordt; op dat ze niet te verre gae, en ten kwaede werke, zo voor ons zelven als voor onzen Evenmenſch, dien wy lief moeten hebben als ons zelven; zo dat wy met anderen willen handelen, gelyk we redelyker wyze zouden wenſchen dat met ons gehandeld wierd; het welk inſluit, dat wy onze *Eigenliefde* gepaerd doen gaen met eene *Algemeene Goedgunſtigheid*, in diervoege dat wy, ons eigen welweezen behartigende, ook tevens dat van onzen Naeſten bevorderen, zo veel ons mogelyk zy. 't Geluſt ons tans dit onderwerp van naby te beſchouwen, om, in beantwoording aen onze laeſt gedaene belofte, eene ſchets te geeven van 't character van hem, die op het grondbeginſel der *Algemeene Goedgunſtigheid* werkzaem is, en te toonen hoe de twee grondbeginſelen der *Eigenliefde* en der *Algemeene Goedgunſtigheid* t'zamen gaen, en ieder menſch gehouden is dezelven gelyklyk te behartigen.

Philanthropos, met eene hartlyke zugt tot het welweezen van zynen Evenmenſch bezield, voelt zich door zyne gemoeds neiging geſtadig aengeſpoord om het geluk van zynen Naeſten te bevorderen, en is van daer ten allen tyde op-

let-

lettend in 't betragten van alle die pligten, waer toe hem de Liefde tot den Naeſten noopt; om zynen Evenmenſch behulpzaem te zyn in voor- en tegenſpoed, naer lichaem en geeſt, met raed en daed, naer gelang zyner vermogens, naer geraede der omſtandigheden. Hy veinſt niet belangloos te zyn, maer tragt zyn eigen-belang te bevorderen, langs zodanige wegen, die niet tot nadeel, maer eer tot voordeel van 't algemeene welzyn konnen ſtrekken, zo veel het mogelyk zy; beſtuerende ſteeds zyne inzigten op zodanig eene wyze, dat geen menſch rede hebbe om over zynen handel te klaegen; tragtende nimmer, hoe geheim, en met hoe veel voordeels ook, zynen Naeſten eenig ongelyk aen te doen, handelende altoos met anderen, gelyk hy redelyker wyze wenſcht dat met hem gedaen zou worden; tragtende voorts, terwyl hy zyn eigen-belang in 't oog blyft houden, alles aen te wenden, wat, buiten zyne ſchaede, tot voordeel van zynen Evenmenſch, door hem verrigt kan worden. Zyne goedgunſtigheid echter bepaelt zich hier mede niet, wanneer de omſtandigheden van zynen Naeſten meerder eiſchen: men ziet hem bereidvaerdig om byſtand te bieden met raed en daed, ſchoon 't hem eenigzins hinderlyk zy, wat tydverlies, moeite of ongemak veroorzaeke; indien 't maer ten merkelyken nutte van zynen Evenmenſch diene. Ja eiſchen deszelfs omſtandigheden kragtiger hulp, is hy anders niet te bewaeren voor, of te redden uit groote onheilen, *Philanthropos* zal zyne hulp niet weigeren, al zou 't hem eenige verlegenheid baeren; al moeſt hy zyn gemak, zyne byzondere vermaeken en een gedeelte zyner goederen opofferen; al moeſt hy zyne agting, gezond-

zondheid en ganſche welſtand in dit leeven in de waegſchael ſtellen; hy zou niet twyfelen na die zyde over te ſlaen, als hooger waerſchynlykheid hem toonde, dat hy zynen Naeſten, op geen andere wyze te behouden, langs dien weg alleen kon beveiligen voor zwaerder rampen, dan die, welken hy zelf gevaer zal loopen van te ondergaen. —— Zo gedraegt zich *Philanthropos* in 't Burgerlyke, en op eene dergelyke wyze handelt hy in 't Godsdienſtige: kan hy daer omtrend zynen Evenmenſch nuttig zyn, door zyne onderrigting, aenſpooring, vertrooſting en alle andere liefdewerken van dien aert, hy wil zich altoos bevlytigen, om 'er zo veel tyds toe uit te koopen, als zyne omſtandigheden toelaeten, met afzigt van zyne byzondere onzondige uitſpanningen, waer mede hy zich anders in zyne ledige ueren zou vermaeken; ja, indien 't de nood vereiſcht, met afzigt van alles wat hem lief en waerd is in dit leeven. Hier in doelt hy altoos voornaemlyk op het weezenlyke van den Godsdienſt; hy dringt ook wel, by gelegenheid, zyne byzondere denkbeelden aen, die hy waer en nut oordeelt; doch zonder eenige gezindheid uit kragt zyner byzondere gevoelens te veroordeelen: tragtende geduerig te doen zien, dat men, in 't weezenlyke eens zynde, elkander voor 't overige in de onderſcheidene begrippen zagt, moedig heeft te verdraegen: zoekende dus niet zyne eigene eer in 't voorſtaen en voortplanten zyner byzondere gevoelens, maer het eeuwige welweezen der onſtervelyke ziele van zynen Evenmenſch. Hier aen beantwoordt zyn ganſche Godsdienſtige gedrag omtrend den Naeſten: zich wagtende voor ydele nauwgezetheid, en ongeregelde losheid betoont hy zich alleszins inſchik-

ſchikkelyk, om zynen Evenmenſch te behaegen, zo ver het met de Deugd kan beſtaen; bepaelende zelfs zyne vryheid in onverſchillige zaeken, zo dra hy bemerkt dat zulks kan ſtrekken tot welweezen van zynen Naeſten, om hem te brengen of te bewaeren op den weg der zaligheid. —— In dit alles bepaelt zich *Philanthropos* niet tot deezen of geenen in 't byzonder; maer breidt zyne goedgunſtigheid over alle menſchen uit, gelyk hem de Liefde tot den Naeſten leert, met in agtneeming van de byzondere betrekkingen, waer in hy geſteld is, en het eigenaertige onderſcheid der voorwerpen, waer omtrend hy zyne werkzaemheid kan oefenen, zo ver ze binnen het bereik zyner vermogens zyn: oogende hier in ſteeds op 't algemeene welzyn, tragt hy het algemeene nut te bevorderen, door 't geluk van eenigen in 't byzonder te bewerken; en ſchikt alle zyne poogingen op zodanig eene wyze, dat ze nimmer met de billykheid ſtryden, of ſtrekken om 't algemeen, of eenigen in 't byzonder door zyne ſchuld te benadeelen: des eene byzondere weldaedigheid, door hem aen deezen of geenen toegebragt, altoos diene tot bevordering van 't algemeene nut, zo veel in zyn vermogen is, naer den aert der omſtandigheden; zo dat zyne werkzaemheden, zo veel hem mogelyk is, ingerigt zyn, om den meeſten invloed te hebben op het algemeene welweezen.

Zodanig eene leevenswyze mishaegt *Philautos*, die, in afzigt van 's Naeſtens welweezen, alleen zyn eigen belang beoogt; hy waent hier eene ſtrydigheid in de Zedeleer te vinden, en zegt: „ dit kan met de *Eigenliefde* niet beſtaen, „ en die kan, die mag ik niet uitrooijen; wat „ eene

„ eene baerblyklyke ſtrydigheid is hier; hoe
„ onzeker is derhalve de Zedeleer? myn voor-
„ deel en dat van mynen Naeſten loopt gedue-
„ rig regelrecht tegen elkander aen; behartig
„ ik zyn voordeel, zo verlies ik myn eigen;
„ zoek ik myn eigen voordeel, het ſtrekt tot
„ ſchaede van mynen Evenmenſch....". Maer zagt *Philautos*, beſchouw de zaek met wat meer bedaerdheid, en gy zult zien dat hier geen ſtrydigheid plaets heeft. De Zedeleer laet geen ſtrydigheid toe, maer wy verbeelden ons zomtyds eene ſtrydigheid, om dat wy de eene Deugd, of wel beiden, verder brengen, dan het punt van volmaektheid, waer in zy beruſt: en dit is ook uw misſlag in deezen. De *Eigenliefde* en de Algemeene *Goedgunſtigheid* zyn geen elkander tegenſpreekende grondbeginſelen; ze zyn, gelyk iemand zeer wel gezegd heeft (*), *niet meer ſtrydig als de dagelykſche omwenteling der Aarde tegen haaren jaarlykſchen ommeloop, of als de draai om haar eigen middelpunt, welken wy voor de Eige-Liefde konnen neemen, tegen de beweeging die zy doet om het gemeene middelpunt van 't Heelal, die wy in de plaets van de Algemeene Goedgunſtigheid konnen ſtellen*; maer men brengt de *Eigenliefde*, of de *Algemeene Goedgunſtigheid* tot eenen te hoogen trap, boven het punt van volmaektheid, en dus, te ver getrokken zynde, moeten ze noodwendig met elkanderen ſtryden: dan wordt de *Algemeene Goedgunſtigheid* eene dwaze verkwiſting, of de *Eigenliefde* eene verſtandlooze hebzugt. —— Om deeze uiterſten, zo aen de eene als aen de

ane

(*) Zie den Engelſchen *Spectator*, VI. D. XXXII. Vert. bl. 223.

andere zyde voor te komen, heeft men, onzes oordeels, slegts agt te geeven op de volgende regelen, die gereedlyk na te gaen, en zeer wel te betragten zyn.

I. Alle andere omstandigheden gelyk staende, ben ik zeker my zelven het naest, en moet myn eigen welweezen boven alles handhaeven: als niet gehouden zynde mynen Naesten meer te beminnen dan my zelven, en verpligt zynde myn eigen welweezen in agt te neemen. In zodanig een opzigt, in eene dorre woestyn niet meer bezittende dan noodzaeklyk voedsel om my zelven voor den dood te bewaeren, is 'er niets dat my verpligt het zelve aen mynen Reisgezel te geeven, om hem in 't leeven te behouden, terwyl ik dan den dood moet ondergaen; of dat voedsel t'zamen te deelen, en ons beiden vervolgens van honger te doen sterven.

II. Maer, alle andere omstandigheden niet gelyk staende, moet ik zien waer het grootste voordeel over 't algemeen te bewerken is, of voor My, of voor mynen Naesten; en dat ziende, staet my het grootste voordeel te behartigen, zo wel voor mynen Naesten als voor my Zelven. We zyn gehouden het geluk der menschlyke Maetschappye te bevorderen, niet slegts tot eenen zekeren trap, maer zo ver als in ons vermogen is, zo ver als met de gronden van *Godsdienstigheid* en *Eigenliefde* kan bestaen; en derhalve, gelyk we verpligt zyn, een grooter voordeel voor ons Zelven, of voor onzen Naesten boven een kleinder ter harte te neemen (*), zo staet ons ook ons Zelven te bevoor-

dee-

(*) Zie boven, bl. 7, 10.

deelen boven onzen Naeſten, wanneer zulks tot meerder heil van 't algemeen kan dienen; en gevolglyk ook in 't omgekeerde onzen Naeſten te bevoordeelen boven ons Zelven, wanneer het over 't algemeen een grooter nut te wege kan brengen: wykende ons byzondere belang voor dien tyd voor het belang van 't algemeen, dat grooter is, en gevolglyk boven al uitgewerkt moet worden; dat, wel ingezien zynde, waerlyk ons eigen-belang is, vermids het zelve verknogt is met het algemeene belang, dat binnen korten tyd te grond moeſt gaen, zo ieder in deezen zynen pligt verwaerloosde; welkers betragting de grondſlag der *Godsdienſtigheid* vereiſcht, om de menſchelyke Maetſchappy in ſtand te houden; des hy, die hier omtrend zynen pligt betragt, in 't vervolg op Gods tydlyke of eeuwige gunſt kan hopen. In dit opzigt, ſchipbreuk lydende met eenen Vorſt, van wiens behoud het welweezen der Maetſchappye afhangt, wiens dood in deeze omſtandigheden gevolgd zal worden van binnenlandſche oproerigheden en buitenlandſche oorlogen, die door 't bewaeren van zyn leeven voor te komen zyn, ſtaet my, myn leeven, hoe dierbaer ook, in de waegſchael te ſtellen, ja, zo 't niet anders kan zyn, op te offeren tot behoudenis van den Vorſt. —— En hier uit volgt,

III. Dat ik moet afzien van 't voordeel van mynen Naeſten, wanneer ik, door hem een voordeel toe te brengen, my zelven een grooter nadeel op den hals zal haelen; maer dat my in tegendeel het voordeel van mynen Naeſten ſtaet te bewerken, wanneer dat grooter voor hem zal zyn, dan 't nadeel, dat 'er voor my uit

zal volgen: dit is uit zich zelven klaer; het grootſte voordeel ſtaet ons boven al te bewerken, en, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, ben ik my zelven het naeſt. Niemand kan met regt van my eiſchen, dat ik my zelven in leevensgevaer zal brengen, om zyne eer te verdeedigen; maer ik ben gehouden van myne ruime verteering af te zien, my te ſpeenen in myne vermaeken, om mynen Naeſten uit zyne armoede te redden, of in dezelve te onderſteunen, wanneer het inſlaen dier wegen tot zyne hulp noodig is.

IV. Deeze regel, om dit als eenigermaete onderſcheiden nog in aenmerking te neemen, heeft ook plaets in 't geeſtlyke: wanneer ik door 't bewerken van mynes Naeſtens tydlyk voordeel my zelven een eeuwig onheil op den hals zal haelen, ſtaet my daer van af te zien; doch zo ik door 't ondergaen van een tydlyk onheil het eeuwige welzyn van mynen Naeſten kan bevorderen, ſtaet my het zelve te ondergaen; maer myn eeuwig welweezen mag ik niet opofferen met een oogmerk om daer door al waer 't zelfs het eeuwige welzyn van mynen Naeſten te bewerken: de rede is de zelfde als in 't voorgaande, gelyk de natuer der zaeke toont. Niemand, in hoe bitter eenen druk hy zich ook bevinde, hoe groot ook zyn belang zy, mag van my eiſchen, dat ik, ten zynen voordeele, zoude afzien van 't betragten der Deugd, en iets doen 't geen Gode mishaeglyk is: maer kan het eeuwige welzyn van mynen Naeſten niet bevorderd worden, loopt dat gevaer, indien ik my niet bloot ſtelle voor tydlyke onheilen, als in tyden van vervolging om den Godsdienſt

plaets

plaets kan hebben, zo heb ik van alle aerdſche voordeelen gewillig af te zien, en my, in 't voorſtaen van waerheid en deugd, bloot te ſtellen voor de ſmaed der Wereld, ja zelfs den dood te ondergaen: doch nooit mag ik door 't bedryven van eene mindere zonde mynen Naesten van grooter ondeugd wederhouden; van hoererey of doodſlag, by voorbeeld, door met hem by den wyn te toeven, en ons tot dronkenſchap over te geeven; of op eenige andere wyze een zedelyk kwaed begaen, als een heilig bedrog pleegen, met oogmerk om mynen Naeſten door ſlinkſche wegen ten Hemel te leiden, dat op zich zelven beſchouwd ongeſymd, en in der daed haetelyk is voor Gods oogen.

Deeze regelen ſtellen de *Eigenliefde* en de *Algemeene Goedgunſtigheid* binnen haere juiſte paelen, en toonen dat ze nimmer ſtryden: want daer de *Goedgunſtigheid* begint, eindigt de *Eigenliefde*, en daer de *Goedgunſtigheid* eindigt, begint de *Eigenliefde*, zo dat ze beiden het punt van volmaektheid bereiken, zonder de minſte tegenſtrydigheid; ja nauwkeurig geſproken is de *Goedgunſtigheid*, zelfs bepaeldlyk met opzigt tot dit leeven, de *Eigenliefde* gemeenlyk behulpzaem; zo dat iemand, zich zelven regt beminnende, zyne *Eigenliefde* met de *Algemeene Goedgunſtigheid* moete t'zamen paeren, wil hy als een weezen zyn eigen welzyn op eene verſtandige manier in 't oog houden, en dat behartigen, in beantwoording aen 't oogmerk van zynen Schepper, welke hem ten dien einde zo wel de *Algemeene Goedgunſtigheid* als de *Eigenliefde* heeft ingeboezemd. —— Men ſlae tot eene volle

overtuiging van deeze verpligting het oog ſlegts op de menſchlyke Maetſchappy, de voortreffelykheid onzer Natuere, en de eigenaertige gevolgen van ons onderſcheiden gedrag ten deezen opzigte.

Zo ieder ſlegts het bevorderen van zyn eigen belang bedoelde, zonder betrekking tot het welweezen van den Naeſten, wat zou 'er anders uit volgen, dan dat ieder, langs alle wegen, het zy regt of onregt, zyn voordeel najaegde, ſchoon met onderdrukking van zynen Evenmenſch? Niemand ſtoorde zich wel draden 't verbreeken zyner beloften, en 't verraeden zyner Vrienden; laffe vleijeryen en liſtige bedriegeryen werden tot den hoogſten top gebragt; het grootſte regt was in handen van de grootſte magt, en niemand ontzag zich den anderen met geweld te dwingen, en hem van 't zyne te beroqven, zo hy ſlegts zyn eigen voordeel daer door kon bewerken: ook kon de een dit den anderen niet kwaelyk neemen; vermids een ieder ſlegts had toe te zien om zynen eigen welſtand te bevorderen en te beveſtigen. Alle daeden van edelmoedigheid hadden dan een einde, alle waere dankbaerheid was verdweenen; een ieder zyn eigen-belang ſlegts beoogende, kon men niet verwagten dat iemand van harte eene oprechte dankbaerheid zou betoonen, gelyk 'er ook niemand om die rede toe verpligt was; dat laegheid van geeſt en ondankbaerheid alom zou doen heerſchen. Zodanig een grondbeginſel ſtrekte dan om alle menſchlyke t'zamenleeving een einde te doen neemen; wy bragten eerlang elkander door haet, nyd, twiſt, tweedragt, geweld en bloedſtor-

ſtorting ter verwoeſtinge; of, bewerkten langs geheime wegen elkanders ondergang in 't najaegen van de afſchuwelykſte oogmerken, door de eerlooſte middelen ten onderlingen verderve in 't werk te ſtellen. —— Geheel anders zou zich eene Maetſchappy vertoonen, daer iedet zich bevlytigde om zyne *Eigenliefde* met de *Algemeene Goedgunſtigheid* gepaerd te doen gaen, om, niet ſlegts zyn eigen, maer tevens des Naeſtens welzyn zoekende, het algemeen gelukkig te maeken. Iemands grootere vermogens ſtrekten daer nooit tot onderdrukking, werden nimmer het voorwerp van haet en nyd; maer dienden met te meer kragt tot bewerking van 't algemeene welweezen: hier door werd de Maetſchappy op 't nauwſt aen een verknogt, dat twiſt en tweedragt verbande, en de eensgezindheid beveſtigde; onderlinge genegenheid baerde dan eene ongeveinsde vriendſchap, die door onkreukbaere trouw geſtadig verſterkt werd. Een ieder voor des anders welzyn waekende, kon liſt en bedrog zich nooit verſchuilen, om haere aenſlagen bedektelyk uit te voeren: agterklap en kwaedſpreekendheid kon geen huisveſting vinden by hen, die hun voordeel nimmer ten nadeele van hunnen Evenmenſch zogten. Dan zag men de ongelukkige armoede gered; oprechtheid en liefde met eendragtigheid t'zamen wandelen; terwyl ieder, zich eerlyk en goedaertig gedraegende, alle gelegenheid tot geſchillen weerde; het welk hen in eene aengenaeme geruſtheid, met een verzekerd vertrouwen onderling zou doen verkeeren. Zo baerde de *Algemeene Goedgunſtigheid* eerlang het heil der Maetſchappye, een Gemeenebeſt, waer

in ieder met lieftaligheid, inſchiklykheid en zagtmoedigheid, goedaertig, minzaem en menſchlievend, vol van goede voorneemens voor 't algemeen, vervuld met mededoogen voor elkanders onheilen, bereidvaerdig om elkander behulpzaem te zyn, alles aenwendde om de menſchlyke t'zamenleeving tot het hoogſte toppunt van geluk te brengen; waer in een ieder voor zich zelven, zyn eigen welzyn beminnende, in eene ryke maet zou deelen. Zo is ieder menſch een gunſtige Beſcherm-Engel van 't algemeene welweezen, en verſterkt daer door zyn byzonder geluk; terwyl hy anders ten baetzugtigen Duivel verſtrekt, die zynen welſtand zoekt te veſtigen op den ondergang van 't algemeen, en langs dien weg zyn eigen onheil bewerkt.

Deeze onderſcheidene uitwerkingen mogen met regt aengezien worden als onwraekbaere getuigeniſſen van 't oogmerk des Scheppers, in ons menſchen voort te brengen, dat wy door onderlinge *Goedgunſtigheid* elkanders geluk zouden bewerken; het welk de beſchouwing van de voortreffelykheid onzer Natuere ten kragtigſte beveſtigt. De Menſch zeker is een te uitmuntend ſchepſel, dan dat hy ſlegts geſchapen zou zyn, om zich zelven te bevoordeelen, zonder inzigt tot zynen Naeſten; als bedeeld met edele vermogens, die bekwaem zyn om eenen ganſchen reeks van voorwerpen dienſtig te weezen, en die nooit, naer hunne uitgeſtrektheid, in volle werking gebragt konnen worden, indien hy zich alleen tot zich zelven bepaele: ja de alwyze Schepper heeft ons menſchen, die veel al niet vuerig werkzaem zyn,

zo niet eene neiging, die onze Rede voorkomt, ons aenſpoort, ons zodanig eene neiging ingeboezemd, die ons, zonder voorafgaende redeneering, aenzet, om deeze onze vermogens, tot nut van onzen Evenmenſch, aen te wenden: zo werkt het medelyden in ons, zelfs in onze tedere kindsheid, voor dat wy door reden daer toe bewogen zyn; en 't wordt tot den ouden dag, voor alle redeneering komende, op het eerſte gezigt, ja op de enkele verbeelding van eenen elendigen gaende. Onze natuer ſchept behaegen in medelydende daeden, en beſchouwt edelmoedige bedryven met het uiterſte genoegen; wy zyn afkeerig van eenzaemheid, genegen tot gezelligheid; en daerbenevens ook in diervoege voortgebragt, dat wy, om een genoegelyk leeven te leiden, de hulp van anderen behoeven: ſchoon iemand, ten uiterſte genomen, alleen konne leeven, 't is egter zeker, dat hy zich menigwerf verſteeken zal zien van eene menigte van hulpmiddelen, die hem de laſtige moeilykheden van dit leeven konnen verligten, en 't zelve aengenaem maeken; tot verkryging van welken hy de *Goedgunſtigheid* van anderen behoeft, het welk ook hem verpligt zich alzo jegens hen te gedraegen; op dat ze elkander gelukkig maeken, door het eigenaertige gebruik der vermogens, waer mede ze begiftigd zyn, door den volmaekt wyzen God, die alles in diervoege geſchapen heeft, dat het volkomen beantwoorde aen zekere uiteinden; en zo ook den menſch met dusdanig eene natuer bedeeld heeft, op dat hy het geluk van zynen Naeſten, en tevens zyn eigen welweezen zoude bevorderen.

Die twee zaeken zyn dus dermaete aen een verknogt, dat een redelyk weezen, het welk zyn eigen welzyn op eene verſtandige manier in 't oog wil houden, en dat behartigen, niet konne twyfelen, of hem ſtaet zyne *Eigenliefde* met de *Algemeene Goedgunſtigheid* te paeren. Het is een doorgaende regel, dien de ondervinding genoegzaem door alle eeuwen bewaerheid heeft: als de *Eigenliefde* ſtrydig met de *Algemeene Goedgunſtigheid* werkt, ſtrekt ze vroeg of laet ten nadeele van den daeder zelven; doch zo ze hier mede overeenkomſtig werkzaem is, gedyt ze hem gemeenlyk ten goede: dit heeft niet alleen plaets, voor zo ver deeze daeden het geluk of ongeluk der Maetſchappye bewerken, en ook hy daer in deele; maer tevens wel byzonder voor ieder perſoon, als gevolgen van zyn eigen gedrag. De menſch verbeeldt zich niet zeldzaem het genot van een tegenwoordig voordeel, zonder op de gevolgen te zien, en laet zich daer door misleiden, om, onder den ſchyn van voordeel, zyn weezenlyk nadeel na te jaegen; zo gaet het veel al inzonderheid met hun, die door eene ongeregelde *Eigenliefde* de *Algemeene Goedgunſtigheid* verwaerloozen. *Philautos* weet zich door veele ſlinkſche wegen binnen weinig tyds op eene aenmerkelyke wyze te bevoordeelen; niets over hebbende voor zynen Naeſten, ziet hy zeer ſpoedig van tyd tot tyd zynen rykdom vermeerderen, indien de verkeerdheid zyner handelingen niet vroegtydig openbaer worde; dat echter zeer hachlyk is, en eindelyk geſchiedende, hem op den weg van zyn geluk eenen onoverkomelyken tegenſtand doet ontmoeten: dan draegt

hy

hy in zynen boezem een ongeruſt gemoed, en een veroordeelend geweeten; ziet zich beroofd van de agting en genegenheid van zynen Evenmenſch; wordt gewaer dat ieder hem ſchuwt, niemand hem vertrouwt; en bevindt, zo hy in nood geraeke, dat hy op niemands hulp kan hoopen, dewyl hy zich der barmhartigheid als onwaerdig gemaekt heeft: ja zelfs in zyne voorſpoedige omſtandigheden hangt hem niemand aen, dan zodanigen, die, ſlegts hun eigen-belang bedoelende, maer uitzien na gelegenheid om zich tot zyne ſchade te bevoordeelen. Dit verkeerde gevolg doet veelen alles aenwenden, om hunne *Eigenliefde* te ontveinzen, doch gemeenſyk vrugtloos: ook is zulks in geenen deele noodig: *Philanthropos* maekt geen zwaerigheid om te betuigen dat hy zich zelven bemint, en te toonen, dat hy zyn eigen-belang ter harte neemt; maer hy doet tevens ten duidelykſte zien, dat hy de gelegenheid van anderen dienſt te doen geſtadig gade ſlaet, en dat hy zyn belang nergens zoekt, dan in 't belang van 't algemeen; het welk hem, ſchoon niet zo ſpoedig als *Philautos*, met meer zekerheid zyn geluk doet bewerken; terwyl een ieder, alle zyne handelingen nagaende, de eerlykheid en goedaertigheid van zyn hart in alles ziet doorſtraelen; 't welk hen beweegt om hem de behulpzaeme hand te bieden, dat zynen welſtand op vaſter gronden veſtigt: hier door maekt hy zich, onder het aengenaeme genot van een geruſt gemoed en een toejuichend geweeten aller genegenheid en agting waerdig; zyne vriendſchap wordt van ieder braef menſch, die gelegenheid tot verkeering met hem heeft, aengezogt; hy

wint het algemeene vertrouwen; mag zich in zwaerigheden daer op verlaeten; en durft, wanneer de tegenheid hem in nood mogt brengen, zich vleijen met de hoop op het medelyden en de hulp van anderen, die hem gunſtig zyn, in beantwoording aen zyn loflyk gedrag; des *Philanthropos* ongelyk veiliger wegen bewandele, dan *Philautos*, ter bevorderinge van zyn welweezen, door zyne *Eigenliefde* met de *Algemeene Goedgunſtigheid* te paeren.

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN

OVER DE

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die onlangs uitgegeven zyn.

Eerſte beginſelen der Geographie tot eene handleidinge by het onderwys der leerlingen in deze wetenſchap te volgen: opgeſteld, door W. A. Bachienne, Johan. *Zoon*, Joh. Hend. *Broeder, Bedienaar des Godlyken Woords te Maaſtricht, en Lid der Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen, te Haarlem. Te Zaltbommel, by* Johannes Willem Kanneman 1760. *behalve de Voorreden en 't Regiſter* 188 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Eerwaerde *Bachiene*, zich beyverende in zyn Geograpiſch onderwys, geeft hier mede, tot gemak zyner Leerlingen, en tot nut van 't algemeen, zyne handleiding in openbaren druk, welke met het hoogſte regt allen liefhebberen der Aerdrykskunde aengeprezen mag worden, als behelzende ene nauwkeurige en geregelde ontvouwing van 't geen omtrend onzen Aerdkloot ten dezen opzigte in aenmerking ſtaet te neemen; indiervoege dat dit ſtukje met nut gebruikt konne worden, niet alleen van leerlingen, maer ook van zulken, die, reeds eenigermate kundig, hunne kundigheden nog verder tragten te verſterken.

Onze oplettende Aerdrykskundige verdeelt zyn onderwys in LV Hoofdſtukken, waar van de VI eerſten enige algemene aenmerkingen behelzen over den ganſchen Aerdkloot, de vier waereldeelen, en de onbekende landen: hier op gaat hy over tot de byzondere landſchappen van *Europa*, en hegt daer aen met het XXIVde Hoofdſtuk de landen van *Aſie*; op welker beſchouwing hy met het XXXſte Hoofdſtuk der landſchappen van

Africa

Africa doet volgen; gevende daerop met het XXXIXſte Hoofdſtuk tot het LIIIſte ingeſlooten ene beſchryving der landen van *America*; beſluitende voorts zyn werk, met het LIVſte en LVſte Hoofdſtuk, met een berigt, zo ver de hedendaegſche kunde gaet, van de min bekende landen, zo ten noorden als ten zuiden den middellyn. Om den Lezer een voorbeeld van des Schryvers manier van behandeling te geven, hebben wy deſſelfs beſchryving van *Holland*, bl. 22 en 23 voorkomende, uitgekozen.

De Eerwaerde *Bachiene* zynen Leerling onderrigt hebbende, rakende de legging der *Nederlanden*, derzelver hoofd-rivieren, hare verdeeling in XVII Provincien, de afſcheiding der VII Provincien, in hare regering als ene onafhanglyke Republiek, gaet vervolgens over tot de beſchryving der byzondere Provincien, en drukt zich wegens *Holland* aldus uit.

HOLLAND.

Word in twe *Quartieren*, naamentlyk Holland *zelve* en Weſt-frieſland, verdeeld. Het eerſte, word het *Zuider*- en het twede, het *Noorder*- *Quartier*, genoemt. Zy worden, door het water, het *Ye*, van elkander geſcheiden.

's Gravenhage, (*den Haag*,) een vlek, is de *hoofdplaats*, niet alleen van *Holland*, maar ook van alle de *zeven Provincien*; en de gewoonlyke zetel der Erfſtadhouderlyke familie.

In 't *Zuyder-Quartier* zyn XI *Steden*, die ſtem in ſtaat hebben: naamentlyk Amſterdam, de voornaamſte Koopſtad der gehele waereld, Haarlem, naer welke, de daer by gelegen *Haerlemmer Meir* den naem draegt. Leiden, daer de Hollandſche Univerſiteit is, Delft, Rotterdam, Schiedam, de Briel, Dortrecht, Gorinchem, Schoonhoven en Gouda.

In 't *Noorder-Quartier* zyn VII ſtemmende *Steden*; naementlyk, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Medenblik, Edam, Monnikendam en Purmerent.

Zuid-Holland heeft ook enige andere Steden, die geen ſtem in Staet hebben; zynde *Veſtingen*, die deze Provincie alleen dekken, als Naerden, Muiden, Weesp, Woer-

Woerden, Oudewater, de Schans Loevenſtein, Woudrichem, (*Workum*,) Heusden, Geertruidenberg en Helvoetſluis.

Hier in zyn ook enige vermaarde *Vlekken* en *Dorpen* aan te merken, als: Schevelingen, Ryswyk, 's Gravezande, Maasſluis, Vlaerdingen, Delfshaven, Goeree, Heukelom, Asperen, Bodegraven, Zwammerdam, Alphen, Katwyk enz.

In 't *Noorder-Quartier*, zyn meeſt aenmerkelyk, de vlekken en dorpen Beverwyk, Egmont, de Ryp, Saardam, de Helder en anderen.

De *Eilanden der Zuider Zee*, Texel of Teſſel, waar de *Amſterdamſe* rêe is, Flieland, Wieringen, Urk, Schokland, en Marken, worden ook tot *Holland* gerekend.

Als mede de heerlykheid Vianen, met deszelfs Ommeland.

Dog de Baronie Yſſelſtein behoord aan 't huis van *Orange*.

Gelyk ook de Luſthuizen Orangezael, ('t huis in 't boſch) en Hontſlaerdyk, benevens de dorpen Naaldwyk, Hooge en Lage Zwaluwe, en de Moerdyk.

En eindlyk de Stad en Graefſchap Leerdam, aen de *Lingen* gelegen.

De Nederlandſche Staats-Schryver, of de Lof der Republicq van Holland vertoond. Onder de Zinſpreuk: pro Libertate. *In 's Gravenhage, by* H. Bakhuizen, MDCCLX. *behalven de Voorreden en den Inhoud 76 bladzyden in groot Octavo.*

DEze Staets-Schryver handelt over *de algemene belangen der Hollanderen, zo binnen als buiten 's lands; de noodzaeklykheid van het Stadhouderſchap in dezen Lande; de Staetsbeſtuering van de Republiek; de zaken van Politie; die der Finantie; de Land en Zeemagt van den Staet; den Koophandel en Zeevaert der Republiek, benevens de middelen om ze te herſtellen; de Geleerdheid, Konſten en Wetenſchappen der Nederlanderen; de burgerlyke t'zamenleving en 't character der Hollanderen*; welk alles be-

ſloo-

ſlooten wordt met ene *recapitulatie of aenmerking van den Schryver op deze vertogen.* Men moet zeggen dat deze zaken, die menigwerf hier beknopter, daer breedvoeriger in 't daglicht geſteld zyn, in dit ſtukje zeer oppervlakkig behandeld worden, en dat 'er in 't geheele werkje geen byzonder nieuws voorkomt, dan 't project van den Auteur, aengaende *het regt op den winnenden penning*; waer van we in 't ſlot nader zullen ſpreken.

Gelyk onze Schryver op den titel voorkomt, als beſchryvende *den lof der Republicq van Holland*, zo is ook dit werkje veel al in diervoege opgeſteld, dat het een Lofreden behelze, die zo ver gaet, dat het eer na de beſchryving van een *Utopia*, dan van ene wezenlyke Republiek gelyke; werdende de zaken tot dat punt van volmaektheid gebragt, dat ons eer getoond wordt; wat men behoort te doen, dan wat men doet. Tot een ſtaelte hier van diene des Aucteurs ſchildering van de Leerzugt en de Oefening der Nederlanderen. „ Door gantſch „ Holland, *zegt hy*, ontmoet men Luiden, die met een „ ryp Oordeel en een vernuftige Geeſt begaafd zyn; „ Tot in de minſte Steeden vind men Regenten die ontzaggelyke Talenten bezitten, en zig in de Vergaderingen harer Departementen met een Vorſtelyk Verſtand doen uitmunten. De Nederlanders zyn van haare Jeugd af geneegen tot allerlei Konſten en Weetenſchappen; daer zyn weinig welgezeeten Burgers, of zy laeten haer Kinderen ſtudeeren of in eenige vreemde taelen onderwyzen, waer mede zy bedoelen om haer tot groote Mannen te maeken. De Muziek, de Schilderkunſt en andere ſoortgelyke Weetenſchappen, werden gemeenlyk door hun geleerd: Een Hollander agt het zig zelfs een noodzakelyke Eigenſchap, wanneer hy, in een gezelſchap zynde, over de Hiſtorien zynes Vaderlands kan ſpreeken, en een' Vreemdeling op 't ſtuk van de zyne pal zetten. Men vind weinig Nederlanders, hoe gering zy ook van extractie zyn, of zy kunnen Meeſterlyk Leezen, Schryven en Cyfferen, en doorgaens ook de Franſche Taal, tot welkers volkomenheid, door de gantſche Republicq, zo wel ten platten Lande als in de Steden, de nodige Koſtſchoolen zyn opgerigt. Die van wat hoo-

„ ger

„ ger Geboorte zyn, gaen met hun vroege jeugd al op
„ de Latynſche School, en vervolgens naer de Acade-
„ mie op 's Lands Univerſiteiten; het welk hun in kor-
„ te jaaren van Kinderen tot Mannen doed worden.
„ Kortom, de oogmerken, waar mede de Nederlanders
„ in 't ſtuk van Geleerdheid, Konſten of Weetenſchap-
„ pen bezield zyn, zyn in allen opzigte aan te merken
„ als treffelyke en Loffelyke Zaaken, die de verwon-
„ dering eener vreemde Landaard in den hoogſten top
„ moet haelen. Men ſpaerd niets om de Jeugd een prys-
„ waardige Opvoeding te geeven, en men laet hem al-
„ les leeren, waar tot men ziet dat hun Genie en nei-
„ ging ſtrekkende is." —— Men heeft maer weinig in de Nederlanden in gezelſchappen te verkeeren, om te zien dat dit ene al te verre gaende Lofreden is, die men byna voor een Pasquil of Spotſchrift zou opnemen: vermids de verwaerlozing der oefeninge, en daer uit volgende onkunde maer al te ſchandelyk in de gemene geſprekken by hoog en laeg doorſtraelt. Wy zeggen dit niet ter verſmadinge, maer ter beſchaminge onzer Landsgenoten, en om dat de waerheid zulks in dezen eiſcht; terwyl wy tevens met vermaek erkennen, dat 'er, niet tegenſtaende het algemene verval van oefenzugt en geleerdheid, nog Mannen in ons Land gevonden worden, die door hunne voortreffelyke bekwaemheden den Lande tot luiſter, en hunnen tydgenoten ter aenſporinge ſtrekken.

Aengaende het middel van redres, door't invoeren van een regt op *den winnende penning*, door onzen Schryver voorgeſteld, waer van we boven ſpraken, 't zelve komt kortlyk hier op uit. Alle tegenwoordige belaſtingen, uitgenomen het *Plaiſiergeld*, vernietigd zynde, komt in de eerſte plaets het *Porto Franco* in aenmerking, doch met dien mids, dat een derde van den *winnende penning* of daer op gemaekte winſt zal betaeld worden van zodanige buitenlandſche koopmanſchappen, die onze inlandſche koopwaren of manufacturen nadeelig zyn, en dat wel van alle Kooplieden, door wier handen het genegotieerde gaet, naer evenredigheid hunner winſte. Voorts zal ieder Koopman met opzigt tot alle andere

goe-

goederen een tiende van zyn *winnende penning* geven. Aan dit regt van den *winnende penning* zullen ook alle anderen onderworpen zyn, een ieder naer gerade zyner inkomſten; die boven de vierhonderd Gulden jaerlyks revenuen bezitten, zullen de tiende, die vierhonderd gulden of daer beneeden inkomen 's jaerlyks hebben, zelfs de Dienſtboden ingeſloten, zullen den twintigſten penning van hunne winſt, inkomſten of arbeidſtoon alle jaren toebrengen: zynde niemand hier van bevryd, dan alleen de Bedienaers van de Gereformeerde Kerken en der Godshuizen. Rakende de verponding op de Huizen en Landeryen, zullen de Eigenaers gehouden zyn, eens voor al tien jaren zo ordinaire als extraordinaire verpondingen, te betalen, en dan voor altoos daer van bevryd wezen: doch het plaiziergeld, als ene heilzame Wet tegen de Pragt en Verkwiſting, moeſt blyven ſtand houden, ja kon zelfs naer benodigheid van zaken met een derde vermeerderd worden. —— Onze Schryver laet zeer wyſlyk het beoordeelen van zyn project over aen den Souverein, *die*, gelyk hy zegt, *vry beeter dan eenen Burger de heilzaame belangen van het Vaderland kundig zyn*: in gevolge hier van geluſt het ons ook niet dit project te beoordeelen, maer wy hebben alleen aen te merken, dat het geenszins geſchikt is naer den ſmaek der Kooplieden, dat egter enigermate plaets diende te hebben; nademael de Aucteur zyn Project heeft uitgedagt, als een middel van redres van den vervallen Koophandel.

De klagende Brandenburgſche Pruis, door twee Brieven, aan twee zyner goede Vrienden in Engeland, narigt gevende van veele opmerkenswaardige, dog droevige Bedryven der Ruſſiſche ligte Troepen; volgens de origineele Brieven, in het Engelſch verſaald en met een Voorreden verciert, door G. Witfield, Doctor in de H. Godtgeleerdheid te *Londen*; *En na den origineele Uitgave te Londen, by* William Straham 1759. *gedrukt, in 't Nederduitſch overgezet. Kunnende ſtrekken tot een Aanhangſel op het Leven en de Daden van Frederik de Groote*,

ft, Koning van Pruiſſen, *&c. &c. &c. behalve de Voorreden 27 bladzyden in Octavo.*

INdien men geheel onkundig was van de loopjes der Heeren Boekverkoperen in 't ſmeden van titelen, zou men uit dezen titel iets groots moeten verwagten, doch men zou zich, gelyk 't meermaels in zodanige gevallen gaet, ten uiterſte misleid vinden: want deze brieven behelzen niets wezenlyks dan 't geen we van tyd tot tyd in de nieuspapieren gelezen hebben. Het zeldzaamſte is, dat de Eerwaarde *Whitfield* dezelve niet alleen met ene *Voorreden* verwaerdigd, maer, gelyk die *Voorreden* meldt, den Volke eerſt *van den Predikſtoel voorgeleezen* heeft; dat natuerlyk ſtrekte om de gemoederen des Volks te verbitteren tegen hunne Vyanden, met het voorſtellen van de eyſlyke wreedheden, die door enige ongeregelde troepen, door woeſte en byna ontmenſchte *Coſakken*, *Calmukken* en *Carcolpakken*, die van de buit moeten leven, gepleegd zyn: met zyne Toehoorderen in te ſcherpen, dat 'er in alles bedoeld wordt, *het ganſche Proteſtantſche intreſt te niet te maken*. Wy weten wel dat zodanig een handel min vreemd is in Engeland dan in onze Geweſten; doch dit neemt niet weg, dat het in den aert der zake zeer oneigen is; dat Leeraers van 't vreedzame Euangelie, op enen tyd die tot den Godsdienſt geſchikt is, zich verledigen tot het naſporen van de oogmerken der Oorlogende Mogendheden, en het aenhitſen des Volks tegen hunne Vyanden: dit is buiten het werk hunner bedieninge en 't oogmerk der Godsdienſtige t'zamenkomſte;

De Hollandſche Wysgeer. Derde Deel. Te Amſterdam, by Dirk onder de Linden, 1760. *in groot Octavo 278 bladzyden.*

WY moeten van dit deel, dat 159 Artikels behelſt, het zelfde zeggen als van de voorgaende deelen (*), en dat de keuze der ſtoffen voor al niet nauwkeuriger is.

De

(*) Zie boven bl. 145.

De Hollandſche Marianne, of de Worſtelende Deugd; behelzende het wispelturige Leeven van een Vorſtinne Mevrouw, wiens Moeder, op haare Doortogt na Engeland, *van haar kwam te* Verloſſen *in een zekere* Herberg *op een* Dorp *tuſſchen* Utrecht *en* Rotterdam, *waar na zy dit jonggeboorne Kind overliet aan de zorg van de* Waardin, *en verder haare* Reis *vervolgde. Doormengd* met de uitterſte Gevaaren en Noodlottigheden, welke een Jong Meisje van een *hooge Afkomſt* en die op zulk een toevallige wyze *Gebooren* is, ooit zoude komen wedervaaren. *Na het wedervinden van haare Ouders, en het doen van een aanzienlyk Huwelyk te Rotterdam, door haar zelfs beſchreeven. In 's Gravenhage, by* H. Bakhuizen 1760. *twee deelen, het eerſte* 270 *het tweede* 215 *bladzyden in Octavo.*

DIe genen die gewoon zyn zich in hunne ledige uren te vermaken met het lezen van min of meer deftige Romans, of ten minſte zulke die geen eerbaer gemoed kwetſen, zullen deze geſchiedenis met een redelyk genoegen konnen doorbladeren; nademael door een genomen de vinding goed, en de ſchikking geregeld is; de gevallen worden trapsgewyze van grooter aenbelang, en de ontknoping is niet gedwongen: de ondeugende handelingen worden met beſcheidene uitdrukkingen verhaeld, en de deugdzame bedryven in een aengenaem licht geſteld; zynde het werkje hier en daer met welgepaſte zedeleſſen doormengd. Alleenlyk zou men wenſchen, dat het ſtukje in wat levendiger ſtyl geſchreven was; dit is boven al een vereiſchte in werkjes van verbeelding, om ook daer door de inbeelding des Lezers te kragtiger te treffen, en hem dus, als 't ware, belang te doen nemen in 't verhael. De inhoud der Geſchiedenisſen van *Marianne*, om ene ſchets van eene redelyke goede Hollandſche Roman, (dat zeker wat zeldzaem is,) te geven, is kortlyk deze.

Ene jonge Dame, van merkelyk aenzien, na Engeland trekkende, vernagtte op een Dorp tuſſchen *Utrecht* en *Rotterdam*, met een voornemen om 's anderen daegs te vervreizen, waer in ze verhinderd werd, vermids de baren-

tenstood haar overviel, en ze in dien eigen nagt Moeder van eene welgeschapene Dogter werd. Ze vond niet raadzaem dat jonggeborene wicht met zich op reis te nemen; bewoog de Hospita, *Alida* genaemd, tot Meter van 't kind te verstrekken, (dat in den doop den naam verkreeg van *Marianne*) en haelde haer eindelyk over, om de zorg voor de opvoeding van dat kind op zich te nemen tot den tyd, dat het zelve op een zeker benaemde opgeeischt zou worden: met beding dat het opgevoed wierd, overeenkomstig met den luister van derzelfs geboorte; in de verzekering dat haer ten dien einde van tyd tot tyd het nodige geld zou toegeschikt worden; waer van het overleveren van eene aenzienlyke grandbeurs ten eersten bewyze verstrekte. In gevolge hier van verordonde de Dame, herstelt zynde, hare reis; en *Alida* beantwoordde aen 't vertrouwen op haer gestelt, met eene hartlyke zugt voor Juffrouw *Marianne*; voor welke zy met den ouderdom van drie jaren eene Gouvernante, met name *Antonette*, verkoos, die zy eerlang met haer in een Jufferschool te *Gouda* bestteedde, alwaer ze zich inzonderheid met de nauwste vriendschap aen eene Rotterdamsche Juffrouw *Angelique* verbond. Een jong Heer *Lodewyk*, een Bloedverwant van *Angelique*, twee jaren uitlandig geweest zynde, bezogt op zyne t'huiskomst terstond zyne Nicht *Angelique*, en vond *Marianne* in haer gezelschap; deze eerste byeenkomst leyde den grondslag tot eene minnary, die vervolgens wederzyds in hartlykheid toenam: doch de schynbare laegheid harer geboorte benam haer merklyk den moed in dezen; egter alles nagaende wat hare manier van opvoeding betrof, zo werd ze aengezet om te denken, dat ze meer dan eene Herbergiers dogter moest zyn, het welk haer bewoog om *Alida* te schryven, of zy haer eens een bezoek wilde geven: deze gekomen, en deswegens ondervraegd zynde, gaf haer een berigt van hare geboorte, zo als wy 't in den aenvang hoofdzaeklyk voorgestelt hebben. Met deze voor haer aengename onderrigting vloog zy, nae 't vertrekken van *Alida*, na *Angelique*, by welke zy een brief van *Lodewyk* vond, die haer van zyne min verzekerde: op hare kamer wedergekeerd zynde, vermaekte zy zich in 't lezen en her-

lezen van dien brief, tot dat hare Gouvernante by haer kwam, en de zaek ontdekte: deze raedde haer voorzigtig en wel op hare hoede te zyn, om niet misleid te worden; verſterkende deze raedgeving met een verhael van haer eigen levensloop, de ſchandelyke handeling enes minnaers jegens haer, en de rampzalige gevolgen hier van voor haer, en de ganſche famille.

Op het uiteinde van dit geſprek werd zy by *Alida* ontboden, die, op ſterven liggende, haer nogmaels wenſchte te ſpreken: *Alida* betuigde hare hartlyke genegenheid, doch meldde tevens, dat zy zedert enigen tyd geen geld voor haer ontvangen had, en dat 'er van het laetſt toegezondene nog maer weinig overbleef: zy beval haer aen de zorg van hare Erfgenaem, dan deze had geen hart om hier aen te beantwoorden: *Alida* leverde *Marianne* het ontvangene kenmerk van opeiſching over, en gaf, onder de kragtigſte blyken van een als 't ware Moederlyk hart, den geeſt. Dit ſtortte *Marianne* in de bitterſte droefheid, waer in *Antonette* met haer na 't ſchool gekeerd zynde, haer vrugtloos tragtte te trooſten. *Angelique*, de oorzaek der overmatige droefheid verſtaen hebbende, zogt *Marianne* op te beuren, met de verzekering van hare genegenheid, en de toezegging van de gunſt harer Ouderen voor haer als ene Vriendin te zullen bewerken. Het leed maer weinig tyds of de *Mademoiſel* ontbood *Marianne*, en hield met haer een onminzaem geſprek, te kennen gevende, dat haer koſtgeld nog voor één maend in voorraed betaeld, doch dat van hare Gouvernante reeds ten agteren was; en dat zy haer geenszins voor niet zou konnen houden: een geſprek dat *Marianne* grootmoedig beantwoordde, ſteunende op haer ſpaarpot en de genegenheid van *Angelique*. De Gouvernante, begrypende dat ze hare Juffrouw voortaen tot laſt zou zyn, wilde affcheid van haer nemen, daer *Marianne* zich zeer tegen ſtelde: zy zond haer met het verlopen koſtgeld na de *Mademoiſel*, en ontving middelerwyl een bezoek van *Lodewyk*, wiens oprechtheid, zo 't haer in alle deelen voorkwam ene beſtendige liefde maekte: doch deze beging toen een groten misſlag; hy had zyn Vriend, den Heer *Feliſanter*, nieuwsgierig gemaekt, en in dezen mede genomen,

om

om het voorwerp zyner liefde te zien. *Felisander* werd op dat gezigt mede in min ontstoken, doch zo hy oplettend was kon hy genoegzaem bemerken, dat hy niet dan afkeer van *Marianne* had te verwagten. *Marianne*, nae 't aflopen van dit gezelschap, weder na hare kamer gekeerd zynde; vond een briet van *Antonette*, die betuigde met leedwezen dezen weg in te slaen om affcheid van hare Juffrouw te nemen; dat *Marianne* als tot mistroostigheid vervoerde, welke *Angelique* door 't herhaelde verzekeren harer vriendschap tragtte te verbannen, slapende ook dien nagt ten dien einde by haer; 't welk haer in ene redelyke goede luim bragt: doch hier op volgde een droeve dag; nademael *Angelique* dien dag door hare Ouders op ontboden werd, om 't School te verlaten, t'huis te komen, en zich in 't huwelyk te begeven met iemand, die haer ten uiterste tegenstond: dit was voor beiden ten hoogste smertelyk, en ze scheidden vervolgens niet van een, dan zonder wederzyds in flauwte te bezwyken.

Eerlang tragt *Lodewyk* haer nader berigt van *Angeliques* oogmerk, om dit huwelyk niet aen te gaen, al waer 't dat zy voor altoos ergens opgesloten moest blyven, en van hare begeerte om *Mariannes* gezelschap in zulk ene gelegenheid; zullende zy by gelegenheid nader berigt van de omstandigheden der zaken geven; een voorstel dat *Marianne* behaegde, 't welk zy daerom ook terstond goedkeurde. *Lodewyk* hegtte hier aen ene zo nadruklyke liefdesverklaring, en drong dezelve dermate aen, dat hy *Marianne* bewoog, om zich zynent wege te laten horen, op ene wyze die niet anders dan ten uiterste gunstig verstaen kon worden: ook gaf hy zyne vrees voor 't verdere aenzoek van *Felisander* te kennen, doch *Marianne* verzekerde hem van hare afkeerigheid van dien Minnaer, en dat zy hem by 't eerste bezoek zulks wel zo duidelyk bekend zou maken, dat hy verder van haer af zou zien. Overeenkomstig hier mede was ook haer gedrag by 't bezoek dat ze in 't kort van *Felisander* ontving; die zich egter als een man van onderneeming daer door niet liet afschrikken, gelyk het vervolg te jammerlyk zal doen zien. Nauwlyks was

Filiſander vertrokken, of *Lodewyk* verſcheen, in gevolge van een brief dien *Marianne* hem, nauwlyks een half uur voor de komſt van *Feliſander* gezonden had: na een geſprek over 't laetſt voorgevallene, dat *Lodewyk* zeer ontroerde, gaf *Marianne* hem te kennen, dat zy van oordeel was, om, indien zyne Ouders zonder geen toeſtemming mogten verleenen tot hun huwelyk, en 'er geen gelegenheid was om met hare Vriendin te leven, zich, niet tegenſtaende dat ze Proteſtants was, in een Klooſter te begeven, en dat ze zyne edelmoedige hulp ten dien einde verzogt; welke *Lodewyk* haer aenbood, doch tevens betuigende te hopen op de liefde zyner Ouderen, onaengezien haren lagen ſtaet: het beſluit was eindelyk te wagten op berigt van *Angelique*, en dan te zien wat maetregelen te nemen.

Een onverwagt geval egter deed hun beſluit veranderen: *Feliſander* verzogt nae twee dagen door eenen brief verſchoning van zyne vrymoedigheid, en herhaelde zyne liefdesbetuiging; *Marianne* vond goed dien brief onbeantwoord te laten liggen: dit deed *Filiſander* op andere middelen bedagt zyn: hy wiſt zich in te dringen in de gunſt van *Mademoiſel*, zich by haer te gedragen, niet als een Minnaer van *Marianne*, maer als een edelmoedig Heer, die, met medelyden aengedaen over de ongelukkige *Marianne*, zich wilde verbinden om haer koſtgeld te betalen, ook liet hy niet na de minnary van *Lodewyk* en *Marianne* haer enigzins onder 't oog te brengen. De *Mademoiſel* kwam wel dra met dit berigt als eene blyde tyding by *Marianne*, die 't zelve met tegenzin ontving, en zulks duidelyk deed blyken; dit gaf aenleiding tot een hevig geſprek, waer in *Marianne* onder anderen werd aengeduid, dat ze voortaen geen verkeering met *Lodewyk* zou hebben. *Marianne* bragt dit voorgevallene, zo ſpoedig als mogelyk was, tot kennis van *Lodewyk*, gaf zich, vertrouwende op zyne eerlykheid, ten volle in zyne handen, en verzogt hem na middelen uit te zien, om haer het School te ontvoeren: het welk *Lodewyk* gunſtig beantwoordde, met bepaling van den tyd en wyze, waer op hy haer veilig by zyne Nigt *Angelique* te *Rotterdam* hoopte te brengen. Onderuſſchen

schen zogt *Felisander* aen *Marianne* een bezoek te geven; op de weigering van 't zelve te ontvangen, ontbood haer de *Madamoisel* beneden te komen, en dien Heer in hare tegenwoordigheid te spreken; het welk zy niet tegenstaende alle smekingen en bedreigingen volstandig bleef weigeren; staende houdende dat het gezag van de *Madamoisel* zo ver niet ging, dat ze haer kon dwingen om bezoeken tegen haren smaek te ontvangen.

Den beschenden nagt eindelyk gekomen zynde, verliet *Marianne* op het bepaelde uur hare kamer, begaf zich in den tuin, en vond aldaer, volgens afspraek, den beminden *Lodewyk*, die haer, door middel van ladders ter wederzyde van den muer, met behulp van twee zyner knegts, over den muer hielp. *Marianne* plaetste zich op 't rytuig, *Lodewyk* en zyne twee knegts sprongen te paerd, en begaven zich op weg na *Rotterdam*. Tot dus ver gelukte alles naer wensch, doch aen een eenzamen en muuren weg gekomen zynde, kwamen drie persoonen op een vollen galop aen rennen, met gelade pistolen in de hand, zynde *Felisander* aen 't hoofd: 't kwam eerlang tot een openbaer gevegt, *Marianne* wierp zich uit het rytuig, en zogt haer heil in de vlugt, na dat ze, zich eerst agter 't geboomte verschoolen hebbende, bemerkte dat de twee knegts van *Lodewyk* gevallen waren; en deze zich alleen tegen drie moest verdeedigen. *Marianne* viel wel dra in onmagt ter neder, doch tot zich zelve gekomen zynde hervatte zy hare vlugt: na verloop van een uur agterhaelde haer een Boere-Jongen, die haer meldde, van *Lodewyk* uitgezonden te zyn om haer te zoeken, en dat ze zich had te haesten, zo ze hem nog levend wilde zien. *Marianne*, op 't verhael dat deze knaep gaf, zich op hem vertrouwende, volgde hem, en vond haren stervenden Minnaer in een Boere-Huis. Hy wilt haer nog te berigten dat *Felisander* gesneuveld was, betuigde zyne hevigste liefde, tragtte haer te vertroosten, en blies eindelyk den adem des levens uit. Terwyl *Marianne* door de bitterste droefheid als in tranen smolt, kwam de Barbier *Charidon*, dien men uit het naeste dorp gehaeld had, om de wonden van *Lodewyk* te verbinden: deze was ten uitersten ontsteld over 't ge-

zigt van zes doden lyken op de plaets des gevegts, die hy doorgegaen was; beproefde of 'er nog enige ſchyn van leven in *Lodewyk* was, doch vrugtloos; en bemerkende dat *Marianne* de oorzaek van dit gevegt was, zo openbaerde hy haer zyne vrees, dat zulks haer moeilykheid te wege zou brengen; dat het derhalve raedzaem was, deze lieden door een ſommetje gelds tot ſtilzwygen te bewegen, en na *Utrecht* te gaen, werwaerds hy aenbood haer te geleiden. *Marianne* hier toe overgehaeld zynde werd zulks in 't werk geſteld, en zy vertrok met *Claridon*, die haer onder den weg een *Boere-wagen* bezorgde, en veilig met haer binnen *Utrecht* kwam, alwaer hy haer ene goede herberg aenwees, in welke zy ook haren intrek nam, by Juffrouw *Woelwater*, die haer met de uiterſte minzaemheid ontving.

Wy zullen *Marianne* hier enigen tyd laten ruſten, en 't overige dezer geſchiedeniſſe tot nader gelegenheid overlaten, vermids dezelve anders te breedvoerig zou uitlopen.

De Middelburgſche Avanturier. Of het leven van een Burger Perſoon. *Bevattende zyne zeldzame opvoeding; kinderlyke Minnaryen; Leeroeffeningen; rampſpoedige Koophandel, veroorzaakt door eene menigvuldige Minnenhandel; Boerenleven; totale Ruine; Gevangenis; zeldzaame Verloſſing, en togt naar Surinamen, alwaar hy door het geluk dermaten gezegent werd, dat hy na een kort verblyf aldaar, ryk in zyn Vaderland te rug keert, en zich in een gewenſcht Huwelyk begeeft. Doormengt met veele zeldzame Geſchiedeniſſen, wonderlyke Minnaryen, en verbazende ontmoetingen.* Door hem zelf beſchreven. *Te Amſterdam by* Steven van Esveldt. 1760. *behalve ene korte Voorreden* 218 *bladzyden in Octavo.*

DEze Roman is van den gewonen Hollandſchen aert, zo als ze heden meeſt voorkomen, en dan nog van 't ſlegtſte zoort; zonder vinding, zonder geeſtigheid, beſtaende uit ene reeks van onkuiſche bedryven, op

op de lompſte wyze voorgeſteld; wordende de hoofd-perſonaedje, niet tegenſtaende deze ſchandelyke levens-manier, in 't midden van dezelve gelukkig naer de waereld: het komt ons onbegrypelyk voor, hoe een eerlyk Man het drukken van zulke ondeugende ſchriften by zich zelven kan verſchonen.

Van dien zelfden aert zyn de volgende prulſchriften, die geenzins 't lezen, ja nauwlyks het noemen van den titel verdienen.

De ongelukkige Paruikemaker, enz.

Droevige gevolgen van een ongeoorloofde Liefde enz.

Het dubbeld wel te vreden van de Voorburgſche Nakermis enz.

Indien een Man, Vrouw, Weduwe, Jongman of Jonge Dogter kreegen wat zy al wenſten, wat zouden ze dan al moeten bezitten? enz.

EYNDE.

Om aan 't verzoek van Verſcheyde Liefhebbers te voldoen, zullen wy de voornaamſte nieuwe Werken, welke federe eenigen tyd zo in 't Latyn, Frans als Hoogduyts in 't Ligt gegeven en by de Boekverkopers *Schouten* en *Mortier de Jonge* te bekoomen zyn, hier plaats geeven.

Lyſt van LATYNSCHE BOEKEN.

STruvii (Ge. Ad.) Jurisprudentia Romano-Germanica forenſis, ſubjectis Jo. Gottiſ. Schaumburgii annotationibus & Lud. Menkenſi additionibus, 4. Francf. 1760.

Bergen (Car. Guſt. de) claſſes Conchyliorum, 4. Norimb. 1760.

Homeri Opera omnia ex recenſ. & cum not. Sam. Clarkii; acceſſit varietas lectionum Mſpt. Lipſ. & edd. veter. cura Jo. Aug. Erneſti, Vol. III. 8. Lipſ. 1760.

Minucii Felicis Octavius & Cæcil. Cypriani de vanitate idolorum liber c. not. Joh. Goul. Lindneri & præf. D. J. A. Erneſti, 8. Longeſal. 1760.

Platonis Dialogi quatuor, Euthyphro, Apolog. Socratis, Crito, Phædo, Græce e recenſione Henr. Stephani varietate Lectionum Animadverſionibusque criticis Fiſcheri, 8. Lipſ. 1760.

Plauti Comoediæ omnes c. not. varior. ex recenſione Jo. Fr. Gronovii acceſſere ex ejusd. lectionibus Plautinis notulæ. c. præf. Jo. Aug. Erneſti, 2 vol. 8. Lipſ. 1760.

Politi (Alex.) Orationes XIII. habitæ in Acad. Piſana, cum Iſidorii Oliverii Oratio de utili ſtudiorum brevitate. Cura Quirini a S. Auguſtino, 8. Wratiſl. 1760.

FRANSCHE BOEKEN.

Dictionnaire des Langues Eſpagnole & Françoiſe de Mr. Sobrino, nouvellement corrigé, & conſidérablement augmenté, 2 vol. 4. Brux. 1760.

l'Eſprit du Chevalier Folard tiré de ſes Commentaires ſur l'Hiſtoire de Polybe pour l'uſage d'un Officier de Main de Maître, avec les Plans & les Figures neceſſaires pour l'intelligence de cet Abrégé. 8. 1760.

Eſſais ſur divers ſujets de Littérature & de Morale, par Mr. l'Abbé Trublet, 12. Amſt. 1760. tome. 4me.

Fables Choiſies miſes en Vers par J. de la Fontaine, ſuperbe Edition in folio, avec des belles Eſtampes. Tom. 3. 4. Paris 1756—59.

Hiſtoires des Revolutions de l'Empire de Ruſſie, par Mr. la Combe, 12. Amſt. 1760. Me-

FRANSCE BOEKEN.

Mémoires Sur la Nature ſenſible & irritable des parties du Corps animal, contenant une ſeconde édition de la Diſſertation ſur l'irritabilité, corrigée, augmentée, & ſuivie de l'expoſé ſinthétique des faits, tiré d'un grand nombre d'expériences faites par l'Auteur. En outre la ſuite & la fin de ce Livre, contenant les expériences de divers Savans étrangers (ſur tout de l'Italie) raſſemblées en preuves de la découverte du Célebre Auteur, Mr. de Haller, 12. 4 vol. Lauſ. 1757—1760.

l'Onanisme, ou Eſſai ſur les Maladies produites par la Maſturbation, traduit du Latin de Mr. le Dr. Tiſſot, augmenté d'Additions fournies par l'Auteur, avec un Discours moral ſur le même ſujet, par Mr. D***. 12. 2 Parties Lauſ. 1760.

Penſées Angloiſes ſur divers ſujets de Religion & de Morale, tirées du Livre Anglois *the Complaint or Night Thougts*. 8. Amſt. 1760.

Recueil d'Antiquités Egyptiennes, Etruſques, Grecques & Romaines, par Mr. Caylus. 4. 3 vol. avec un grand nombre de figures en taille douce, Edition ornée de Vignettes, culs de lampes &c. Paris 1752—1759.

Spectateur (le Nouveau) François, par Mr. Baſtide. Tome 2. Amſt. 1760. 12.

de la Vie privée des Romains, nouvelle Edition entiérement refondue par l'Auteur, & augmentée de près du double. 12. belle Edition. Lauſ. 1760.

HOCHTEUTSCHE BÜCHER.

Buſchings (Ant. Frid.) Neue Erdbeſchreibung, 4er. theil. 8. Hamb. 1760.

Chemnitz Beytrage zur *Teſtaceo-Theologie*, oder zur Erkäntnitz Gottes aus der Conchylien, 4. Nurnb. 1760.

Diderots Theater, aus den Frantzöſiſchen überſetzt, 2 theilen 8. 1760.

Dorf (das) ein Gedicht von J. J. Duſch, 8. Altona 1760.

Geſpräche (letztere) von Socrates und ſeine Freunden, 8. Zurich 1760.

Juſti (J. H. G. von) Grundfeſte zu der Macht und Glückſeeligkeit der Staaten, oder vorſtellung der Policey-Wiſſenſchaft, 1er band 4. Königsb. 1760.

Loens (H. von) redlicher Mann am Hofe, oder des Grafen von Riveras begebenheiten, 8. Ulm. 1760. mit kupf.

Sammlungen der Schweitzeriſchen Geſellſchaft in Bern von landwirthſchäftlichen Dingen, 1er theil 1er ſtück, Zurich 1760.

Drukfouten in N°. IV dus te verbeteren.

Pag. 249. reg. 13 voor *Fuscus* lees *Fucus*.
— — v.o. — 5 — *Schelvis* — *Schelpvis*.
— 250 v.b. — 6 — *Lithoxyala* - *Lithoxyla*.
— — — — *Keratophyta* - *Kerato-phyta*.
— — — 7 — *Titano-keratophyta* - *Titano-keratophyta*.
— — v.o. 11 — *Titano* - *Titano*.
— — — 4 — *is* - *en*
— 251 v.o. 11 — *Conservæ* - *Confervæ*.
— — — 9 — *Conservæ* - *Confervæ*.
— 252 v.b. 2 uitgel. agter men *op de*
— 254 v.o. 6 voor *Tulipora* lees *Tubipora*.
— — — 5 — *hier* - *het*
— — — 4 — *Alegonium* - *Alcyonium*.
— — — 3 — *Eſcham* - *Eſchara*.
— 255 v.b. 5 — *Conservæ* - *Confervæ*.
— — v.o. 2 — *Corallitia* - *Corallina*.
— 257 v.b. 11 — *Vazen* — *Vaten*.
— 258 v.o. 9 — *Asci-Mollusca* - *Mollusca*.

Oudheidkundige Brieven, bevattende eene verhandeling over de manier van begraaven, en over de Lykbuſſchen, Wapenen, Veld en Eertekens, der oude Germanen; *en in het byzonder de beſchryving van eenen alouden* Steenen Grafkelder, *met de daarin gevondene* Lykbuſſchen, Donderkeilen en Donderbylen, *enz.* by het Boerſchap Eext, in het Landſchap Drenthe ontdekt, in welke beſchryvinge zekere Brief, over byzondere Nederlandſche Oudheden, zo opgehelderd als wederlegd word, door Mr. Joannes van Lier, *Oud Gedeputeerde Staate, thans Ontfanger Generaal en Medelid van den Loffelyken Etſtoel des Landſchaps Drenthe.* Met noodige afbeeldingen opgehelderd. Uitgegeeven en met een Voorreden en Aantekeningen vermeerderd door A. Voſmaer. In 's Gravenhage, by Pieter van Thol MDCCLX. behalve de Voorreden 206 bladzyden in groot Octavo.

DEze brieven zyn in de jaren 1758 en 1759 geſchreven, by gelegenheid van 't ontdekken van den op den titel gemelden *Grafkelder* in 't jaer 1756, en wel ter oorzake van enen brief in 't jaer 1757 te *Arnhem* by *R. Brouwer* gedrukt, welke enige aenmerkingen over dien Grafkelder, en 't geen in denzelven gevonden werd, behelsde, doch waer in, naer 't oordeel van den

Heer *van Lier*, (een ooggetuigen, en die vervolgens opzigt over dezen Grafkelder gehad heeft) etlyke misslagen voorkomen, by mangel van eigen onderzoek of naukeurige onderrigting. De Heer *Vosmaer*, in wiens bewaring het Kabinet van Rariteiten en Antiquiteiten van zyne Doorlugtige Hoogheid geplaetst is, en aen wien deze brieven geschreven zyn, heeft het met regt der moeite waerdig geoordeeld dezelven in 't licht te geven; nademael ze verscheidene zaken behelzen, die de overweging van de Liefhebberen onzer Vaderlandsche Oudheden verdienen, als uit het volgende berigt nader zal blyken.

Nae ene nauwkeurige beschryving van dezen Grafkelder, deszelfs ontdekking, opening, en 't geen in en omtrend denzelven gevonden is, met ene korte melding van vele *Tumuli* of aerden heuvels, en *Huine*, *Hune* of *Hunnebedden*, of zeer grote steenhopen, die in deze Landstreek menigvuldig gevonden worden, zo gaet onze Schryver over om deze Oudheden breedvoeriger op te helderen. De denkbeelden van Vader *Picart* en anderen tegensprekende, betuigt hy het hem waerschynlykst te zyn, dat *Huine*, *Hune* of *Hunne* het zelfde is als het oude woord *Heene*, dat in Drenth nog dikwils gebezigd wordt voor *Lyk*, van waer ook het woord *Heenekleed*, dat is *dood* of *lykkleed*, (dat kleed, het welk men een gestorven lichaem aentrekt,) in *Drenth*, *Groningen* en mogelyk elders meer gebruikelyk: zo dat *Huine*, *Hune* of *Hunnebed* zo veel zegge als *Lykbed* of *Begraefplaets*. Overeenkomstig met die afleiding, toont ook onze Auctеur, dat deze ontzachelyke steenhoopen tot geen ander einde gediend hebben, dan tot dekking der begraef-

plaet

plaetſen, als blykt uit de menigte der aſch of lykbuſſen die onder dezelven gevonden worden: en het komt hem voor dat men dezelven heeft aen te merken als begraefplaetſen, niet der *Romeinen*, maer der oude *Germanen*, by de Grieken Kelten genaemd, die oorſpronglyk *Scythen* waren, hebbende zy deze gewoonte, van zulke Grafgebouwen op te rigten, medebragt uit het Noorden gelyk derzelver Gottiſche eenvoudigheid, en overeenkomſt met die van 't Noorden, daer de *Romeinen* nooit geweeſt zyn uitwyſt: het zeggen van *Tacitus* (*) eindelyk dat *de Germanen de ſteile pracht der Grafſteden, en daar veel werks aan vaſt was, verſmadeden, ja zulks laſtig voor den overledenen hielden, maar dat zy hunne Grafſteden door groene zoden deeden opryzen*, doet hem beſluiten dat hier in ene verandering van gewoonte plaets gehad heeft; en dat dit gebruik of ouder of jonger dan de leeftyd van *Tacitus* geagt moet worden; waer omtrend hy tot het eerſte overhelt.

Dit algemene in den eerſten brief afgehandeld hebbende, zo tragt hy in den tweeden brief te tonen waer aen men de begraefplaetſen der *Romeinen* van die der oude *Germanen* kan onderſcheiden. Men vindt hier naamlyk niet alleen deze *Hunnebedden*, of ſteenhopen, maer ook *Tumuli* of aerden heuvels, onder welken men insgelyks aſch of lykbuſſen vindt: zommigen zien alle deze *Tumuli* aen voor begraefplaetſen der *Romeinen*, onze Schryver ſtaet toe dat velen elkander zeer gelyk, doch merkt ook tevens aen, dat anderen zeer verſchillend zyn, en beſluit, in overeenkomſt met de Romeinſche gebruiken, *dat de* Tumuli, *waar in men de kleine of tus-*

(*) *Tacitus de morib. Germ.* Cap. 27.

tuſſchen ſteenen ſtaande Aſchbuſſchen vindt, van de oude bewooners dezer Landſtreeke (*), *en die, waar in de groote, zonder van eenige ſteenen omvat te zyn, gevonden worden, overblyfſelen der Romeinen zyn.* Deze *Tumuli* zegt hy, hadden hunnen oorſprong uit de gewoonte, dat de overgeblevene krygsknegten, nae den ſlag, oudtyds hunne ſtormmutſen met aerde vulden, en die op de Aſchbuſſen of Lyken hunner geſneuvelde ſtsbroederen uitwierpen; het welk, zo 't ſchynt, in latere tyden, veranderd is in 't op elkander werpen van groene zoden; waer uit deze heuvels ontſtonden, die, behalven dat ze de Lyken bedekten, ook veelligt dienden tot kenmerken der begraefplaetſen, en mogelyk ook om daer op voor de verſtorvenen offeranden te doen. —— Onze Aucteur verder in dezen brief enige denkbeelden van den bovengemelden Brief-Schryver, dien hy doorgaende in 't oog houdt, (doch waer op wy, als onnodig, niet telkens ſtaen blyven,) wederleggende, beweert dat die *Exter*

(*) De Heer *Vosmaer* zou, gelyk hy bl. 3 en 4 aentekent, eer van gedagten wezen, dat het begraefplaetſen van krygsvolkeren zyn, die zich hier gelegerd hebben of doorgetrokken zyn: nadien men deze *Hunnebedden* ook in *England*, *Duiſchland*, *Saxen* en elders vindt: ook moeſt men, zynes agtens, veel meer van die Graffteden in ons Land vinden, zo ze van de eigene inwoonders waren: doch als men in aenmerking neemt, dat de Noordſche Volkeren zich alom verſpreid hebben, gelyk de Heer *Vosmaer* bl. 166 ook erkent, en daer by vooronderſtelt dat deze *Hunnebedden* genoegzaem alleen begraefplaetſen der aenzienlyken waren, 't geen de Heer *van Lier* zeer waerſchynlyk maekt, zo wordt de kragt der bovengemelde reden niet weinig verzwakt; te meer als men daer by voegt, 't geen de Heer *Vosmaer* zelf toeſtemt, dat de baetzugt en onwetenheid een groot aental dezer Graffteden vernield heeft.

ter *Grafkelder* de Grafplaets is van énen perſoon, en wel van iemand van aenzien. De veelheid der *Urnæ* of Lyk- en Aſchbuſſen hier gevonden baert hem geen zwarigheid, vermids het aental der beenderen, en de menigte der aſche; vindende men gemeenlyk in ieder ongeſchondene *Urna* ſlegts een klein gedeelte. De ganſche ſchikking van dien Grafkelder, en wel inzonderheid deszelfs ſtrekking na genoeg van het Ooſten na het Weſten beveſtigt hem in zyn gevoelen dat dit de begraefplaets van énen aenzienlyken perſoon is; vermids, volgens *Arnhiel* (*), *de gemeene graven zich uitſtrekken tuſſchen het zuiden en het noorden; en die der Koningen en groote Krygsoverſten tuſſchen het ooſten en het weſten.* Wat aengaet de tegenwerping, dat de meeſte *Hunnebedden* deze laetſte ſtrekking hebben; waer uit ſchynt te volgen, dat men meer Vorſtlyke dan gemene graven vindt; zo merkt onze Schryver aen, dat hun getal, naer de uitgeſtrektheid der Landen, niet groot is; dat men oudtyds in ieder Dorp of *Diſtrict* enen Vorſt of Overſte had, die vermoedelyk maer voor énen Veldtogt aengeſtelt werd; en eindelyk dat men waerſchynlyk voor het gemeen in alle plaetſen zulke *Tomben* niet opgerigt, maer hunne *Urnæ* in den grond tuſſchen Stenen ingezet zal hebben; gelyk in die *Urnæ*, die rondſom dezen Kelder gevonden zyn, naeſt denkelyk de lykaſch van de dienaren of huisgenoten van deezen aenzienlyken perſoon bewaerd word. Het denkbeeld egter, dat men zeer algemeen by alle Volkeren ene begeerte vindt om Egtgenoten by Egtgenoten, Kinderen by hunne Ouders enz. te begraven, ja dat men hun-

(*) *Cimbriſcher Heidenhegrabniſſen Lib. 2 Cap. 3 en 12.*

hunne aſch meermaels in éne *Urna* by elkander bewaerde, gade ſlaende; zo betuigt hy dat de kragt zyner bedenkingen, aengaende de bepaeling van enen perſoon, vervalt, indien men grond heeft om te vermoeden, dat men genoegzaem alles tot aſch verbrand, en alleen het geringe overblyfſel bewaerd, of een groot gedeelte dier overblyfſelen ſlordig verwaerloosd heeft; dat egter niet waerſchynlyk is: hebbende men eer reden om te denken, dat ze alles zo zorgvuldig by een verzamelden, dat 'er veel aſch van 't hout mede gepaerd ging, om toch niets van de Lykaſch te verliezen; en in zulks een geval was éne zo kleine *Urna* niet genoegzaem. — Hier op gaet onze Aucteur over tot het beſchryven van 't geen in den Graf kelder gevonden werd, en wel eerſt de *Urnæ*, die hy egter reeds breeder beſchreven heeft in den eerſten brief bl. 14-19, als van zeer onderſcheidene gedaente, en verſchillende coleur: zommigen zyn glad, andere met ſtrepen of figuren getekend, en grauw, geel, bruin of aſchverwig van coleur; hebbende vier, twee of geen oortjes; zynde boven wyder dan onder, of in tegendeel zeer nauw van hals; de grootſte is geen half voet hoog; ze zyn allen gebakken van een ſteenagtig zand, vermoedelyk met leem, of ook met gruis van ſteen of veldflinten vermengd, waer in men veel glimſterende deeltjes, van coleur als geel koper, ontdekt. Deze *Urnæ* ſtaen in den grafkelder tuſſchen twee vloeren van kleine keiſtenen in zand geleid, en buiten den graf kelder vindt men dezelven even onder den grond rondom met kleine keiſtenen, in zand leggende, omringd, en als in een keldertje beſloten; zommige *Urnæ* ſtaen het onderſte boven, met de opening

ning na beneden, waer van de reden tot nog niet te giſſen is; om deze Lyk of Aſchbuſſen onbeſchadigd uit den grond te ligten moet men zeer omzigtig te werk gaen; de aerde rondom met de vingers weggraven, om ze allenskens aen de lugt bloot te ſtellen, op dat ze een zekeren trap van hardigheid verkrygen. — Onder deze *Urnæ* vindt men 'er die zo klein en eng van hals zyn, dat men rede hebbe, om dezelven voor *traenfleſjes* aen te zien; hoedanigen onder verſcheidene Volkeren oudtyds gevonden werden, waer in men de tranen der Lykverwanten, of ook die van de gehuerde Huilſters bewaerde. Hier benevens heeft men in den Graf kelder gevonden een potje van dezelfde ſtoffe als de *Urna*, maer aen de ene zyde voorzien met een tamelyk lange en holle pyp; de Heer *van Lier* houdt dit potje voor ene Lamp, als de Ouden gewoon waren brandende in de Grafſteden te plaetſen; doch de Heer *Vosmaer* tekent op bl. 66. en 84 aen, dat hy dit vat eerder aenziet voor een offertuig, waer mede men oly of andere brandbare ſtoffe in het vuer wierp; of voor een potje dat den begravenen in zyn leven tot huisraed of gebruik gediend heeft; hoedanige zaken meermaels met de afgeſtorvenen begraven werden: de Graflampen, gelyk hy aenmerkt, zyn van boven geſloten, dit potje in tegendeel is boven open, en nooit geſloten geweeſt; ook is de pyp, zynes agtens, voor ene Lamp te lang en te ruw doorboord, behalve dat dezelve enigzins nederwaerds helt, des dit vat geen Lamp konne zyn. — Voor't overige toont onze Aucteur in dezen brief, by gelegenheid van het denkbeeld of deze Graf kelder ook beſtolen zou zyn, dat de oude *Germanen* niet gewoon waren hunne begraveniſſen met eni-

ge koſtelykheden vergezeld te doen gaen, en dat, gelyk *Tacitus* ſpreekt (*), niet anders *dan de wapenen van ieder, en ook by ſommigen het paard in 't vuur geworpen werd*; ook bezaten de oude *Germanen* geen koſtelykheden; en, 't geen de zaek voldingt, de ondervinding toont dat men noit iets van dien aert in de *Hunnebedden* vindt, maer zomtyds in de *Tumuli* der *Romeinen*; waer omtrend men voorbeelden heeft van 't vinden van koralen, ſtukjes koper, en metael, metalen ringen, hoedanigen de Romeinſche Krygsknegten gewoon waren om den arm te dragen, als ook een Vingerring, midsgaders een Zilveren penninkje van den Romeinſchen Drieman *Auguſtus*; gelyk de Heer *van Lier* in 't ſlot van dezen, en 't byvoegſel op zynen vierden brief, vermeldt.

Behalve dit ſtenen voetwerk werden 'er ook etlyke grooter en kleiner ſtenen in dezen Grafkelder gevonden, die men gewoonlyk den naem geeft van *Donderſtenen*, *Donderkeilen*, *Donderbylen* of *Donderbeitels*; hier over laet zich onze Schryver breedvoerig uit in den derden brief. Het bygeloof, het welk wil dat deze ſtenen, als door den blikſem en donder gevormd, met denzelven uit den wolken hemel nederdalen, kortlyk wederleid hebbende, doet hy ons opmerken dat 'er tweederleie zoorten van ſtenen in 't Drentſche gevonden worden, die dezen naem dragen. De eerſte zoort is door de Natuer gevormd; beſtaende uit ronde en gefigureerde vuerſtenen van verſchillende grootte, die niet anders zyn dan verſteende Zee-Egels of Zee-Appels, by de natuerkundigen bekend onder den naem

(*) *Tacitus de Morib. Germ.* Cap. 27.

naem van *Echini*; welken door zware overſtromingen als anderszins op dit hoge Land gevoerd, naer 't denkbeeld van den Heer *van Lier* aldaer verſteend zyn: doch de Heer *Vosmaer* oordeelt dat ze al voor hunne vervoering verſteend zyn geweeſt, als zynde geheel en al glad afgeſlepen, dat een natuerlyk gevolg is van het ſlepen en ſchueren over verre gronden (*). De tweede zoort is door kunſt gemaekt, by de Duitſchers bekend onder den naem van *Donderkeilen*: dit zyn ſteenen, gelyk ons de Aucteur dezelven in den eerſten brief en de verklaring der platen beſchryft, van ene grauwe, of donker-groenagtige coleur en vuerſlaende, lopende na onder ſcherp toe als een beitel; of van ene donker grauwagtige tamelyk harde en gemengde ſteenzoort, ook wel donkerverwig, geſpikkeld en rosvlakkig van coleur; zynde aen 't ene einde met

(*) De Heer *van Lier* en *Vosmaer* ſteunen hier omtrend op verſchillende gronden, dat meermaels in dit geſchrift in aenmerking komt. de eerſte is van oordeel dat de grond van 't Landſchap ene ſteenvormende eigenſchap bezit, en dat de ſtenen, zo grote als kleine, welken hier gevonden worden, indien niet allen, ten minſte meerendeels eigene voortbrengſels dezer Landſtreke zyn: de laetſte in tegendeel is van gevoelen, en bewyſt het zelve, zo niet onbetwiſtbaer; ten minſte tot ene zeer hooge waerſchynlykheid, dat de ſtenen welke hier overvloedig voorkomen, en dus ook die verſteende Zee-Egels, uit andere Landen herwaerds zyn overgebragt, door den ſtroom van ene geweldige ſtorting of medeſleping van water; 't zy ten tyde van den algemenen Zondvloed, of met de Cimberſche of enige andere ons onbekende zware overſtroming. De aert en gedaente der ſtenen, midsgaders de natuerlyke geſteltenis van 't Land, maekt, zynes agtens, dat ſteenkundigen zich ten volle verzekerd moeten houden van de waerheid zyner ſtellinge. Zie zyne *aentekeningen* bl. 10, 11, 103 en 164, midsgaders de oploſſing eniger zwarigheden in de *Voorreden*, bl. XIII XIX.

met een gat doorboord, en aen 't andere ſcherp-puntig geſlepen. Van de laetſte zoort is 'er maer één, van merkelyke grootte, omtrend den *Exter Grafkelder* gevonden, liggende in 't zand, 't geen voor een groot gedeelte, daer uit geworpen was, zo dat dezelve waerſchynlyk mede in den kelder gelegen hebbe; van de eerſte ſoort heeft men 'er zes in den kelder gevonden, die iets meer dan een duim breed en twee duim lang zyn, uitgezonderd één, die wel drie vierendeelen van een voet lang, en maer een halve duim breed is: zommigen gelyken na gemene vuerſtenen, anderen na 't Duitſche agaet: ze zyn of geheel ruw, behalven aen 't geſlepene einde, of geheel glad, en byna als gepolyſt (*). De Heer *van Lier* onderſcheidt deze Beitels of Bylen in twee zoorten, met of zonder gaten, en geeft zyne bedenkingen over derzelver gebruik onderſcheiden op. — Ten aenzien van de eerſten betuigt hy, nae 't bybrengen en wederleggen van verſcheidene gevoelens des aengaende, van gedagten te zyn, dat deze ſtene Beitels met gaten, die hy ook *Donderhamers* noemt, gediend hebben, niet alleen tot aenzienlyke Wapenen, maer ook, en wel voornaemlyk, tot Eer- en Veldtekens. De oude Germanen naemlyk hadden geen kennis van 't gebruik van yzer, voor de komſt der Romeinen, en behielpen zich, gelyk vele andere Volkeren met ſtene wapenen; doch door de Romeinen kundiger gemaekt zyn deze

(*) De Heer *Vosmaer* geeft in zyne *aenteekeningen*, te breedvoerig om hier uit te Schryven, een vry nauwkeurig berigt, van deze door 't bygeloof gemaemde Donder of Bikſemſtenen, zo van die welken door de Natuer, als van die welken door de Kunſt gevormd zyn. Zie bl. 101, 102, 110, 111, 127 en 118.

deze ſtene wapenen al buiten gebruik geweeſt ten tyde van *Tacitus*; het welk het gevoelen, dat de *Hunnebedden*, waer in men deze ſtene Beitels vindt, van ouder datum zyn dan de leeftyd van *Tacitus*, beveſtigt. De gaten in deze ſtenen, hebbende een omtrek van vier duimen, dienden tot plaets voor zware ſtokken; en dus kon dit wapentuig gebruikt worden als ene byl, om zware kneuzingen toe te brengen, of de hoofden der Krygsknegten te doorklieven; gelyk zo ene byl oudtyds by vele Volkeren een gewoon krygsgeweer was: dit denkbeeld dat deze ſtenen een wapentuig waren wordt eindelyk geſtaefd door 't bovengemelde zeggen van *Tacitus*, dat men niet gewoon was *iets anders dan ieders wapenen, en by zommigen ook zyn Paard, in 't Lykvuer te werpen*; het welk ene gereede aenleiding geeft om te denken, dat deze ſtenen Beitels in de Graffteden gevonden niet anders dan wapenen konnen zyn: doch zodanige wapenen, gelyk onze Aucteur vervolgens toont, die niet van een ieder maer alleen van de aenzienlyken gedragen werden, als Veld- en Eertekens. Het was, volgens zyne aenmerking, ene algemene gewoonte by alle Volkeren, in 't Leger enig Veld- en Eerteken te gebruiken, waer onder de *Byl* geen de minſte plaets had; zo was dezelve inzonderheid onder de *Scythen*, die door *Bylen* met takken omwonden hunnen Overheden eerbied en ontzag tragtten by te zetten: des het niet vreemd zy te denken dat de oude *Germanen*, van de *Scythen* afkomſtig, hen daer in nagevolgd zyn. Ook ſpreekt *Tacitus* en *Alexander ab Alexandro* van *beeldteniſſen en tekens uit de boſſchen afgetrokken, die de Germanen in den ſtryd droegen*

gen (*): dat waerſchynlyk te verſtaen is van deze ſtenen Bylen, die, op de waſſende takken geſtoken aen dezelven bleven, tot dat de takken ene genoegzame dikte en langte verkregen hebbende, en wel vaſt gegroeid zynde, tot dit gebruik afgeknot werden. Hier by komt nog het zeggen van *Tacitus*, dat ene Legerbende der Germanen den naem droeg van *Cuneus* een *Beitel*; naeſtdenkelyk uit rede dat dezelve in ſlagordening ſtaende van voren puntig en van agteren breed was (†), makende dus de gedaente van een ſcherp geſlepen Byl, Beitel of Wig, in beantwoording aen hun Veldteken. Het denkbeeld dat ze ook tevens tot Eertekens ſtrekten grondt onze Aucteur voornaemlyk op deze twee reden: eerſt, de zeldzaemheid dezer werktuigen; en ten anderen, dat de weinige Grafſteden, waer in dezelven gevonden worden, onbetwiſtbaer van aenzienlyke perſonen zyn, naer uitwyzen der overblyfſelen. — Wat nu verder aengaet de kleinder ſoort van Beiteltjes zonder gaten, onze Schryver, de denkbeelden van dezen en genen afkeurende, wil niet zeer betwiſten het gevoelen dat deze kleine Beiteltjes tot ſlingerſtenen gediend hebben; doch het komt hem aennemelyker voor, dat men deze ſcherpe ſtenen aen 't einde midsgaders in de zyden van een tamelyk langen en veelmael opgeſpleten ſtok ingevoegd, en met taije ryskens omvlogten en vaſt gewoeld heeft; makende dus een krygſtuig, niet ongelyk aen die Oſſeſtok-

(*) *Tacitus de morib. Germ. Cap.* 7. *Alexander ab Alexandro de Geneal. Diër.* Lib. 4 Cap. 2.

(†) *Tacitus* ut ſupra *Cap.* 6 & 7. conſer *Alex. ab Alexandro, Lib.* 4 Cap. 7.

ſtokken of Knodſen met prikkels, welken in vroeger dagen in den oorlog gebruikelyk waren. — Eindelyk komt hier nog in overweging van waer dit wapentuig den naem van *Donder-ſtenen*, *keilen*, *beitels* enz. ontvangen heeft: de Heer van *Lier* heeft uit *Treverus* (*) aengemerkt, dat de oude Ystandſche gedenkſchriften dikwerk gewag maken van den Hamer des Gods *Thor*, dien zy geloofden dat over den Donder te bevelen had; midsgaders dat de oude Duitſchen gewoon waren met yzeren of ſteenen hamers veel geraes te maken, wanneer het donderde, het zy om de Goden te helpen, hunnen toorn te ſtillen of hen naer te bootſen; dit kan ene oorzaek zyn, dat men deze grote ſtenen met gaten dien naem gegeven heeft: en betreffende de kleine ſtenen is 't waerſchynlyk dat men, derzelver gebruik vergeten zynde, t'onregt gemeend heeft, dat het dezelfde ſtenen waren, die van *Plinius Ceraunïæ*, en door *Apollinaris Sidonius Lapis fulminis* of Donderſtenen genaemd worden, en die men wilde dat met den Donder of Blikſem uit den Hemel nederdaelden (†); die ondertuſſchen geen gemeenſchap hebben met deze door kunſt gemaekte ſtenen, als zynde de *Ceraunïæ* van die zoort, welke door de Natuer gevormd zyn, die, gelyk boven aengemerkt is, verſteende Zee-Egels of Zee-Appels zyn. De Heer *Vosmaer* is hier omtrend van één gevoelen met onzen Aucteur, voor zo veel de Donderſtenen in *Europa* gevonden aengaet; doch hy is niet vreemd van te denken dat

(*) *Treverus Anæſt. Vet. Germ. &c.* 822.
(†) *Plin. Nat. Hiſt. Lib.* 37 *Cap.* 9. *Apoſt. Sid. Carm.* 5. vſ. 50 vide *Sermondum in Apoſt. Sid. p.* 117. *Ed. Pariſ. An.* 1652. *in* 4.

dat het vinden van deze ſtenen bylen en beitels in de boſſchen van *Aſia* en *America*, daer men ze in vroegere dagen gebruikte om 't hout te hakken en te klooven, het bygeloof, vergezeld van de winzugt, gelegenheid gegeven heeft, om deze ſtenen aen onnoozele menſchen voor *Donderbeitels* enz. in de hand te ſtoppen; en dat men dit denkbeeld ook op ſoortgelyke ſtenen in *Europa* overgebragt heeft (*). Onze Schryver ſluit dezen brief niet onaerdig met dit vierregelige vers.

Zie daar een ruwe ſchets, geen tafereel haar 't leven,
Van 't oude Wapentuig, op uw verzoek beſchreven.
Dan heb ik hier en daar wat van den weg gedwaald,
Denk dat het Quidnaën zyn; daar 't ons aenkennis faalt.

Met den aenvang van den vierden brief maekt onze Schryver gewag van een byna rond yzeragtig en naer een kogel gelykende bal, in den Grafkelder gevonden, waer omtrend hy twyfelagtig ſpreekt; doch de Heer *Vosmaer* verzekert ons door herhaelde proefnemingen bevonden te hebben, dat het niet anders is, dan een ryk yzerhoudend ſtuk der zogenaemde Yzer-Oor, ene zoort van Yzer-Erts die in dit Landſchap, gelyk by *Deventer* enz. in grote en kleine klompen onder den grond gevonden wordt. Verder meldt de Heer *van Lier*, dat men, nae 't afzenden van zynen laetſten, in 't zand van den Grafkelder nog gevonden heeft, een witagtig en ſcherp ſteentje, hebbende de gedaente van een flits of punt van een pyl: waer omtrend hy van oordeel is, dat de oude Germanen, gelyk vele andere

(*) Zie zyne *aentekeningen*, *bl.* 110, 111, 119 en 158.

dere Volkeren, ene zoort van ligte pylen gebruikende, aen dezelven zodanig een puntig ſteentje hegtten, en dat dit gevolglyk, met de andere wapenen op den brandſtapel geworpen zynde, met de aſch in de Lykbus gekomen is: welk denkbeeld de Heer *Vosmaer* ook toeſtemt, tevens aenmerkende, dat de Wilden in *America* zich van zulke kleine, platte en ſpitspuntig toelopende gemaekte ſteentjes tot punten aen hunne pylen bedienen. (*) —— De Heer *van Lier*, dus zyne gedagten over dezen Grafkelder, en de daer in gevondene Antiquiteiten, nedergeſteld hebbende, hegt hier aen ene wederlegging van 't gevoelen van *Picart*, dat de oude inwoonders van *Drenth* Reuzen geweeſt zouden zyn. Dit denkbeeld ſteunt inzonderheid op 't gezigt der verbazende groótte van zommige ſtenen dezer hunne bedden, en de vooronderſtelling dat de oude Germanen geheel onkundig in de eenvoudigſte werktuigkunde geweeſt zyn; ene vooronderſtelling die nooit bewezen, en waer van het tegendeel waerſchynlyker is. Men beroept zich ook op enige oude Schryvers, die van de *Germanen* ſpreken, als grof, zwaer en kloek van lichaem; doch dit heeft men te verſtaen in vergelyking met de Romeinen, wier kleinheid niet zelden tot veragting ſtrekte: zo dat dit, ſchoon men erkenne dat de *Germanen* van ene lange geſtalte waren, hen egter niet tot Reuzen make. De grote der Graffteden bewyſt mede niets in dit geval, nademael 't uit de geſchiedenisſen blykt, dat men meermaels gewoon was zeer grote begraefplaetſen voor de Helden en perſonen van aenzien te ſtigten: ook had men tot het

(*) Zie zyne *aentekeningen*, *bl.* 102, 128 en 166.

het bewaren van enige kleine aſchbuſſen zulke gevaertes niet nodig. Men kan niet ontkennen dat 'er nu en dan, hier en daer, menſchen van ene zeer ongemene langte geweeſt zyn; maer dat alle menſchen in vroeger tyden Reuzen geweeſt zouden zyn is te beuzelagtig om te wederleggen: zelfs is 'er geen zwarigheid om te ontkennen, dat 'er immermeer geheele Natien van Reuzen geweeſt zouden zyn: het bewys voor dit gevoelen uit de ſchriften van *Moſes* is te zwak; vermids de taelkundigen ons tonen, dat de Hebreeuwſche woorden, door Reuzen vertaeld, geen ongemeen grote, maer buitengewoon ſterke en godloze menſchen, Moordenaers en dergelyken aenduiden: waer mede het denkbeeld van *Origines* en anderen onder de Ouden, midsgaders dat van *Flavius Joſephus* overeenſtemt: van waer ook *Luther* deze woorden door *Tirannen* vertaelt. En, om bepaelder van de Noordſche Volkeren, en de oude Inwoonderen onzer Landſtreke, uit hun afkomſtig, te gewagen, de oude Noordſche Schryvers, van Reuzen ſprekende, melden uitdruklyk dat het een Reus was, waer van zy iets verhalen; 't welk geen plaets had, zo de geheele Natie uit Reuzen beſtond: en dat ook dus de oude Germanen geen Natie van Reuzen waren blykt, uit de kleinheid der trappen, langs welken men in den *Eexter Grafkelder* gaet; als hebbende vier ſmalle trappen op vyf voeten diepte, dat geenszins geſchikt is voor Reuzen-voeten: daer benevens wordt dit denkbeeld genoegzaem wederleid, door de onverbrande beenderen, die men in de kleine aſchbuſſen vindt, welken ontegenzeggelyk tonen dat de overleden geen Reus geweeſt is. —— Voor 't ſluiten van dezen

brief

brief maekt onze Schryver nog melding van een ſtuk van een gebakken ronden ſteen, in 't Oosten van dat Landſchap op 15 a 16 voet diepte gevonden: zynde bruinagtig van coleur, en van dezelfde ſtoffe als de Aſchbuſſen; hebbende een middellyn van vyf duimen, en zynde omtrend twee duimen dik; in 't midden is een gat van één en twee derde duim, en op de oppervlakte ſtaet, in een ingedrukt rond, een verheven teken van een kruis. Men heeft denzelven, zynes agtens aen te zien voor een werpſchyf, hoedanigen onder de Grieken gebruiklyk waren, die de oude Germanen veelligt ook gebezigt zullen hebben, zo tot een ſpeeltuig, als tot krygsgeweer in de openbare ſtryden, voor dat ze yzeren wapenen voerden; gelyk zo by de Indianen een zoortgelyk werpgeweer gevonden wordt. Aengaende het kruis, van deze gedaente ✠, het zelve is, volgens onzen Aucteur, ene Celtiſche E; en ſtrekte miſſchien om, in het ſpelen, deze werpſchyf te onderſcheiden van anderen, die een ander kenmerk hadden; op dat men zeker wiſte wiens ſchyf de verſtgeworpene was.

In den vyfden of laetſten brief geeft de Heer *van Lier* nog een berigt van enige yzere Spiespunten, waer van de grootſte zes duim lang en van onderen ruim een duim breed is; hebbende dezelven aen 't breedſte einde ene holle pyp, zeer geſchikt om een houten ſteel te bevatten: dezen zyn gevonden in verſcheidene ſteenloze *Tumuli* in 't *Eexter* gemene Veld gelegen, benevens zommige ſtukjes geſlagen geel koper, en enige yzeren kettingjes. De yzere punten zyn, naer zyne gedagten, waerſchynlyk het kwetsbare gedeelte der werpſpietſen, en de ſtukjes

koper midsgaders de kettingjes de overblyffelen van ene zoort van Borſtwapenen of Helmet: het welk zyn gevoelen verſterkt dat de ſteenloze *Tumuli* van later tyd zyn dan de *Hunnebedden*, en wel of van de *Romeinen*, of van de *Germanen*, nae dat ze het gebruik van 't yzer van de *Romeinen* geleerd hadden. ——— Onze Auctеur eindigt dezen brief, en dus ook dit werkje, met de wederlegging van hun, die willen dat die groote menigte van Vaaren, Dennen of Sparre-Bomen, welken zo in *Braband*, als in zommige gedeeltes onzer *Republiek*, en elders, Zuidweſt en Noordooſt liggende zeer diep onder Moeraſſen en Veenen gevonden worden, uit *Duitſchland* en *Noorwegen*, door geweldige Stormwinden uit den grond gerukt, met daer op gevolgde zware Watervloeden herwaerds overgedreven, en in den weeken grond tot den vaſten bodem doorgezonken zyn: als oordeelende, onze grond te laeg en te vogtig, dan dat dezelve Bomen van die natuer in zulk ene menigte zou hebben konnen voortbrengen. Dan " niets is waarſch-
» tiger, zegt de Heer *van Lier*, dan het tegen-
» geſtelde van dit gevoelen, en een ieder kan
» hier in met volle zekerheid overtuigd worden,
» in gevalle hy de moeite neemen wil, om in dit
» Landſchap en in de Provintie van Groningen,
» op zommige plaatſen, het uitgraven der Vee-
» nen te komen bezigtigen: Hier zal één iege-
» lyk dan niet alleen veele van die ter neder-
» gevelde Boomen kunnen zien, maar ook an-
» dere die, by honderden, nog met derzelver
» wortels in den grond vaſt, en, gelyk dezelve
» daer gegroeit zyn, ſtaan, hebbende een af-
» geknotten ſtam van twee, drie en meer voe-
» ten hoog, boven het oppervlak van den on-
» der-

„ derſten afgeveenden en ontbloten Zandbodem.
„ Deze Zandbodem is zelfs dikwils twintig en
„ meer voeten diep onder de oppervlakte van
„ de bovenſte Veen-nerf, en dierhalven blyft
„ 'er geen reden over om aan deeze Boomen zo
„ eene verre reis toe te ſchryven. Het ſtrekt
„ ook tot een onbetwiſtelyk bewys, dat de be-
„ ginſelen deezer Veenſtof, welke tot die mer-
„ kelyke hoogte van tyd tot tyd is aangewas-
„ ſen, zich eerſt, na het vallen deezer Boſſchen,
„ alhier moet gezet hebben, en mogelyk heb-
„ ben de takken deezer Boomen veel toegebragt
„ om de aangedreeven Veenſtof op te houden.
„ (*)

Men moet erkennen dat de Heer *van Lier* in dit werkje niet altoos zo bondige bewyzen heeft voor zyn gevoelen, als voor dit laetſte; doch 't is ook tevens zeker dat men dezelven met geen regt ten opzigte dier Antiquiteiten kan eiſchen: in zaken van dien aert moet men gemeenlyk giſſende voortgaen, en zich aen de waerſchynlykſte giſſing houden: en men is verpligt ten dezen aenzien onzen Aucteur het regt te doen, dat door een genomen zyne giſſingen die van anderen wel konnen opwegen, en dat zyne bewyzen ruim zo veel kragt hebben, als die welken by anderen over deze onderwerpen gevonden worden. —— Voor 't overige, onze Aucteur heeft getragt dit zyn werkje te verlevendigen door uitweidingen over deze en gene Oudheden, min of meer betreklyk tot het onderwerp waer van hy

(*) De Heer *Vosmaer* betuigt, in zyne *Voorreden*, bl. XII, door eigene beſchouwing tot zyne verwondering over de geduerige ſtandverwiſſeling van 't Aerdryk, ten volle verzekerd te zyn van 't geen onze Aucteur hier voorſtelt.

hy ſpreekt: dus vindt men, behalve andere byzonderheden ter loops aengeroerd, in deze brieven, ene verdeediging der oude Germanen, tegen de beſchuldiging van *Slichtenhorſt*, dat zy de Vreemdelingen opgeofferd zouden hebben; en by die gelegenheid enig gewag van 't opofferen van menſchen by zommige Volkeren gebruikelyk: een berigt van den Godsdienſt der oude Germanen, en deszelfs verandering, ook nog tuſſchen den tyd van *J. Cæſar* en *Tacitus*; van de kundigheid, zugt voor de vryheid, goede zeden, eenvoudige levenswyze der oude Germanen, en de verbaſtering dezer eeuwe: etlyke aenmerkingen over 't begraven der lyken by alle beſchaefde Volkeren heilig geagt, en de verſchillende manieren van behandeling daar omtrend by onderſcheidene Volkeren; midsgaders over de aſchbuſſen, traenvleſſen, huilſters en brandende lampen der Ouden: als mede over hunne ſtenen wapenen, ſlingers, veld en eertekenen. Deze uitweidingen ſtrekken grootlyks om de dorheid der ſtoffe te vergoeden, en Oudheden op te helderen: waer toe ze van wezenlyken dienſt zyn; doch veel al in dezen ruim breedvoerig genoeg voorgeſteld worden, dat inzonderheid den brievenſtyl niet zeer eigen is.

Kortbondige Redeneering over de Geſteltheid van den Aardkloot van Binnen, betoogt uit de *Magneetiſche Werkinge*. Waar door eerſtelyk een Schets werd gegeeven van de importante, en zeer nuttige uitvinding; Namentlyk, om te bereeke-

kenen de miswyzing der Compaſſen, over den geheelen Aardbodem, zoo als die in vroegere tyden zyn geweeſt, huiden ten dage zyn, en in 't vervolg zyn zullen; en uit dat zelfde beginſel word op eene duidelyke en eenvoudige manier aangeweezen, de waare oorzaak der Watergetyën, en hoe noodzaakelyk volgen moet, dat, by beurtverwiſſelinge, het oppervlak der Zee, na een zeker bepaald getal van Jaaren, moet ryzen en dalen; teffens word aangetoont, dat dit laatſte, als mede nog eenige verſchynſelen ontrent de Watergetyën, onmogelyk, door het Syſtema van den beroemden Heer *J. Newton*, kan verklaard worden. Nog buiten dit alles veele ſpeculatien over de oorzaak der Aardbevingen, Waterberoeringe, Noorder-Lichten, als anderſins, door *Meindert Semeyns*, *Oud-Schepen en Liefhebber der Natuur- en Wiskunde te Enkhuiſen*. In 's Gravenhage, by *Pieter Gerard van Balen*, 1760.

DE Heer MEINDERT SEMEYNS, Schryver deezer *Kortbondige Redeneering*, telt zyn afkomſt uit een aaloud, vermaard, en, wegens meenigvuldige gedaane dienſten aan den Heere Prinſe van Oranje, zeer wel bekend geſlagt (*). Hy

(*) Men vindt een breed verhaal der groote voorregten van dit geſlagt, met de Autentyke Stukken voorzien, in 't *Vervolg*

Hy was, in 't Jaar 1715, reets, al Stuurman, in dienſt van de Ooſtindiſche Compagnie deezer landen; en voede, van dien tyd af in zich eene innerlyke begeerte, om *de Miswyzing der Compaſſen*, met eene meer dan gemeene vlyt, waar te neemen. Deeze begeerte vermeerderde nog op eene byzondere wyze, toen hy, in 't Jaar 1720. wederom als Onderſtuurman aangeſteld wierdt; vermits de Heer *Mattheus Soete*, diertyd, Examinateur der Stuurlieden, voor de Kamer van Amſterdam, op 't bemerken van deeze zyne zonderlinge geneegentheid, tot het onderzoeken deezer gewigtige zaak, hem eene Copye eeniger waarneemingen, die zyne voorzaat hem hadt nagelaaten, met eenige zyner eigene bevindingen, als ook van andere, die, op zyn verzoek, hun werk daar van gemaakt hadden, goedgunſtig ter hand ſtelde. ——— Dus uitgeruſt zoo verzamelde hy, geduurende zyne reis, langs verſcheide kuſten, en zelfs tot in Japan, eene groote meenigte van waarneemingen wegens de miswyzing der Compaſſen; en voorzag zich vervolgens van verſcheide *Boeken*, waar in over dit onderwerp gehandeld wierdt, en onder die ook wel byzonder van de *Keurige Mengelſtoffen*, *over eenige verſchynzels der Natuure*, door den Heere *Edmund Hally*, die eene buiten gemeene moeite en vlyt, ter bevorderinge van dit heilzaam werk, heeft aangewend.

Langs deezen weg ontdekte de Heer *Semeyns*, ook

der Hiſtorie van Enkhuizen, door *Sebaſtiaan Centen*, te Horen gedrukt Ao. 1747. Van pag. 8. tot 17. als meede van Prins *Fredrik Hendrik*, p. 45 en 98. Van Prins *Willem de* IIde. p. 119. En van derzelver Approbatie, door Prins *Willem de* IIIde p. 446 en 447.

ook de zeldzaame Verandering van de Miswyzing der Compaſſen, zoo dat, daar ze in 't Jaar 1580, te *Londen* 11 graden 15 minuten ten Oosten was, van toen af allenskens verminderde, in dier voege datze in 't Jaar 1657, ter dier plaatze, recht weezen; en in 't Jaar 1692, reets 6 graden Noordweſtering hadden, die thans tot 18 graden toegenomen is; doch nu, (zoo hy zegt) in eenige Jaaren weinig verandering ondergaan zal, als zynde op haar keerpunt, om vervolgens wederom te verminderen. —— Als meede dat daar het Compas, in 't Jaar 1600, aan *de Caap de goede hoop*, het Noorden recht aanwees, het daar ter plaatze thans omtrent 18 graden Noordweſtering heeft. Met nog meer dergelyke, die hy zou kunnen aanwyzen.

Deeze ontdekking deed hem, om de waare oorzaak deezer zeldzaame Verandering, denken, en, op 't voetſpoor van den Heer *Hally*, beſluiten, dat 'er één of meer Klooten binnen onzen Aardbol zyn, waar door deeze wonderbaare uitwerking, wierdt te weeg gebragt; en wel zoo, dat hy 't voor zich zelven, tot drie Klooten, of, gelyk hy zegt, om 'er eigentlyk van te ſpreeken, tot twee baſten, of holle klooten, en eene kloot van binnen bepaalde, waar van wy de buitenſte baſt bewoonen: en aan ieder deezer klooten eigent hy twee magneetiſche trekpunten toe waar van 'er voor ieder kloot, een aan 't Noorden en een aan 't Zuiden geplaatſt zou zyn; en waar aan hy, naa een veertig Jarig onderzoek, op een regelmaatige wyze, de geduurige verandering, van de miswyzing der Compaſſen toeſchryft: zoo dat hy in ſtaat zegt te zyn, om te kunnen bereekenen, hoe dat de miswyzing op eene vaſtgeſtelde plaats,

welker Breedte en Lengte bekend is, oudtyds was, tegenswoordig is, en in gevolge van tyd zyn zal. Eene zaak ten minſte voordeelig voor ons Land, dat ten grooten deelen uit de Zeevaart moet beſtaan: vermits men daar door, de Breedte eener plaats op Zee bekend zynde, ook derzelver Lengte, door de miswyzing van 't Compas, op meeſt alle plaatzen kan uitrekenen.

De Heer *Semeyns* zegt deezen aangaande, met voordagt, *op meeſt alle de plaatzen*, om dat het Compas, op een en dezelve Paralel van Breedte, zomwyl genoegzaam de zelve miswyzing heeft, gelyk het thans op de Paralellen tuſſen de 40 en 50 graden Noorderbreedte geleegen is. Zoo dat men deswegen op die plaatzen geen gebruik van de miswyzing der Compaſſen ter vindinge van de Lengte kan maaken (*). Dan dit zal volgens zyne regels, naa verloop van eenige Jaaren, „ wederom veranderen: als wanneer „ het, by 't aandoen van de *Engelſche*, *Franſche*, „ en *Portugaalſche* kuſten, van een groot nut „ voor de Zeevaart zal zyn: " Vermits de binnenſte trekpunten dan eenige graden van plaats veranderd zullen weezen.

Dan om dit alles wel te verſtaan, zyn 'er verſcheidene zaaken noodig, die de Heer *Semeyns* wel op teld; maar als nog, met het geene tot zyn Syſtema behoort, voor 't gemeen verborgen houdt; als (1) „ Hoe veel Stoffe dat elke kloot „ bevat, waar uit de kracht van trekking moet „ opgemaakt worden. (2) De waare ſtand van „ ie-

(*) In de Haarlemmer Courant van den 15 November heeft de Heer *Semeyns* bekend laaten maaken, *dat by altbans in ſtaat is dit gebrek te vergoeden, en buyten de bepaaling der Miswyzing ook de waare lengte op alle Plaatſen te bepaalen.*

„ ieder trekpunt, op elk voorgeſtelde Jaar; en
„ hoeveel tyd elk van de twee binnenſte kloo-
„ ten beſteeden, al eer ze een keer of omme-
„ gang van onze buitenſte verachteren. (3) De
„ afſtand van ieder punt van trekking van eene
„ voorgeſtelde plaats, om daar door de horizon-
„ tale kracht, naar evenredigheid van zyne af-
„ ſtand te vinden. (4) De helling van elk punt
„ benede den horizont, om daar uit de waare
„ kracht te vinden, waar meede elk punt op
„ een horizontaal of vlakdryvend Compas werkt.
„ En, ten (5) de ſtreeken op te maaken, waar
„ mede ieder punt op 't Compas werkt, het zy
„ ten Ooſten of ten Weſten, het waare Zuide
„ of Noorde, om daar door de algemeene wry-
„ ving van 't Compas, ter plaatze, waar van
„ men zulks begeert, op te maaken". Zonder welk alles, (volgens zyn getuigenis,) vrugte-loos zyn zou. Zoo zal men wel doen, met na zyne verdere ontdekking, dit aangaande te wagten.

Begeert nogtans iemand iets naaders van dit alles, de Heer *Semeyns*, geeft, pag. 93. en vervolgens een aanwyzing hier toe, in eene bereekening der miswyzinge van 't Compas, in 't Jaar 1761. op de paralel van 49grade Noord. breedte, en van 0 tot 10 graden lengte (dat omtrent het aandoen van 't Canaal is) en hy bevind, volgens zyne regels, dan op 0 graden lengte, 19 graden 30 minuten Noord. Weſtering, en op 10 graden lengte, 19 grade 0 minuten; dat op eene afſtand van 10 graden lengte, maar 30 minuten in de miswyzing verſcheelt. Daar het ruim honderd Jaaren daar naa, en dus op 't laatſte van de volgende eeuw, volgens zyne reekening, op de zelve plaatzen, 7 graden 35 minuten ver-

ſcheelen zal: zynde, op 0 graden lengte 20 gr. 45 Minuten N. W. en op 10 graden lengte, niet meer dan 13 graden 10 minuten N. W. En dus op elke afſtand van 13 mylen, één Graad verſchil. En dit zal dan, zoo hy zegt, eenige honderd jaaren duuren.

Hier door vervald ook het denkbeeld eener onregelmaatige verandering, in de miswyzing der Compaſſen; en alles wordt daardoor ten uiterſten regelmaatig bevonden; zoo dat men dit, naar 't voorbeeld van den Heer *Semeyns*, in zyne Voorreden, by den Loop der Planeeten mag vergelyken, die voor 't uiterlyk oog ſchynen te dwaalen; vermits ze dan eens ras, dan weder traag, dan eens voor, dan eens achterwaarts ſchynen te gaan, ja ook zomwylen ſchynen ſtil te ſtaan. Terwyl alles nogtans regelmaatig geſchied, en ligtelyk kan bereekend worden.

Wat kan 'er nu (de zaak dus zynde) voor de Zeevaart nutter uitgedagt worden dan deeze uitvinding, niet alleen met betrekking tot deeze laatſte aangeweezene plaats; maar op zoo veele plaatzen der wyd uitgeſtrekte Aardkloot: want al gebruikt men zelfs de allernaukeurigſte en volmaakſte werktuigen, om de hemellichten waar te neemen, dan is 't miſſen van ſlegts 4 minuten in tyd, de oorzaak van 't misreekenen eener geheele graad in lengte. Daar nog by komt, dat men de hemellichten, alleen by helder weêr kan waarneemen, daar men deeze waarneeming met het Compas, volgens het zeggen van den Heer *Semeyns*, genoegzaam by dag en nacht kan verrigten.

Dan ſchoon de Heer *Semeyns*, in de eerſte plaats, wel byzonder op de *Miswyzing der Compaſſen* gevallen is, en de reden van 't zeldzaame, dat

dat daar in gevonden wordt, regelmaatig zoekt aan te tonen, en 't nut daar van op 't duidelykſte aan te wyzen; zoo vergenoegt hy zich daar niet meede, maar tragt ook als een rechtgeaard liefhebber der Natuur en Wiskunde, meer andere zaaken aan 't gemeen te ontdekken, en daar toe ook *de waare oorzaak der watergetyden* aan te toonen. Dit doet hy in alles, van pag. 24 tot 49, en merkt het, met den aanvang aan, als de eerſte vrugt zyner uitvinding, die hy zeer toevallig heeft ontwaard. En 't hoofdzaakelyke, dat van elk ligtelyk verſtaan kan worden, komt kortelyk hier op uit. Dat „ de getyën van Eb „ of Vloed, volgens zyn Syſtema voort komen „ uit de verſchillende afſtanden van de trekpun„ ten, ten opzichte van Zon en Maan, waar „ door 't algemeene middelpunt van zwaarte, „ dat 'er noodzaakelyk moet zyn, en maar op „ een plaats te gelyk kan zyn, verplaatſt wordt, „ en niet meer algemeen is met het middelpunt „ van ieder der drie klooten in 't byzonder (*). „ — Om dit op eene duidelyke manier te doen begrypen, heeft hy, achter zyne Redeneering, eenige figuuren geplaatſt, waar van hy op 't ſlot zegt, dat het beſtek te klein is, om alles op 't duidelykſte voor te ſtellen; zoo dat hy ook deswegen, de Liefhebbers, die hier in nog niet mogen voldaan zyn, ten zynen huiſe noodigd, daar hy 't zelve, met het uiterſte genoege der wereld, op een groot plan zal aantoonen.

Doch vermits hy in dit alles van den Heer *Newton* zeer wyd verſchilt, zoo heeft hy ook dit geſchil by den aanvang uitvoerig voorgeſteld, en ſtaat daar in toe dat het geſchil, meer in naam dan in daad beſtaat, als hy op deeze vraag, „ Is

(*) pag. 33.

„ Is 't niet duidelyk beweezen, dat alle de he-
„ melſche lichaamen en derzelver omloopers,
„ de laatſte rondsom haare Hoofdplaneeten, en
„ die beide rondsom de Zon, door de zwaarte
„ of Centertrekkende en middelpunt vliedende
„ kracht, gevoerd worden, en dat de zelve op
„ malkanderen werken, naar evenredigheid van
„ haare Stoffe, in eene omgekeerde reden, als
„ de quadraten der afſtanden? Dit antwoord
„ geeft. Hier op kan ik niet anders antwoor-
„ den, vermits myn Syſtema in alle deelen hier
„ meede volkome over een komt, als ja! uitge-
„ zonderd dat ik zegge, dat het kind by den
„ doop een verkeerde naam heeft gekreegen,
„ en men het moeſt noemen Magnetiſche kracht,
„ in ſteede van zwaarte of Centertrekkende
„ kracht, vermits die beide in werking en doe-
„ ning de zelve zyn: het welk hem ook p. 59
„ doet zeggen (*) fiat ik noem het ook center-
„ trekkende kragt, maar de centertrekkende
„ kragt, van yder der drie klooten op zig zel-
„ ve in haare verſchillende afſtanden; want
„ wanneer men de twee afſtanden van elk
„ punt van een en denzelven kloot, in tweën
„ verdeelt dan bekomt men den afſtand van het
„ middelpunt van zodanigen kloot en dit van al-
„ le drie geobſerveert en bewerkt zynde, is de
„ zaak het zelve".

Langs den weg, die de Heer *Semeyns* gehouden heeft, ter aantooninge van de Miswyzing der Compaſſen, op alle voor geſtelde tyden en plaatzen van den Aardkloot, als ook de waare oorzaak der dagelykſche beweeging van Eb en Vloet; gaat hy ook vervolgens voort, „ om aan
„ te wyzen *de waare oorzaak, waarom het opper-*
„ *vlak*

(*) pag. 27. en 28.

„ *vlak der zee*, naa een zeker bepaald getal van
„ jaaren, op de eene plaats van de Aardkloot
„ moet ryzen, en op de andere wederom by
„ beurtwiſſeling moet daalen".

Ter aantooninge van zulks, ſtelt hy dat de twee vaſte trekpunten van de kloot, die wy bewoonen, met betrekking tot ons, noit van plaats veranderen: vermits ze met ons gelykelyk van 't Weſten naa 't Ooſten omwentelen; daar ze, in tegendeel, met betrekking tot de Maan, alle etmaalen naaderen en verwyderen (waardoor ook den tyd van Eb en Vloed veranderd) dan met betrekking tot de binnenſte kloot, die zich dagelyks met ons van 't Weſten naa 't Ooſten beweegt, is 't geheel anders geſteld: vermits der zelven trekpunten, by ieder omwenteling, met betrekking tot de buitenſte, min of meer verachteren, zoo dat ze in eenen omtrek van omtrent duizend Jaar eene geheele ommegang van 't Ooſten naa 't Weſten verachteren. En dus is 't ook met de trekpunten van de tweede kloot geleegen, die 'er omtrent 2300 Jaaren toe beſteed eer ze eenen ommegang verachterd zyn.

Längs dit Syſtema bereekend de Heer *Semeyns* dat de hoogſte vloeden, in den Jaare 1760, op onze kuſten, by nieuw of volle Maan, 310, deelen te zyn, en de laagſte Ebbe, naa de quartieren 10 deelen minder; als meede de laagſte vloeden en de hoogſte Ebbe op de zelve plaats en tyd, gezogt zynde, (*) zoo vind hy, voor 't gemiddeleerde oppervlak van de zee 144 deelen (†). Zynde ieder deel by hem een Rynlandſche duim, of twaalfde deel van een voet; doch niet ſtrikte genomen, maar alleen tot een baſis van evenredigheid. Gelyk hy dat pag. 83. omſtandig voorſteld. Dan

(*) p. 53. (†) p. 83.

Dan ook dit alles is by hem, wegens de verandering der trekpunten, eene groote Verandering onderworpen, gelyk blykt, uit eene TAFEL, *vertoonende den gemiddeleerden ſtand van 't Oppervlak der Zee hier te lande, met het gemiddeleerde verſchil tuſſen Eb en Vloed, bereekend van eenige voorgaande en volgende Jaaren.* Want hier zoekt hy

Jaaren.	De Gemidd. Oppervlakte der Zee, in deelen.		Gemidd. Verſchil tuſſen Eb en Vloed, in deelen.
Voor Ch. geboorte	170	156	312.
Naa Ch. geboorte	300	24	48.
	790	153	305.
	1210	36	71.
	⋮		
	1740	147	295.
	1760	144	287.
	⋮		
	2200	37	73.
	2250	24	48.

Dit alles acht de Heer *Semeyns*, dat met de Hiſtorien van vroeger tyd overeen gebracht kan worden, en dat men ook daardoor in ſtaat is om 'er ook veele ſtrydigheden, die ons in de Hiſtorien voorkomen, door op te helderen; gelyk hy daar toe verſcheide zaaken ons land, en ook andere geweſten betreffende, by brengt; en 'er ook eindelyk eene voorzegging uit opmaakt met betrekking tot ons land, door 't ſterk verminderen van de Oppervlakte der Zee, en 't duurig afneemen van de Ebben en Vloeden, » waardoor de hollen en de Zeegaaten wederom

» zul-

„ zullen verſtoppen, en voor de groote Zee-
„ vaart onbruikbaar worden (*)".

Eindelyk voegt de Heer *Semeyns* by dit alles nog *eenige Speculatien over de oorzaak der Aardbevinge, Waterberoeringe, Noorderlichten, als anderzins*, en hy zegt, wegens het eerſte, *de Aardbeving*, dat hy er met zeekerheid niet van kan zeggen, dan alleen by wyze van giſſing; zoo dat ze ook door de Werking van Zon en Maan, op de trekpunten der aarde veroorzaakt worden; gelyk hy dat met de omſtandigheden der zelve, omtrent den tyd der wyd uitgeſtrekte *Aardbeving*, in *Denemarken, Zweede, Noorwegen* en elders in 't laatſte van 't voorleeden Jaar tracht aan te toonen. Daar hy dan ook de Werking van de *Comeet*, die op den 9 January en eenige volgende dagen deezes Jaars gezien wierdt, by voegt: als door welks aannaadering de binnenſte kloot onzer Aardbol, tegens de tweede, en die wederom tegens de buitenſte, ter plaatze der Aardbevinge, zal aangeboſt zyn, en deede Aardbeving veroorzaakt zal hebben. En gelyk hy dus ſpreekt van de Aardbevinge zoo ook van *de Waterberoeringen, en Overſtroomingen.*

Wat het *Noorderlicht* aangaat; daar van wil hy dat het voortgebragt wordt uit Magnetiſche Stoffen, die hy veronderſteld dat ze lichtende zyn, en meeſt gezien worden, daar men naaſt aan de Magnetiſche trekpunt is, overeenkomende met de bevinding der geene die in 't Jaar 1746 en 1747, in Hudzonsbay overwinterden: als zynde daar zeer naa aan 't Noorder trekpunt van onze kloot, die wy bewoonen. — Dan hy behandeld dit ſtuk niet uitvoerig, om dat hy voor als nog niet voorneemens is om zyn ge-

heel

(*) pag. 63.

heel Syſtema, wegens de uitvinding of de miswyzing der Compaſſen, in een helder daglicht te ſtellen; zonder 't welke te doen, hy zegt, dat niet Wis- en Meetkundig te kunnen aantoonen. En ten andere, om dat hy niet te voorbaarig wil zyn, in zyne beſluiten op te maaken vermits de tyd haaſt gebooren zal worden, dat men den misſlag daar van zal zien, vermits het Noorderlicht, volgens zyn Syſtema, naa't Jaar 1762, niet meer gezien moet worden.

Dus geeft de Heer *Semeyns* den *liefhebbers* der Natuurkunde in dit kleine werkje, dat (zoo de Heere wil) een voorlooper van een grooter is, verſcheide buiten gemeene zaaken aan de hand; en zyn vriendelyk verzoek is, dat indien hy in 't eene of andere moge gefeild hebben, men het zelve, met geen vooringenome afkeer tegens zyn Syſtema, maar met overtuigende redenen gelieve te beantwoorden; zullende zich altyds zeer geerne aan de Waarheid onderwerpen: als zynde dit de waare weg, om 't verder nut, dat uit deeze welbron moge voortvloeijen, te ontdekken.

Ver-

Verhandeling over de Afzetting der Dye in het Gewrigt. Door den Heer MOUBLET, Stedehouder van den eerſten Heelmeeſter des Konings; en eerſte Heelmeeſter van het Gaſthuis van *Taraſcon* in *Provence*. Uit het Franſch vertaald door DAVID VAN GESSCHER. Te Amſterdam, by Jan Morterre, 1760. 94 Bladz. in gr. Octavo.

DE Heelkunde maakt, in onzen tyd, groote voortgangen, inzonderheid in dat gedeelte, 't welk door de hand uitgevoerd wordt, en in Operatiën beſtaat. Men heeft al, voor een geruimen tyd, de Afzetting van den Arm, in het gewrigt van de Schouder, niet alleen geleeraard, maar ook, met behoudenis van de Lyders te werk geſteld: voorwaar een bezwaarlyk werk voor den Operateur, en akelig voor een Lyder te ondergaan. Men laat het nog hier by niet; men tragt ook de Afzetting van de Dye in het Gewrigt, in deze konſt in te voeren, in gevallen, waar in men, zonder deze te doen, het leven van een Lyder niet ziet te bewaaren. Eene Operatie, welke men, boven anderen, *hardie* mag noemen.

De Verhandeling van den Heer MOUBLET wordt, volgens de Aantekening van den Vertaaler, gevonden in *Journal de Medicin. Chir. Pharm.* etc. Sept. 1759. Zy is in twee Afdeelingen verdeeld. In de eerſte wordt gehandeld van de mooglykheid der Afzettinge van de Dye in het gewrigt. In de tweede, van de Afzetting, en hoe dezelve moet verrigt worden.

Elk van deeze Afdeelingen is, wederom, in eenige byzondere ſtukken verdeeld. In het eerſte onderdeel van de eerſte Afdeelinge, tragt de Schryver de mooglykheid der gemelde afzetting te betogen *uit de natuur van het Deel.* In veele gevallen zyn Afzettingen gedaan in de gewrigten, niet alleen van den Ellebóog en de Knie, maar ook van de Schouder. Het gewrigt der Dye heeft veel gemeenſchap met het gewrigt van de Schouder, en verſchilt maar voornaamlyk in plaats en grootheid; en het bevat geene deelen, welken niet, zonder levensgevaar, mogen doorgeſneden worden. In het tweede, worden Bewyzen voorgeſteld, getrokken uit de Ziekten, welke deze Afzetting onnalaatelyk maken, ik volg het opſchrift van de onderdeelen, zo als ik het in de Vertaling vinde. Hier in wordt aangetoond, hoe veele kwaalen dit Gewrigt, door uitwendige en inwendige oorzaken kunnen aandoen, zonder dat 'er de dood van den Lyder op volge, en gevolglyk is het mooglyk dat, na de gedaane Operatie, het Gewrigt en de Lyder behouden worde. Maar de Schryver mengt hier onder zulke dingen, welken de noodzaaklykheid, als 't ware, aanwyzen, de mooglykheid onderſteld zynde. In het 3de onderdeel vindt men Bewyzen van de mogelykheid der Afzetting van de Dye in het gewrigt; getrokken uit de Heelmiddelen.

De grootſte zwaarigheden, welken zich, volgens den Heer MOUBLET, in deze Operatie opdoen, zyn, de affnyding der Spieren, de ſtemping van het bloed, de opening van het bandachtig bekleedſel, om in het gewrigt te kunnen doordringen, en de ronde band door te ſnyden. Tot het eerſte brengt de Schryver by de

de wyze van Afzettingen van andere deelen met een lap; door VERDUIN, SABOURIN en anderen voorgeſteld, en verbeterd; en beweert dan, dat het getal en de grootheid van zo veel aanzienlyke Spieren, als 'er rondom, in de nabyheid van 't gewrigt van de Dye gelegen zyn, den Heelmeeſter gelegenheid geven, om, op de allervolkomenſte wyze, de lap te maken. De lap, in dit geval gemaakt, zegt hy, belet den voortgang der Operatie niet; brengt geen nadeel toe aan het gewrigt; bevoordeelt de omkeering der Spieren, zo wel als hunne aanvoeging over de komwyze holligheid; en is van een genoegzaam aantal van Zenuwen en Slagaderlyke takken voorzien, om gevoed te worden.

De Stemping van het bloed moet kunnen bewerkt worden, om de tweede zwaarigheid uit den weg te ruimen. Het Tourniquet kan; volgens den Schryver, hier geen plaats hebben, om dat 'er geene gelegenheid is, om het aan te leggen. De Binding moet hier, als het eenigſte, te werk geſteld worden, en 'er moet, gedurende de bewerking, iemant zyn, die zich in de zelfde geſtalte houdt, om de onderſchepte Slagader te ſteunen. Hy bekent, dat de Binding van de Dye-Slagader mooilyk is; doch echter mooglyk. „ Want deze Slagader, zegt hy, „ na alvorens onder den *Band* van *Fallopius*, op „ de vereeniging van het Darmbeen, met het „ Schaam-been, doorgegaan te zyn, is vervolgens, omtrent drie vingeren breed, beneden „ de genoemde Band, alleenlyk van de eenvoudige bekleedzelen bedekt; en dit maakt, dat „ de binding, in deeze engte uitgevoerd, de „ geheele bovenſte bloedkolom onderſteund, en „ de Operatie zeer veel bevoordeelt. Hier

„ koomt by, dat men, de *Art. Crural.* dus by
„ haare uitgang, uit den onderbuik, bindende,
„ minder bloedſtorting te vreezen heeft, de-
„ wyl ze nog niet veele takmaakingen verſchaft
„ heeft".

Het bekleedſel van het gewrigt is wel te openen, meent de Heer MOUBLET, als de Spieren, omtrent het gewrigt afgeſneden zyn. En dit doorgeſneden zynde is de ronde Band, als de Dye maar wat naar buiten gevoerd wordt, gemaklyk af te ſnyden.

Nademaal dan alles, wat hier kan begrepen worden nodig te zyn, door hulpmiddelen kan uitgevoerd worden, beſluit de Schryver dat het mooglyk is de Dye, in het gewrigt, af te zetten, met behoudenis van den Lyder.

De tweede Afdeeling handelt van de wyze om deze Operatie te doen, beneffens eenige redenen, van des Shryvers verkiezinge in deze wyze van doen. In het 1ſte onderdeel wordt geleerd, hoe de Operatie gedaan moet worden. De Inſtrumenten en het Verband gereed, en de Lyder behoorlyk geplaats zynde, ſtelt zich de Operateur, aan de uitwendige zyde van de Dye, en buigt haar zo verre, dat ze een ſtompe hoek met het lichaam make. Hy doet door een helper de huid, regt op de Dye-Slagader, twee of drie vingeren breedte onder den Band van Fallopius, (gemeenlyk genoemd het *Ligamentum Poupartii*) aan de binnenzyde opligten, terwyl hy dit zelf aan de buitenzyde doet, om een langwerpige inſnyding in de bekleedſelen te maken. Maar zo men de huid niet opvatten kan, maakt hy een langwerpige inſnyding in de bekleedſelen, van vier of vyf vingeren breedte lang; welke door een dwerſe van gelyke lengte, op

de

de hoogte van de *Trochanter minor*, overkruist wordt, om de Slagader met een grooten Naald, welke met een behoorlyke bind-draad voorzien is, te onderscheppen, en te binden. Deze binding, zegt de Schryver, moet twee of drie vingerbreedte, van den uitgang der Slagader, uit den Onderbuik, afgelegen zyn. Vervolgens doet hy de Dye een weinig uitstrekken, en van de andere Dye verwyderen; neemt een regt en lang mes, zet de punt deszelfs op het inwendige deel van de Dye, omtrent een duim beneden den *kleinen Draijer*, welke hy voor een vast punt neemt, op dat de snede schuins zy, dat is te zeggen, op dat de insnyding der bekleedselen langer dan die der Spieren zy. Op deze wyze doorsnydt hy de Spieren, tot op het been toe. Het mes tot aan den boord van het Kraakbeen, der Komwyze holligheid van het Heupbeen, gekomen zynde, laat de Operateur de lap, zydlings, naar den kant van de andere Dye uitstrekken. De lap een weinig verwyderd zynde, maakt hy, aan het bovenste deel van den *kleinen Draaijer*, een half kringswyze insnyding, die door de bekleedselen, en de achterste Spieren van de Dye, tot aan den grooten Draayer, en de peezen van de *Muzc. Pectin. Psoas* en *Iliac-into* heen gaat; onderstelt zynde, datze niet alvorens in de lap begrepen zyn. Aan het voorste deel van de Dye gekomen zynde, en het mes, zonder eenigzins te laten hellen, naar beneden doende wyken, doorsnydt hy zorgvuldiglyk, en onmidlyk beneden het bindsel der Slagader, al het vet, en de Spieren tot aan het been. Dan legt hy het mes neder, en neemt een half kromme *Bistouri*, waar mede hy de beursband, en vervolgens de kromwyze holligheid van het

Heupbeen, op het geleide van zyn vinger, te gelyk doorſnydt. Hier op doet hy de Dye naar de tegengeſtelde zyde voeren, om de ronde Band te voorſchyn te doen komen, welke dan gemaklyk doorgeſneden wordt. De geheele beurs-Band voorts doorgeſneden zynde, doet hy het hoofd van het Dyebeen aan de tegengeſtelde zyde, van de komwyze holligheid afwyken. Het hoofd van het Dyebeen is nu, niet meer, aan het ongenaamde been vaſt, dan door de kleine voorſte lap van het bindſel, het gedeelte van de bandagtige Capſula van het gewrigt, en van de pees der bilſpieren. De Operateur doet de Dye horiſontaal uitſtrekken, zo dat zy een zeer groote ſtompe hoek make met het lichaam, en doorſnydt, met de *Biſtouri*, alle de Spieren, die, in den omtrek van de Articulatie, zouden konnen ontſnapt zyn; doet het zelve inſtrument in het binnenſte van de komwyze holligheid ingaan, en het zelve, boven het hoofd van het Dyebeen, naar buiten voerende, doorſnydt hy van binnen naar buiten, en van boven naar onder, zo naby het been als maar eenigermaaten mooglyk is, alle de voorſte Spieren, tot aan de dwerſche inſnyding toe, welke het mes gemaakt heeft; zorgdragende de Slagader en deszelfs bindſel, in deze Spieren begrepen, te vermyden. Dit gedaan zynde ſchiet 'er niets meer over, dan de bil-Spieren, welker pees hy, van binnen naar buiten, boven den grooten Draaijer, doorſnydt. Hier door is de Dye, eindelyk, geheel van het lichaam, in zyn gewrigt afgeſcheiden, en de Operatie voleindigd.

Vervolgens wordt de lap over de komwyze holligheid gevoegd, en hier mede wordt de le-

dige

dige plaats geſloten. Dan wordt het Deel, met een behoorlyk verband, bezorgd. Op de as van de Dy-Slagader wordt een dikke drukdoek gelegd, om het geweld van het bloed, in de genoemde Slagader, te verminderen. Men moet de voorzigtigheid hebben, zegt de Schryver, van een helper, met zyne hand het deel te laten ondersteunen, om daar aan een gelyke en gematigde drukking te konnen handhaaven.

Wy hebben den Auteur, in de beſchryving van deeze Operatie, hoewel met verkorting, wat omſtandig willen volgen, om onze Leezers een denkbeeld te geven, van zulk een nieuw en ſtoutmoedig Handwerk. Misſchien yzen ſommigen, op het lezen van zulk een wreede behandeling; doch hier toe is geene reden: want de beſchryving doet niemant pyn; ook lyden de dooden, waar op deze Operatie gedaan is, en geexcerceerd wordt, geene ſmert; en geen levendig menſch heeft 'er zich, tot nog toe, zo veel men weet, aan gewaagd.

De Schryver geeft in 't vervolg eenige redenen van de voornaamſte byzonderheden, welken hy in de bewerking waarneemt, en waarom hy oordeelt, dat ze, op zulk eene wyze, moeten waargenomen worden, welken men in het Werkje zelf kan nalezen.

De Vertaaler geeft, in zyne Voorreden eenige Aanmerkingen over de Operatie, door den Heer MOUBLET voorgeſteld, welken hy belydt, aan den Hoogleeraar CAMPER verſchuldigd te wezen, en die van zo veel gewigt zyn, dat wy ons verpligt vinden, hier van verſlag te doen, eer wy van dit werkje afſcheiden.

De Hoogleeraar gaf aan den Heer GESSCHER gelegenheid, om de Operatie, volgens de beſchry-

ſchryving van den Heer MOUBLET, op een dood lichaam te werk te ſtellen. Hy bevondt, dat de inſnyding, drie vingeren breedte beneden den *Band van Fallopius*, te laag was: om de omvangende Band van het gewrigt te ontdekken. Dat de lap die aan de binnenzyde van de Dye overbleef, te dik was, om gevoeglyk over de komwyze holligheid geſchikt te worden. Ook wenſchte hy een Werktuig te hebben, om de Dye-Slagader, onder de Operatie, te *drukken*.

De Heer CAMPER verrigtte dan deze Operatie, op eene, door hem verbeterde wyze, in tegenwoordigheid van Meeſter GESSCHER aan een dood lichaam. De buik van het lichaam geopend, het ingewand 'er uitgenomen, en in de *Arteria Iliaca*, van dezelfde zyde, als waar de Operatie zou gedaan worden, een pyp geſtoken zynde, om hier van, in 't vervolg, tot het doen eener inſpuiting, gebruik te maken; leidde gemelde Heer een Breukband aan, die wel eer tot een *Hernia femoralis* geſchikt was, doch nu met een Tourniquet voorzien, waar mede de Dy-Slagader, op een willekeurige wyze, wordt toegedrukt. Hy ontdekte, op de wyze van den Heer MOUBLET, door een kruiswyze inſnyding, de Dye-Slagader; en na dat hy dezelve onderſchept, en gebonden hadt, maakte hy met een regt mes, welke lemmer de lengte van zeven duimen hadt, één duim onder den *Band van Fallopius*, een dwerſe inſnyding, die tot aan het *Ligamentum capſulare* doordrong. Hy opende, met een kromme *Biſtouri*, de gezegde Beursband, doorſneedt de ronde Band, welke het hoofd van het Dy-been, in de komwyze holligheid verbonden houdt; deedt het zelfde hoofd, door de Dye een weinig naar achteren te voe-

ren,

gen, voorwaards uit de komwyze holte koomen; leidde de Biſtouri van zich af, en vervolgde met het eerſtgenoemde mes, in dier voegen, de Operatie, dat hy, de ſnede van het mes ſchuins achterwaards, en naar beneden, gekeerd houdende, het achterſte gedeelte van den Beursband, als mede de Spieren en bekleedſelen, die aan de achter-binnenzyde der Dye gelegen zyn, in zulk een ſchuinſche ſtrekking, afſneedt, dat daar door een lap gemaakt wierdt, die veel grooter, en zo dik niet was als die, welke men, door de manier van MOUBLET, ſchynt te verkrygen. Zo dra nu, op deze wyze, alle gemeenſchap, en ſamenhang van het onderſte uiteinde met de tronk, was weggenomen; werden 'er eenige herhaalde en geweldige inſpuitingen in de voorgemelde *Arteria Iliaca* gedaan, die den Heer GESSCHER het genoegen gaven van te zien, dat 'er byna geen enkele drup, van het ingeſpoten vogt, door de Dy-Slagader ontlaſt wierdt; en dat door de *Arteria Iliaca interna* zulke kleine ſtraaltjes uitſprongen, dat men niet anders dan droog plukſel zou nodig hebben, om haar toe te ſluiten. Dus verre de Operatie van den Heer CAMPER.

De Voordeelen van deze boven de manier van MOUBLET, worden voornaamlyk hier in geſteld. 1. Dat men, onder de Operatie een helper minder nodig hebbe, om dat de drukking van de Dy-Slagader door het Tourniquet vervuld wordt. 2. Dat men hier, door een Tourniquet, beveiligd wordt. 3. Dat men de inſnyding een duim hooger doende dan de Heer MOUBLET, genoegzaam loodlynig valle op den omtrek van den omvangenden Band. 4. Dat de lap welke men maakt minder dik en groot zy

dan die van Moublet. 5. Dat de Operatie vaardiger verrigt worde.

Dit Werkje zelf is, zekerlyk, een ſtuk van nieuwsgierigheid, voor Genees- en Heelkundigen. En Meeſter GESSCHER heeft wel gedaan, het zelve in onze Vaderlandſche taale over te brengen. Ook is de vertaling niet verachtelyk, ſchoon de Heer GESSCHER, in dit opzicht, met veel zedigheid van zich zelve ſpreekt. Van iemant die ongewoon is te vertaalen, kan men niet zulk eene naauwkeurigheid verwagten, als van eenen, die van overlang, hier toe heblykheid beeft gekregen. Eene duiſterheid of verzinning is ons voorgekomen, welke niet zegt het geen ſchynt te hadden moeten gezegd worden, op bladz. 29. alwaar gezegd wordt, dat F. HILDANUS en SCHULTITUS verſcheide voorbeelden verſchaffen van de *afzetting* des beens en in het gewrigt van de Dye. Ik vind wel in HILDANUS eene ſcheiding van het Dyebeen, zeer hoog naar de Heup, maar noch by hem, noch by SCHULTITUS, het minſte gewag van eene *afzetting*. Dit kan wel eene verzinning van den Heer MOUBLET zelve zyn. Het franſch werkje niet voor my hebbende, kan ik hier over niet oordeelen.

Bedenkingen en waarnemingen aangaande het vogt van het *Nectarium* in de Planten (*).

DIt onderzogt wordende, heeft veel gemeenſchap met den honing der byen, en vertoont

(*) Vermiſchte Schriften aus der Naturwisſenſchaft enz. II theil, pag. 83. Comment. de rebus in Scient. nat. & Medic. gest. Vol. VIII. pag. 520.

toont dezelfde ſamenſtellende deelen als de honig. In beiden is een ſuikerachtig beginſel met eenige vette, voornaamlyk ſlymachtige, en waterige deelen vermengd; zo nogtans, dat in het vogt van het *Nectarium* of honig-vakje, meer waterige deelen gevonden worden, dan in den honig. Hier uit wordt beſloten, dat dit vogt een natuurlyke honing zy, en door de byën, van het waterige beroofd, een vaſter en taayer beſtaan kryge, en bygevolg, ten opzichte der wezenlyke deelen daar van niet verſchille.

Maar de vraag is, tot wat einde dit ſap de planten gegeeven zy? heeft het in de planten eenig byzonder gebruik, doet het iet tot voltoijing van het groeijen van de bloem, of tot volmaking van de vrucht of het zaad? Veele Kruidkundigen ſtellen dit. Doch de Schryver van deze Bedenkingen is voor het tegendeel. Hy heeft proeven genomen, en de *Nectaria* in de *Napellus*, Wolfswortel of Monnikskap, terwyl ze in bloei ſtondt, zorgvuldig afgeſcheurd en geen de minſte verandering in de bloemen en vruchtmaking beſpeurd; en meent hierom, dat dit ſap de planten niet gegeeven is ten nutte van dezelven, maar veel eer tot gebruik van menſchen, of om de byën te voeden. Dit beſluit ſchynt, onzes oordeels, niet zeer gegrond, om dat het tegen de algemeene wetten der natuure aanloopt, welke doorgaans de lichamen voorziet met het gene dezelven tot het een of ander einde nodig is, ſchoon het zelfde ding van meer gebruik is, dan voor het byzondere deel der ſcheppinge, waarop of aan het gevonden wordt. Ook is het beſluit wat ligtvaardig: want hoe weet de Schryver, of dit vogt niet reeds zyn nut, voor de bloem of vruchtmaking,

hadt

hadt uitgewerkt, eer hy de Nectariën uit de Monnikskap hadt weggenomen?

Wyders wordt onderzogt, of dit ſap, in vergiftige planten, ook altyd vergiftig zy. Dit wordt van den Schryver ontkend; nademaal 'er veele planten gevonden worden, welken haaren vergiftigen aart, in alle haare deelen niet vertonen, ja ſomtyds eenige deelen aan zich hebben, die heilzaam zyn. Ook meent de Schryver, dat men de planten, waar in de *Nectaria* van de bloembladen onderſcheiden zyn, niet in 't algemeen, voor vergiftige moet houden, gelyk LINNÆUS wil. Want de aart der planten, zegt hy, kan bezwaarlyk uit derzelver inwendig maakſel ontdekt worden; nademaal 'er planten gevonden worden, welken ten opzichte van haar maakſel vry veel overeenkomſt hebben, en nogtans in krachten en uitwerking zeer veel verſchillen. Het is wel waar, dat veele planten, waar van LINNÆUS, met dit opzicht, gewag gemaakt heeft, vergiftig zyn; maar het is nogtans ook waar, dat eenigen, welken hy onder de vergiftige geteld heeft, heilzame uitwerkingen in het menſchelyk lichaam doen; en dat veele, waar in de honigvakjes van de bloembladen onderſcheiden zyn, onſchadelyk bevonden worden.

Brief aan de Autheuren van de Vaderlandſche Letteroefeningen.

's Hage, 6 November 1760.

MYN HEEREN.

DAt het verval van goede Letteroeffeningen in ganſch Nederland ten hoogſten groot, en de waare oeffening van goed Verſtand ganſch klein is, is eene waarheid, helaas! maar al te lange gebleeken: Zedert de Brands, Vollenbovens, Vitringas en ten Katens is 'er maar al te veel gebrek aan goede oeffeningen geweeſt, waarom UEd. boogelyk te pryzen zyt, van dezelve in ons Vaderland wel weêr te willen doen ontvonken, door de ſchrandere uitgave van uwe Vaderlandſche Letteroeffeningen, daar zoo wel oud- als nieuw Verſtand oordeelkundig in kan worden toegebragt, zoo als vinde ook uwe meening te zyn.

De noodzakelykheid van dit uw voorgenomen werk is des te grooter, als de invloed der dwalingen onder ons te meerder voortgang gemaakt heeft: want niet alleen zyn het de zotte dweeperyen en regtgeeſtlooze Geeſtdryveryen, welke van aloude tyden het menſchdom hebben gekwelt, maar inzonderheid zyn het nu de dwalingen van Leibnitz en Wolff; die maar zedert eene halve eeuw niet alleen alomme ſchrandere uitvinders van menſchlyke vonden, en welluſtige perſoonaadje geſterkt hebben, in den kwaaden voortgang van pleiſters en bedekzelen uit te zoeken en ſtaande te houden voor hunne ſnoode bedryven, en dat wel zoodanig, dat wy 'er hedendaags gebeele Vorſtelyke Geſlagten totaliter door bedorven zien, zelfs tot in de uitgave hunner geſchriften: maar die ook den Euangeliſchen ſmaak der Theologanten zelven in ons land, zoo wel als in eenig ander, zoo verre verbaſterd hebben, dat ze ſlegt genoeg zyn van te denken, de te vooren kwaade leeringen der Supralapſariën daar door verbeterd en geſalveerd te hebben, daar ze in tegendeel dat groote werk 'er maar des te meerder door bederven, en den menſch, hoe langs hoe meêr 'er door in ongeloof en twyfelingen dompelen: egter meenen zy 't aanſtotely-

ke

ke van de leere der Voorbeſchikking *daar door zoo verre weg te neemen, dat zy 't noodeloos oordeelen, om eenig verder werk van de Prædeſtinatie; en 't verborgene van dezelve te maaken.*

En terwyl dan onze nu Theologiſche broeders over 't voorgemelde ſtuk van de Prædeſtinatie, en den aankleeve van die, niet veel meer weeten voort te brengen; zoo vallen zy onzinnig op dat der Regtvaardiging van den Zondaar voor God: zy doen wel duidelyk zien onweetend te zyn, zoo wel in 't een, als in 't ander; en van waar komt ben toch dit groot gebrek? Niet anders, Myn Heeren, dan dat zy niet weeten, hoe de Menſch beide vry *en* afhanglyk *is. Had men zulks in den eerſten ſtaat van ons Gemeenebeſt wat tamelyk wel geweeten, zo ware die groote ſcheuring tuſſchen Arminianen en Gomariſten niet geſchied, en Nederlands Kerk zou als een waar Sion beter en godvrugtiger gebloeid hebben. En dat zulks myne gedagten niet alleen zyn, hoe boognoodig 't zy, het ſtuk van afhanglykheid en vryheid in allen deele wel te verſtaan, blykt al van overlang door de klagte, welke de Eerw. Do.* Hartman *daar over uitſtortte, als by zig over den val van Adam en Eva opentlyk aldus liet hooren: „ Dat over dezen handel veele be-*
„ denkingen kunnen vallen, ſtaan wy gaerne toe: ——
„ wy zullen eerſt de ontdekking 'er van verwagten, eer
„ het ons luſt, ons daar over met iemand in een rede-
„ voering te begeeven: wy zeggen ronduit, dat wy het
„ niet weeten, en indien iemand dat weet, by beboeft
„ niet te twyfelen, of by zou veel dienſt doen aan het
„ gemeen, zoo by de volſtrekte afhankelykheid van 't
„ ſchepzel van den Schepper wiſt t'zamen te knoopen
„ met de Vryheid van het reedelyk Schepzel in alle zyn
„ werken: enz. Hartman Huisbybel I Deel. pag.
„ 21. 3de druk: Zwol 1747".

Met goede reede, myns bedunkens, hebben de denkende verſtanden in ons Vaderland verwagt gebad, dat de Theologanten, na zulk eene openbare uitdaging, hun verſtand en vermogens geoeffend zouden hebben, om alles wat in dees zoo boogwigtige Stoffe nodig zy, voort te brengen, op dat zy eens regtmatige begrippen van Gods werk en 's Menſchen pligt onder hen mogten vaſtſtellen, den geloovigen toehoorderen duidelyk inboezemen,

men, en zoo de zegeningen des H. Euangeliums tot bedagtzaambeid en onderlinge verdraagzaambeid in alle gemoederen doen ſtand grypen; gelyk al van over eenige Jaaren Werenfels *en* Oſtervald *in Zwitſerland;* du Moulin *de Jonge en* de Boſc *in Vrankryk;* Tillotſon, *en wel voornamentlyk* S. Clarke *en* Th. Stackhouſe *in England gedaan hebben: alle welker Schriften by goede Verſtanden hoog geagt, en gemaklyk genoeg te bekomen zynde, zoo moet men zig ten hoogſten verwonderen, hoe onze goede Theologanten zoo lange in den dut konnen blyven: te meer om dat het niet mogelyk zy ruſt onder zich zelven te kunnen vinden, voor dat ze in 't gewigtig ſtuk van* Vryheid *en* Afhanglykheid *zyn overeengekomen.*

Hapert het hun, gelyk 't, belaas! ons allen maar al te veel doet, aan regte oeffening des Verſtands, waarom neemt men geen toevlugt tot dat zoo overheerlyk werk van den grooten Wysgeerigen Chriſten J. Locke, *genaamd* Eſſay on Human Underſtanding; *zynde een werk zoo hoog geroemd en geagt, dat het niet alleen op alle de Hooge Schoolen in Gr. Brittanje aan de Studenten, en inzonderheid aan die tot de Godgeleerdheid toegewyd, wordt gegeeven, en ter hunner oeffening gerecommandeerd; maar dat het ook al van over lange, niet alleen in de Latynſche taal, maar ook wel 4 a 6 malen, zo in de Franſche als Hoogduitſche taalen, met groot ſucces overgebragt is: zulks nu nog niet eens in onze taal geſchied zynde, is dat niet, Myn Heeren, een maar al te klaar bewys, dat de goede Letteroeffening by ons te lange agter de bank geſchooven zy, en men dankbaarheid aan UEd. verſchuldigd is, door dezelve wel te willen doen herleeven. UEd. op zulk een goeden voet dapper voortgaande, gelyk nu reeds begonnen hebt, zoo wil niet twyfelen, of ten minſte hope dat uwe berigten dieswegen greetig zullen worden aangenomen; voor my hebbe reeds groot genoegen in de Lecture daar van gevonden, en ben als reikbalzende na de vervolgen.*

By deze gelegenheid, van Locke *ſpreekende, komt my te binnen van, circa een jaar geleeden, geboord te hebben, dat zyn gemeld voortreffelyk werk by iemand in* Amſterdam *was ondernomen, om 't in goed Hollandſch gekleed te voorſchyn te doen komen: zoo 't ergens*

gens aan mogt haperen, waar in ik tot redres van eenigen dienſt mogt zyn, ben bereid, het myne daar toe gaarne toe te brengen, als doende niet liever dan myn gering vermogen te beſteeden, tot al wat ter uitvoer van ganſch goede en nuttige werken dienſtig kan wezen, ja wel zodanig dat bereid ben eene ganſch goede gratificatie te ſchenken, aan wie 't ook zy, die een deftig werk over 't ſtuk van 's Menſchen volkomene Afhanglykheid *en* Vryheid *weet voort te brengen; en ook aan zoodanig een, die de ſnoode en ſiniſtre dolingen der* Wolf *en* Leibnitſianery *door kragt van redenen weet te keer te gaan: tot beide welke onderneemingen, Gode zy dank, reeds verſcheidene hulpmiddelen ons zyn ter hand gekomen, en die men de onderneemers van zoodanige werken gemaklyk aanwyzen kan: wie dan ook maar aan 't albier gezegde 't minſte kwam te twyfelen, gelieve zig tot mynent te vervoegen, als zullende alle beleefdheden, goed onthaal, en verder onderrigting bekomen.*

Waar mede alle heil en zeegen over UEd. perſonen, en onderneeming toewenſchende blyve

Myn Heeren

UEd. ganſch toegeneegen Dienaar
en Vrind
H. SCHEURLEER, Senior.

Wy hebben, volgens de gegeevene vryheid van den Heer *Scheurleer*, in zyn antwoord op ons nader ſchryven aan hem, niet getwyfeld om deezen Brief het licht te doen zien; als oordeelende zyne klagten over 't gebrek van zugt tot oefening, en de verkeerde handelwyzen onzer Theologanten, maar al te regtmaatig; ook is de aanbieding zyner hulpe aan alle de zodanigen, die zulks met beſcheidenheid kragtdaadig willen tegengaan, om den verderen voortgang te ſtuiten, waardig aan 't Gemeen medegedeeld te worden; of zulks ook deezen of geenen mogt aanſpooren, om zich hier toe te verledigen.

Het

Het is zeker aanmerkelyk dat het uitmuntende werk van den Heer *Locke* over *'t Menſchlyke Verſtand*, het welk, gelyk zeker beroemd Schryver zich uitdrukt, *de verwondering van 't Heel-Al verdient; als behelzende gezond Verſtand, ſcherpzinnigheid, en kragt van redeneering*; een werk; waar in *Locke, vaſte gronden leggende, regtmaatige gevolgen trekkende, en nauwkeurige bewyzen bybrengende, de verborgenſte geheimen van 't Menſchlyke Verſtand ontvouwd heeft*; dat zodanig een werk, zeggen we, tot nog niet in 't Nederduitſch vertaald zy; en 't is te wenſchen dat iemand zulks eerlang onderneeme, tot bevordering der goede weetenſchappen. In zodanig een geval zou 't, gelyk de Heer *Scheurleer* ons in zynen brief van den 17 deezer Maand berigt, raadzaam zyn, *ook de Hoogduitſche vertaaling te leezen, alzoo dezelve met veel breedvoerige en beredeneerde byvoeg-ſelen vermeerderd is*: ook betuigt die Heer, indien men 't goedvond dit werk by intekening te drukken, *gewillig te zyn om aanſtonds voor 4 a 6 Exemplaren in te tekenen*; welk voorbeeld wy gereedlyk zouden volgen, en waar toe wy ook veelen onzer goede bekenden, zo wy vertrouwen, ligtlyk zouden beweegen.

Men heeft geen minder rede om zich te verwonderen hoe de gevoelens van de Heeren *Wolf* en *Leibnitz* zo veel invloed hebben by hen, die leeren, *dat de menſch enigermaten een vryën wil heeft, om uiterlyk eerbaar te leven, en te verkiezen onder de dingen dewelke het vernuft begrypt*; en nog vreemder is 't dat zy dezelven aankleeven, die *eene volſtrekte vrymagtige Voorbeſchikking* verdeedigen: aangezien het eerſte niet beſtaanbaar is met de *Harmonia præſtabilita* die ons tot Machines maakt, die natuurlyk noodzaaklyk bewoo-

gen worden; en 't laatſte niet overeengebragt kan worden met *de ratio ſufficiens*, die Gods vrymagt, (met eerbied geſproken,) bepaalt, om niet *Johannes* te verkiezen en *Petrus* te verwerpen, maar bepaaldlyk *Petrus* te verkiezen en *Johannes* te verwerpen; het welk, zo we anders de Leer der Kerke wel verſtaan, met het gevoelen der Dortſche Vaderen geheel ſtrydig is. Het zou wel der moeite waardig zyn deeze tegenzeggelyke leerwyze der Theologanten in een helder daglicht te ſtellen; en de ernſtigſte poogingen aan te wenden, om, gelyk de Heer *Scheurleer*, voorſtelt, het gewigtige ſtuk van 's Menſchen volkomene *afhanglykheid* en *vryheid* eens zo duidelyk als mogelyk is te verklaaren, om de eensgezindheid daar in te bevorderen.

Proeve van betoging waarom de *Waterzugt* zo dikwyls ongeneeslyk zy.

DE Waterzugt wordt, in 't *algemeen*, van de Geneeskundigen, gehouden voor een Ziekte, welke bezwaarlyk te genezen, en, in veelen, ongeneeslyk is. Maar men is niet van eenerlei gevoelen, waarom dezelve zo bezwaarlyk, en, dikwils, ongeneeslyk zy. Sommigen ſtellen de reden hier van te wezen verſtopping, verharding of eenig ander bederf in de Ingewanden; een verzweering van eenig voornaam inwendig deel, als een oorzaak welke niet kan weggenomen worden. Anderen, meenen dat een Koorts, hardnekkige Buikloop, of eenige andere onverwinbaare toevallen, de Waterzugt verzellende, haar ongeneeslyk maken. Daar is

ech-

echter, naar myn gevoelen, een andere oorzaak, welke meer dan de genoemde omſtandigheden, by allen gevonden wordt; en in de meeſten, zo niet in allen, het wezenlyk beletſel uitmaakt, dat de Waterzugt niet genezen worde. Eer ik my tot verklaring van deze oorzaak inlate, zal ik eenige weinige dingen voraflaten gaan, rakende de zitplaatſe en ſtoffe van de Waterzugt, waar uit het gene ik, vervolgens, zal zeggen, veel licht zal konnen ontvangen.

Het is een aangenomen gevoelen, dat de Waterzugt uit verſlapte of verbroken Watervaten, waar door Vogt, in een zeker deel, wordt opgehoopt of uitgeſtort, gelyk in den Buik, de Borſt, door uitſtorting, in de beenen en andere deelen door ophooping, geboren worde. En niemant zal ligt ontkennen, dat ze, op deze wyze, kan ontſtaan; om nu van geene doorzypering, of andere uitgedagte wegen te ſpreken. Dat ze ook uit al te groote waterigheid van bloed, in het Vetvlies vergaderd, en het zelve hier mede, in plaatſe van gezonde vet-ſtoffe, opgevuld wordende; of uit zeker gebrek, in het celachtig vlies, ophoopingen van waterige ſtoffe, dat is te zeggen, een ſoort van Waterzugt, het zy byzondere of algemeene, kan ontſtaan, is door proeven en waarnemingen van beroemde mannen, ten duidlykſte, bewezen.

De zitplaats van het Lyfwater (*a*) en de Witte zugt (*b*), ſoorten van Waterzugt, welken daaglyke voorkoomen, wordt genoegzaam van allen, tegenwoordig, erkent het Vetvlies te wezen. Men ſtelt, derhalve, dat in uitwendige waterige zwellingen, vogt in het celachtig vlies

(*a*) *Anaſarca.* (*b*) *Leucophlegmatia.*

vlies uitgeſtort en opgehouden worde. Maar het ſchynt my toe, dat men, met rede, mag ſtellen, dat zulks in de inwendige plaatſen van het lichaam, nademaal het celachtig vlies overal, en altyd van gelyke natuur, tegenwoordig is, even ligt kan geſchieden. Dit weeffel is, inderdaad, bekwaamer, dan eenig ander deel van ons lichaam, zo wel inwendig als uitwendig, om vogten in zich op te hoopen, boezems of holten, en gezwellen te maken van allerhande gedaante en grootte. De gelykheid van de inwendige met de uitwendige Waterzugt, zo wel, als van het uitwendige met het inwendige Vetvlies, maken dit, ten eenemaale, waarſchynlyk. Laat iemant zyn oogen ſlaan op zugtige en zeer gezwolle beenen. In 't begin blinkenze en dreigen, als 't ware, te barſten. En wanneer nu de opperhuid en huid doorgeborſten zyn; loopt 'er geſtadig ongemeen veel vogt uit het Vetvlies, welk, op deze plaatſe, verbroken is; dat 'er, eindelyk, byna niets meer in overblyve; en de lekking zou ophouden, ten ware 'er geſtadig nieuw vogt, tot afſcheiding van Vetſtoffe, aangebragt wierdt, welke, nu nog waterig en onbereid, uit de verbroken Celletjes wegloopt. Indien men nu mag onderſtellen, 't welk ik meen van niemant, met reden, in twyfel getrokken te kunnen worden; dat, inwendig in het lichaam, water vergaderd kan worden in het Vetvlies, gelyk uitwendig; zal men ook het gevolg moeten toeſtaan: naamlyk, dat ook daar het Vetvlies kan verbroken worden, dat 'er waterige vogt kan uitlopen, en of tuſſchen de vliezen en andere vaſte deelen, tegennatuurlyke holligheden zullen gemaakt, of waterige vogt in natuurlyke holten vergaderd zal worden; en wan-

wanneer de houdende deelen geheel blyven, allerhande groote uitzettingen zullen ontſtaan. De uitwendige waterige zwellingen leeren ons, dat het vetvlies zeer geſchikt is, om zulk een ziekte voort te brengen en te huisveſten; en hierom is het waarſchynlyk, dat de inwendige ook allereerſt in dit zelfde wezen geformeerd worden.

Wat de ſtoffe van waterzugtige gezwellen aangaat, ik denke, dat zy uit het vet haaren oorſprong hebbe. De beſchouwing van de zitplaatſe derzelven, maakt dit waarſchynlyk. De gemaklyke ophooping van Vet, en de even gemaklyke te rug keering van het zelve, naar de omlopende vogten, toonen, dat deze ſtoffe veelerhande verandering, en dit zelfs, zeer ſchielyk, kan ondergaan. De verſchillende en ligt veranderlyke geſteldheid van deze ſtoffe, op de eenen tyd dik en taay, op een anderen tyd, dun, geeft niet donkerlyk te kennen, dat het vet, zeer ligt, tot een waterige ſtoffe kan overſlaan, hoedanige men, in de waterzugtigen bevindt. Ook hebben ſommige waarnemingen doen zien, dat op het water, uit het lyk van een waterzugtige getapt of geſchept, veel vet of olieachtige ſtoffe dreef, terwyl men in het Vetvlies, naauwlyks, eenig vet overig vondt. (a). Het is bekend, dat wanneer geen ander dan dun en waterig bloed, en het welk met weinig olieachtige deelen bezwangerd is, naar het werktuig, welk het vet, volgens de natuur, moet afſcheiden, gebragt wordt, het Vetvlies, in korten tyd, van dunne, waterige, en weinig olieachtige ſtoffe, in plaatſe van gezond vet zal

(a) Medical Eſſ. Edinb. Vol. V. pag. 767.

zal opgevuld worden. En wanneer dit gebeurt, is 'er reeds Waterzugt ontſtaan in het celachtig vlies, uit de ſtoffe, welke 'er, volgens de natuur, in vergaderd wordt, doch nu van den natuurlyken ſtaat is afgeweken. Men moet hier bydoen, dat het vet uit verſcheide oorzaken met het omlopende bloed, wederom vermengd worde; en van zulk een aart is, dat het zich, met de waterige deelen van het bloed, wederom genoegzaam kan vereenigen, zo dat het een mengſel make; ja dat het, door ſtilſtand, bederving en rotting, by na wederom een waterig vogt worde, ten minſte zo verre, dat het zich met waterige vogten ligt late vermengen. De Ontleedkundigen ondervinden dit, als zy lichaamen behandelen van menſchen, die met, of aan, de Wittezugt geſtorven zyn. Want uit het ontblootte of doorgeſnede Vetvlies, nog vet, of vetgelykende of ſlym en gelciachtige ſtoffe, in zich bevattende, naar de geſteldheid van den Lyder geweeſt is, ziet men geſtadig een dunne waterachtige vogt uitlekken; zo dat het vet, welk men nog in het begin, in het zelve zag, eindelyk, onder het uitdruppen van een dunne waterige ſtoffe, geheel verdwyne, en niets dan een gering en ledig geraakt weefſel overblyve. Ja het vet, zelfs van gezonde menſchen, die door een geweldigen dood omgekomen zyn, ondergaat, door ſtilſtand, en een bykoomende ligte verotting, dezelfde verandering, van in een ſlymachtige en waterachtige ſtoffe over te gaan; gelyk allen die gewoon zyn hier op acht te geven, betuigen te ondervinden. In de ſchriften van HIPPOCRATES is een aanmerklyke plaats, alwaar hy zegt: „ Uit de „ ſlym koomt men tot het Lyfwater, op deze

„ wy-

„ wyze; het vet raakt geſmolten, en uit de „ hitte van de ſlym wordt water geboren" (a). Doch ik zal op de redenkaveling van dezen Oudvader der Geneeskunde niet ſtilſtaan. Wanneer men nu dit alles in aanmerking neemt, koomt het my zeer waarſchynlyk voor, dat het Vet zelf, in het celachtig vlies opgehouden, en tegen natuurlyk van hoedanigheid veranderd, of het gedeelte der vogten van het menſchlyk lichaam, welk tot afſcheiding van het Vet, aangevoerd, en in het celachtig vlies uitgeſtort wordt, het zy ook op welk een plaatſe van het lichaam, de ſtoffe van de Waterzugt, boven alle andere vogten, welke in het lichaam zyn, uitmake.

Als men nu, hier by, in aanmerking neemt de oorzaken, uit welke de Waterzugt geboren wordt, zal het gene, aangaande de zitplaats en de ſtoffe der zelve gezegt is, nog beveſtigd worden. De voornaamſten, welken men, by de Schryvers, opgeteld vindt, zyn dezen. 1. Een Geſlagts geſteldheid tot Waterzugt, anders gezegt, een Familie-ziekte. 2. Misbruik van waterige Dranken, inzonderheid, wanneerze niet, in genoegzame maate, wederom geloosd worden. 3. Heftige en zeer brandige ziekten. 4. Allerhande overmaatige ontlaſtingen, voornaamlyk van ſlagaderlyk, of ook aderlyk bloed. 5. Hardnekkige verſtoppingen der ingewanden. 6. Een langduurende derdendaagſche Koorts; Melancholie, Scheurbuik, en andere ſleepende ziekten. 7. Onmatig gebruik van ſterke Dranken. Het eten van harde en bezwaarlyk verteerbare ſpyzen, enz. Wat de Geſlagtsgeſteldheid

(a) Pag. 543. Edit Foeſii.

heid belangt, deze maakt een gelyke aandoening van vetheid en zwaarlyvigheid, eerze tot de Waterzugt overhellen. Men ziet, niet zelden, menſchen van een zelfde familie ligt zwaarlyvig, en in den ouderdom waterzugtig worden. Het gebruik van te veel waterige drank maakt het bloed dun en waterig; van het welk niet dan weinig, ſlegt, ſlymerig en waterig vet, in het celachtig vlies, kan afgeſcheiden worden. Dit met het vet, welk in het Vetvlies opgehouden wordt, vermengd wordende, zal het zelve ſlymerig maken, of tot een dunner ſtoffe doen ſmelten. Heftige ziekten doen, door tegennatuurlyke hitte, het vet ſmelten, en met het bloed vermengd worden, tot dat alles uitgeput zy: waar door dan het lichaam, de ziekte een keer genomen hebbende, uitgemergeld is, en de goede geſteldheid van bloed niet, dan na verloop van vry veel tyd, wederkoomt. Dus wordt dan het Vetvlies, alleen, met raauwe of dunne en weinig olieachtige ſtoffe aangevuld; waar uit ligtelyk een overgang tot Waterzugt, ten zy het lichaam, *ſchielyk, tot vorige* gezondheid en krachten herſteld worde. Allerhande groote en overmatige ontlaſtingen, inzonderheid van bloed, nemen het beſte deel der vogten weg. De raauwe vogten, de plaats vervullende van het gene verloren is, verſchaffen geen behoorlyke ſtoffe, tot affcheiding van Vet, ja menigmaal, een kwaade ſlymerige of waterachtige ſtoffe, welke ligt wederom, voornaamlyk, als 'er zodanige, van tyd te tyd, bygebragt wordt, tot water keert. Alle ſleepende ziekten, inzonderheid, alsze van verſtoppingen der ingewanden verzeld zyn, bederven de dierlyke Huishouding; waar door het

vet

vet verteerd, en niet dan eenige raauwe ſtoffe, tot vervulling van het zelve, aan het Vetvlies toegebragt wordt. De misſlagen in Levenswyze, het zy een misbruik van geeſtige Dranken, of van harde en onverteerbare voedſels, maken het lichaam ongeſteld en zwak, waar door de behoorlyke geſteldheid van het Vet, ligt, veranderd wordt, en tot ſlymerigheid of andere dunne hoedanigheid overgaat. Geene oorzaak, derhalve, van Waterzugt is 'er, welke niet werkt op de vet-ſtoffe, altyd in het lichaam tegenwoordig en ligt overgebogen om de ziekte voort te brengen.

Men kan nog andere dingen, van geen minder gewigt, bybrengen, om het geſtelde te beveſtigen. Door de ontleding van lichamen, aan de Waterzugt geſtorven, heeft men dikwils ontdekt, dat al het vet van het lichaam, inwendig en uitwendig, of verteerd, of in een kwaade en bedurve ſtoffe veranderd ware. Dat in lichamen, aan het Buikwater overleden, dikwils geen Vet in het Net of het Darmſcheil gevonden wordt, is een bekende waarheid by Ouden en Nieuwen. De verbazende zwelling van het lichaam eens Waterzugtigen, en de verwonderlyke menigte van water, wyzen ons tot verklaring van dit verſchynſel, naar de gemaklyke rekbaarheid van het celachtig vlies, en de ſchielyke toeneming van vet-ſtoffe. Want het geheel celachtig weefſel, door het ganſche lichaam verſpreid, maakt of een groote boezem, of veel kleine holligheden, als 'er nog tuſſchen beiden vakjes zyn geheel gebleven, welken evenwel met malkander gemeenſchap hebben, en houdt nu al het vogt in, welk, op een anderen tyd, tot afſcheiding van Vet aange-

bragt wordt, maar nu geene bereiding heeft ondergaan, om dat het werktuig tot de afſcheiding hier toe onbekwaam is geworden. Gemaklyk is het, derhalve, uit het gezegde, de wording van de Waterzugt te verklaren, zonder ophooping van vogt in, of uitſtorting van het zelve uit, verwydde of gebroken Watervaatjes hier toe in te brengen.

Deze dingen vooraf hebbende laten gaan, om myne gedagten aangaande de zitplaats en ſtoffe van de Waterzugt, eenigzins, te openbaren, zal het nu ligt vallen reden te geven, waarom deze ziekte, zo dikwils, ongeneeſlyk zy. Uit verzwakking van ingewanden, en hier uit volgende kwaade geſteldheid of waterigheid van bloed, ontſtaan, en nog niet verouderd, wordtze ligtlyk genezen. De kracht der ingewanden, door verſterkende middelen herſteld, en het bloed tot zyn natuurlyke goede geſteldheid wedergekeerd zynde, verdwynt de Waterzugt van zelfs, en het gedeelte van het celachtig vlies, 't welk water ingehouden hadt, wordt met gezond Vet gevuld. Hierom wordt *de Wittezugt*, en eenige andere ſoorten van Waterzugt, nog verſch zynde, gemaklyk genezen. En miſſchien zyn het zodanige alleen, welken geneeſlyk zyn. Want een zelfde ſoort van Waterzugt, uit dezelfde oorzaak voortgekoomen, verouderd zynde, wordtze bezwaarlyk genezen. Het water, eenigen tyd lang, in het celachtig weefſel opgehouden, doet, door zyn drukkende zwaarte, voornaamlyk, als 'er een ligte rotting in het Vetvlies bykoomt, eenige tuſſchenſcheidſels van het Vetvlies breeken. Hier door wordt een holte gemaakt in het celachtig lichaam, 't welk nu tot het bereiden van gezond vet, al wordt

'er

'er genoegzame en goede ſtoffe toe aangebragt, onbekwaam is geworden. Want de ſtoffe, tot bereiding van vet geſchikt, moet in de vakjes van het Vetvlies vergaderd, opgehouden en gekoeſterd worden, eerze de hoedanigheid en fraayheid van Vet verkryge; deze nu in een onbepaalde, of geen naauw bepaalde holte vallende, behoudt haar voorgaande natuur, en vult de holligheid met een nieuwe wateragtige ſtoffe, in plaatſe van goed Vet. En om dat de toegang van deze ſtoffe, in zodanig eene holte gemaklyk is, blyft de ophoping van water dezelfde, of groeit, door de aanroering der vogten, gedurig aan. Men begrypt, derhalve, dat om zodanig eene Waterzugt te genezen, de holte, welke 'er tegen natuurlyk gemaakt is, moet vernietigd, of, het celachtig vlies, in den vorigen ſtaat, zo als het in vakjes verdeeld is geweeſt, herſteld worden. Het laatſte is door de konſt niet te weeg te brengen. Het eerſte geſchiedt ſomtyds door de natuur; en ſomtyds kan het door de handkonſt bevorderd worden. Men weet als 'er eenige verzweering is ontſtaan, welke een groote etterboezem heeft nagelaten, de wanden van zulk een boezem, als de Etter zich vry genoeg heeft konnen ontlaſten, zo dat 'er niets in eenige ſchuilhoeken is blyven hangen, wederom vereenigd, in de boezem vernietigd, worden. Maar men kan, niet ligt, verettering verwagten, om dat een waterzugtige zwelling veraf is van ontſteking en verettering. De handkonſt zou dan hier het middel moeten wezen.

Het is bekend, hoe de Chirurgyns een Waterbreuk gewoon zyn te genezen, zo dat hy niet weerom koome. Zy doorſnyden, naamlyk, het geheele gezwel, of den geheelen zak, welke ge-

gemaakt wordt van het celachtig weeffel, en het Scheedevlies genoemd wordt, waar in het water is beſloten. Zy doen dit, ten deele om het Water een vryen uitgang te geven, maar voornaamlyk, op dat door de verrettering, welke hier op volgt, de wanden van den zak mogen ſamen groeyen, ten deele aan malkander, ten deele, aan de bal welke in deze ſchederok omvangen en nu bloot is. En dus de te vore gemaakte zak geheel vernietigd, en alle gelegenheid tot nieuwe vergadering van Water weggenomen worden. Zie hier eene genezing, en wel een volmaakte genezing van eene ſoort van Waterzugt; maar van een Waterzugt aan een kleine plaats, aan een byzonder deel en korten omtrek bepaald. Maar hoe zal men dit doen in een Waterzugt, welke door verſcheide deelen van het lichaam verſpreid is. Deze wyze van doen hebben de Heeren LE DRAN, DE LA PORTE en MORAND uitmuntende Heelmeeſters, en Leden van de Koninglyke Akademie der Heelkonſt, willen te werk ſtellen, en inderdaad te werk gefteld in beſlote Waterzugt van den Buik. Hunne werking is wel niet van alle goed gevolg ontbloot geweeſt, maar zy bevonden de bezwaarlykheid of onmooglykheid, om groote zakken en holten zo te vernietigen, en derzelver wanden aaneen te doen heelen, dat 'er geene holligheid altoos overbleeve, waar in, op nieuw, water vergaderd wordt (*a*). En zo deze wyze van doen al voldeedt in de uitwendige Waterzugt; zy zou in een inwendige van geen dienſt konnen zyn.

Laten wy eens ſtellen, dat een gedeelte van het

(*a*) l'Acad. Roy de Chir. Tom. II. pag. 434.

het celachtig vlies, diep tuſſchen de Spieren doorgaande, of in zekere holligheid van het lichaam, de Buik of Borſt ſchuilende, waterzugtig worde. Hier kan men, met de handkonſt, niet by; ook is 'er geene gelegenheid, om in zulk een geval verettering te bevorderen of te verwagten; en by gevolg, geene mooglykheid, om de holte of holten in het Vetvlies te vernietigen, en het vlies tot vorigen ſtaat te herſtellen, al wordt het water door hulpmiddelen afgedreven, of door de *Paracenthefis* uitgelaten. Maar zonder vernietiging van deze holten, of de herſtelling van het genoemde vlies, komt de Waterzugt geſtadig weerom, dat is, blyft ongenezen. Zo is het ook, als de Waterzugt ontſtaat uit eenig gebrek van het een of ander ingewand, of ophooping van water in het Vetvlies, welk de vaten of werktuiglyke deelen, van zulk een ingewand, omvangt of ſamenbindt. De verzameling van dunne vogt, in zodanige celletjes, welken de zelfſtandigheid van het ingewand helpen uitmaken, zal dezelven uitzetten, het welk van zwelling van het ingewand zelve, noodzaaklyk, moet gevolgd worden; en wanneer eenige celletjes verbroken worden, moet ook een gedeelte van het ingewand het zelfde ondergaan. Hier uit zal eene holte of holligheden in het ingewand zelf gemaakt worden, welken, om de genezing van de Waterzugt te erlangen, wederom geſloten en herſteld moeten worden; het welk zo het door de natuur niet geſchiedt, of niet kan geſchieden, veel minder door konſt kan uitgewerkt worden.

Uit het gezegde, meene ik, blykt ten allerklaarſte, dat, tot genezing van de Waterzugt, niet genoeg is, het water af te dryven uit te laten;

ten; de Ingewanden der Chylmaking te verſterken; de geſteldheid van het bloed te verbeteren, en welke aanwyzingen tot genezing van de Waterzugt men meer vinde; maar ook het celachtig vlies, waar het verbroken is en groote holten heeft verkregen, in zyn vorigen ſtaat te herſtellen; en bygevolg alle Waterzugt ongeneeslyk is, wanneer dit niet te weeggebragt kan worden; en, om dat het niet te weeg gebragt kan worden.

Het toewenſchen van tydlyk heil niet ſtrydig met den aert der Euangelieleere.

NAdemael dit ſtukje het licht ſtond te zien met den aenvang van 't jaer, waer in het volgens eene aloude gewoonte, by uitneemendheid gebruiklyk is elkander met heilwenſchen te ontmoeten, die, ook onder de Chriſtenen, zo wel over 't lichaemlyke en tydlyke als 't geeſtlyke en eeuwige gaen, zo *heeft ons zulks* aenleiding gegeeven tot het opſtellen deezer Verhandelinge; om te toonen, dat, en in welker voege dergelyke toewenſchingen van lichaemlyke en tydlyke zegeningen beſtaenbaer zyn met den aert van 't Euangelie; niet tegenſtaende de algemeene inhoud van 't zelve grootlyks ſtrekt om den menſch los te maeken van de Waereld, zyne gedagten tot hooger zaeken te verheffen, en hem te beweegen om zuivere deugdsbetragting, onder Gods medewerking, tot erlanging eener eeuwige zaligheid in den Hemel, door zyne genade in Jeſus Chriſtus, met allen yver na te jaegen.

De

De eerſte aenmerking die ons in deezen, met opzigt tot het toewenſchen van tydlyke voorſpoed, voor den geeſt komt is, dat men uit de Schepping onzer eerſte Ouderen, hunne ſtelling in 't Paradys, en Gods aenhoudende Voorzienigheid over derzelver nakomelingen tot op den tegenwoordigen dag duidelyk kan afleiden, dat het noit Gods oogmerk geweeſt, en ook heden niet is, het Menſchdom deeze Aerde te doen bewoonen, zonder het genot van lichaemlyke weldaeden. — Nimmer zeker was 't het oogmerk van den goeddoenden God, dat het Menſchlyke Geſlacht, geduerende hun tydlyke beſtaen, altoos met pyn of ziekte gekweld, van alle zinlyk vermaek verſteeken, hunne leevensdagen in eene doorgaende ongezondheid, armoedigen ſtaet, elende en tegenheden zou doorbrengen. Het eerſte paer menſchen, ſchoon met een ſtoflyk lichaem bedeeld, en dus natuerlyk vatbaer voor lichaemlyke rampen, ſchiep hy in diervoege, dat ze, onder zyne Voorzienigheid hier voor behoed, een gelukkig leeven op Aerde konden leiden: ſtellende hun wel byzonder in een aengenaemen Hof, die hun een vollen overvloed van zinlyke vermaeken uitleverde; en in welken de boom des leevens vrugten gaf, die waerſchynlyk ſtrekten om het natuerlyke verval hunner dierlyke geeſten en lichaemskragten voor te komen, of dagelyks te herſtellen: toonende God in dit alles zeer duidelyk dat hy, naer zyne Menſchliefde, den Menſch gelukkig wilde doen leeven op Aerde. — Onze eerſte Ouders, in gevolge hunner ongehoorzaemheid aen Gods gebod, uit het Paradys verdreeven, van den toegang tot den boom des leevens beroofd, zagen zich eerlang, het Aerdryk om hunnent wil vervloekt

vloekt zynde, bloot geſteld voor veelerleye rampen: den dood en alle zwakheden der ſterfelyke natuere onderhevig, de Aerde met moeite bebouwende, troffen hun onvoorkomelyke tegenheden in hunne werkzaemheid, kwamen hun pyn en ziekte onvermydelyk over, en ze moeſten ten laetſten gewis den dood ondergaen. Dit was van dien tyd af het lot onzer eerſte Ouderen en ook dat hunner nakomelingen tot op deezen dag, gelyk de ondervinding door alle tyden en nog heden ons ten allen uure leert: tot een klaer bewys dat deeze Aerde nae den val onzer eerſte Ouderen niet meer is de plaets dier gelukzaligheid, welke God aen de eerſte menſchen op dezelve heeft willen ſchenken. — Edoch, ſchoon dus de aerdſche gelukzaligheid der menſchen thans merkelyk minder zy, dan die van 't eerſte paer menſchen in 't Paradys, 't is nogtans voor een ieder, die Gods Voorzienigheid oplettend gadeſlaet duidelyk te bemerken, dat hy het Menſchlyke Geſlacht door alle tyden met lichaemlyke weldaeden blyft agtervolgen. Hy toch is en blyft goeddoende *van den Hemel*, geevende regen en vrugtbaere tyden, vervullende der menſchen harten met ſpyze en vrolykheid: hy verleent den menſchen in 't algemeen het noodzaeklyke, buiten 't welke zy niet zouden konnen beſtaen; hy ſchenkt den meeſten nog daer benevens het nutte, waer door zy hun beſtaen min of meer gelukkig konnen maeken; en eene groote menigte hunner begiftigt hy met het verkwikkelyke, om het min of meer gelukkige beſtaen nog aengenaemer te doen zyn. Ja wanneer men den toeſtand van 't Menſchdom beſchouwt is 't middagklaer te bemerken, dat 'er over 't algemeen meer goeds dan kwaeds genooten

ten wordt op Aerde; dat ver de meeſte menſchen den grootſten tyd hunnes leevens eene redelyke gezondheid genieten; en dat ver het meerendeel des Menſchlyken Geſlachts een genoegzaem beſtaen bezit, om in een ſtaet te konnen leeven, die met regt min of meer gelukkig genaemd mag worden; en dus, met de overvloedige ryken, bekwaem te zyn om de nooden en behoeftigheden van dat gedeelte des Menſchdoms, het welk in geduerige ziekten, onophoudelyke armoede en herhaelde tegenheden zyne leevensdagen ſlyt, te verligten, en de zulken te onderſteunen: gelyk men, behalve andere bewyzen deswegens, waer op we thans niet ſtaen zullen blyven, genoegzaem kan afleiden, uit de in ſtandhouding der Burgerlyke Maetſchappyen, die by mangel hier van onmogelyk konden beklyven. En dit toont ons, dat ſchoon het aerdſche geluk onzer eerſte Ouderen niet overgegaen zy tot hunne nakomelingen; dat alhoewel God, nae deezer val, ons hebbe doen zien, dat deeze Aerde niet meer is de plaets dier gelukzaligheid, welke hy den eerſten menſch op dezelve heeft willen ſchenken; dat God, zeg ik, des niet tegenſtaende, noit ten doelwit gehad heeft, noch heden beoogt, het Menſchdom in eene doorgaende ongezondheid, armoede en tegenheid deeze Aerde te doen bewoonen.

Aen deeze aenmerking zullen wy eene tweede, (die ons benevens de voorgaende vervolgens van dienſt zal zyn,) hegten, raekende de eigenaertige gevolgen der Deugd en Ondeugd, met betrekking tot 's menſchen geluk of ongeluk in deeze waereld. Het is uit de natuer der zaeke blykbaer, en de ondervinding beveſtigt dit dag op dag, dat een menſch, om op de ver-

kerſte wyze een beſtendig geluk te erlangen, zo ver 't hier op Aerde mogelyk zy, de Deugd moet betragten; terwyl de Ondeugd aen de andere zyde, zo ze hem niet altyd ongelukkig maekt, ten minſte uit eigen aert ſtrekt, om hem rampen te doen overkomen; indiervoege dat de wegen der Deugd ter bereikinge van beſtendig tydlyk heil, als veiliger en zekerder, ver te verkiezen zyn boven die der Ondeugd. Dit waer zeer gereed te toonen van verſcheidene byzondere Deugden en Ondeugden; maer, om niet te breed uit te weiden, zullen wy ons ſlegts bepaelen tot de Matigheid en Regtvaerdigheid, met haere tegenovergeſtelden, Onmatigheid en Onregtvaerdigheid. Het is onbetwiſtbaer dat een menſch zyne gezondheid beter bewaert en verſterkt door een gematigd gebruik van ſpys en drank; dan door gulzigheid en dronkenſchap: en 't is voor ieder oplettenden niet min duidelyk, dat een menſch, die zyne hartſtogten weet te regelen, door zyne al te hevige driften te matigen, en haere woede voor te komen, niet alleen beter zorg draegt voor zyne *gezondheid*, maer ook tevens, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, bekwaemer is om met andere menſchen te verkeeren, en handel te dryven; om zyn verſtand op zynen tyd te gebruiken; om anderen in te neemen of te overtuigen, en langs dien weg zyn bedoelde geluk te bereiken: dan een menſch, die, overgegeeven aen zyne driften, op den minſten tegenſtand in hevigen toom uitvaert, zyne leevensgeeſten geweldig ontroert, zyn verſtand ontſtelt, en andere menſchen van zich afkeerig maekt. Op eene dergelyke wyze is 't gelegen met de Regtvaerdigheid en Onregtvaerdigheid; 't is ongetwyfeld

zeker dat een eerlyk Koopman, alle andere dingen gelyk ſtaende, bekwaemer is om zyn welvaeren op eene beſtendige wyze in zekerheid te veſtigen, dan een eerlooze Handelaer. De eerlooze mag, gelyk nog zomtyds gebeurt, rykdommen op rykdommen ſtapelen, maer 't gaet altoos vergezeld met eene menigte van hachlyke, en gevaerlyke omſtandigheden, die in gewigt of getal toeneemen, naer maete dat de eerloosheid grooter is; en zo 't hem maer eens mislukke zyne verkeerde handelingen met een goeden ſchyn te konnen bekleeden, is 't, naer gerade zyner eerloosheid gevaerlyker om voort te gaen op dien weg, uit rede dat zyn gedrag gewantrouwd wordt, en men zich op zyne eerlykheid niet durft verlaeten. Een eerlyk Koopman in tegendeel, die hachlyke en gevaerlyke omſtandigheden niet hebbende te dugten, dryft zyne Koopmanſchap met meerder veiligheid; en hoe verder zich zyn handel uitſtrekke, hoe meer zyne daeden nagegaen worden, hoe meer gelegenheden ter vorderinge zich voor hem ontdekken; terwyl een ieder in volle geruſtheid op zyne eerlykheid durft vertrouwen: dit eigenaertige gevolg der Regtvaerdigheid erkent zelfs de eerlooſte, vermids hy altoos in zyne handelingen den ſchyn van een eerlyk Man blyft voorwenden. Zo ſtrekt de Deugd door haere natuerlyke gevolgen tot bevordering van 's menſchen geluk; terwyl de Ondeugd uit eigen aert 's menſchen onheil op deeze Waereld bewerkt.

Deeze twee voorgeſtelde aenmerkingen behelzen algemeene waerheden, die doorgaen ten allen tyde; en gevolglyk ook nog heden onder 't Euangelie plaets hebben; aengezien ze ſteunen op Gods onveranderlyke menſchliefde, en de

natuer der zaeken, die door alle eeuwen dezelfde blyft; gelyk ze ook door de ondervinding tot op den tegenwoordigen dag beveſtigd worden: van waer ook de Euangelie leer ons deeze natuerlyke gevolgen der Deugd, onder Gods Voorzienigheid, in 't tydlyke, als doorgaende plaets hebbende voor oogen ſtelt: In dien zin neemt Paulus God *den behouder aller menſchen* (*); zo ſpreekt Jeſus *de zagtmoedigen zalig*, als zulken *die het aerdryk zullen beërven* (†); en op dien grondſlag vraegt Petrus, *wie is 't die u kwaed zal doen, indien gy navolgers zyt van het goede* (§)?

Overeenkomſtig derhalve hier mede kan men onder het Euangelie ook verwagten, en gevolglyk elkander toewenſchen, dat de Voorzienigheid van den goeden God ons de eigenaertige gevolgen der Deugd verleene, en dat die menſchhevende Albeſtuerder ons met zynen zegen ook naer het lichaem bedeele; in diervoege dat wy, voor ziekte, armoede en tegenheden bewaerd, zo ver het in dit leeven mogelyk is, eene redelyke gezondheid en tamelyke voorſpoed in 't tydlyke mogen erlangen. —— *Dan, voor zo* ver het Enangelie ons inzonderheid leert, dat onze weezenlyke gelukzaligheid, beſtaende in een volkomen onafbreekelyk genot van alle goed, bevryd van alle kwaed, ons eerſt geſchonken zal werden nae dit leeven; en dat wy, als redelyke weezens ons hoogſte geluk zoekende, tot verkryging dier zaligheid gehouden zyn in een waer geloof in Jeſus Chriſtus met hartlyken ernſt de Deugd te betragten; zo komt hier met opzigt tot de tydlyke voordeelen in overweeging, of ze ons ook hinderlyk konnen

(*) 1 Tim. IV. 10. (†) Matth. V. 5. (§) 1 Pet. III. 13.

nen zyn, om ons eeuwige geluk te erlangen. Aengezien nu de ondervinding maer al te dikwerf leert, hoe 't ſterke beenen moeten zyn die de weelde konnen draegen: hoe menſchen, die in 't midden der tegenheden een deugdzaemen wandel hielden, in voorſpoed tot buitenſpoorige ongeregeldheden overſloegen; terwyl anderen, die in voordeelige omſtandigheden de ondeugd najoegen, door tegenſpoed tot de Deugd gebragt werden, en dat in 't algemeen een middelbaere ſtaet den menſch minſt bloot ſtelt voor de verleidingen der Zonde; zo toont ons dit niet duiſter, dat men van 't menſchlievende Opperweezen, het welk ons tot de eeuwige zaligheid wil leiden, deeze tydlyke voordeelen, op eenen vaſten grond, niet verder kan verwagten, en derhalve ook, (nademael wy elkander waerlyk gelukkig wenſchen,) aen anderen niet kan toewenſchen, dan voor zo ver ze ons niet hinderlyk maer veel eer bevorderlyk zyn, in de betragting der Deugd, tot erlanging van dien eeuwigen volmaekten heilſtaet, door Gods genade in Jeſus Chriſtus. Buiten deeze voorwaerde zou het ſchenken en toewenſchen van tydlyke voordeelen geen bewys van liefde en toegenegenheid zyn; vermids ze ons verſteeken zouden doen blyven van die eeuwige Zaligheid, die wy nae dit leeven hoopen te genieten, en eene oorzaek zyn van onze eeuwige rampzaligheid.

Veelligt is dit één der reden waerom het Euangelie zo ſpaerzaem van lichaemlyke en tydlyke, maer overvloedig van geeſtlyke en eeuwige zegeningen ſpreekt: dat ook die Leer den Chriſtelyken Godsdienſt niet aenpryſt door 't voorſtellen van eene ryke bedeeling van aerd-

ſche, maer van hemelſche weldaeden, om ons te doen bezeffen, dat wy den Hemel verboven de Aerde hebben te ſchatten, en niet na een tydlyk geluk te haeken, indien het onze eeuwige zaligheid zou benadeelen; terwyl we ondertuſſchen nogtans volgens die Leer konnen verwagten, dat Gods Voorzienigheid ons ook in 't tydlyke wil zegenen, zo ver 't met zyne wysheid en onze eeuwige zaligheid beſtaenbaer zy. Die verwagting is met rede gegrond op de taël van den Apoſtel Paulus; *de Godzaligheid is tot alle dingen nut, hebbende de beloften des tegenwoordigen en des toekomenden leevens* (*): overeenkomſtig met die van onzen Zaligmaeker; *zoekt eerſt Gods Koningryk en zyne geregtigheid, en alle deeze dingen zullen u toegeworpen worden* (†). Deeze laetſte woorden toonen zeer duidelyk, dat, ſchoon het Euangelie ons niet zo zeer door tydlyke als wel door eeuwige beloften aenſpoore tot de betragting van onzen pligt, de geloovige betragters der Euangelieleer egter konnen vertrouwen, dat Gods Voorzienigheid over hen zal blyven waeken, om hun *deeze dingen*, dat *is voedſel en dekſel*, als uit de voorgaende redeneering van onzen Heiland blykt, te verleenen: doch op zodanig eene wyze, datze deeze tydlyke weldaeden hebben te verwagten, als iets dat hun *toegeworpen zal worden*; geevende het woord προστίθεται, gelyk ook προσθήκη, te kennen, dat men iets boven de maet of 't gewigt geeft, het geen men thans gewoon is *overmaet* of *overwigt* te noemen: weshalve een Chriſten de geeſtlyke en hemelſche zegeningen hebbe aen te merken als de vaſte beloften van 't Euangelie; maar de lichaemlyke en

(*) Tim. IV. 8. (†) Matth. VI. 33.

en tydlyke weldaeden als zodanigen, die God by overmaet wil ſchenken, wanneer 't met zyne wysheid en 's menſchen zaligheid konne overeenkomen. —— Uit kragt deezer kundigheid, dat God onder 't Euangelie de geloovigen ook met tydlyke weldaeden wil begiſtigen, kon Paulus, de geloovige Corinthers tot mededeelzaemheid aenmaenende, ſchryven; *die ſpaerzaem zait zal ook ſpaerzaem maijen; en die in zegeningen zait zal ook in zegeningen maijen. Een iegelyk doe gelyk hy in zyn hart voorneemt; niet uit droefheid of nooddwang: want God heeft een blymoedigen geever lief. En God is magtig alle genade overvloedig te doen zyn in u: op dat gy in alles, t' allen tyde, alle genoegzaemheid hebbende, tot alle goed werk overvloedig moogt zyn: gelyk 'er geſchreeven is; hy heeft geſtrooid, hy heeft den armen gegeeven; zyne geregtigheid blyft in eeuwigheid. Doch die het zaed den zaijer verleent, die verleene ook brood tot ſpys; vermenigvuldige uw gezaiſel, en vermeerdere de vrugten uwer geregtigheid: dat gy in alles ryk wordet tot alle goeddadigheid, welke door ons werkt dankzegging tot God.* (*) Op deeze denkbeelden, van den Godlyken zegen op eerlyken arbeid, ſteunt die tael van denzelfden Apoſtel; *Die geſtolen heeft, ſteele niet meer, maer arbeide liever werkende dat goed is met de handen, op dat hy hebbe mede te deelen den geenen die nood heeft.* (†) Op dien grondſlag is de wenſch van Apoſtel Johannes aen zynen geliefden Gajus; *Geliefde, voor alle dingen wenſch ik dat gy welvaert, en gezond zyt, gelyk uwe ziel welvaert.* (§).

Uit overweeging derhalve van Gods Menſchliefde

(*) 2 Cor. IX. 9—11. (†) Eph. IV. 28. (§) 1 Pet. III. 10—13.

liefde en zyne Voorzienigheid tot deezen dag, van de natuerlyke gevolgen der Deugd en Ondeugd, en van de Euangeliſche toezeggingen, mag men met rede vaſtſtellen, dat het Gods doelwit onder het Euangelie is en blyft, om den Menſch hier op Aerde, is 't niet zo gelukkig als onze eerſte Ouders in 't Paradys, nogtans zo gelukkig te doen leeven, als met hunne omſtandigheden nae den val, en hunne roeping tot eene eeuwige zaligheid, naer zyne wyze oogmerken, beſtaenbaer is: weshalve een Godvrugtig Chriſten, deeze denkbeelden verſterkende, door het bezef der liefde van den volmaekt heiligen God tot hen, die in waeren ernſt de Deugd betragten, zich op onwrikbaere gronden konne verzekeren, dat God geen welgevallen ſchept in hem een zieklyk en armoedig leeven te doen leiden, maer hem met gezondheid en tydlyke voorſpoed wil bedeelen, indien 't met de wyze inzigten zyner Voorzienigheid, 's menſchen yverige Deugdsbetragting, en eeuwige zaligheid konne beſtaen. Wy mogen gevolglyk met de woorden van den Dichter uit den XXXIV Pſalm, ook nu onder het Euangelie, in navolging van Apoſtel Petrus zeggen; *Wie het leeven wil lief hebben, en goede dagen zien, die ſtille zyne tong van het kwaed, en zyne lippen, dat ze geen bedrog ſpreeken; die wyke af van het kwaed en doe het goede; die zoeke den vreede en jaege denzelven na: want de oogen des Heeren zyn over de regtvaerdigen, en zyne ooren tot hun gebed, maer het aengezigt des Heeren is tegen de geenen die kwaed doen: en wie is 't die u kwaed doen zal, indien gy navolgers zyt van het goede?* (*) —

Het

(*) 3 Joh. 2.

Het toewenſchen van lichaemlyke voorſpoed is derhalve in geenen deele ſtrydig met den aert der Euangelieleere, mids dat zulke toewenſchingen gedaen worden in dien zin, dat men de geeſtlyke en eeuwige zegeningen, als vaſte beloften van 't Euangelie ten hoogſte waerdeerende, de tydlyke en lichaemlyke weldaeden als eene toegift aenmerke; welken men wenſcht, dat God aen ons en anderen ſchenke, zo ver zulks beantwoorde aen zynen wyzen wil, en ſtrekke tot grootmaeking van zynes naems eer, overeenkomſtig met de bevordering van 't eeuwige heil onzer onſterfelyke zielen: in welken zin wy eenen ieder onzer Leezeren, maer gerade van zyn ſtaet, beroep en verdere omſtandigheden in deeze Waereld, met den aenvang van dit Jaer, toewenſchen, dat de Albeſtuerder van Hemel en Aerde u mildlyk bedeele met zynen zegen naer 't lichaem, zo dat ge met een verheugd gemoed uwe welvaerd mogt aenſchouwen: hy bewaere U voor 't misbruiken zyner zegeningen; hy doe U zyne weldaeden aenwenden tot eer van zynen naem, tot nut van uwen naeſten en tot zaligheid uwer zielen: hy geleide U hier toe geſtadig door zynen raed, en maeke U hier namaels eeuwige bezitters van dat groote goed, het welk hy heeft weggeleid voor die hem lief hebben.

VRYMOEDIGE
AENMERKINGEN
OVER DE
NEDERDUITSCHE
WERKEN EN SCHRIFTEN,
die onlangs uitgegeven zyn.

Magazyn der jonge Juffrouwen, of Zamenſpraaken tuſſchen eene wyze Gouvernante, en verſcheide van haare Leerlingen van het eerſte fatſoen, door Mejuffrouw le Prince de Beaumont. Uit het Franſch vertaald. In 's Gravenhage by Ottho van Thol 1760. *het I Deel behalve de Opdragt enz.* 466, *en 't II Deel* 548 *bladzyden in Octavo.*

MEn kan deze *t'zamenſpraken* op tweederleie manier beſchouwen, als geſchreven, of om een voorbeeld van onderwyzen aen de Gouvernanten te geven, of om jonge Juffrouwen, en ook anderen, een nuttig boek mede te deelen, dat tevens ſticht en vermaekt

Nopens het eerſte, dat wel byzonder ſchynt bedoeld te worden, komt het ons voor, dat de hier voorgeſtelde manier van onderwys geenszins de bekwaemſte is: de Gouvernante houdt een gemeenzaem geſprek met hare Leerlingen, ſpringt met ene Franſche levendigheid van 't ene voorwerp op 't andere, geeft gemeenlyk niet dan zeer oppervlakkige denkbeelden; die nog dikwils door andere invallende gedagten afgebroken worden, eer ze regt opgehelderd zyn; zo dat geen jonge Juffrouw langs dien weg tot ene regelmatige manier van denken, of zelfs ene genoegzame oppervlakkige kundigheid van deze of gene wetenſchap gebragt konne worden. — Men zal mogelyk zeggen, de natuer der t'zamenſpraken vereiſcht dit, en die manier boezemt haer ongevoelig met vermaek vele denkbeelden in. 'T is waer de t'zamenſpraken in gezelſchappen zyn veel al van dien aert, en hebben hare nuttigheid; doch daer is een groot verſchil tuſſchen deze Zoort van t'zamenſpraken, en zulken die geſchikt zyn om iemand te onderwyzen; deze laetſten eiſchen enige regelmatigheid, zo dat men de aendagt zyner Leerlingen voor

dien

dien tyd veſtige op 't onderwerp waer van men ſpreekt, om haer dus niet alleen vele denkbeelden in te boezemen, maer dezelve door ene geregelde orde onuitwiſchbaer in den geeſt in te prenten; by mangel van welke orde een groot deel van 't bedoelde onderwys noodwendig moet verloren gaen: de gemeenzaemheid van 't geſprek heeft gewis grote voordeelen; doch dezelve moet, zal 't tot onderwys ſtrekken, zo ver niet gaen, dat het ene verwarring van denkbeelden te wegen brenge, gelyk in deze t'zamenſpraken meermaels geſchiedt.

Maer ſchoon dus dit werk aldus ingezien, onzes oordeels, niet beantwoorde aen dat doelwit, het kan egter zyne nuttigheid hebben, wanneer men 't op de tweede manier beſchouwt. Men vindt een groot aental, niet alleen van jonge Juffrouwen, maer ook van jonge Heren, ja zelfs van perſonen van meerder jaren onder beiderleie Sexe, die geen vermaek ſcheppen in 't lezen van ſchriften, die bepaeldlyk deze of gene wetenſchap, dit of dat onderwerp verhandelen; maer die nog zomtyds met genoegen een boek konnen doorbladeren, dat, min bepaeld geſchreven zynde, ene gedurige verandering van denkbeelden opgeeft; en voor dezulken is dit Werk eigenaertig geſchikt. Zy vinden hier ene Gouvernante, die, in een gemeenzaem geſprek met hare Leerlingen, nu eens een vrolyk dan eens een ernſtig onderwerp behandelt: ze hooren Leerlingen van een onderſcheiden humeur openhartig over hare zwakheden of ondeugden ſpreken, en met de Gouvernante redentwiſten: nu komt hun een kort geſprek voor over de Aardrykskunde, dan over de Bybelſche Hiſtorien, dan over de Philoſophie, Wiskunde, Waereldlyke Hiſtorien Natuerkunde (*Phyſica*,) Zedeleer, Ontleedkunde enz. telkens vermengd met zo veel tuſſchenkomende denkbeelden, of afgebroken door invallende gedagten, dat geen langwyligheid of eenzelvigheid hun verdriet konne baren, te meer daer die geſprekken nog hier en daer aengenaemer gemaekt worden, door 't invoegen van 't verhael ener gebeurteniſſe, van ene vertelling, of fabel, dat zomtyds enige en zomtyds geen de minſte betrekking heeft tot het geen waer van geſproken is. Schriften van dien aert wekken zomtyds de leesluſt van de zodanigen op, geven hun daer door aenleiding om verder te denken, of brengen hun ten minſte enige nutte denkbeelden voor den geeſt, die in ſtaat zyn om min of meer invloed ten goede op hun gedrag te hebben.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa, en van andere geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amſterdam, *by F. Houttuin MDCCLX.* 156 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt derde ſtukje van 't vyfde deel behelſt de volgende Verhandelingen, die der overweginge waerdig zyn.

Vertoog over het Werktuig van 't Gehoor in de Kruipende Dieren en in eenige Viſſchen, door den Heer Geoffroy. Deze Heer toont, tegen 't denkbeeld veler Schryveren, dat die zoort van dieren met een gehoortuig voorzien is; hy geeft ons ten dien einde een nauwkeurig ontleedkundig berigt van zommigen hunner ten dezen opzigte, met oogmerk om het zelve insgelyks van anderen in 't vervolg mede te deelen. Volgens dit vertoog moet de *Haegdis* zeer duidelyk, de *Pad* en *Kikvorſch* redelyk wel, maer de *Blindſlang*, *Adder*, de gemene en grote *Slangen* of *Serpenten* min duidelyk, en de *Waterſalamander* en *Rosh* van allé dezen het minſt konnen horen: waer omtrend de Schryver met regt aenmerkt, dat *deeze Kruipende Dieren, die meer in 't Water leeven dan op 't Land, miſſchien geen zo fyn gehoor noodig hebben; dewyl de beweeging van dit Vogt hun veel ſpoediger waarſchouwt van 't geene by hun omgaat, dan het Geluid.*

Waarneemingen omtrent de Kragt van de Scheerling of Dolle Kervel, *inwendig gebruikt, tegen verouderde en anders ongeleeſlyke Ligbaamskwaalen: door den Heer* Störck. Dit Artikel behelſt een beknopt uittrekſel *van 't nuttige* werkje van den Heer *Störck* over dit onderwerp; waer omtrend in ons voorgaende ſtukje (*) enige aenmerkingen, benevens de afbeelding van de *Cicuta*, uit het werk van *Moriſon*, voorgeſteld zyn.

Verhandeling over de Staertſter van 't Jaar 1759, *door den Heer* Klinkenberg. Deze Verhandeling ſtrekt om te tonen dat het dezelfde Comeet geweeſt is, wiens wederkomſt *Dr. Halley* voorzégd heeft. De Heer *Klinkenberg* een onderſcheiden berigt van de berekeningen en waernemingen dezer Staertſterre, als mede van derzelver verſchillenden loop in de jaeren 1531, 1607, 1682 en 1759 gegeven hebbende, toont vervolgens ten klaerſte, dat *de geſchikte en alom beſpeurd wordende Wetten van de beweeging en van de werking der Zwaartekragten niet verwaarloosd, of ter zyde geſteld, en de overeenkomſt [der verſchyninge in die jaaren] in acht genomen wordende*, men niet kan denken dat *noch de*

(*) Zie *bl.* 336-340.

de kleine verſchillen in den eigentlyken Loopweg, noch het groote onderſcheid in den ſchynbaren Weg en in de langte van de Staart, tot bewys kunnen ſtrekken, dat 'er in 't Jaar 1759 *een andere Staartſter, dan in 't Jaar* 1682, *is verſcheenen.*

Bepaaling der Wegen *van eenige Komeeten, opgegeven door den Heer* Struyck. Men vindt hier nauwkeuriger bepalingen, dan tot nog in 't licht gegeven zyn, van de volgende Cometen; die van 't Jaar 1264, 1456, de eerſte Comeet van 1618, die van 1758, de eerſte en tweede van 1760, midsgaders ene verbetering der berekeninge van die van 't Jaer 1729: ſtrekkende deze aentekeningen tot beſchaving en volmaking der *Beſchryvinge van de Komeeten of Staartſterren* door den Heer *Struyck* in de Jaeren 1740 en 1753 uitgegeven.

Verhandeling over den afſtand der Zonne *van den Aardkloot.* Hier mede wordt ons een kort berigt medegedeeld van de latere berekeningen van 't verſchilzigt der *Zonne*, voornaemlyk gegrond op de waernemingen van 't verſchilzigt van de Planeet *Mars*, volgens welken men *zig tot nader ondervinding te vrede moet houden met het verſchilzigt der Zonne te ſtellen op omtrend* $10\frac{1}{2}$ *ſekonde, 't welk den afſtand der Zonne van den Aardkloot geeft* 20237 *Aardkloots halve middellynen, en wanneer men dien afſtand in* 100000 *deelen verdeelt, zal ieder deel zyn omtrent* $173\frac{5}{8}$, *dat is, de gebeele afſtand ruim zeventien millioenen, Duitſche mylen.*

Berigt hoe men de Magnetiſche kragt *kan geeven aan geel* Koper. Dit behelſt enige proeven tot een bewys, dat, hoewel niet alle *geel Koper*, egter zommige ſtukken vatbaer zyn voor de *Magnetiſche kragt*, en dat men die daer aen kan geven, *door dezelven behoorlyk hard te ſlaen, en ze de dubbelde toets te geeven.* Vermids men nu deze eigenſchap zomtyds in 't geel Koper ontdekt, zonder dat men 't door Konſt daer toe geſchikt heeft, zo is 't blykbaer, gelyk onze Schryver aenmerkt, *dat geel Koper geenszins een bekwaem Metael is om 'er Kompasdoozen van te maaken, of gebruikt te worden in eenig Werktuig, daar de Poolkragt in aanmerking komt*: en nademael men die kragt aen zommige ſtukken kan mededeelen, *zou men miſſchien, indien een vernuftig Man deeze Proefneemingen vervolgen wilde, Kompasnaalden kunnen krygen van geel Koper, die zo ſterk werkten als de Staalen Naalden, en het veordeel zouden hebben, van minder aan 't Roeſten onderhevig te zyn, op Zee.*

Vertoog over de Tuinierkonſt, *en in 't byzonder over de manier, om de* Perſikboomen *zodanig te behandelen, dat zy* veel meer Vrugt *geeven dan gewoonlyk.* De Liefhebbers van tuinieren vinden hier ene uitvoerige beſchryving van de Tuinen te *Montreuil*, (een dorp een groot half uur ten

Oos-

Ooſten van *Parys*;) van de manier op welke de Inwoonders dezer plaetſe hunne Tuinen aenleggen, de Bomen voor de nadeelige gevolgen van Wind en Weer grootlyks beſchutten, en derzelver vrugtbaerheid bevorderen door hunne manier van ſnoeijen; midsgaders van hunne doorgaende oplettendheid en naerſtigheid, waar door hunne Tuinen, ſchoon de grond niet beter zy dan op andere plaetſen, alle anderen in ſchoonheid en overvloed van vrugten te boven gaen.

Voorts zyn hier aengehegt *Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid en Ziekten te Amſteldam, in de maanden* July, Auguſtus *en* September, *des Jaars* 1760.

Het Diploma, tot de Erfopvolging in het Stadhouderſchap verleent aan wylen Z. D. H. Glor. Ged., Willem Carel Henrik Friſo, Prince van Oranje enz. enz. enz. Nader beſchouwd: of Volledige Staat der Beſluiten; welke, zo van wegens de Geweſten, als van wegens de byzondere Steden, zyn ingeleverd op 't ſubject van de toeſtemming in het Huwelyk van Mevrouwe de Princeſſe Carolina; met den Heere Prince van Naſſau Weilburg. Beneffens alle Stukken daar toe betreklyk. Te Leeuwaarden by A. de Chalmot, *in 't gebeel* 153 *bladzyden in groot Octavo.*

MEn vindt hier ene vry volledige verzameling van de beſluiten der Geweſten en Steden, rakende het Huwelyk van Mevrouw de Princes *Carolina*, met den Heer Prins van *Naſſau Weilburg*, als ook van de Stukken daer toe betreklyk: ontbrekende ſlegts die van *Amſterdam*, *Gouda*, *Schiedam*, *den Briel* en *Alkmaar*; van welken alleen met een kort berigt gemeld wordt, *dat zy*, tegen de *diſpenſatie* zynde, zich hielden aen de letter van de Reſolutie van 16 November 1747; van waer dit ſtukje, met betrekking tot deze byzonderheid in 's Lands Geſchiedeniſſen, het bewaren waerdig is. Wat verder aenbelangt de byzondere nevensgaende redeneringen des Schryvers over dit onderwerp, het komt ons voor dat men beſt doet met zodanige Staetkundige redeneringen ſtil te laten ruſten. Het is vreemd dat de Inwoonders van een Land een geſchil zoeken te verlevendigen, waer omtrend de hooglofiyke Overheden der byzondere Provintien zig reeds verklaard hebben, zo dat alle redentwiſtingen der ingezetenen van die Provintien geen nut konnen doen, en ſlegts ſtrekken om ene partyzugt aen te kweken die der Republiek nadeelig is. Alleenlyk konnen wy niet halaten op te merken dat onze Schryver, de Reſolutie van den 16 November 1747 niet aenziende als ene Grondwet, op die wyze de geheele Erflyke opvolging zeer los en onze-

ker

ker maekt; nademael op dien grondſlag, welke by bl. 90 en 91 legt, de Leden van den Staet zich door onderlinge toeſtemming van de daer omtrend genomene Reſolutien konnen ontſlaen; als kunnende, gelyk onze Aucteur zelf ſchryft, *volgens alle regels van Regtskunde zelfs aan de Reſolutien, waar by het Stadhouderſchap aan wylen zyne Hoogheid en Hoogſtdeszelfs Prædeceſſeuren is opgedraegen geworden, den naem van Grondwetten niet voegen hoe veel te minder dan aan eene Reſolutie waar by dat Stadhouderſchap alleenlyk op de Vorſtelyke Nakomelingen werd gecontinueert.* En indien zich de Leden van den Staet hier van, als zynde dit geen Grondwet, maer ſlegts ene Reſolutie van den Staet, door onderlinge toeſtemming konnen ontſlaen; hoe veel te meer dan van ene Reſolutie, waer door de erfelyke opvolging alleen by *dispenſatie* plaets heeft?

Voor 't overige heeft men met opzigt tot dit ſtukje nog aen te merken, dat het zelve, ſchoon we op den titel lezen, *te Leuwaarden by A. de Chalmot*, egter voortkomt uit geen onvermaerde Boekdrukkery te *Leiden*: onze Staetkundige Schryver heeft voor deze verwiſſeling ongetwyfeld ene genoegzame reden, die hem, volgens zyne manier van denken, daer toe bepaeld zal hebben.

Verhandeling over het Recht van Commercie, tuſſchen onzydige en oorlogvoerende Volken; door Mr. Albertus Ploos van Amſtel J. Z. *Uit het Latyn vertaald; en vermeerderd met een Aanhangzel over het nemen en verbeurd verklaren der Schepen, en breedvoerige aanteekeningen. Te Amſteldam, by* F. Houttuyn, MDCCLX. *behalve de Opdracht enz.* 328. *bladzyden in groot Octavo.*

DEze Verhandeling mag met het hoogſte regt een wel doorwrogt ſtuk genaemd worden, dat de aendagtige lezing van alle Handeldryvenden en Regtsgeleerden inzonderheid verdient; als zynde het volledigſte werk dat over dit onderwerp, zo veel ons bekend is, tot nog het licht gezien heeft; behelzende ene oplettende beſchouwing, duidelyke verklaring en gegronde oploſſing van de voornaemſte denkbeelden, gevallen en verſchillen, die hier toe betrekkelyk zyn; welke onze Schryver in ene voegzame en geleidelyke orde voorſtelt. ——— By manier van voorbereiding getoond hebbende, wat men door 't woord *Commercie* hebbe te verſtaen, hoedanig derzelver Oorſprong, en welke de juiſte bepaling van derzelver Regt zy; midsgaders hoedanigen voor Onzydige Volken te houden zyn, en welk Regt hun ten opzigte van hunne Perſonen, Goederen en Grondgebied in den Oorlog toekomt; dit in de twee eerſte Hoofdſtukken getoond heb-